

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Veszprémy László

Zsigmond Galambócnál 1428-ban

Papp Sándor

Ştefan cel Mare, Mátyás király és az
Oszmán Birodalom

Czigány István

Egy „universális ember” Tündérországban.
Forgách Simon főparancsnoki
működése Erdélyben

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

**Journal of the Institute and Museum
of Military History**

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry
Managing Editor Gábor Hausner
Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás
Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu,
Róbert Hermann (President), József Holló,
Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József
Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza
Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György
Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János
Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum
of Military History of the
Ministry of Defence
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
2400 HUF annually, 600 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

**Publication trimestrielle de l'Institut et du
Musée d'Histoire Militaire**

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry
Responsable éditorial: Gábor Hausner
Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás
Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu,
Róbert Hermann (President), József Holló,
Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József
Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza
Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György
Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János
Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:
2400 HUF (annuel), 600 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

121. ÉVFOLYAM

•

BUDAPEST

•

2008. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán PhD, levéltáros, Csongrád Megyei Levéltár, egyetemi oktató, Szegedi Tudományegyetem; *B. Szabó János* PhD hallgató, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Czigány István* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet igazgató-helyettese; *Font Márta* tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Korajútkori Történelmi Tanszék; *Halmágyi Miklós* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Medievalisztika; *Hausner Gábor* alezredes, a Hadtörténelmi Közlemények felelős szerkesztője; *Igaz Levente* PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Medievalisztika; *Labancz Csaba* PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar; *Papp Sándor*, tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Kora Újkori Magyar és Egyetemes Történelmi Tanszék; *Sándor Anita* egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Medievalisztika; *Szirtes Zsófia* PhD hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar; *Torma Béla Gyula* ny. ezredes, MK Katonai Felderítő Hivatal; *Tóth Ferenc*, PhD, főiskolai tanár, Berzsenyi Dániel Főiskola (Szombathely); *Veszprémy László* PhD, alezredes, a Hadtörténelmi Intézet igazgatója

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,- Ft, negyedévre 600,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).
További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténelmi Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

ZSIGMOND GALAMBÓCNÁL 1428-BAN¹

A nikápolyi vereség (1396) és a folyamatos balkáni török jelenlét felértékelte a délvideki szerb várrendszer jelentőségét a magyar stratégia szempontjából. Zsigmond, illetve tanácsadói éles szemmel vették észre, hogy Nándorfehérvár (Belgrád) és az azt védelmező erösségek magyar kézre kerülése egyszerre védelmezi az országot a török betörésektől, és biztosítja a magyar befolyást a tőlük délre fekvő tartományokban, különösen Szerbiában és a Havasalföldön. Végeredményében ezektől a váraktól függött, hogy meddig sikerül életben tartani a magyar fegyverektől függő hűbéres tartományok rendszerét a déli ütköző zónában. Boszniában e feladatot az 1404-től magyar ellenőrzés alá került Szreberník, majd 1434-től a szintén magyar irányítás alá vont Jajca kapta.² Szerbiában ebből a szempontból már csak a Duna-menti erösségek jöhettek szóba.

Az 1428-as évi események kiindulópontja Zsigmond Lazarevics István szerb despotával kötött 1426. évi tatai egyezménye³ lett, ami számos, Magyarország számára fontos Duna-menti erösség – így Nándorfehérvár, Galambóc stb. – átadását helyezte kilátásba a királynak. Ezzel még inkább megnőtt a magyar király közvetlen beleszólása a szerb hatalmi viszonyokba, s egyúttal ellenőrizni tudott több útvonalat, így a Belgrád – Nis hadiutat, illetve a Duna – Morava vízi utat, s még hatékonyabban be tudta illeszteni az 1424-ben felújított Szörényvárat⁴ (Turnu Severin) is a déli határvédő rendszerbe. A galambóci magyar flottabázis ellenében a töröknek semmi esélye sem lett volna arra, hogy a Dunán, vízi úton támadjon, mint pl. 1456-ban. Belgrád egészen 1521-ig a Buda elleni támadásnak is megkerülhetetlen akadályát képezte, ami Galambóc stratégiai jelentőségét némileg kisebbsíti ugyan, illetve visszaszerzésének kudarcát is viszonylagossá teszi (amit egyébként 1433-ban Bertrandon de la Brocquière is felismert és leírt), ám Galambóc⁵ birtoklása nagyban megkönnyítette volna Belgrád védelmét. Folyami átkelőhelyként is fontos hely lehetett, hiszen pár évvel korábban, 1411-ben a zsákmányoló törökök Galambócnál keltek át a Dunán, minden akadály nélkül.⁶ Valamivel később, 1437-ben pedig Marcali

¹ A nagyváradi „Sigismund of Luxemburg and His Time” című konferencián (2007. december 6–9.) elhangzott előadás kibővített szövege. A korabeli forrásokban törökül Güvercinlik, szerbül Golubac, németül Taubenburg, románul Golumbač. Itt köszönöm meg C. Tóth Norbertnek, hogy használhattam a Zsigmond-kori Oklevéltár (MOL) céduलाanyagát, és Sztipanov Jovánnak a szerb szövegek fordításában nyújtott segítségét.

² Szakály, Török–magyar küzdelem, 26–29. o.

³ Pesty Frigyes, Brankovics György, 3–7. o.

⁴ Zsigmond oklevele, Tata, 1424. X. 16.: „jelen hadjárat célja Szörény várának és az ország más határerődítményeinek újjáépítése.” V. ö. Engel, in Ozorai Pipó emlékezete, 67. o. (HO I. 317. o.): „pro constructione, reformatione ac restauracione ... fortalicionum confiniorum ...” A déli várépítésre 1419 után *Hategan*, Temesvár, 268–271. o.

⁵ Engel, Archontológia, I. 314. o.

⁶ Zsigmond Perényi Péternek, ZsO III. Nr. 692.

János csapatai is ott keltek át, hogy egészen Kruseváciig (s talán Sztolatyig) pusztítsanak, s a moravai török naszádokat is felgyűjtsák.⁷ Kikötőként még jelentősebb volt, amire Bertrandon de la Brocquiére szintén utalt, aki Galambócnál száz török naszádot látott. Az utazó egyébként útleírásában többször is visszatért a galambóci csatára, jelezve, hogy a vereségnek komoly lélektani hatása volt a kortársakra. Bertrandon leírta találkozását a milánói követtel Edirnében,⁸ aki maga is ott volt a vár alatt, s találkozott két genovai számszerjással is, akik szintén részt vettek az ütközetben, ami arra utal, hogy leginkább Velence ellenségei képviseltették magukat Zsigmond táborában.⁹ Ez nem meglepő, hiszen Zsigmond tábora kíséretében általában voltak külföldiek, mint 1427-ben Pedro (Péter) portugál herceg.¹⁰

A szerb despota, Lazarevics István 1427. július 19-én elhunyt, ami Zsigmondot nem érthette váratlanul, mivel már 1426 decembere óta Erdélyben,¹¹ a déli határhoz közel tartózkodott. A raguzaiak július 31-én tudósították a despota haláláról, de akkora Zsigmond úton volt, augusztus 21-re már Orsovához ért.¹² Ennek okai között a havasalföldi katonai helyzet és Pipo Spano halála (1426. december 27.) egyaránt szerepet játszhatott, nem kevésbé az a tény, hogy Murád szultán 1426-ban betört Szerbiába, s Nisen át Kruseváciig vonult és birtokba vette a két várost. Lazarevics István erre követet küldött hozzá, és a krónikák szerint, adófizetést vállalva, meghódolt. II. Murád elégedett lehetett a havasalföldi és szerbiai térnyerésével, mivel 1427-ben nem vonult személyesen táborba. Zsigmond 1427-ben küldhetett segélyhadat a támadó törökök ellen Ravanicához (Engel Pál szerint a mai Cuprijához), amely Bocska Miklós udvari lovag, a segédcsapat kapitánya vezetésével sikerrel szállt szembe a támadókkal.¹³

A tatai szerződésben említett várak közül a legnagyobb problémát Galambóc jelentette, mivel annak szerb várnagya (a magyar oklevelek és a szerb krónika szerint Jeremiás vajda¹⁴) az elzálogosítás fejében 12 000 aranyat követelt Zsigmondtól. Úgy látszik, a király nem fizetett, mert a vár – valószínűleg a mondott fizetség fejében – a törökök kezére került. Galambócot Brankovics György (Đurađ) sem kapta meg, noha a szerb krónika szerint személyesen tett rá kísérletet. Hatalmát Nis, Krusevác és Galambóc elvesztése különösen ingataggá tette, olyannyira, hogy szerb–török megállapodásra került sor, mely Spremić szerint még a galambóci ostrom kifejlése előtt, 1428 májusában megkötésre ke-

⁷ Vladimir Corović (+1941) tudni véli, hogy a magyarok Pozsezsinnél keltek át a Dunán, s onnan haladtak Galambóc felé, s az egész akciót június 19. és 27. közé datálja (általam nem ismert források alapján). Sztolatyra, a Nisava és Morava összefolyásánál, talán azért gondol, mert Bertrandon is említi az ott állomásozó, 80–100 naszádból álló török flottát. *Istorija srpskog naroda*. 1941. A magyar királyi oklevél kelte: 1437 IX. 27., kiad.: *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 184.

⁸ A Murád felé felajánlott milánói diplomáciai közvetítésre *Hoensch*, Kaiser Sigismund, 338. o.

⁹ *Szamota*, Régi utazások Magyarországon, 68–69., 78–80., 85. o.

¹⁰ *Wertner*, Magyar hadjáratok, 427. o. (Zichy Okm. VIII. 310. és Blagay Okm.: 287–288. o.; *Iorga*, Un principe portugues, 66–74. o.)

¹¹ *Gündisch*, Siebenbürgen, 420–422. o.

¹² Ragusa Okm. 324. o.

¹³ DL 94 167., 1427. XI. 19. Kivonata *Thallóczy–Áldásy*: Magyar–szerb, Nr. 142. Ravanicát az oklevél a mi várunknak nevezi, de ebből még nem következik Bocska várnagysága, mint azt Engel gondolja. *Engel*, Archontológia I. 398. o.

¹⁴ *Braun*, Lebensbeschreibung, 61–62. o. A forrás 1431 körül íródott, s XV. századi kéziratokban maradt fenn, szerb és orosz nyelvi verziókban.

rült.¹⁵ Mindez nem zárja ki, hogy a „kettős vazallitás” gyakorlatának megfelelően Brankovics képviselőjében megjelenjen a Tallóci Matkó vezette szerb kontingens Zsigmond táborában. Spremić egyébként nagyra tartja Zsigmond személyes jelenlétét, ami sokkal engedékenyebb oszmán politikát eredményezett a szerbek irányában.

*

Galambóc, legalábbis Károly Róbert 1334-es hadjárata óta, a magyar királysághoz tartozott, egészen 1390 őszéig, amikor török kézre került.¹⁶ Zsigmond már 1390-ben is sikertelenül támadta (mint a királyi oklevél mondja: *personaliter*), így a kortársak tisztában lehettek az ostrom nehézségeivel.¹⁷ Engel Pál szerint 1390 decembere az egyetlen időpont, amikor az ostrom beilleszthető Zsigmond itineráriumába.¹⁸ Egyben magyarázatot kapunk arra is, miért fordult vissza abban az évben a Budára vezető útvjáról: az ostromot, mint az oklevél sejteti, az váltotta ki, hogy a törökök elfoglalták a várat. Nyomban odasietett és megkísérelte visszafoglalni, ami aligha sikerült, különben többet hallanánk az eseményről, érthető viszont, hogy a király útja onnan miért Temesvárra és nem Budára vezetett. Uruc török krónikája is említi a 792. évnél (1389 december – 1390 december) egy török hadjáratot Galambóc és Szerbia ellen. Ennek alapján szintén 1390-re (vagy 1391-re) datálható Galambóc török kézre jutása, hangsúlyozva, hogy a törökök a magyaroktól foglalták el. A szerb despotának a későbbiekben a törökök adhatták vissza, nyilván 1426 előtt. Az már csak művelődéstörténeti adalék, hogy az 1388-ban (vagy akörül) István szerb despota emberei által vívott sikertelen szerb ostromról tudósító oklevelében fordul elő a „géppel való töretés első kifejezése (gépele)”, „*cum gepeu macteveruni*”. A „gepeu” (gép) német eredetű szóként a felvidéki, s eszerint délvidéki bányákban is emelődépként szerepel, legkorábbi előfordulása 1400-as, német forrásból ismeretes.¹⁹

Az 1428-as ostrom

Zsigmondot a hadtörténeti szakirodalom nem nagyon szokta dicsérni a galambóci ostrom miatt, pedig a király igen előrelátóan és gondosan járt el. Pontosán tudta, hogy egy hadvezér megjelenéséhez, a katonai „szerephez” milyen külsőségek, így haditechnikai újítások tartoznak, s azokkal mind rendelkezett is. Paradox jelenség, hogy egy, az ütkö-

¹⁵ Spremić, Deszpot Brankovics, 111–113. o.

¹⁶ V. ö. Codex diplomaticus Andegavensis III. Budapest, 1883. 401–402. o., és uo. V. 97. o.; Wertner, in Történelmi Tár, 1907. 192. o. („in castro regio Golombok”, 1337.). A sikertelen szerb ostromról tudósító oklevél 1387 vagy 1388 márciusára keltezte: ZsO I. Nr. 474. (Lázár despota csapatairól *Ortway*, Temesmegyei, 299. o., *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, 22. o.

¹⁷ Korai történetére Engel: Lazarevics István szerb despota, in: Művészet Zsigmond király korában, I. 430–432. o. „castrum nostrum Galamboez ... per ipsos Turcos potenter occupatum ... personaliter obsederamus;” *Thallóczy–Áldásy*, Szerb–magyar, Nr. 90. 1399. VIII. 29. Perényi Péternek. Ugyanígy elbeszélve 1411: *Fejér*, X. 5., 163. o. Idézi Engel, Török–magyar, 570–571. o.

¹⁸ A szakirodalom feltételez még egy további magyar ostromot is, valószínűleg 1392-ben. *Čirkević*, Golubac v szerednem veku, 11. o.

¹⁹ *Mollay*, Német magyar nyelvi érintkezések, 286. o. Idézi *Čirkević*, Golubac, 29–30. o.; *Ortway*, Temesmegyei, 299. o.

A Duna helyszínrajza
Galambócnál
1:25 000
Budapest, 1914.

zeteit ennyire gondosan előkészítő király szinte összes hadjáratában eredménytelennek bizonyult. Több tekintetben is tanult az 1396-os vereségből, ami elsősorban a dunai hadiflotta felállításában,²⁰ illetve a folyami és szárazföldi tüzérség csatadöntőnek szánt alkalmazásában nyilvánult meg, s éppen néhány hónappal az ostrom előtt adta ki az első magyarországi katonai szabályzatot. Az ostrom oroszlánrészét a Dunán fölénybe kerülő magyar hajók vállalták magukra, a rajtuk elhelyezett tüzérséggel. Ebben ismét Zsigmond haditechnikai újítások iránti érdeklődését vehetjük észre.²¹ Lehet, hogy az eseményekben az 1418-ban, flandriai mesterek által épített, 22 hajóból álló dunai flotta kapott szerepet, aminek a mozgósítására a későbbiekben is többször, így 1435-ben is sor került.²²

Zsigmond a Duna bal partján, Galambóccal szemben, már az ostromot megelőző esztendőben, 1427–1428 telén emeltetett egy Szentlászlóvára (Coronini) nevű erősséget, a modern szakirodalom szerint itáliai, lombard és genovai mesterekkel; Kupelwieser egyenesen itáliai tüzérmestereket említ.²³ Az itáliaiaknak eddig a forrásokban nyomát nem találtam, jelenlétük persze, Ozorai Pipo kapcsolatainak köszönhetően, hihető és valószínű. Az itáliaiak alkalmazása nem lenne meglepetés, hiszen Ozorai környezetében szép számmal szolgálhattak. Egy tél nyilván kevés lett volna egy komolyabb vár emelésére, ezért Petrovics István arra gondolt, hogy Zsigmond már 1419-es al-dunai hadjárata után hozzálátott az építkezéshez, esetleg a hely kiválasztásához, amire azonban úgyszintén nincsen forrásunk. 1419-ben a magyar királyt a vele szövetséges havasalföldi fejedelem, Öreg Mircse halála (1418) indította komolyabb beavatkozásra. Ulm városa 1428. július 22-én tényként értesült Szentlászlóvár felépítéséről, s a híradás újabb hadjáratot sejtet 1429-re Galambóc visszaszerzésére.²⁴ Az utánpótlás megszervezésére csak néhány adat utal: 1427 márciusában Apátiban említik a királyi zab- és szalonna-tartalék eltulajdonítását, majd 1429-ben Töttös László Belgradba küldött, élelmiszerral megrakott kocsiját veszik el.²⁵

Zsigmond 1428 tavaszán ismét elrendelhetette az általános felkelést, s itineráriuma szerint április 27-én már a Galambóc alatti táborból adott ki oklevelet.²⁶ A hadiállapot azonban akkora már Zsigmond 1426-os hadbaszállása óta tartott; Rozgonyi István 1427. november 26-án egy Temes megyei nemesnek adott mentesítést a Galambóc elleni hadjáratban való részvétel alól.²⁷ Maga Zsigmond egyébként már 1426 vége óta a fronton

²⁰ Norris, *Early Gunpowder Artillery*, 65. o., ahol angliai IV. Henrikről olvashatunk, aki 1411-ben tett lövegeket hajókra, ill. Norris, uo. 28. o., ahol az első említést hajókra vonatkozóan 1347-ben találja meg. Az oszmán tüzérség, s azon belül a tengeri tüzérség kezdeteire Ágoston, *Guns*, 17–19. o.

²¹ Erre összefoglalóan Veszprémy, *Haditechnikai újítások*, 287–291. o.

²² Bárány, *Zsigmond király 1416-os angliai kisérete*, 24. o., v. ö. ZsO 6. 788. o. és Iványi, *A tüzérség története*, I. 20. o.

²³ Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns*, 41. o. Horváth Mihály is olasz tüzekekről ír: Horváth, *Magyarország története*, 482. o.; Iványi, *A tüzérség története*, II. 1., 41 o.; Pesty, *Krassó, II/2*. 208–211. o. Mindnyájan forrás-hivatkozás nélkül. Ulm városának, jelezve egy 1429-es hadjárat lehetőségét: 1428. VII. 22. *Thallóczy-Áldásy*, *Magyarország és Szerbia*, Nr. 145. Hivatkozik DRTA IX. 173. o.

²⁴ DRTA IX: 208. o. Egy 1429-re tervezett hadjárat derül ki Zsigmondnak Frigyes brandenburgi örgrófhhoz írott leveléből is (Mihály, IX. 16.), amiben kézműveseket kér tőle a hadjáratához. Altmann, *Regesta Imperii*, Nr. 7136. Hivatkozik rá Wertner, *Magyar hadjáratok*, 437. o.

²⁵ 1427. III. 22. Zichy Okm. VIII. 316. o.; 1429: DL 80 217.; Zichy Okm. XII. 127. o.

²⁶ Engel – C. Tóth Norbert, *Itineraria*, 122–123. o.

²⁷ DL 54 586., 1427. XI. 26., Dobai Lukácsnak. Regesta: Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez, 618. o.; Ortway, *Temesmegyei Okl. I.* 613–614. o.

volt, 1427-ben először Erdélyben, majd 1427 augusztusától Orsován, szeptembertől a Nándorfehérvár – Keve (Kovin) – Haram (Stara palanka) térségben. 1427. szeptember 27-ig a magyarok birtokba vették Belgrádot,²⁸ Zimony alól visszaverték a tatárokat, és Ravanica alól is elűzték a törököket.²⁹

A sereg nagyságát és létszámát nehéz megbecsülni. A modern szakirodalom hagyományosan 20–25–30 000 főről beszél, aminél azonban bizonyosan jóval kevesebben keltek át a Dunán Galambóc alá.³⁰ Ha feltételezzük is, hogy hajóhídon, illetve hajókon keltek át, az ostromhoz nem volt szükség ekkora seregre, s amit a fejlemények megmutattak, mezei csatára nem készültek. A sereg ennek megfelelően jórészt gyalogosokból állhatott, akiknek több hasznát láthatták az ostrom-előkészületek, s egy esetleges roham során. Zsigmond környezetében voltak hídverő mesterek, s tudjuk, hogy ilyeneket a német lovagrendtől is várt.³¹ Ezek a létszámok azért tűnnek túlzásnak, mert a Galambóc környéki hegyes partszakasz nagyobb sereg elhelyezésére nem igen volt alkalmas, a keskeny parti utakon pedig a sereg vonulása lassú és körülményes lehetett, a vár körülzárásához pedig, ha persze az a terepviszonyok miatt valóban megtörtént, nem volt szükség akkora seregre. A létszámot illetően tehát bizonytalanságban vagyunk, nyilván a végső vereség nem a létszámbeli hátránynak tudható be. Zsigmondnak természetesen lehettek lovas egységei, hiszen bolgár egyházi forrásaink szólnak arról, hogy pusztították a környéket, s a Dajse folyó torkolatánál fekvő ortodox monostort felégették, a szerzeteseket elűzték.³²

A Galambóccal szemközti partszakaszon Szentlászlóvár felépítése valóban rendkívüli jelentőségű volt, amit jól mutat, hogy a várat a későbbiekben tovább erősítették, s beépült a magyar végvári rendszerbe.³³ A tervezett létszámok a német lovagrendi iratokban jól mutatják Szentlászlóvára jelentőségét: a 400 fő és 56 íjász szerepeltetésével a jelentősebbek közé tartozott, valamint Pozsezsín és közte jó dunai átkelőhelyet (*eyn gute fere*) említenek (amit lehet, hogy a Galambóc ellen felvonulók is használtak).³⁴ Teljességgel bizonytalan, hogy a várat mennyire erősítették meg tüzérséggel, noha a magyar utánpótlás biztosításában biztosan kiemelt szerepet játszhatott. Az, hogy Szentlászlóvárából lőttek volna a szemközti erősséget, hihető, de célzott lövéseket ilyen – kb. egy–másfél kilométeres – távolságból nem lehetett leadni. Arról sem tudunk, hogy a kor nagy faltörő bombardáit odaszállították volna, vagy éppen helyben öntöttek volna néhányat. Még kevésbé hihető, hogy a visszavonuló magyarokat folyamatos tüzeléssel védték volna, hi-

²⁸ *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 140. DRTA IX. 61 o.-ra hivatkozva, a pápai legátusnak. Ravanicáról: Nándorfehérvár, 1427. XI. 19. Zsigmond Keresztúri Bocska Miklósnak, uo., Nr. 142.

²⁹ *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 140.

³⁰ *Horváth*, Magyarország története, 482. o.: 25 000 főről, de ebbe már beszámítja Dan havasalföldi fejedelem 6000 fős seregét, valamint Vitold litván herceg segédcsapatát. *Kupelwieser*, Die Kämpfe Ungarns, 241. o. ugyanennyiről, 20–30 000 főről beszél. *Petrovics*, Galambóc ostroma, 64. o. is 20 000 főről ír.

³¹ *Pósnán*, Zsigmond és a Német lovagrend, 652–653. o. A lovagrendi hídverő már 1429 elejére megérkezett, v. ö. *Altmann*, Regesta Imperii, XVI. 7132., 7261. o. Zsigmond környezetében 1430-ban fel is tűnik egy hídverő: *Szendrei*, Hadtörténelmi Okmánytár, 729. o.

³² *Spremić*, Deszpot Brankovics, 114–116. o.

³³ Szentlászlóra l. *Engel*, Királyi hatalom, 156. o.; *Engel*, Archontológia I. 427. o.

³⁴ *Joachim*, König Siegmund, 108–110. o. 1428. április 17-én Pozsezsínba rendeli Egerszegi Imrét 32 lovasal. (*Ortvay*, Temesvármegye, 615. o., DL 54 602.

szen a kor ágyúinak tűzgyorsasága igen csekély volt, másfelől a lövések magukat a visszavonulókat is veszélyeztették volna. Igaz, hogy a kor legkorszerűbb, lőporkamrás ágyúinak tűzgyorsaságát sikerült – elméletileg – annyira megnövelni, hogy óránként akár tíz lövést is leadhattak volna (ami után persze hűteni kellett a csöveket), ám a korabeli, feltételezett technikát figyelembe véve, a nagyobb ostromágyúkból, átlagban, változatlanul legfeljebb egy lövéssel lehet számolni óránként.³⁵ A magyarok ágyúhasználatát egyébként a török krónikák is leírták, s utalnak azok félelmetes hangjára.³⁶

A magyar csapatokat az új temesi ispán, Rozgonyi István vezette, s hozzájuk csatlakozott a Vitold litván fejedelmet képviselő Czarny Zawisza vezetésével egy lengyel segélycsapat; a románok csapata pedig Dan havasalföldi vajda képviselőjében jelent meg. A tatari szerződésnek megfelelően az új szerb despota, Brankovics György is elküldte csapatát a már említett Tallóci Matkó vezetésével, e tény azonban, amint arra Mályusz Elemér utalt, Tallóci 1437-es adománylevele már elhallgatta.³⁷ Lehet némi igazság Mályusz véleményében, mely szerint a magyar fővezér, Rozgonyi István tehetségtelen és alkalmatlan volt, hiszen, a valóságtól jócskán elrugaszkodva, 1427. január 25-én arról írt Töttös Lászlónak, hogy a befagyott Dunán egészen a Duna torkolatáig (?) nyomulnak majd előre.³⁸

Az ostromban résztvevőkről kevés adománylevél emlékezik meg.³⁹ A féltucatnyi narrációból azonban megnyugtató pontossággal állítható össze az ostrom lefolyása.⁴⁰ A szerb,

³⁵ Norris, *Early Gunpowder Artillery*, 33 o.

³⁶ Kreutel, *Vom Hirtenzeit*, 166. o. (Asikpasazade, 106. fejezet).

³⁷ Mályusz, A négy Tallóci fivér, 540. o. Az oklevél kiadása: *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 184.

³⁸ Wertner, *Magyar hadjáratok* 427. o. (Zichy Okm. VIII. 310. o.

³⁹ A királyi oklevelek narrációs részére Mályusz, *Királyi kancellária*, 28–64. o. Az egyes személyekre: Kökényesi Jakab a királyi szolgálatába állott, seregében találjuk 1428-ban, az Aldunánál is. Akkor Zsigmond király, hűséges szolgálatait tekintvén, neki és Balázs fivérének a galambóci táborban, 1428. VI. 22-én, jutalmul, címeres levelet is adományozott. DL 63 774. *Turul*, 1899. 97. o., és *Fejérvataky*: Magyar címeres emlékek, I. 57. o.

Szentgyörgyi Bazini György a galambóci csatában „uti athleta strenuus et pugil fortissimus” harcolt. DL 13 223., 1438. VII. 23. Wertner, *Magyar hadjáratok*, 437. o.; *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 188.

A szép karriert befutó Hatnai „Pan” László oklevelében (1438. II. 24., Balassa Okm. Nr. 308., 105.o.) feljegyezték a galambóci vár szerb kapitányának, Jeremiásnak a nevét. (Ezt megőrizte Tallóci Matkó oklevele is).V. ö. *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 185.; Wertner, *Magyar hadjáratok*, 439. o.

Kaplati János szintén harcolt Galambóc alatt, később „magister armorum” (1432. V. 21., DL 90 574.)

Bizerei Lad és Miklós Galambóc alatt harcolt (1429. XI. 30., DL 65 416.); *Thallóczy–Áldási*: Magyarország és Szerbia, 85 o.; *Pesty*, Szörényi bántság Okl. Nr. 35. és Wertner, *Magyar hadjáratok*, 439. o.

Pölöskei Ördög Miklós is érdemeket szerzett az ostrom alatt. (Pozsony, 1430. II. 14., Zalamegyei Okl. II. 465. o.), v. ö. Wertner, *Magyar hadjáratok*, 439. o.

Szentlászlói András fia Márk hadiérdemeiért (Illyéd, 1428. VIII. 27., *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 147.).

Macskási Román és Mihály életét vesztette. (Karánsebes, 1428. X. 19., *Pesty*, Krassó, III. 328. o.; *Fejér*, XI. 458. o.; *Pesty*, Szörényi, III. Nr. 70., v. ö. Milleker, A töröknek első betörései, 28. o.

⁴⁰ Zsigmond erős sereggel jött (cum valido exercitu); a magyarok rendszeres ágyútűz alatt tartották a várat (per crebras lapidum bombardarum emissiones); a hajókról löttek ágyúkkal, a számszerfjakkal, a hajót galeának hívták; komoly károk keletkeztek a várban (notabiles turrium et murorum castri pretacti partes dirute extiterunt); fegyverszünetet kötöttek a törökkel (firmatis inter nos et dominum Turorum atque Turcos certis

török kontrollforrásokból pedig megállapítható, hogy az események elbeszélésben az oklevél-kiállítók megbízhatóak voltak; úgy tűnik, minden úgy történt, ahogyan azt leírták. Mindez annál érdekesebb, mivel Thuróczy krónikája éppen a galambóci események leírásában tűnik igen pontatlannak.⁴¹

A legismertebb oklevelek magáról Rozgonyi Istvánról és feleségéről emlékeznek meg. Az egyik szerint a Morava folyón feljövő török flottát verték szét, ám szinte biztos, hogy az oklevélben említett hőstett nem az adott évre vonatkozik. Maguk a török krónikások is szárazföldi, s nem vízi előrenyomulást említenek. Az események arra mutatnak, hogy az átkelést nem akadályozta török folyamharcú tevékenység. Rozgonyi feleségét úgy említi az oklevél megfogalmazója,⁴² hogy fegyveres gályára szállva ágyúkból, követőgépekből és más e célra szolgáló hadieszközökből lövette Galambóc várát. Rozgonyi Istvánról hasonlóképpen feljegyezték, hogy személyesen irányította a várát törő ágyúkat, ő volt az útegek parancsnoka (*in directione et gubernatione bombardarum*).⁴³ Az oklevelek megfogalmazásából azonban nem azt olvashatjuk ki, hogy a Rozgonyi házaspár saját kezűleg tüzelt volna az ágyúkkal, amihez nyilván nem értettek; azt a képzett ágyúmesterek végezték. István részvételével egy nagyobb ostromágyú irányításában azonban egy oklevél kétségkívül eldicsekszik.⁴⁴ A szokatlan, és az előkelők körében teljesen példátlan hadi érdemek írásba foglalásának okát megint Zsigmond technikai érdeklődésében véljük felfedezni: az oklevél megszövegezői igyekeztek a király kedvében járni.

A magyar vereség oka talán abban keresendő, hogy (a hozzávetőleg április 27-től június 3-ig terjedő) másfél hónap kevésnek bizonyult az erősség bevetelésére, s mint annyiszor, a felmentő sereg megjelenése két tűz közé szorította az ostromlót. A talán a Pek folyó völgyében felvonult török sereg beszorította a magyarokat Galambóc vára, a hegyek és a Duna közé, ahonnan a jórészt gyalogos seregeknek semmi esélye nem volt a kitérésre. Az események némiképpen az 1456-os belgrádi magyar győzelemre is fényt vetnek, legalábbis megmutatják, milyen következményekkel jár, ha egy ostromra berendezkedett sereget felmentő erők támadnak meg. (Pedig 1456-ban a török sereg, nyilván óvatosságból, nem is kelt át, a Dunán, hanem a visszavonulást lehetővé tevő partszakaszon maradt.)

Zsigmond helyesen döntött, hogy nem bocsátkozott csatába a megjelenő török sereggel, amely a modern történészek szerint II. Murád szultán személyesen vezetett serege

treugis); 1428 augusztusában tudták a bég, Zynambeg, s a szultán, Omortag nevét; a Dunán minden fedezet nélkül keltek át (Danubiumque absque aliquali fortitudine .transfretare volentibus); a magyar sereg nagyobb része már a túl parton volt (transfretata iam et a nobis separata maiori parte dicti nostri exercitus); amikor a Galambóc alatti magyarok a Duna partjára szorultak táborukba, mivel a törökök hitszegő módon rájuk támadtak (eosdem a castris seu descensu nostro, quae tunc iuxta flumen Danubii fixeramus, removerunt), a török támadást követően egész nap harcoltak, szép sikerrel; a következő éjjel a török támadás idején kitört a pánik, s nem maradt szabad hajó Zsigmondnak (singuli . . . precipites festivoque cursu se ad naves conferre ceperunt et omnes naves nostros taliter preoccupaveant, ut non restabat aliqua navis, in qua maisestas nostra transfetare potuisset); a király hajóra szállt, de többeket hátrahagyott, hogy a maradék sereget védelmezzék; hajnalban érte komoly vérvesztés a magyarokat, amikor már szinte mindenki áthajózott (cum iam quasi omnes nostri post nostram transfretassent maiestatem).

⁴¹ Akin: *Thuróczy*, 5. o.

⁴² Rozgonyiné: *Fejér*, X. 7. 628–629. o. (1428. XII. 28., DL 59 120.). *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 149. L. még *Szalay–Baróti*, A magyar nemzet története, 2. 150–152. o.

⁴³ *Fejér*, XI. 149. o.; *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 188.

⁴⁴ *Iványi*, A tűzérség története, I. 21. o.

volt, bár Leopold Kupelwieser felvette, hogy a szultán, itineráriuma szerint, akkor Konstantinápolyban volt; Galambócnál inkább csak egy alvezéréről lehetett szó.⁴⁵ A rendelkezésre álló török források⁴⁶ ezt erősítik meg. Fodor Pál átnézte a Thúry József által nem lefordított Ásikapaszádét⁴⁷ és egy Murád kori kronológiai listát,⁴⁸ s szerinte mind-egyikből az tűnik ki, hogy Murád 1428-ban valószínűleg nem volt a helyszínen. Nesri egyébként szinte szó szerint Ásikapaszádét vette át; mindkettő 1433–43-re teszi az eseményt, s még röviden arról emlékezik meg, hogy korábban (nyilván 1427-ben) Murád elfoglalta Galambócot. A kronológiai lista szintén csak annyit mond, hogy Láz-oglu (Lázárevics István) halála után a magyarok Galambóc ellen mentek, de a ruméliai sereg elűzte őket, és utóvédjüket kirabolta. Fodor két fethnámét tart fontosnak a Feridun-féle oszmán-török iratgyűjteményben. Az egyik Galambóc elfoglalásáról, a másik pedig felmentéséről számol be Baibarsz egyiptomi szultánnak, igaz évszámok nélkül, a győzelmi jelentést szeptember 21-re datálva. Így persze a magyar kudarc még kellemetlenebb színben tűnik fel, hiszen Zsigmondot még csak nem is a török a főerők kényszerítették visszafordulásra.

A Zsigmond-kori oklevelek is szolgálnak bizonyos részletekkel az eseményekről. A király 1428. augusztus 27-i, Illyeden keltezett oklevele, mely Szentlászlói András fia Márk, Újlaki István bán familiárisa számára készült, aki már az előző évben a Havasalföldön is harcolt, úgy tudja, hogy Murád szultán személyesen vonult Szerbiába, de a békét Zsigmond (nyilván a szultán nevében eljáró) Szinan ruméliai beglerbéggel kötötte meg. Még Galambóc alatt, június 3-án, Töttös Jánoshoz írott levelében Zsigmond megkötött fegyverszünetről (treuga, concordia), június 29-én pedig egyenesen hároméves fegyverszünetről beszél.⁴⁹ A későbbi magyar szakirodalom, sőt még Spremić⁵⁰ is, valószínűleg a Murád 1426-os hadjáratára utaló megjegyzést értette félre a királyi oklevélben, s tette a szultánt az 1428-as események közvetlen szereplőjévé.⁵¹ Nyilván Zsigmond vereségét is könnyebben megmagyarázhatták, ha ellenfeléül személyesen a török szultánt állították, a török sereg pedig „hatalmassá,”⁵² számos tanulmányban kétszeres-háromszoros túlerejűre szaporították.

A visszavonulás, a Dunán való átkelés a törökökkel kötött fegyverszünet alapján rendben zajlott. Zsigmond egy másik oklevele a fegyverszünetet egyenesen a megkötött hároméves békével azonosítja.⁵³ A király ismét uralkodói erényeit villantotta fel, amikor

⁴⁵ Kupelwieser, Die Kämpfe Ungarns, 42. o. Ugyanakkor Zsigmond itineráriuma ismeretében kizárható, hogy Vitolddal 1428 februárjában Kassán találkozott volna, mint Kupelwieser véli.

⁴⁶ Thúry, Török történetírók.

⁴⁷ Kreutel, Vom Hirtenzeit.

⁴⁸ V. ö. Ménage: The Annals of Murad II. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 39. 1976. Itt köszönöm meg Fodor Pál önzetlen segítségét.

⁴⁹ Zichy Okm. VIII. Nr. 240., 354. o.

⁵⁰ Spremić, Deszpot Brankovics, 117. o.

⁵¹ „... seivissimus Omorath, dominus Turcorum cum totali sua potentia in persona invaserat ...”, Zsigmond Szentlászlói Márknak, 1428. VIII. 27. *Thallóczy–Áldásy*, Magyarország és Szerbia, Nr. 147.

⁵² Illyéd, 1428. VIII. 31. „copiosissima multitudo Turcorum”-ről ír a csanádi ispánnak. Zichy Okm. VIII. Nr. 244.

⁵³ Említi a Zawischa-oklevélben, 1428. VI. 29. (*Caro*, Liber cancellarie Stanislai Ciolek, 527–528. o.): „ad triennium conclusa.” A fegyverszünetről 1429 elején már tudnak Milánóban, s azt vélhetően Pozsonyban 1429 áprilisában egy török követség véglegesítette. DRTA X. 88–89. o.

nem elsőként menekült el, hanem a galambóci oldalon, az oklevélben is említett Duna parti táborban várta ki csapatai túlpartra jutását. Nyilván úgy érezte, személye a garancia arra, hogy a magyar csapatoknak nem esik bántódása a hajókon történő átkelés során. A törökök kivárták, amíg már csak néhány százan maradtak a magyarok, s kísérletet tettek a király elfogására.⁵⁴ Akkor, azon az éjszakán, valóban kitört a pánik, a katonák megrohmozták a hajókat, s kis híján magának az uralkodónak sem jutott hely.⁵⁵ Ezt az epizódot jól ismerjük a Rozgonyi István és Tallóci Matkó érdemeit felsoroló oklevélből. Az uralkodó hajóra juttatása közben maga Rozgonyi is majdnem vízbe fulladt. Ugyanakkor a fegyverszünetet megelőző, nagyobb mértékű, véres összecsapásról az oklevelekből semmi nem olvasható ki, még ha Spremić feltételezi is, hogy történt valami. Érdekes, hogy később, 1437-ben is hasonló helyzetben próbálkoztak a törökök: kivárták a győztesen visszatérő magyar sereg egy részének az átkelését Galambócnál, majd csak utána támadtak, akkor azonban a magyarok visszaverték őket.⁵⁶

Zsigmond később több oklevelében is meleg szavakkal emlékezett meg Czarny Zawiszaról, aki élete feláldozása árán tartotta magát a jobb parton, hogy biztosítsa a magyar sereg visszavonulását. 1428. június 29-i levelében a király ki is fejezte köszönetét Vitoldnak, (bár akkor még nem tudja, vajon Zawisza életben van-e),⁵⁷ majd 1429 februárjában Zawisza özvegyének 300 magyar aranyforintot juttatott.⁵⁸

A veszteségeket illetően ismerjük Zsigmond kancellárjának a nürnbergiekhez írott levelét,⁵⁹ mely szerint nem többen, mint 200-an estek el, s azokat is az egyszerűbb, havasalföldi segédc csapatok közül valónak említi. Bizonyos, hogy e levelében benne van a vereség következményei elbátellizálásra tett kísérlet, de végeredményben, a fegyverszünet eredményeként, a sereg nagy része az oklevelek szerint is békés körülmények között jutott át a túlpartra. A veszteség valóban százas nagyságrendű lehetett, de a gyorsan terjedő szóbeszéd a vereség katasztrofális voltáról, amire említés is történik a Frankfurtba küldött levélben, zavarhatta az udvart. Az is hihető, hogy a magyar sereg átkelését a külföldi segédc csapatok, így a havasalföldiek és lengyelek fedezték, amit az áldozatokról szóló hírek alátámasztani látszanak. A török zsákmánya lett az összes partra tett ágyú, a lovak, és amit a török történetírók is említenek, a sátrak, „háziszerek.” Sok rabszolgát is említenek, de lehet, hogy ez a kitétel – csak „300 akcsét ért egy keresztény fogoly” – csupán a nagy győzelmek utáni szokásos fordulatként értékelhető.⁶⁰ Szintén a frankfurti levélről derül ki, hogy a törökök azonnal hozzáfogtak az erődítmény megerősítéséhez, ami igazán rossz hír volt a jövőre nézve, s tulajdonképpen a vereség legsúlyosabb következménye lett.

⁵⁴ Könnyen lehet, hogy a törökök attól tartottak, a magyarok olyan felszerelést is behajóznak, ami a megölt fegyverszünet, vagy éppen az íratlan hadijog szerint őket illette volna.

⁵⁵ Nem tudjuk, mi alapján teszi a menekülést Hoensch június 12-re. *Hoensch*, Kaiser Sigismund, 343. o.

⁵⁶ *Wertner*, Magyar hadjáratok, 547–548. o.

⁵⁷ *Caro*, Liber cancellarie Stanislai Ciolek, 527. o.

⁵⁸ Cserny özvegyének, 1429. II. 6.: *Altmann*, Regesta imperii, Nr. 7167., 5563., 5972., 5992.

⁵⁹ Kaspar Schlick levele, 1428. IX. 11., idézi *Hoensch*, Kaiser Sigismund, 344. o. V. ö. *Aschbach*, Geschichte. III. 413. o.; *Altmann*, Regesta Imperii, XI/2. Nr. 7101., korábban *Fejér*, X/6. 929–930. o.

⁶⁰ *Thúry*, Török történetírók, akik tudnak az éjszakai döntő támadásról (1. 125–126. o.). Zsigmond vereségét, s általában katonai kudarcait súlyosabbnak tartja *Elekes*, Hunyadi, 53. o., ahol Schlick sorait átlátszó megítélésnek tekinti.

Az utójátékkal sem volt Zsigmondnak több szerencséje, az 1429-ben a helyszínre telepített német lovagok, megfelelő pénzügyi támogatás nélkül, képtelenek voltak fenntartani a Szörény és Haram közötti 12 várat a tervezett 1370 gyalogossal, 550 lovassal, 328 számszerjásszal és 1400 naszádossal.⁶¹ Abban azonban szerencsésen döntött az uralkodó, hogy a magyar védelem irányítását Tallóci Matkóra bízta, miután 1429-ben Keve és Nándorfehérvár parancsnokává tette, s testvéreit is jelentős pozícióba jutatta.

Az 1428-as európai török háború legfontosabb eseményei mégsem a Dunánál zajlottak, hanem délebbre, a velencei–török fronton, ahol Thessaloniki és az albániai velencei területek birtoklása volt a tét, valamint a velencei flottafőlény fenntartása a Dardanelláknál. Velence felismerte a veszély komolyságát, s már 1426 októberében közeledni próbált Zsigmondhoz,⁶² aki azonban nem volt hajlandó a tényleges katonai együttműködésre. 1428. július 2-án Kevén (Kovinban) fogadta Marco Dandolo velencei követet, majd Illyéden (Ilidiában) folytatták a tárgyalásokat, ahol szeptember 8-án ötéves fegyverszünetet kötöttek.⁶³ Az események menetén azonban ez érdemben nem változtatott. II. Murád az 1427 óta tárgyalás tárgyát képező velencei–török békét nem is írta alá, s 1430-ban a török csapatok, néhány hetes ostrom után, március 29-én, bevették Thessalonikit. 1429-ben Rómában a velencei és magyar politikusok nem alaptalanul vádolták egymást a közös akciók elmulasztásért.⁶⁴ A törökök számára nagyobb haszonnal járt, hogy Zsigmondot lekötötte a szerb rendezés, a galambóci ostrom, majd pedig az, hogy a megkötött béke korlátozta katonai akcióiban. A galambóci „tűzjátékkal” nem állt arányban Thessaloniki elvesztése, (amelynek bevételeiben egyébként szerb segéds csapatok is részt vettek), s a Velence és a balkáni államok rovására megvalósult balkáni oszmán térnyerés. A galambóci támadással ráadásul Zsigmondnak még egy komolyabb török katonai erőátcsoportosítást sem sikerült elérnie, ugyanakkor szinte reménytelenül kevés játéktere maradt arra, hogy a hagyományos genovai–magyar szövetség helyett egy magyar–velencei együttműködést hozzon tető alá; ez utóbbiban akadályozták a Dalmáciára vonatkozó, mindkét oldalról artikulált jogigények, saját itáliai tervei, illetve a magyarok fekete-tengeri kereskedelmi érdekei egyaránt. Ráadásul akkoriban elsősorban már közelgő itáliai útjára koncentrálnak, s nyilván ezért ragaszkodott az elért magyar–török fegyverszünet megtartásához, majd következő évi ratifikálásához⁶⁵ (noha esetleges felmondására a törökök csalárd támadása éppen elég indokot biztosított volna). Egy fegyverszünet elérése biztosan szerepelt a király hadicéljai között, még ha azt Galambóc visszaszerzésével akarta is kikényszeríteni, bár anélkül is elérte. Így végül is Zsigmond nyugalomban hagyta maga mögött a déli határszakaszt, amikor 1430 június végén több évre elhagyta Magyarországot, s elindult Itáliába a császári korona elnyeréséért.

⁶¹ Joachim, König Siegmund, 108–110. o.

⁶² A velencei–magyar közeledésre Mályusz, Zsigmond király, 95. o., aki szerint Zsigmond többet nyert volna egy engedékenyebb velencei politikával. Velence Murád ellenfelével, a Karmanidákkal jó kapcsolatot tartott fenn, de Zsigmond keleti követsége nem akkor, hanem 1419-ben indult el. A kronológiát tisztázza Ágoston, Karamania, 273–274. o.

⁶³ Milleker, Töröknek első betörései, 28–29. o. Zsigmond ismét dunai flottatámogatást kér a velenceiktől, de sikertelenül.

⁶⁴ Imber, Ottoman Empire, 100–116. o.

⁶⁵ Hoensch, Kaiser Sigismund, 344. o.; Altmann, Regesta imperii, XI/2. Nr. 7171.; DRTA IX. Nr. 219.; DRTA X. Nr. 88.

A középkori csaták utóéletét egyáltalán nem stratégiai súlyuk határozta meg, hanem irodalmi utóéletük. Annak, hogy a történeti köztudatban fennmaradt a vár neve (noha a mai magyarországi diákok legnagyobb része azt sem tudja, merre kell keresni a térképen), nagy szerepe van a temesi bán hős feleségét megörökítő szépirodalmi alkotásoknak, így esetünkben Arany János balladájának,⁶⁶ illetve a hősi halált szenvedett lengyel lovag alakja körül máig élő kultusznak. A Sandomierz környéki Garbówból származó, nyilván sötét hajú, ezért Feketének hívtott, címerében fekete sast viselő lovag részt vett már az 1410-es grünwaldi csatában, majd szerepet vállalt a lengyel és magyar király közötti, 1411-es békeszerződés megkötésében. 1412-ben Jagelló kíséretében érkezett Budára, részt vett a lovagi mulatságokon, és többször is kapcsolatba került Zsigmonddal. 1416-ban a magyar király kíséretében Perpignanba látogatott, híres aragón lovagokat győzött le, de elkísérte Zsigmondot a huszita háborúkba is, melyek során fogságba esett. Kiváltása után, 1420-ban a Szepességbe került kormányzónak, lublói kapitány lett. Megemlékezett róla Jan Długosz, s versében a krakkói kanonok,⁶⁷ Adam Swinka.⁶⁸ Alakja bekerült a lengyel néphagyományba is, közmondás örizte meg megbízhatóságát: „Úgy bízzál meg benne, mint Zawiszában.” Ezt maga Thuróczy is megerősítette krónikájában, amikor (a 208. fejezetben) 20 sort szentelt az ostromnak, de a húsból négyet a lengyel hősnek: „Bár ebben az ütközetben sokan elhullottak, mégis a mi korunkig emlegetik szívbéli szomorúsággal, hogy itt esett el a »Fekete Zavissának« nevezett nagynevű, vitézségben és fegyverforgatásban kiváló férfiú.”⁶⁹ Tinódi Lantos Sebestyén megemlékezett a lengyel hősről, akit egyébként Fekete Szaniszlónak nevezett.⁷⁰ 1433-ban Galambócon átutazva a burgund utazó, Bertandon de la Brocquière is hallott a lengyel lovag hőstettéről.⁷¹ Az utókor azonban mindazt, amit elismert Zawiszának, megtagadta a királytól. Mint annyiszor, ismét méltatlanul hálátlannak bizonyult Zsigmond iránt.

⁶⁶ Német fordítása *Schwicker: Geschichte der ungarischen Literatur*. Leipzig, 1889. 696–697. o. V. ö. még *Demeter Tibor: Bibliographia Hungarica*.

⁶⁷ Amikor Zsigmond megtudta, hogy a túlparton maradt kiváló vitéze, Zawisza is, külön hajót rendelt érte. Zawisza visszautasította a segítséget, hiszen soha nem hátrált meg a harc elől, inkább kívánta a hősi halált, mint a menekülést. Állítólag maga Zsigmond is megjegyezte, hogy számos király és uralkodó nem hal olyan dicső halált, mint Zawisza fog egyszer. A törökök elfogták Zawiszát, s mivel előkelő fegyverzete volt, hercegnek, sőt egyenesen magának a királynak hitték. Amikor belátták tévedésüket, fejét vették és a szultán elé vitték. A vitéz testét a lakosok temették el. Zawisza tehát igazi lovaghoz méltó halált választott magának, hogy hírneve örökre fennmaradjon. Így tolmácsolja az eseményeket Długosz.

⁶⁸ *Długossii, Annales*, 234–239. o.

⁶⁹ *Thuróczy, Magyarok krónikája*, 345–346 o. (A fordító nem ismerte Zawisza névalakját). Kiadásban: *Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum, Textus 220–221. o.; Commentarii: Vol. 2. 258–259. o.*

⁷⁰ *Heltai, Cancionale*, vonatkozó fejezet (oldalszám nélkül).

⁷¹ Idézi *Wertner, Magyar hadjáratok*, 436 o., ahol a burgund utazó az oszmán hadsereg gyors meneteljesítményét és mozgékonyágát dicséri, s példának említi a nikápolyi és a galambóci vereséget.

- Ágoston, Gábor: *Guns for the Sultan. Military Power and Weapon Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge 2005.
- Ágoston, Gábor: Karamania, the Anti-Ottoman Christian Diplomacy and the Non-Existing Hungarian-Karamanid Diplomatic Relations of 1428. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 48. 1995. 267–274. o.
- Hicran Akin: Thuróczy és a török krónikák a 15. századi török–magyar kapcsolatokról. *Keletkutatás*, 1988 ősz, 3–12. o.
- Altmann, Wilhelm: *Regesta Imperii XI. Bde. 1–2*. Innsbruck, 1896–1900.
- Aschbach, Joseph: *Geschichte Kaiser Sigismunds. 1–4. Bde.* Hamburg, 1838–1845.
- Balassa Okm.: A Balassa család levéltára 1193–1526. Kiad.: *Fekete Nagy Antal – Borsa Iván*. Budapest, 1990.
- Bárány Attila: Zsigmond király 1416-os angliai kísérete. *Aetas*, 19. (2004.) 24. 5–30. o.
- Blagay Okm.: A Blagay család oklevéltára. Szerk.: *Thallóczy Lajos – Barabás Samu*. Budapest, 1897.
- Braun, Maximilian: *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarević von Konstantin dem Philosophen*. Wiesbaden, 1956.
- Caro, Jacob: Liber cancellarie Stanislai Ciolek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung. *Archiv für Österreichische Geschichte (AfÖG)*, 45. 1871. 319–545. o.
- Čirkević, Szima: *Golubac v srednjem veku*. Branicevo, 1968.
- Długosii, Joannis: *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber XI*. Varsaviae, 2000.
- DRTA: *Deutsche Reichstagakten. Bde. 1–12*. München–Gotha, 1867–1901.
- Dvořáková, Daniela: Lengyelek Luxemburgi Zsigmond udvarában. *Századok*, 136. (2002.) 391–416. o.
- Dvořáková, Daniela: Bitka pri Golubci. Rytier Závíš a udatná Cecília. *Historická revue*, 7. (1996.) 10–11. o. (Csata Galambócnál. Závís lovag és a bátor Cecília.)
- Elekes Lajos: *Hunyadi*. Budapest, 1952.
- Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban, 1387–1437. Budapest, 1977.
- Engel Pál: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában, 1387–1437. *Századok*, 128. (1994.) 273–287. o.
- Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. 1–2. k.* Budapest, 1996.
- Engel Pál: A török–magyar háborúk első éve, 1389–1392. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 561–577. o. (Újra kiadva *Uő: Honor, vár, ispánság*. Budapest, 2003. 555–577. o.)
- Engel Pál – C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. Budapest, 2005.

- Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed.: *Fejér György*. Vols. 1–11. Buda, 1829–1844. (Budapest, Arcanum, CD változatban is)
- Gündisch, Gustav*: Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395–1526. *Revue Roumaine d'Histoire*, 13. (1974.) 415–443. o.
- Hategan, Ion*: Temesvár középkori kastélya és Filippo Scolari által épített, illetve felújított várépületek a Bánátban. In: *Castrum Bene*. Szerk.: *Juan Caballo*. Budapest, 1992. 268–275. o.
- Heltai Gáspár*: Cancionale az az historias enekes könyw. Colosvarot 1574. Reprint: Budapest, 1962.
- HO: Hazai Okmánytár 1–8. (Kiad.: *Nagy Imre, Paur Iván*.) Budapest, 1865–1891.
- Hoensch, Jörg K.*: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit, 1368–1437. München, 1996.
- Horváth Mihály*: Magyarország történelme. 2. k. Pest, 1871.
- Imber, Colin*: The Ottoman Empire 1300–1481. Istanbul, 1990.
- Nicolae Iorga*: Un principe portugues, crusado om pais rumeno no seculo XV. in: *Latinitas*, (Bucuresti), 1927. 66–74. o.
- Iványi Béla*: A tüzérség története. *Hadtörténelmi Közlemények*, I.: 27. (1916.) 1–36. o.; II.: 27. (1916.) 125–166. o.; IV.: 27. (1916.) 393–419. o.
- Joachim, Ernst*: König Siegmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn. *MIÖG* 33. (1912.) 87–119. o.
- Kammerer Ernő*: A Zichy és Vásonkeői Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. 8. k. Budapest, 1895.
- Kreutel, Richard Franz*: Vom Hirtenzelt zur hohen Pforte. Graz, 1959.
- Kupelwieser, Leopold*: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526. Wien–Leipzig, 1899.
- Mályusz Elemér*: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. Budapest, 1973.
- Mályusz Elemér*: A négy Tallóci fivér. *Történelmi Szemle*, 4. (1980.) 531–576. o.
- Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon, 1387–1437. Budapest, 1984.
- Milleker Bódog*: A töröknek első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében és Keve és Krassó vármegyék megszűnése 1393–1439. Temesvár, 1914.
- Mollay Károly*: Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. sz. végéig. Budapest, 1982.
- Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437. Szerk.: *Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde*. 1–2. k. Budapest, 1987.
- Norris, John*: Early Gunpowder Artillery c. 1300–1600. Ramsbury, Marlborough, 2003.
- Ortvay Tivadar*: Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez. Pozsony, 1896.
- Osorai Pipó emlékezete. Szekszárd, 1987. Benne *Engel Pál*: Osorai Pipó és Filippo Scolari életrajzai magyar fordításban. Engel Osorai Pipó tanulmánya újra kiadva *Uő*: Honor, vár, ispánság. Budapest, 2003. 247–301. o.)

- Pesty Frigyes*: Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota czím. Budapest, 1877.
- Pesty Frigyes*: Krassó vármegye története. II. k. Budapest, 1884.
- Pesty Frigyes*: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. Budapest, 1877. 3. k. Okmánytár. 1878.
- Petrovics István*: Galambóc ostroma. In: 1000 év a hadak útján. Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: *Rácz Árpád*. Budapest, 2000. 64. o.
- Pósán László*: Zsigmond és a Német lovagrend. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 630–656. o.
- Raguza Okm.: Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Ed.: *Gelcich József*. Budapest, 1887.
- Spremić, Momcsilo*: Deszpot Djuradj Brankovics i hegovo doba. 2. kiad. Belgrad, 1999.
- Szakály Ferenc*: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt. In: *Rúzsás Lajos–Szakály F.* (szerk.): Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Budapest, 1986. 11–58. o.
- Szalay Lajos – Baróti Lajos*: A Magyar Nemzet Története. 2. k. Budapest, é. n.
- Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717. Budapest, 1891.
- Szendrei János*: Hadtörténelmi okmánytár. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1890.) 728–732. o.
- Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1885.
- Thallóczy Lajos – Áldásy Antal*: Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Magyar Történelmi emlékek, okmánytárak, 33. k.). Budapest, 1907.
- Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Budapest, 1978. (Ford.: *iff. Horváth János*.)
- Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum. Kiad.: *Kristó Gyula – Galántai Erzsébet*. Budapest, 1985.
- Thúry József*: Török történetírók. 1. k. Budapest, 1893.
- Veszprémy László*: Haditechnikai újítások és kéziratok Zsigmond környezetében. In: *Takács Imre* (szerk.): Sigismundus. Rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Budapest–Luxemburg, Zabern, 2006. 287–291. o.
- Wenzel Gusztáv*: Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez. *Történelmi tár*, 1884. 1–31. o., 220–247. o., 412–437. o., 613–627. o.
- Werner Mór*: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 12. (1911.) 410–441. o.
- Zala vármegye története. Oklevéltár. Kiad.: *Nagy Iván, Véghely Dezső, Nagy Gyula*. 1–2. k. Budapest, 1886–1890.
- Zichy Okm.: A gróf Zichy család id. ágának okmánytára. Kiad.: *Nagy Iván et al.* 1–12. k. Budapest, 1872–1931.
- ZsO: Zsigmond-kori Okmánytár. Szerk.: *Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert*. Budapest, 1951–.

FÜGGELÉK

Az eseményekre vonatkozó oklevél-narratiók

1427

Valido nostro exercito contra sevissimos Turcos, crucis Christi et totius orthodoxe fidei persecutores nostros scilicet et regnorum nostrorum emulos ad partes nostras Transalpinas instaurato in eisdem partibus nostris Transalpinis egredientibus et ad regnum nostrum Rascie, quod eotunc ille sevissimus Omorath dominus Turcorum cum totali sua potentia in persona invaserat, supervenientibus ibidem bella gerentibus ... (1428. augusztus 27., *Thallóczy-Áldásy*, Nr. 147.)

Dudum siquidem mortuo et ab hoc seculo sublato condam illustri Stephano despoto Rascie, in cuius tunc manibus castra nostra regalis Nandoralbense et Galambocz habebantur, ipsoque castro Nandoralbense mox manibus nostris devento et applicato, dicto vero castro nostro Galambocz ex tradimento illius perfidissimi et sceleratissimi Jeremie pro tunc idem tenentis a nobis proch alienato et per sevissimos Turcos, crucis Christi persecutores nostrosque et regni nostri emulos surrepto et occupato ... (1437. szeptember 27., *Thallóczy-Áldásy*, Nr. 184.)

Dudum siquidem defuncto et ab hoc seculo sublato condam illustri principe Stephano despoto Rascie, castro quoque Galambocz nuncupato in confiniis regni nostri Hungarie habito, quod semper ad coronam ipsius regni Hungarie pertinuit, sicuti pertinet etiam de presenti, ex traditione cuiusdam perfidi Jeremie Rasciani, eotunc ipsum castrum nomine et in persona annotati condam Stephani despoti tenentis per sevissimos Turcos surrepto et occupato, tandem vero prefato condam domino Sigismundo imperatore et rege huiusmodi surreptionem castris prenotati audiente, validoque exercitu congregato, ipsum castrum pro eiusdem expugnatione obsidente ... Ladislaus Pan ... in expugnatione castris pretacti insultui dictorum Turcorum castro de eodem rapinam accepturum plerumque egredientium se viriliter opponendo... (1438. február 24., *Thallóczy-Áldásy*, Nr. 185.)

1428

[De obsidione]

Dum nos volentes idem castrum ab ipsorum Turcorum manibus recuperare, ipsum cum valido exercitu personaliter obsidendum duxeramus, prefatus Mathko banus se cum decenti gentium et familiarium suorum comitiva secundum nostrum votum et mandatum ex una parte figens in expugnatione eiusdem veluti vir strenuus et agilis curam ferens sollicitam, ipsum in certis eius menis et turribus per crebras lapidum bombardarum emissiones ictus ictibus continuans fortiter fecit impugnari ex cuius diligenti sollicitudine et solerti procuratione notabiles turrium et murorum castris pretacti partes per ipsorum lapidum seu globorum, bombardarum violentos impulsus dirute extiterunt. (1437. szeptember 27., *Thallóczy-Áldásy*, Nr. 184.)

ut ceteris in sexu femineo constitutis cedat in exemplum et promptioris audacie prebeatur incitamentum, presentibus duximus stilo digne narrationis inserendum: ipsa namque domina comitissa nobis et dicto comiti Stephano, domino et marito suo ... cum nostris exercitibus in obsidione et expugnatione dicti castris Galambocz existentibus et laborantibus, pre ceteris dominabus audacior et magis egregia ad castrum nostrum Zenthlazlovara vocatum, ex opposito dicti castris Galambocz, ex ista parte Danubii per nos edificatura venire ausa est, et unam galeam nostram armatam inter

ceteras inibi super fluvio Danubii habitam, ne dum pretermisssa muliebri, sexusque foemineae fragili tremula et formidula conditione; sed et animo atque corde sumto tironico audacter condescendens, et cum eadem in dicto Danubio hincinde strenue modo currens modoque discurrens, inchoatis belli preludiis se ingerendo, plurimas peregit scamurcias triumphales. De eademque galea aliquotiens, immo vicibus frequentatis, ex pixidibus seu bombardis, balistisque et aliis ad id correquisitis ingeniis ad ipsum castrum Galambocz contra Turcos, nostros scilicet aemulos idem castrum tenentes, sagittari facere non expavit. (1428. december 28., *Fejér*, X/7. 628. o., *Thallóczy-Áldásy*, Nr. 152.)

Demum vero ipso domino imperatore ac rege in hoc regnum Hungariae ab ipsis exteris partibus et regionibus feliciter regrediente, in pluribus, imo multiplicibus exercitiis expeditionibus, tam contra saevuissimos Turcos, Christiani nominis immanissimos persecutores, quam etiam perfidissimos, Hussitas et Taboritas, in partibus superioribus regni nostri aliquamdiu pululantes, aliosque huius nostri regni aemulos, quibusque per ipsum condam dominum imperatorem saepe numero instauratis, et praesertim in expugnatione castrum Galambocz nuncupati, erga manus dictorum Turcorum habiti, quod alias praefatus condam dominus imperator obsidione circumvallandum duxerat, in directione et gubernatione bombardarum, inibi pro tunc ad rumpendum muros atque turres ipsius castrum adductarum, quarum, scilicet grandiozem, unam inter caeteras, ipsemet comes Stephanus gubernando, certas turres castrum praefati per globorum ex eadem emissionem violentos impulsus in notabili parte rupisse perhibetur. (1438. április 2., *Fejér*, XI. 149–150. o.)

[De pace et Turcorum invasione]

... in expugnatione castrum Galambocz, quod per ipsos Turcos detinebatur et detinetur. Expost autem dum Zynambeg Turcus sub treugis pacis inter nos et praefatum Omorat Turcorum dominum stabilitatis et firmitatis fraudulenta hostilitate nos et nostras gentes, Danubium ad has regni nostri Hungariae partes navigio in pace venire et transfetare volens cum plurima Turcorum turba invasit ... (1428. augusztus 27., *Thallóczy-Áldásy*, Nr. 147.)

Nobisque tandem ab ipsius castrum obsidione factis et firmatis inter nos et dominum Turcorum atque Turcos certis treugis discedentibus, Danubiumque absque aliquali fortitudine sub huiusmodi treugis pacis transfetare volentibus, ipse Mathko banus nostram ubique sequendo maiestatem, contra ipsosque Turcis protunc fraudulenta hostilitate nos et nostros nobiscum existentes, transfretata iam et a nobis separata maiori parte dicti nostri exercitus invadendo se fortiter cum suis diversis fortune periculis exponendo nobis et sacre nostre corone laudabiles impendit famulatus. (1437. szeptember 27., *Thallóczy-Áldásy*, Nr. 184.)

Quibus quidem Turcis eo tunc Dei adiutorio nostri viriliter resistentes eosdem a castris seu descensu nostro, que tunc iuxta flumen Danubii fixeramus removerunt, per totamque illam diem cum eisdem fortiter dimicando, nonnullos ex eis dire morti tradiderunt. Tandemque tetra superducta nostris calligine ipsisque Turcis contra ipsa castra nostra et nostros, qui protunc aliis iam – ut predicatur pro maiori parte flumen Danubii transfretatis –, cum nostra remanserant maiestate rabidie et callide irruentes ... nostris nobiscum existentibus propter ipsorum paucitatem contra eorundem Turcorum cumulatam pluralitatem per amplius facultas non preberetur resistendi, singuli ipsorum nostrorum precipites festivoque cursu se ad naves conferre ceperunt et omnes naves nostros taliter preoccupaverant, ut non restabat aliqua navis, in qua maiestas nostra transfetare potuisset ... tandem ex consilio et procuratione ipsius Mathkonis bani et aliorum certorum fidelium nostrorum quadam inventa navi eandem conscendens transfetare cepissemus, ipsumque Mathkonem banum cum aliis certis baronibus nostris pro custodia et defensione gentium nostrarum ex illa parte remanentium interim donec ipse gentes residue possent transfetari ... Tunc ille Mathko banus in hiis curam gerens sollicitam, per totam illam noctem usque auroram contra ipsos Turcos viriliter dimicando, eisdem potenter restitit, demum autem luce ipsius aurore superveniente cum iam quasi omnes nostri post nostram transfretassent maiestatem et ipse Mathko banus cum

paucissimis suis et nostris ... isset. Ipsi Turci cum eorum multitudine in eisdem irruentes, aliquos ex eisdem nostris crudeliter occiderunt, inter quos et ipse Mathko banus contra ipsos Turcos acriter pugnando vix dire mortis perniciem portu in eodem evasit ... (1437. szeptember 27., *Thallóczy–Áldásy*, Nr. 184.)

In conflictu etiam cum praefatis Turcis, qui durantibus eotunc treugis inter ipsum dominum imperatorem et Omorad dominum Turcorum, firmatis, transvadata iam per fluvium Danubii maiori parte exercitus ipsius imperatoris, eundem dominum imperatorem et suas gentes, secum absque aliquo favore sub confidentia ipsarum treugarum, modo quo praedicatur firmatarum, remanentem nequitiose nitebatur opprimere, inito et commisso non sine suorum sanguinis effusione, pergratos exhibuit famulatus, specialiter vero in istis, quod cum eo tunc ipse dominus imperator personaliter coactus dictum fluvium Danubii post reliquam partem sui exercitus transfretare voluisset, tunc ipse comes Stephanus cum suis gentibus exercitibus dictum dominum imperatorem ab insequentium inimicorum insultibus, Deo volente defensatum, per maximis quam laboribus et fatigiis nimium lassatum, ad navem asseritur induxisse; et nisi eius vigilans ad fuisset solertia, idem dominus imperator ad manus forsitan suorum inimicorum incidisset, ipsemet vero comes Stephanus in huiusmodi domini imperatoris ad dictam navem ascensu, in personaeque eiusdem defensione, in aquam cadens Danubii, taliter idem fertur fuisse demersus, quod nisi per certos tunc ibi assistentes personas aqua ex eadem ereptus et extractus, ibidem protinus suffocatus et extinctus extitisset. (1438. április 2., *Fejér*, XI. 149–150. o.)

Recedentibus nuper nobis ab obsidione castris Golubiecz super conclusione treugarum inter nos et Turcorum dominum ad triennium conclusorum et in portu Danubii transfretantes, Turci huiusmodi treugas inscripciones et oblaciones non curantes, dum iam contra totus noster exercitus in spe huiusmodi treuge transfretasset, reliquas gentium nostrarum fraudulenter invadentes eas interemerunt et aliquos captos abduxerunt, inter quos strenuus Zavissius de Garbow miles noster familiaris fidelissimus fuit... (1428. június 29., *Caro*, AfÖG 1871. 527. o.)

László Veszprémy

KING SIGISMUND AT GALAMBÓC IN 1428

Summary

King Sigismund's frequently-mentioned Galambóc campaign seems to belong among the thoroughly researched military events, although its Latin documents have not yet been compared with the Serbian and Turkish sources. Those sources, examined by the author, also prove that Sigismund had prepared the campaign properly, and attempted to take the castle relying on his troops' significant superiority and his artillery that represented the high technology of the period. Nevertheless, the Turkish relief troops, although not under the Sultan's command, forced him to retreat. The armistice that followed (and held) was a favourable one for Sigismund, since it set the diplomatic background to his long stay in Italy. Sigismund acquitted himself honourably, too: he covered the retreat personally to the last moment, thus keeping the casualties low – in the author's opinion, much lower than it was estimated before.

László Veszprémy

SIGISMOND À GALAMBÓC EN 1428

Résumé

Mentionnée maintes fois, la campagne de Galambóc du roi Sigismond fait apparemment partie des événements militaires étudiés de manière approfondie par la recherche, alors que les diplômes en latin et les sources serbes et turques n'ont pas encore été confrontés. Il en ressort de nouveau que Sigismond a bien préparé sa campagne avant de tenter de s'emparer du fort en ayant une supériorité de forces et des canons issus de la technologie de pointe de l'époque. Toutefois l'armée de secours turque l'a contraint à se retirer, même si elle n'était pas commandée par le sultan. La trêve conclue et plus tard consolidée était favorable pour Sigismond, puisqu'elle lui a assuré l'arrière-plan diplomatique d'un long séjour en Italie. Sigismond a également fait preuve de qualités humaines : sa présence servait à couvrir le retrait de ses soldats qui, de ce fait, ont subi beaucoup moins de pertes que celles avancées par les précédentes estimations.

László Veszprémy

SIGISMUND BEI GALAMBÓC IM JAHRE 1428

Resümee

Der unzählige Male erwähnte Feldzug von König Sigismund (Zsigmond) nach Galambóc gehört scheinbar zu den gut erforschten Kriegereignissen, jedoch wurden die lateinischen Urkunden bisher den serbischen und türkischen Quellen nicht gegenübergestellt. Daraus geht erneut hervor, dass Sigismund den Feldzug gut vorbereitet hatte und die Burg in Besitz einer bedeutenden Übermacht, mit einem Kanonenpark einnehmen wollte, der zur Spitzentechnik der Zeit gehörte. Das türkische Entsatzheer zwang ihn jedoch zum Rückzug, auch wenn dieses nicht vom Sultan selbst geführt wurde. Die abgeschlossene und später bekräftigte Gefechtspause war für Sigismund güns-

tig, da sie ihm den diplomatischen Hintergrund des langen Aufenthaltes in Italien sicherstellte. Sigismund bestand die Prüfung auch aus menschlicher Sicht, deckte mit seiner persönlichen Anwesenheit bis zum letzten Zeitpunkt die Rückziehenden, die auf diese Weise – entgegen der früheren Schätzungen – wohl einen viel kleineren Verlust erleiden mussten.

Ласло Веспреми

КОРОЛЬ ЖИГМОНД У ГАЛАМБОЦА В 1428 ГОДУ

Резюме

Многочратно упоминаемая военная кампания на Галамбоц короля Жигмонда, на первый взгляд, относится к числу хорошо исследованных исторических событий, однако латинские дипломы до сего времени еще не удалось сопоставить с сербскими и турецкими источниками. Из этого вновь вытекает то, что король Жигмонд хорошо подготовил военный поход и, располагая значительным преимуществом сил, с помощью своего пушечного парка, оснащенного по последним достижениям военной техники той эпохи, попытался взять крепость. Однако пришедшая туркам на помощь армия вынудила короля отступить, хотя она и не была возглавляема султаном. Заключенное и позднее подкрепленное перемирие было благоприятным для Жигмонда, ибо оно обеспечивало для него дипломатический тыл в ходе его долгого пребывания в Италии. Король Жигмонд отлично проявил себя здесь и как незаурядная личность, своим личным присутствием он до последнего мгновения прикрывал отступавших, которые, по всей вероятности, понесли более малые потери, чем это оценивалось раньше.

ȘTEFAN CEL MARE, MÁTYÁS KIRÁLY ÉS AZ OSMÁN BIRODALOM*

Mihail Guboğlu 1983-ban alapos historiográfiai indíttatású tanulmányt szentelt a neves moldvai vajda, Ștefan cel Mare (Nagy István, 1457–1504) történelmi szerepének. Ebben a teljességre törekedve áttekintette a török, román krónikákat, európai elbeszélő és okleveles forrásokat, a témában megjelent kisebb lélegzetű román tanulmányokat és a nagy összefoglalásokat is.¹ A XIX. század második felében Bogdan Petriceicu Hasdeu cikke tűnik az első modern történeti feldolgozásnak, mely török forrásra, Se'âdeddin XVI. századi krónikája olasz fordítására épült.² Innen kezdve nagyszámú forráskiadás és monográfia született, melyek közül talán Ioan Ursu és Nicolae Iorga kötetei a legismeretebbek.³

A romániai turkológusok sokat tettek azért, hogy a mai Románia területére vonatkozó oszmán-török elbeszélő források részleteit fordításokban közzétegyék.⁴ Ugyanakkor szintén román fordításban adták ki azokat a legkorábbi török iratokat is, amelyek a vajdaságok múltjával foglalkoznak. Sajnálatos módon a magyar történettudományban a korábbi lépések után – Engel János Keresztély,⁵ Hunfalvy Pál,⁶ Veress Endre és Elekes Lajos⁷ kutatásaira gondolok – háttérbe szorult a hazánk múltjához ezernyi szállal kapcsolódó két román vajdaság történetének vizsgálata.

*

* A tanulmány elkészültét az alábbi intézmények, ösztöndíjak támogatták: Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA, T. 034130), Mellon Fellowship, American Research Institut in Turkey (ARIT, Istanbul), Alexander von Humboldt-Stiftung Németország. Meg szeretném köszönni Demény Lajosnak az anyaggyűjtésem idején nyújtott segítségét.

¹ *Guboğlu, Mihail*: Fâtih'in Ștefan el Mare zerine iki Bođdan seferi (1474–1476). *Belleten*. 186. (1983.) Cilt: XLVII. 138–194. o.

² *Hasdeu, Bogdan Petriceicu*: Relația turc despre bătălia de la Valea Albă între sultanul Mahomet și Ștefan cel Mare n 1474–1476. *Arhivă istorică a României t. II/2*. 1865. 31–34. o.

³ *Iorga, Nicolae*: Istoria lui Ștefan cel Mare. București, 1966. Editura pentru literatură; *Mihajlović, Konstantin*: Memoirs of a Janissary. (Translated by *Stolz, Benjamin*, historical commentary and notes by *Svat Soucek*.) Ann Arbor, 1975.; *Hurmuzaki, Eudoxiu de*: Documente privitoare la Istoria Romnilor. II /1–2. București, 1891.; *Iorga, Nicolae*: Acte și fragmente cu privire la istoria Romnilor (1199–1920). I–III. București, 1895–1897.; *Costăchescu, Mihai*: Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. I–II. București, 1932.; *Neagoe, Manole – Gușu, Olimpia – Guboğlu, Mihail – Constantinescu, Radu – Vlad, C.*: Razboieni. Cincisute de ani de la campania din 1476. București, 1977.

⁴ A tárgyalt témához tartozó ktet: *Guboğlu, Mihail – Mehmed, Mustafa*: Cronici turcești privind Țările Române. Vol. I. București, 1966.

⁵ *Engel, Johann Christian*: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenlnder. Geschichte der Moldau und Walachey, Nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Lnder. Tom. IV. 1–2. Halle, 1804.

⁶ *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. I–II. Budapest, 1894.

⁷ *Elekes Lajos*: Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király. Budapest, 1937.; *Elekes Lajos*: A román–magyar viszony a Hunyadiak korában. Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. I. Budapest, 1940. 171–228. o.; *Elekes, Ludwig*: Die Anfnge der rumnischen Gesellschaft. Versuch einer rumnischen Entwicklungsgeschichte im XIII–XVI. Jahrhundert. Budapest, 1941. Ostmitteleuropische Bibliothek, No. 33.

A román nemzeti tudatban Nagy István vajda Hunyadi Jánoshoz hasonlóan *athleta Christi*-ként szerepel, aki, a törököt legyőzve, megerősítette a moldvai vajdaság helyét a keresztény európai országok sorában. Ha azonban az uralkodása alatt eltelt majd' fél évszázados időszakot nézzük, azt látjuk, hogy a jelentős győzelmei mellett a diplomáciai tevékenysége, hajlékony, de mindenképpen tervszerű és előrelátó politikája még eredményesebbé tette.

Nagy István vajda uralma kezdetén már örökölte az Oszmán Birodalom adófizető, vazallus státusát. Okleveles adat igazolja, hogy elődje, Petru Aron, 1455-ben 2000 arany adó fizetésére kényszerült.⁸ Egy évvel később szintén Petru Aronnak állított ki egy okmányt Fâtih (II.) Mehmed (1444–46; 1451–1481), amelyben biztosította, hogy az akkermani (Dnyeszterfehérvár, Cetatea Albă) kereskedők szabadon tevékenykedhessenek az edirnei, burszai és isztambuli piacokon, szabadon járhasanak és kelhessenek, ha a kirótt vámokat lefizetik.⁹ A kereskedelmi privilégium kiállítását követően nem sokkal megváltozott Akkerman jogi státusa, mint ahogy a putnai krónika is megjegyzi, Petru vajda átadta Hunyadi János kormányzónak a várost.¹⁰ Az a tény, hogy a többi moldvai és havaselvi vajda mellett Nagy István is a törökök vazallus adófizetője volt, már régóta ismert. Constantin Ciurescu meggyőző tanulmányában a moldvai krónikák, és egyéb források egybevetésével 1908-ban megállapította: „Az 1473 és 1488 közötti periódust kivéve, amikor háborúban állott a törökkel, Nagy István adót fizetett a szultánnak.”¹¹ Nagy meglepetésre azonban előkerült egy szultáni szerződéslevél (*'ahdnâme*), a háború utáni megbékélés és adófizetés bizonyítéka, amely még Fâtih (II.) Mehmed korából származik.¹² Az okmány első közreadója, Aurel Decei nem lebbentette fel a fátylat, hogy miként bukkantak rá az okmányra egy olyan másolati könyvben, amelyben teológiai és irodalmi emlékeken kívül a kérdéses *'ahdnâme* az egyetlen történelmi szempontból is értékes irat.¹³ A kis kötetet hidzsra szerint 896-ban (1490/91) másolták le, tehát még Nagy István életében. Az okmány igazán beleillik a felfedezése előtt is sejtett történelmi

⁸ Babinger, Franz: Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien. (14.–15. Jahrhundert) Brunn–München–Wien, 1944. 21–28. o. Südosteuropäische Arbeiten; Decei, Aurel: Tratatul de pace – sulh-nâme – încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479. *Revista Istorică Română*, XV. (1945.) fasc. IV. 465–494. o.; Decei, Aurel: Relații Romano–Orientale. București, 1978. 118–139. o.; Panait, Viorel: The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers. New York, 2000. 164. o. East European Monographs.

⁹ Kraelitz, Franz: Osmanische Urkunde in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatie. Wien, 1921. 44–46. o.; Guboğlu, Mihail: Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album. București, 1958. 131–132. o.

¹⁰ Elekes, 1937. 13.; Ugyanerről olvashatunk 1449-re vonatkozóan: Letopiseșul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359–1595) întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie Logofătul și alții de Simion Dascălul. (Ediție de Constantin Giurescu) București, 1916. 33. o.

¹¹ „Cu excepția perioadei della 1473–1488, când se află în războiu cu Turcii, Ștefan cel Mare a plătit tribut Sultanului.” Giurescu, Constantin: Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric. București, 1908. 59–60. o.

¹² Süleymaniye Kütüphanesi, (İstanbul) Esad Efendi, Nr. 3369. Mecmu'atü l-münşe'ât 24r.–25r.; Decei, 1978. 121. o.; Guboğlu, 1958. 132. és 165. o. (Egyéb feldolgozásaira lásd az itt közölt adatokat. A faksimile kiadásakor az iratot tartalmazó négy lapot nem a megfelelő sorrendben rendezték el a 165. lapon. A helyes sorrend: b, d, a, c.); Tansel, Selâhattin: Osmanlı Kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in siyasî ve askerî faaliyetleri. İstanbul, 1971. 227–228. Milli Eğitim Basımevi

¹³ Az okmányt 2004 tavaszán volt alkalmam személyesen is megvizsgálni az amerikai Mellon ösztöndíj támogatásával.

folyamatba. A címe (*sâlh-nâme-i sultân Mehmed tâbe serâhu bâ Kara Boğdan*, vagyis *Mehmed szultân – legyen neki könnyű a sír – békeszerződése Moldvával*) alapján azonban megállapítható, hogy Nagy István a korábbi feltételezéseket meghaladóan, már Fâtih (II.) Mehmeddel is megegyezett és elfogadta a vazallusságot, s az adófizetést, tehát a szultán halála, 1481. május 3. előtt. A román történetírás, alapvetően a turkológusok véleményét követve, előbb 1479-re, majd 1480/81-re tette a békeokmány kiállítását. A jelen munka elsődleges célkitűzése az volt, hogy közelebbről meghatározza az említett békeszerződés időpontját. Ennek érdekében először is áttekintettem a témára vonatkozó oszmán forrásanyagot. Mihail Guboğlu és Mustafa Mehmed a *Cronici turcești privind Țările Române* első kötetében nagyon alapos gyűjteményt tett közzé a korai oszmán krónikák Romániára vonatkozó szövegrészleteiből. Ennek ellenére minden esetben törekedtem, hogy a forráshelyeket eredeti szövegek alapján vizsgáljam meg. A legkorábbi oszmán krónikák csak a hadi eseményeket érintik, azokat is eléggé elnagyoltan, összemosva. Oruc bin ‘Âbdil beszámol Süleymân pasa támadásáról Moldva (Kara Boğdan) ellen, az eseményt azonban összefüzi Nagyvárad felprédálásával (1474. február 8.), ahonnan állítólag 32 000 foglyot hajtottak el. Süleymân pasa súlyos vereséget szenvedett a moldvai hadaktól. Később több esemény, például Kaffa elfoglalása (880 Safer / 1475 június) után olvashatunk Fâtih (II.) Mehmed és Nagy István harcáról, amelyről csak annyit mond el, hogy a szultán bevonult Moldvába, a vajda egy szorosban védte magát, majd meghátrált, és elmenekült, a szultán pedig zsákmánnyal megrakottan tért haza. Ezután balkáni, havasalföldi és magyarországi portyákról tudósít.¹⁴

Tursun bey leírása az első, amely világosan megmondja, hogy mi volt a kiváltó ok, amiért az oszmán állam Nagy István ellen hadat viselt: Amikor Gedük Ahmed pasa Kaffa elfoglalására indult (1475), a moldvai vajda segítette a kaffaiakat, mivel az ottani genovaiak rokonságban álltak vele. A hadjárat céljai közé tartozott az is, hogy a közeli Magyarországra is betörjenek az oszmán seregek. Amikor elérkezett a 881. (1476.) esztendő tavasza, a szultán tengeri hajókat küldött a Dunára, hogy a folyami átkelést segítsék. A vajda a járhatatlan hegyekbe menekült. A kalauz, aki az oszmán sereget vezette, egyszer csak elvesztette az utat. A szultán éppen meg akarta büntetni, amikor hírül hozták, hogy a moldvai sereg a közelben van. A szultán azonnal ellenük indult. A moldvaiak mind leszálltak a nyeregből, a lovakból és a szekerekből erődítést készítettek, amelyet ágyúkkal erősítettek meg. A szultán még az éj leszállta előtt rátámadt a moldvai táborra, és győzelmet aratott felette úgy, hogy a vajda is alig tudott megmenekülni. Tursun bey előadása azzal zárul, hogy a magyarok három erődöt építettek a Duna partján fából, melyek Vég-Szendröt (Smederevo) figyelték. A szultán Edirnében járt, amikor meghallotta ezeket a híreket, azonnal visszafordult a seregével, és a hideg tél ellenére elpusztította a várakat.¹⁵

Időben a következő krónika ‘Aşıkpaşazâde *Tevârih-i Âl-i Osmân* című műve. Leírása azonban nagyon hasonló a soron következő további művekhez, amelyek még az esemé-

¹⁴ Babinger, Franz: Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch. Hannover, 1925. 129–130. o. (Nachtrag zu den Frühosmanischen Jahrbüchern des Urudsch, Berichtigungen und Verbesserungen, 1926.) Quellenwerke des islamischen Schrifttums 2.; Guboğlu – Mehmet, 1966. 61–62. o.

¹⁵ Tursun Bey: Târih-i Ebü’l-feth. (Szerk.: Tulum, Metrol) İstanbul, 1977. 170–176. o. İstanbul Fetih Cemiyeti Nr. 74.; Thúry József: Török történetírók. I. Budapest, 1893. 92–95. o.; Guboğlu – Mehmet, 1966. 74–75. o.

nyekkel nagyjából egy időben íródtak, így mindenekelőtt Neşrî *Cihânnümâ*-jával és a Friedrich Giese által kiadott anonim krónikákkal. Ilyen anonim mű például a Thúry József fordításából ismert 1486-os névtelen is.¹⁶

Moldva uralkodóját (*Kara Boğdan tekvürüni*) a Portára hívták, és felszólították, hogy személyesen vigye be az adót, mint ahogy azt a havaselvi vajda is teszi. Mivel a vajda nem hallgatott a jó szóra, egy török méltóság (Hadım Süleymân pasa, a ruméliai beglerbég) indult, hogy kiderítse, mi újság van Moldvában. A moldvaiak rárontottak a törökökre, és megverték őket. Mikor a padisah megtudta ezeket a híreket, parancsot adott a hadjáratra való előkészületekre. A tárgyalt krónikák is fontosnak tartják, hogy a szultán a Fekete-tengerről hajókat küldött a Dunára, hogy élelmiszert és hadiszert szállítsanak az oszmán seregnek. Ezeknek a hajóknak a segítségével kelt át a Dunán a török sereg. A „hitetlen” vajda is összegyűjtötte seregét, egy hegyszorosba vonult, és felkészült a harcra. A lovasokat leszállította a lóról, hogy gyalogosan harcoljanak, ahogy a krónikák mondják, hogy ne tudjanak elszökni a csatából (*Cemi'isi yayak olmuşlar kimse kaçmayalar*). A krónikák azonban egyértelműen arról szólnak, hogy a moldvai erők nagyon bátran helytálltak, s csak a túlerő készítette őket a visszavonulásra. A források mind megemlítik, hogy a csatában a moldvaiak jelentős számú tüzfegyvert használtak, és azokat a sáncok mögött és szekerekre szerelve is alkalmazták. A túlerő azonban győzelemre vitte a törököket, akik állítólag két hónapig pusztították és rabolták Moldvát, mikor pedig hazaindultak, nyájakban, ménesekben hajtották el az állatokat. Mindegyik oszmán krónika azzal az eseménnyel fejezi be a hadjárat leírását, hogy a szultán a moldvai akció után Magyarország ellen vonult, és lerombolta az Al-Duna mellett épült favárat. Tursun bey szintén említést tesz az esetről, de azt mondja, hogy már Edirnében volt a szultán, amikor visszafordult a ruméliai hadszíntérre. A most tárgyalt források szerint, ahogy a Dunához ért, onnan indult vissza, hogy elpusztítsa a magyarok erődjeit, amelyekből a muzulmán végeket zaklatták.

Arról azonban nem számolt be egyik oszmán krónikás sem, hogy a hadieseményeket tulajdonképpen Mátyás király kezdeményezte még 1475 őszén, amikor ostrom alá vette, majd 1476. február 15-én bevette Szabács várát. Erről az eseményről szól az első magyar nyelven fennmaradt hősköltemény, amely irodalmi értékén kívül történelmi forrásként is használható.¹⁷ A magyar sereg a győzelem után Vég-Szendrő ellen vonulva vele szem-

¹⁶ Mint a Giese-féle kiadás latin betűs török változatának bevezetőjéből megtudjuk, Giese maga is használta a bécsi Nationalbibliothek kéziratgyűjteményében (Handschriftensammlung) őrzött A. F. 251. (139.) számú kéziratot, amelyből Thúry a magyar fordítást készítette. *Flügel, Gustav*: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien. I–III. Wien, 1866. Nr. 983.; *Thúry*, 1893 I., 12. o.; *Giese, Friedrich, Dr.*: Die Altosmanischen Anonymen Chroniken. Tevârih-i Âl-i 'Osmân. Breslau, 1922. Új török kiadás: *Azamat, Nihat* (szerk.): Anonim Tevârih-i Âl-i Osman. F. Giese Neşri. Istanbul, 1992. XX. Marmara Üniversitesi Yayınları No. 510. Sajnos a tárgyalt korszakot éppen nem éri el az a krónika, amely szövegében nagyon hasonlít Fâtiḥ (II.) Mehmed kora anonim oszmán ház történetéhez. *Ertalyan, İsmail Hikmet* (szerk.): Beşir Çelebi. Tevârih-i Al-i Osman. Türk Edebiyat Örnekleri IV. İstanbul, 1946. Aydın Basımevi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Türk Dil ve Edebiyat Dalı No. 6. Úgy tűnik a legújabb szakirodalomból is, hogy a faksimilében kiadott művet a mai napig senki sem méltatta tudományos vizsgálatra. *Afyoncu, Erhan*: Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 1 (2003/2) 101–172. o.; Babinger a forrást nem ismerte: *Babinger, Franz*: Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig, 1927.; *Babinger, Franz*: Osmanlı tarih yazarları ve eserleri. (Ford.: Üçok, Coskun, Prof. Dr.) Ankara, 1992. Kültür Bakanlığı 435. Dünya Edebiyatı 6.

¹⁷ *Thaly Kálmán*: A XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról. *Századok*, 6. (1872.) 8–22. o.; Hitelességről lásd *Imre Samu*: Szabács viadala. Budapest, 1958. A vár körüli török felmentő kísérletről lásd

ben felépítette a palánkokat, hogy általuk hatástalanítsa a török erődöt. Azt azonban kiemelik az oszmán krónikások, hogy a török válaszlépés 1476 végén, decemberben következett be, amikor is *olyan vastag volt a jég a Dunán, 14 lábnyi*, hogy az lehetőséget adott a víz felőli támadásra. A magyar adatok is igazolják, hogy azon a télen rekord hideg lehetett, s a befagyott Dunán keresztül törtek be a törökök a Temes-vidékre.¹⁸ Bonfini is külön kiemeli a tél keménységét, mind akkor, amikor Beatrix leendő magyar királyné útját ismerteti Mátyáshoz, mind pedig akkor, amikor beszámol az al-dunai magyar erődök török ostromáról.¹⁹ A rekord hidegre, mint olyan körülményre, amelyet a kor forrásai egyformán kiemelnek, külön fel kell hívnom a figyelmet, mert a szokatlan időjárási jelenség a későbbiekben néhány fontos adat kronológiai helyének a meghatározásában lesz a segítségünkre.²⁰ A szokatlanul zord időjárásra való utalás az oszmán krónikákban is megtalálható.²¹

A magyar favarakat kegyelemre és szerződés alapján adták át, vagyis „*ahd-la teslim ettiler*”. Nagyon érdekes azonban, hogy mi lett a katonák sorsa. A padisah megengedte, hogy elvonuljanak, de egy részük nem élt a lehetőséggel; őket Anatóliában telepítették le, és ott a várak mellett – ahol minden bizonnyal tovább szolgáltak –, tímárirtokokat kaptak.²² A magyar források, különösen a *Szabács viadala*, ugyanígy írják le Szabács közel egy évvel korábbi magyar kézbe kerülését is.²³ Más forráshelyek kiemelik, hogy Mátyás király a török sereg elvonulása után 20 főnyi katonát a saját szolgálatába vett. Hogy ez a jelenség nem volt egyedülálló, igazolja egy volt szerb janicsár, Konsztantin Mihály emlékirata, aki egy boszniai török vár elfoglalása után (1463), mint az erőd parancsnoka lépett magyar szolgálatba.²⁴ A források leírása alighanem hiteles Szabács esetében is, hiszen nemrégiben Feridun M. Emecen mutatta be, hogy Nándorfehérvár elfoglalásakor (1521) a Gallipoli-félszigetre költöztetett szerbek az első világháború végéig, a lakosságcseréig megmaradtak.²⁵

Fraknoi Vilmos: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. 1480–1490. I. Budapest, 1893. 231. o.; Mátyás király levelei. Magyar Levelestár. 1460–1490. Budapest, é. n. 75–76. o.

¹⁸ *Teleki József, gróf*: Hunyadiak kora Magyarországon. IV. Pesten, 1854. 493. o.

¹⁹ *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. (Ford.: *Kulcsár Péter*.) Budapest, 1995. 804–805. o. (4.4.55–4.4.70.)

²⁰ Rác Lajos időjárás-történettel foglalkozó kedves kollégám szóbeli közlése alapján tudom, hogy a német források szerint igen hideg tél volt Közép-Európában. A Duna befagyott Bajorországban, az Odera pedig Borszlónál (Wrocław), amelyen még Szt. György napján is állott a jég. Ezen a télen a Bodeni-tó is befagyott.

²¹ *Tansel*, 1971. 188. o.

²² *‘Aşıkpaşazâde*: Tevârih-i Âl-i ‘Osmân, ‘Aşıkpaşazâde târihi. İstanbul, 1333 (AH). 185–186. o. Matba‘-i ‘âmiri; *‘Aşıkpaşaoğlu, Ahmed Aşku*: Tevârih-i Âl-i Osmân. (Szerk.: *Atsız, N. Çiftçiöğlü*) Osmanlı Tarihleri. İstanbul, 1949. 127–129. o. Türkiye Yayınevi; *Kreutel, Richard F.*: Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik „Denkwürdigkeiten und Zeitlaufe des Hauses ‘Osman“ von Derwisch Ahmed, genannt ‘Asik-Paşa-Sohn. Graz–Wien–Köln, 1959. 260–263. o. Osmanische Geschichtsschreiber 3.; *Neşri, Mehmed*: Kitâb-i Cihan-nümâ. Neşri târihi. II. (Szerk.: *Unat, Reşit Faik – Köymen, A. Mehmed*) Ankara, 1949. 828–833. o. Kurumu Yayınlarından III/2.; *Neschrî, Mevlâna Mehmed*: Die alt-osmanische Chronik des Mevlâna Mehmed Neschrî. (Szerk.: *Menzel, Theodor – Taeschner, Franz*) I. Leipzig, 1951. 215–216. o.; Neşri magyar fordítása: *Thüry*, 1893 I., 69–70.; *Giese*, 1922. 115.; *Azanat*, 1992. 117. o.

²³ *Thaly*, 1872. 8–22. o.

²⁴ *Drakulics Pál*: Konsztantin Mihály török krónikája a XV-ik századból. *Századok*, 10. (1876.) 8–22. o.; v. ö. *Mihajlović*, 1975.

²⁵ *Feridun, Emecen M.*: The History of an Early Sixteenth Century Migration – Sirem Exiles in Gallipoli.

A kor hősepikai műfajához tartozó verses források közé sorolható Kemal *Selâtin-nâme*-ja, illetve a kor államtitkárának tartható Karamanî Nişancı Mehmed pasa krónikája, amely ugyan kortárs, de a fenti adatokat semmivel sem egészíti ki.²⁶ A közel kortárs krónikások közül az egyik legismertebb Kemâlpaşazâde hatalmas műve. A történetet magas szintű irodalmi stílusban fogalmazta meg. A munkája ugyan sokkal hosszabb a korábbi leírásoknál, de ez nem jelenti azt, hogy részletgazdagabb is lenne. Pontosan megadja, hogy a szultán 1476. március 16-án (880. Zilkade 20-án) indult Isztambulból a hadjáratra, negyven napig vonult Moldvában úgy, hogy nem talált ellenállásra. A győztes csata után ő is úgy tudja, hogy a szultán Edirnéig ment vissza, és onnan indult a magyarok által épített erődök elfoglalására, melyeknek bevételét 1477. január 1-re (881. Ramazan 15-re) tette.²⁷

A későbbi oszmán történeti művek szintén megemlítik mind Hadım Süleymân 1475. január 10-i Vaslui-i vereségét és a szultán Nagy István feletti, 1476. július 26-i Valea Albă-i, vagy ahogy mostanában nevezik, Râzboieni-i győzelmét, úgy hogy még hosszasan említhetném a török elbeszélő forrásokat, de nem teszem. A vizsgálataim során egyértelművé vált, hogy a fenti célkitűzést – Moldva és Fâtih (II.) Mehmed megbékélését – egyetlen eddig ismert elbeszélő forrás sem tárgyalja.

A késői bizánci krónikák közül Pseudo-Spharantzes emlékiratát használtam, aki a műve legvégén röviden megemlíti az 1476-os moldvai támadást, s a szultán Edirnébe való visszatérését. A magyar várak ostromáról és a moldvai–török békekötésről nem emlékezik meg.²⁸

*

A kérdés, amelynek megválaszolása előbbre viheti a moldvai-oszmán békekötés és vazallusi viszony ismételt kialakulásának időpont-meghatározását, a következő: kimutatható-e a Valea Albănál történt vereség és Fâtih (II.) Mehmed halála, tehát 1476 júniusa és 1481. május 3. között olyan időszak, amikor a források – és itt már az európai forrásanyagot kell használnunk – hosszabb ideig nem említenek katonai összecsapásokat Moldva és az Oszmán Birodalom között? Le kell szögezni, hogy sem az Aurel Decei által vélt 1479., sem a Mihail Guboglu által vélt 1480/81. nem lehet a békekötés időpontja. Úgy érzem, az tévesztette meg a kutatókat, hogy egyrészt Moldvát mint a törökök ellen önállóan küzdő keresztény államot vették figyelembe, és nem helyezték bele a békekötést abba a hatalmi viszonyrendszerbe, amely 1473-tól a pápaság, Magyarország, Lengyelország, Moldva, Velence és az oszmánok nagy ellenfele, Uzun Hasan, s talán – bár

Hungarian–Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent. (Ed.: *Dávid, Géza – Fodor, Pál*) Budapest, 1994. 77–91. o.

²⁶ *Öztürk, Necdet, Prof. Dr.*: XV. yüzyıl tarihçilerinden Kemal Selâtin-nâme (1299–1490). Ankara, 2001. 178–180. o. *Türk Tarih Kurumu*; Karamanli Nişancı Mehmed Paşa: *Osmanlı Sultanların Tarihi*. (Araból fordította: *Konyalı, İbrahim Hakkı.*) İstanbul, 1949. 359. o. *Türkiye Yayınevi*.

²⁷ *İbn Kemâl: Tevârih-i Âl-i Osman*. VII. Defter. 403–419. o. (Szerk.: *Turan, Şerafettin*) Ankara, 1991². *Türk Tarih Kurumu Basımevi*.

²⁸ *Spharantzes, Georgios*: *Memorii*. (1401–1477). În anexă Pseudo-Spharantzes: *Macarie Melissenos*: *Cronica* (1258–1481). (Szerk.: *Greco, Vasile.*) Bucureşti, 1966. 589. o.

ezt a kérdést még alaposabban vizsgálni kell – az Arany Horda között fennállt. A román történetírás természetesen pontosan tudja, hogy Nagy István egy ilyen kapcsolatrendszer részese volt,²⁹ azonban túlságosan is azt próbálja igazolni, hogy az oszmánok elleni küzdelem csak a román nép és vezetője érdeme, melyet külső segítség nélkül vívott, s az ennek bemutatása feletti történetírói próbálkozás a tények korabeli rendszerét némileg torzította. Ugyanez elvette annak a lehetőségét is, hogy a magyar, lengyel és krími események összevetéséből a moldvai–oszmán viszonyt a helyére tegyék.

A békekötés kapcsán felmerült fenti dátumok másik oka az, hogy a szultán az utolsó nagyobb összecsapás után öt éven belül elhunyt, így a moldvai–oszmán béke létrejöttét, melyről az okmány felbukkanásáig senki semmit sem tudott, egészen a szultán halálához közeli időpontba tolták.

A kérdésre választ azonban csak akkor adhatunk, vagy kísérlehetünk meg adni, ha az egész folyamat egyszerre kezeljük. Uzun Hasan Ak-Koyunlu türkmén származású perzsa uralkodó szoros rokonsági és diplomáciai kapcsolatot tartott fenn Trapezunt bizánci uralkodóházával, s rajta keresztül Velencével.³⁰ Követeket küldött nyugatra a közös ellenség, az oszmánok legyőzése reményében. A pápa, II. Pius (Aneas Silvius Piccolomini), aki történetíróként is részletesen tárgyalta *Európa* című művében a török hódítás fázisait,³¹ komoly terveket kovácsolt a perzsa-európai szövetség katonai fellépésére.

1471-ben egy spanyolországi származású zsidó orvos, Isák bég elindult nyugati szövetségkereső útjára, s a perzsa nyelvű megbízóleveleket a kaffai közjegyző ültette át latinra. 1472-ben szabályos oratori (követi) minőségben tárgyalt a budai udvarban. Onnan Velencébe ment, majd a pápához. Ezek után mind a velencei, mind a magyar követek felkeresték Uzun Hasan udvarát és a Vatikánt, hogy megszervezzék a közös oszmánellenes fellépést.³² Az európai keresztény országok jól érzékelték, hogy ha nem tesznek semmit a török ellen, akkor a sikeres fellépés lehetősége talán örökre elvész.

A kor politikai–katonai tervei messze túlmutattak azon a lehetőségen, amelyet a nagy földrajzi távolságok mellett reálisan meg lehetett valósítani. Ez nem jelentette azonban azt, hogy időnként ne tettek volna meg mindent egy kívánatos szövetség kialakításáért. Mátyás magyar király a perzsa segélykérés ellenére fenntartotta a diplomáciai kapcsolatot a Portával is. Tursun bey török krónikás a hidzsra szerint 875-ben (1470/71-ben) magyar és cseh követség portai látogatásáról számol be.³³ Két év múlva, 1473 áprilisában, szintén kint jártak a király diplomatái, akiket kényszerűen várakoztattak az éppen az Uzun Hasan elleni háborúval keleten elfoglalt szultán hazatértéig. Nincs adatunk, hogy a békét megkötötték volna.

A magyar fél részéről állítólag olyan túlzó követelések hangoztak el, mint egész Bosznia és Szerbia visszavétele; Mátyás bizonyára a szultán szorult helyzetét kívánta kihasználni

²⁹ *Gemil, Tahsin*: Români și Otomanii în secolele XIV–XVI. București, 1991. 147–149. o.

³⁰ *Mureșan, Ovidius*: Diplomáciai kontaktusok Moldova és Velence között Ștefan cel Mare uralkodása idején. (Kézirat, elhangzott Szegeden 2004 őszén egy román–magyar Mátyás király és Ștefan cel Mare konferencián.)

³¹ *Nótári Tamás*: A török terjeszkedés állomásai Aenaes Sylvius Piccolomini Európa című művében. *Aetas*, 14/4. (1999.) 149–162. o.

³² *Tardy Lajos*: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1983. 35–62. o. Körösi Csoma Kiskönyvtár

³³ *Thúry I.*, 1893. 92. o.; *Tursun Bey*, 1977. 149. o.

ni: A nyugati határokon fennálló békéért cserébe területeket követelt, remélve, hogy a perzsa háború miatt erre rááll a Porta.³⁴ Az Otlukbelinél kivívott győzelem (1473. augusztus 11.) után azonban az oszmánok fölénye létében fenyegette az Ak-Koyunlu birodalmat,³⁵ s a következő évi – fentebb említett – török portya, Nagyvárad felprédálása demonstratív jellegű volt, amely a hadiállapot beálltát és a török állam erejét volt hivatva igazolni.

Velence már 1473-óta szövetségben állt Uzun Hasannal, akinek európai hadianyagot szállított, s flottájával a török partokat támadta. Komoly visszacsapások csak azután indultak oszmán részről, amikor a perzsa hadak vereséget szenvedtek. Akkor azonban már közvetlenül érték a betörések Velence szárazföldi területeit is, így Friault.³⁶

Elekes Lajos megállapítása szerint 1471-től a moldvai vajda közeledni kezdett Mátyás magyar királyhoz, pedig korábban – a török mellett – elsősorban Lengyelországgal, Kázmér királlyal tartott kapcsolatot. A magyar állam felé fordulás egyik bizonyítéka az, hogy 1472-től szabadkereskedelmi privilégiumot adott a brassóiaknak.³⁷ Mátyás király az engedményt hasonlóan viszonzta, egy évvel később engedélyezte a moldvaiaknak a szabad kereskedelmet Erdélyben.³⁸

A lengyelektől való eltávolodást magyar–lengyel ellentétek is kikényszerítették. A magyarok jóindulatára számítania is kellett Nagy Istvánnak, hiszen Radu cel Frumos havasalföldi vajda ellen, aki teljes mértékben török gyámság alatt állt, egy addig Erdélyben élő trónkövetelőt karolt föl, II. Dan fiát, Basarab cel Bătrînt, vagy másképpen Laiotăt, akit be is vitt Havasalföldre.³⁹ Érthető tehát, hogy éppen abban az évben mondta föl az adófizetést a Portán, amit Constantin Ciurescu is észrevett. Hogy a török elleni fellépés előestéjén miért kezdett a magyar királlyal barátkozni, az azzal is magyarázható, hogy IV. Kázmér Lengyelországa, valószínűleg, titkos békét kötött a törökkel – legalábbis így tudta a már említett velencei követ, Caterino Zeno 1474-ben, amikor a lengyel királlyal folyt tárgyalása után jelentést készített a Signoriának. Így csak annyiban járhatott közben, hogy a törökkel valóban hadakozni szándékozó magyar király és Kázmér között a béke helyreálljon (1474. február 21.).⁴⁰ Erre utal az a tény is, hogy Nagy István győzelme után a lengyel udvar követet kívánt a Portára küldeni, hogy a moldvai vajda ügyeit

³⁴ *Fraknoi Vilmos*: Mátyás király magyar diplomatái. XX. Mátyás király követei keleten. *Századok*, 33. (1899.) 870. o.; *Tardy*, 1983. 175. o.

³⁵ *Uzunçarşılı, İsmail Hakkı*: Osmanlı tarihi. II. Ankara, 1988⁵. 100. o.; *Danişmend, İsmail Hâmi*: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. I. İstanbul, 1972. 324–327. o.

³⁶ *Pedani, Maria Pia*: Turkish Raids in Friuli at the End of the Fifteenth Century. *Acta Viennensia Ottomanica*, Aken des 13. CIEPO-Symposiums (Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes) vom 21. bis 25. September in Wien. (Szerk.: *Köhbach, Markus – Procházka-Eisl, Gisela – Römer, Claudia*.) 1998. 287–291. o. Wien, 1999. Im Selbstverlag des Instituts für Orientalistik

³⁷ *Elekes*, 1937. 45. o. Német fordítását és a korábbi kiadásaira vonatkozó adatokat lásd: *Gündisch, Gustav – Nussbächer, Gernot – Gündisch, Konrad G.* (szerk.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. (1458–1473) VI. Bukarest, 1981. 520–521. o., Nr. 3905. (1472. 01. 03. Suceava); *Gemil*, 1991. 148. o.

³⁸ *Urkundenbuch VI.*, 1981. 540. o., Nr. 3940. (Buda, 1473. 01. 20.)

³⁹ *Iorga, Nikolae*: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. I. (bis 1451) Gotha, 1908. 171. o. *Allgemeine Staatengeschichte*. Erste Abteilung: *Geschichte der europäischen Staaten*.

⁴⁰ *Tardy*, 1983. 49. o. A török–lengyel békét nem említi *Dariusz Kołodziejczyk* (*Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century)*). An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents. Leiden–Boston–Köln, 2000.).

megkíséreljék békésen, adófizetés és területek átadása felajánlásával rendezni. A követ azonban olyan későn indult el, hogy már csak az újabb török hadjárat közben találkozott a szultánnal, aki nem fogadta el a rendezés illetén módját.⁴¹

Radu cel Frumos a trónküzdelmek áldozatává vált, így a török támadás során új trónkövetelőt látunk a Havasalföldön, Basarab cel Țînar Țepeluș, aki eleinte a magyarok támogatását élvezte Basarab cel Bătrîn Laiotával szemben, azonban Radu halála után ő is elfogadta az oszmán fennhatóságot.⁴² A havasalföldi helyzet bonyolultságát mutatja, hogy amíg Basarab cel Țînar Țepeluș elkísérte a török sereget Nagy István ellen, addig ellenfele a visszavonulók közé csapott. Hamarosan azonban ismét fordulat állott be, Țepeluș Magyarországra menekült, míg a riválisa ismét visszatért a szultán hűségé alá.

A moldvai sikertelen török hadjárat azt eredményezte, hogy Mátyás király visszatért Budára Sziléziából – ahol megerősítette uralmát Ulászló cseh és IV. Kázmér lengyel király ellenében –, s elkezdte a katonai előkészületeket a török ellen.⁴³ Ezzel van összefüggésben az az oklevél is, amelyet valószínűleg 1475 tavaszán küldött Mátyás Nagy Istvánnak. Ebben kifejezte örömét, hogy felszabadította birtokait és örökségét a törökök kegyetlen zsarnoksága alól, illetve azért, mert a vajda bejelentette, hogy visszatér a magyar király hűségé alá és felajánlotta szolgálatait. A király arra utasította, hogy legyen készen teljes erejével addig, amíg a követe megérkezik hozzá, hogy ismertesse az elképzeléseit.⁴⁴

1475 tavaszán megindultak az oszmán hadak Kaffa (Kefe) elfoglalására. A város a genovaiak kezében volt, és a Fekete-tengeri kereskedelem egyik legfontosabb központjának számított. Tulajdonképpen szintén török vazallusnak tarthatjuk, hiszen növekvő mértékben fizetett adót a szultánnak.⁴⁵ Ez a viszony 1454-ben alakult ki, amikor is a tatár és az oszmán seregek közösen ostromolták Dnyeszterfehérvárt (Akkerman, Cetatea Albă), majd onnan Szevasztopot, s Kaffa előtt horgonyoztak le az oszmán hajók. A város túsokat adott a törökök kezébe, és 1600 dukát adót fizetett, ami gyorsan 3000 dukátra emelkedett.⁴⁶

Amikor Haci Girây krími tatár kán elhunyt (1466), a fiai trónküzdelmekbe merültek. Valószínű, hogy senki sem birtokolta a teljhatalmat, s ez lehetőséget nyújtott a környékbeli hatalmak beavatkozására is. Máig nem világos, hogy Mengli Girây miért is volt Kaffán, amikor az oszmán seregek 1475. június 6-án elfoglalták a hódító kegyelmére magát megadó várost.⁴⁷ Egy biztos, Mengli Girây kán 1469. október 6-án kelt levele,

⁴¹ *Teleki József, gróf:* Hunyadiak kora Magyarországon. IV. Pesten, 1854. 458. o.; *Hammer-Purgstall, Joseph, von:* Geschichte des Osmanischen Reiches. (A továbbiakban: GOR) II. Pest, 1828. 143–144. o.

⁴² *Elekes,* 1937. 47–48. o.

⁴³ *Teleki,* IV., 1854. 440. o.

⁴⁴ Mátyás király levelei. 67. o.; *Fraknoi.* Mátyás király, 1893. 220. o.

⁴⁵ *Babinger, Franz:* Mehmed der Eroberer und seine Zeit. München, 1953.

⁴⁶ *Babinger,* 1953. 373. o.; *İnalçık, Halil:* Yeni vesikalarına göre Kırım Hanlığınn Osmanlı Tâbiliğine girmesi ve ahidnâme meselesi.) *Belleten,* VIII/30. (1944.) 197–198. o.

⁴⁷ *Babinger,* 1953. 374. o.; *Ivanics, Mária:* A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. 16–17. o. *Kőrösi Csoma Kiskönyvtár* 22.; *Babinger, Franz:* Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio – de Campis über den Osmanenstaat um 1475. München, 1957. 84. o. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch – Historische Klasse, Sitzungsberichte, Jahrgang 1956., Heft 8.

amelyben udvariasan, de határozottan tiltakozik a krími partok elleni oszmán kalóztámadások ellen, egy magát a padisahhal egyenrangúnak érző muszlim uralkodó önértetéről árukkodik, míg a Kaffa ostroma körül írt levélben magát alázatosan Fâtiĥ (II.) Mehmed szolgájának vallja.⁴⁸ Halil İnalçık régebbi munkájában, de a legújabb Girây-szócikkében is úgy véli, hogy a trónharcok után Mengli Girây maradt a trónon, aki elfogadta az oszmán fennhatóságot.⁴⁹ Ha igazat adhatunk Se'âdeddinnek, az egyik leghíresebb XVI. századi udvari történetírónak és *şeyhülislâmnak*, akkor ezekbe a küzdelmekbe Nagy István is beavatkozott.⁵⁰ Érthető, hiszen a térségben feküdt egy bizánci miniállam, a trapezunti Komnenos-dinasztia maradéka által birtokolt Theodori (törökül Menkü), amelynek uralkodója, Isak, Nagy István sógora volt. Éppen 1475 nyarán cserélte le a moldvai vajda az ottani uralkodót az udvarában élő testvérére, Alexanderre. Ez azonban magára vonta a törökök rosszsallását, és a földdel tették egyenlővé a kis államot.⁵¹ Ezenkívül egy Kilia mellett elvonuló oszmán csapatot is megtámadott a moldvai vajda, s ezek együttesen a szultán fentebb már érintett Valea Albă-Războieni-i hadjáratát vonták maguk után.

Itt kell beszámolnom arról, hogy mire alapozom Moldva és az Arany Horda között fennálló esetleges kapcsolatot. A velenceiek 1476 júniusában abban reménykedtek, hogy Nagy Istvánt segíteni fogja egy „tatár császár.” Hogy pontosan kire gondoltak, nem fejtették ki részletesen, de amikor a krími csapatok a szultán parancsára Moldva ellen vonulnak, valóban segítség érkezett keletről:⁵² az Arany Horda kánja, Seyyid Ahmed, betört a Krím területére. Bár vannak adatok arról, hogy a nagyhatalmú Eminek mirza vezetésével érkező krími erőket Nagy István visszaszorította,⁵³ ismert egy levél (bitik) a nevezett tatár úrtól is Fâtiĥ (II.) Mehmedhez, amely azt magyarázta, hogy a parancs ellenére miért nem segítettek Moldvában. A levélben, ha nem is nevezte meg a támadót, világosan megmondta, hogy elindultak az ellenség ellen, akinek egy várát el is pusztították, de a Krímet ellenséges támadás érte, amiért vissza kellett fordulniuk. Ugyanakkor örömet fejezte ki, hogy a szultán legyőzte a moldvaiakat.⁵⁴ Hogy a Krímben pontosan mi történt, ismét nem tudjuk, İnalçık úgy véli, Mengli Girây kán elmenekült, s helyét nagyon rövid ideig az Arany Horda kánja részéről kinevezett Canibek vette át helytartóként, viszont arra is talált adatot, hogy a kánság már 1476 végén a korábbi trónkövetelő Nürdevlet kezére jutott, Mengli pedig csak 1478-tól szerezte meg véglegesen a trónját, ismét csak oszmán támogatással.⁵⁵

*

⁴⁸ İnalçık, 1944. 203–206. o.

⁴⁹ İnalçık, 1944. 209. o.; İnalçık, *Halil*: Girây. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 14. 76. o.

⁵⁰ *Se'âdeddin*: Tâcü t-tevâriĥ. I. İstanbul, 1279 (AH). 557. o.

⁵¹ Iorga, 1908. 174–175. o.; Elekes, 1937. 61. o.

⁵² Elekes, 1937. 62. o.; Veress, *Andreas, Dr.*: Acta epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia. I. (1468–1540.) Budapest, 1914. 18–19. o.

⁵³ Veress, 1914.; Teleki IV., 1854. 458–459. o.

⁵⁴ Kurat, *Akdes Nimet*: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler. İstanbul, 1940. 103–106. o., Nr. 8. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından Tarih serisi. No. 1. Az okmány román fordítása: Mehmed, Mustafa Ali: Documente turceşti privind Istoria României (1455–1774). I. Bucureşti, 1976. 4–5. o., Nr. 4. 1476. 10. 10–19.; İnalçık, 1944. 211. o.

⁵⁵ İnalçık, 1996. 76. o.; İnalçık, 1944. 218. o.; Gemil, 1991. 149. o.

Bár a szultán 1475 novemberében állítólag békét ajánlott Magyarországnak, Mátyás azt visszautasította.⁵⁶ A törökök krími támadásával párhuzamosan a magyar csapatok rátámadtak a török határvidékre, közvetlenül Szabács erődje alá vitték a portyáikat. A király – mint már fentebb érintettem – a következő év februárjának végéig maga is a déli határoknál tartózkodott: Szabács bevételeivel (1476. február 15.), majd Vég-Szendrő sikertelen ostromával volt elfoglalva.⁵⁷

Az 1476-os moldvai hadjárattal párhuzamosan török támadás érte Magyarországot is. Mihaloğlu Ali és İskender bég betört a Temes-vidékre, amit heves magyar ellentámadás is követett.⁵⁸ Ugyanakkor portyák pusztították a horvát végeket, és Velence szárazföldi területeit. Nem véletlen, hogy Fâtih (II.) Mehmed szultán éppen 1476-ra tette Moldva megregulázását. Amíg ő személyesen vonult Moldva ellen, addig Mátyás magyar király az esküvőjére készült Beatrix nápolyi hercegnővel. Éppen akkor kötött házasságot a királyi pár (1476. december 22.), amikor a török csapatok töretni kezdték a Vég-Szendrővel szembeni magyar erődök falait; biztosak lehettek benne, hogy a király nem fog személyesen sem Moldva, sem az al-dunai várak felmentésére sietni. Annak ellenére sem mehetett a király a vajda segítségére, hogy egy 1476. augusztus 15-én, Budán kiállított dokumentum szerint Nagy István hűségnyilatkozatot tett, amivel rendezte a hűbéres és a hűbérúr közötti viszonyt.⁵⁹ Bonfini úgy vélte, a szultán azért indult a magyar erődök felszámolására, mert tudta, hogy a király a házasságával van elfoglalva.⁶⁰ Párhuzamos adatot találtam arra, hogy a törökök kémeiken vagy foglyokon (nyelveken) keresztül elég pontosan tudhattak Beatrix érkezéséről és az esküvőről.

Valamivel több, mint 10 évvel a most tárgyalt események után, 1487 őszén Mátyás király Filipec János váradi püspököt küldte követségbe a francia királyhoz, hogy megszerezze magának Cem herceget, a bátyja, II. Bayezid szultán ellen fellázadt, majd nyugatra menekült trónkövetelőt; illetve, hogy a fia, Corvin János nevében megkösse a házasságot Bianca Sforza milánói hercegnővel. A Portán csak annyiban tévedtek, hogy azt hitték, a franciákkal létrejött szövetséget akarják a király fia és a francia uralkodó lányának összeesketésével megpecsételni.⁶¹

Amikor 1521-ben, a magyar udvarban II. Lajos és Habsburg Mária házasságkötésére készültek, a törökök kihallgattak egy Miklós nevű foglyot, aki elárulta, hogy bár Budán hallottak a szultán Magyarország elleni készülődéséről, a magyarok nem azzal foglalkoznak, hanem hogy megüljék a megboldogult császár lánya, és a király esküvőjét. Az arát a pécsi püspök kísérte Magyarországra.⁶²

⁵⁶ Babinger, 1953. 379. o.

⁵⁷ Teleki IV., 1854. 443–447. o.

⁵⁸ GOR II, 145. o.; Teleki IV., 469. o.

⁵⁹ Teleki IV., 1854. 428–430. o.; Teleki József, gróf: Hunyadiak kora Magyarországon. XI. Pesten, 1855. 539–542. o., Nr. DLXII. (Buda, 1475. 08. 15.); Opetea, Andrei (ed.): The History of the Romanian People. Bucharest, 1970. 204. o.

⁶⁰ Bonfini, 1995. 804. o. (4.4.60–70.)

⁶¹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (T SMA) Evrak (E.) 5493. A magyar követség fogadásáról lásd *Simonyi Ernő*: Magyar követség Franciaországban 1487-ben. Magyar Történelmi Tár, 13. (1867.) 215–219. o.

⁶² T SMA E. 6646.

Bár a magyar király valóban nem tudott személyesen hadba szállni 1476-ban, az erdélyi csapatokat a szultáni támadás hírére azonnal riadóztatták. Ugyanoda érkeztek a királyi csapatok is Báthori István országbíró és Vlad Țepeș, volt havasalföldi vajda vezetésével.⁶³ A csapatok azonban már nem érkezhettek meg időben, hogy befolyásolják a Valea Albă-i csata kimenetelét. Vlad Țepeș ismételt kinevezése – magyar részről – havasalföldi vajdának, aktív törökellenes fellépést feltételez. A szász levéltár anyagára épülő Urkundenbuch hetedik kötete híven tükrözi a magyar hadi előkészületeket. Báthory István országbíró rátámadt a Moldvából kivonult szultáni had hátvédére Havaselvén. Fellépéséhez az ágyúkat a szász városokból vitte magával.⁶⁴ A keresztény szövetségeseik ideiglenesen még Havaselvét is kezükbe vehették, egy rövid időre visszatért trónjára Vlad Țepeș, aki 1476. november 17-én jelentette be a brassóiaknak, hogy bevette és megszállta a fővárost, Tîrgoviștét.⁶⁵ Egy embere azonban hamarosan meggyilkolta. Így az ország Basarab cel Bătrîn Lăiota és Basarab Țepeluș küzdelmének színtere maradt. Úgy tűnik, mindkét havasalföldi vajda megkísérelte rendezni a viszonyát a magyarokkal. 1477 júliusában Laiotă követséget küldött Brassóba, hogy további tárgyalások kezdődjenek a békéről.⁶⁶ Egy hónappal későbből pedig Țepeluș vajdától maradtak fenn okmányok, aki a brassóiaknak megüzente, hogy nem kell a töröktől félni, levelezést kezdeményezett az erdélyi vicevajdával.⁶⁷ Hamarosan helyreállt a szász város és Havasalföld kereskedelmi viszonya is, és tájékoztatta a partnereit a török birodalom balkáni katonai sikereiről is.⁶⁸

Ha áttekintjük a következő év történéseit, láthatjuk, hogy Mátyás királyt a nyugati politikája foglalta el. 1477 nyarán már át is lépte a határt, Alsó-Ausztriában elfoglalt egy sor fontos erősséget (Hainburg, Klosterneuburg), körülzártá többek között Bécsújhelyet, majd magát Bécs városát is. Mindeközben megkezdődtek a béketárgyalások, melyekre III. Frigyes császár eleinte nem mutatott hajlandóságot, azonban a magyar sikerek az év végén mégis rákényszerítették, hogy számára előnytelenül, de megkösse a békét. Ismert, hogy az oszmán kémszervezet milyen sikeresen működött. Valószínűnek tűnik, hogy egy kémjelentés éppen a fenti Habsburg–magyar béketárgyalásokról szállított adatokat a szultáni udvarba. Sajnos, az okmányon nem szerepel dátum, de az európai forrásokkal összevetve a tartalmát, a kiállítás módját, a nyelvezetét, kevés kétségem maradt a felől, hogy a fenti eseményekhez tartozik. A levél írója, valószínűleg Mihaloğlu Ali bég vég-szendrői szandzsákbég, egy keresztény szolgáját, Nikolát, néhány nappal korábban Magyarországra küldte, hogy kémkedjen (*işbu ba'dü l-eyyâm kâfirumun Üngürüs vilâyetine câsûsluğa gönderilmişidi*). Az illető négy-öt napot tartózkodott Budán (*dört beş günde Butunda durub*), és értesülése szerint, mivel úgy hírlett, hogy a padisah hadjáratra készül Magyarországgal ellen, a magyar király meg akart békélni a császárral, és követet küldött

⁶³ Gündisch, Gustav – Gündisch, Herta, – Gündisch, Konrad G. – Nussbacher, Gemot (Red.): Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (1474–1486) VII. Bukarest, 1991. 100–101. o., Nr. 4127. Somkerék, 1476. 06. 21.

⁶⁴ Teleki IV., 1854. 463. o.; Teleki József, gróf: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pesten, 1857. 21–24. o., Nr. DCIII. (1477. 06. 05.); Urkundenbuch VII, 114. o., Nr. 4148. (Brassó, 1476. 10. 02.)

⁶⁵ Urkundenbuch VII., 120–121. o., Nr. 4159. (Tîrgoviște, 1476. 11. 17.)

⁶⁶ Urkundenbuch VII., 147. o., Nr. 4200. (Florești, 1477. 07. 15.)

⁶⁷ Urkundenbuch VII. 159. o., Nr. 4220., 4221.

⁶⁸ Urkundenbuch VII. 160. o., Nr. 4223., 180. o., Nr. 4253.

III. Frigyeshez. (Érdekesség a török szövegben, hogy amíg a magyar királyra vonatkozóan a szokásos *Üngürüs kirâli*-alakot használja, addig a császárra a *çasar kirâti* formát!) A kémjelentés szerint a császár azt válaszolta, hogy ha a király az elfoglalt várakat és országokat, illetve azt a zsoldot, amit a katonáknak kifizetett, amikor a magyarok rátámadtak, és a kiesett adót megadja, akkor megbékülhetnek egymással (*bundan evvel benden aldıĝun hisârları ve vilâyeti ve üzêrime geldüĝin vakit 'ulufeciye harc etdüĝim filôrimi maksur vergi [verirsen] barışım demiş*). Ali a továbbiakban arra biztatta a padisahot, hogy ne késlekedjen, induljon errefelé a hadjáratra, mert ha nem teszi, az itteni területek teljesen el fognak pusztulni.⁶⁹ A kém csak részben jutott megbízható információkhoz: a tárgyalásokon Mátyás követelte anyagi és egyéb költségei kielégítését, s annak az elismerését, hogy a császár ismerje el trónigényét Csehországra saját uralma idejére, s Magyarország az utódai esetére is.

Érdekes, hogy Długosz lengyel történétíró szerint zsidó kémek is tájékoztatták a szultánt a magyar király és a császár viszáljáról.⁷⁰ Fâtih (II.) Mehmed bizonyára nem kívánt Magyarországot ellen vonulni, hiszen egy másik okmány arra utal, hogy már 1477 elején, amikor még nem olvadt el a jég a Dunán, egy csauszt átküldtek a magyar oldalra. Úgy tűnik, hogy közvetlenül a Vég-Szendrővel szemben felállított várak elpusztítása utáni eseményről lehet szó. Az adat persze ebben az esetben is némileg bizonytalan, hiszen a korban szokásos módon a dátum lemaradt az iratról. A rendkívül hideg tél kiemelése a szövegben azonban arra utal, hogy valóban a témánkhoz kapcsolódik. Az okmány tartalma szerint a szultán szolgája, akit békekötés végett a határhoz küldtek, visszatért a Portára, majd ismét a határhoz utazott (*bir musâlih içün devlet-i âsitânesine varub ber murâd olundukdan sonra gine bunda gelüb...*). A levél írója beszámolt a dunai kikötőről: mind be vannak fagyva, s olyan nagy a jég a folyón, hogy egy egész hadsereg át tudna kelni rajta (*şöyle ki üzêrinden temâm asker gecerse hiç vehim yokdur*). A levél írója még arról is tudósított, hogy a Duna jegén átjuttatta a magyar oldalra a csauszt, akinek a békekötés ügyében el kellett járnia (*çavûşi buz üzêrinden öte yakaya böyle gecerdüm anlar ona buyurduĝumuz musâlih revâne oldılar*).⁷¹ Mindezekből arra következtettek, hogy már 1477 elején megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások.⁷² A következő évben pedig két adatunk is van arra, hogy Dóczi Péter szendrői vajdát már azért küldte a király a Portára, hogy rajta keresztül jelentse be: ő is hajlandó a békére, de a szultán tartassa azt meg a határmenti tisztekkel is.

Mátyás felszólította a vég-szendrői béget, hogy garantálja a követ biztonságát Konstantinápoly felé, mivel létrejött a béke és a fegyverszünet a szultánnal.⁷³ Úgy tűnik, hogy a béke megteremtése érdekében Dóczi Péter legalább háromszor megfordult a Portán, hiszen szeptemberben még kétséges volt, mi lesz az ügy kimenetele. A szultán azt írta Mátyásnak, a béke feltétele az, hogy leromboltat két, közelebről meg nem nevezett erődítményt. Mátyás erre hajlandónak mutatta magát, arra hivatkozva azonban, hogy az előírt

⁶⁹ TSMA E. 8183.

⁷⁰ Teleki, József, gróf: Hunyadiak kora Magyarországon. V. Pesten, 1856. 34. o.

⁷¹ TSMA E. 8520.

⁷² Fenyvesi, László: Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990.) 86. o.

⁷³ *Fraknói*, Mátyás király, 870. o.; *Fraknói I.*, 1893. 260. o.; Mátyás király levelei, 79. o.

másfél hónapból már csak hét nap maradt hátra a szultáni levél érkezésekor, lehetetlen teljesíteni a kérést. Mivel pedig Horvátországot török portyázók pusztították, a király visszalép a várak lerombolásától, amíg Fâtih (II.) Mehmed levelében ismét nem bizonyítja békeszándékát, és nem nyilvánítja ki, hogy megtéríti a fegyverszünet alatt okozott károkat.⁷⁴ A béketárgyalásokba belefolyt a törökök által támogatott Basarab Țepeluș havasalföldi vajda is, aki 1478 júniusában arról értesítette a szebeni tanácsot, hogy Mátyáshoz kívánja küldeni Jupan Petrut követségbe, a béke kidolgozására. Pár nap múlva ismét jelezte a közvetítő szándékát, akkor a brassóiaknak. Jelezte, hogy követeket küldött mind a királyhoz, mind a szultánhoz, hogy közvetítsen a béke érdekében. Ennek fejében kérte, hogy támogassák Omlásra és Fogarasra benyújtott igényét.⁷⁵ Sajnos a moldvai és havasalföldi vajdák XV. századi szláv iratain ritkán szerepel dátum, ezért nem biztos, hogy az az okmány, amely Vintilă stolnik Mátyás királyhoz való missziójáról szól, 1478-ban keletkezett.⁷⁶ Mindenesetre igen nagy a valószínűsége, hiszen a kezdeti békülékeny hangnem mind a magyarok, a törökök, s csatlósuk, Țepeluș között hamarosan fagyosabbá vált.

Egyelőre azonban úgy tűnik, hogy novemberre rendeződött az ügy, hiszen Dóczi a király nevében már a béke ratifikációjára indult a Portára: „*Dem Türkischen keyszer grösz merklich poten gesendet haben, durch dije wir frid und sten auff lange zeit gemacht haben.*”⁷⁷

A magyar tárgyalásokkal párhuzamosan indult 1478 tavaszától, de igen lassan haladt előre a velencei–török béke ügye, amit csak egy évvel később kötöttek meg. A sorozatos török portyákkal valószínűleg a velenceiek békevágyát és az oszmánok számára kedvezőbb feltételeket kívánták biztosítani.⁷⁸

Nem tudom, hogy a magyar–török béke, vagy esetleg fegyverszünet meddig állhatott fenn. Az az érzésem azonban, hogy nem túl hosszú ideig. 1479 áprilisában Nagy István moldvai vajda a brassóiaktól informálódott, hogy mit tudnak a Havasalföldre érkezett törökök szándékairól.⁷⁹ Az erdélyi és moldvai, illetve havasalföldi levelezés egyértelműen az elkövetkező nagy török támadás előkészületeiről tudósít. A hírekből világossá vált, hogy Basarab Țepeluș a török mellett vonul hadba, s erről tájékoztatta a szász székeket és Báthori István erdélyi vajdát is. Különösen fontos az a levele, amely Vintilă követének portai útja után keletkezett. Ebből világossá vált, hogy a szultán két beglerbéget küldött Magyarország ellen, és akkor még úgy tudták, hogy Fâtih (II.) Mehmed személyesen is hadba száll december végén.⁸⁰ Az évben már Zala és Vas megyét is támadták a

⁷⁴ *Fraknoi* I., 1893. 263. o.; Mátyás király levelei, 80–81. o.

⁷⁵ Urkundenbuch VII. 181. o., Nr. 4254. (1478. 06. 15.); 181–182. o., Nr. 4256. (Tirgoviște, 1478. 06. 19.)

⁷⁶ Urkundenbuch VII. 194. o., Nr. 4276. (1478–1479. 09. 13.)

⁷⁷ *Fraknoi*, Mátyás király, 871. o.; *Fraknoi* I., 1893. 409. o.; A király Dóczit 1478. július 3-án indította a Portára a béketárgyalásokra. *Benda Kálmán* (szerk.): Magyarország Történeti Kronológiája. I. Budapest, 1983². 302. o.

⁷⁸ *Theunissen, Hans Peter Alexander: Ottoman Venetian Diplomats: the 'Ahnames. The Historical Background and the Development of Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of Corpus of Relevant Documents.* (Dok. Dissert. an der Univ. Utrecht) 1991. 127–129. o.

⁷⁹ Urkundenbuch VII. 209. o., Nr. 4301. (Suceava, 1479. 04. 20.)

⁸⁰ Urkundenbuch VII. 216–217. o., Nr. 4314–4316.

török portyázók, és ősszel zajlott le a kenyérmezei csata, amely Kinizsi Pál és Báthory István teljes győzelmét eredményezte.⁸¹

1479/1480 fordulóján még egy rövid időre felrémlett a béke lehetősége. A havasalföldi vajda tovább próbálkozott a közvetítéssel. Ugyanilyen kísérletek folytak Davud boszniai béggel is,⁸² de eredménytelenül. A megállapodás szerint a török hadak segítségére siettek Mátyásnak Ausztriában, de a visszatérő akindzsik felprédáltak magyar területeket is, amiért Mátyás személyesen vett elégtételt. Ugyanakkor a törökök elfoglalták a dél-itáliai Otrantót, amely Mátyás apósa, Ferdinánd nápolyi király birtoka volt. Mátyás segédhadakat küldött a város visszavételére, de ettől függetlenül is hadban állt a Havasalföldön, éppen Nagy Istvánnal közösen a török által támogatott Basarab cel Tınar Țepeluș ellen, akit csak 1481-ben tudtak egy időre eltávolítani. Bár ezek az ügyek szintén nagyon fontosak, kívül esnek jelenleg a kérdésfeltevésünkön, vagyis hogy mikor köthette meg a békét Nagy István az Oszmán Birodalommal.

A korábbi feltételezések szerint – mint láttuk – 1479-ben, vagy 1480/81-ben kötötte meg a békét. A fentebb vázolt háborús események kapcsán úgy tűnik, ez nem lehetséges. Azért kívántam az 1470-es évek eseményeit viszonylag részletesen áttekinteni, hogy kiderüljön belőle, a moldvai-török háborúk egy nagyobb koalíció részeként mentek végbe, amelyben közvetlen katonai segítség csak Magyarországtól érkezett.

Ha elfogadjuk, hogy Nagy István a Mátyásnak letett hűségeskü után mindenben egyeztetett Magyarországgal, akkor feltételezhető, hogy annak békéjében is része volt. Hogy ez elvben valóban így történhetett, arra analógiák utalnak, hiszen az első, 1444-ből fennmaradt oszmán–magyar békébe is belefoglalták Vlad Drakult, Havaselve vajdáját, s azért csak őt, mert Moldva még nem fizetett adót a Portának.⁸³ Később pedig mind a két vajdaságot megemlégették a békekötésekkor, mint például 1503-ban: „*Moldva földjeire, azonfelül továbbá a Havasalföldre, azok vajdáival, Karabogdánna (Nagy Istvánnal) és Radullal (Radu cel Mare), az összes fiaikkal és örököseikkel [együtt], mivel ismert az, hogy ezek a vajdák és földjeik hozzánk, Ulászló királyhoz tartoznak, a békébe belefoglaltnak, az adót, ajándékot és szolgáltatást pedig, amelyet eddig Őfelségének (a szultánnak) teljesítettek, ezután is ugyanígy szolgáltatassák be, többet rajtuk ne követeljenek, és*

⁸¹ Szakály Ferenc – Fodor Pál: A kenyérmezei csata. (1479. október 13.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 2. 309–350. o.

⁸² Urkundenbuch VII. 219–220. o., Nr. 4320.; 235–236. o., Nr. 4350.

⁸³ Papp Sándor: II. Murád szultán és I. Ulászló lengyel és magyar király 1444. évi békekötése. *Acta Historica*, Tomus CIX. (1999.) 60. o. Első latin kiadásai: *Pall, Francisc: Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*. Bukarest, 1937. *Bulletin Historique de l'Académie Roumanie*. XX., ugyanakkor kiadásra került még: Vălenii-de-Munte 1937. 62. o. (Ezeket nem volt módom használni); *Halecki, Ofskar: The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems*. New York, 1943. 88–90. o.; *Kotodziejczyk, Dariusz: Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*. Leiden–Boston–Köln, 2000. 197–199. o.; Papp, Sándor: Der ungarisch-türkische Friedensvertrag im Jahre 1444. *Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged* 1 (2001) 67–78. o.; Papp, Sándor: Christian Vassals on the Northwest Border of the Ottoman Empire. *The Turks*. Tom. 3. Ottomans. Ankara, 719–730. o.; Papp, Sándor: Eflak ve Boğdan Voyvodalarının Ahidnameleri üzerine bir inceleme: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzeybatı Hududundaki Hıristiyan Vassal Ülkeleri. *Türkler* 10. cild. Ankara, 2002. 744–753. o. *Yeni Türkiye Yayınları*; Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom északnyugati határainál (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni 'ahdnáméi körül). *Aetas*, 17. (2002/1.) 67–96. o. (A továbbiakban: Papp. Keresztény vazallus.)

semmilyen fondorlatos módon ne vessenek ki rájuk. Hasonlóképpen, amit eddig nekünk teljesítettek, azt ezután is fizessék, s többet tőlük mi se követeljünk.”⁸⁴

Feltételezésem szerint tehát a Nagy István és Fâtiḥ (II.) Mehmed között megszületett békeokmány valamikor 1478 novembere körül, a magyar békeratifikációval egy időben vagy röviddel azt követően keletkezhetett.

*

A tanulmány végén néhány szót Nagy István békeszerződéséről is szólni kívánok. Mint fentebb ismertettem, az eredeti török szöveg mellett két – egymáshoz képest csak stilisztikai eltérést mutató – román fordítás készült. Magyar fordításban pedig nemrégiben publikáltam a moldvai és havasalföldi vajdák fennmaradt, XVI–XVII. századi török kinevező irataival együtt.⁸⁵ Bár az okmány az eredeti, tenyérnyi nagyságú kéziratban négy oldalt tesz ki, a tartalma nagyon röviden összefoglalható: Moldva (Kara Boğdan) a régi időben – tulajdonképpen csak pár évtizede – a szultánság adófizető vazallusa volt. Egy idő óta fellázadt a Porta ellen. A szultán nem nézhette tétlenül a moldvaiak lázadását, és elpusztította az országot. A vajda megértette a leckét, és visszahízelegte magát a szultán jóindulatába és szolgálatába. A feltétel szerint az addigi 3000 arany adót megduplázva 6000 aranyat fog fizetni a nagyúri kincstárba, és a továbbiakban már nem tér le az egyenes útról. Így a szultán visszafogadta védelme alá, s megígérte, hogy Moldvát semmilyen pusztítás sem fogja a török fél részéről érni.

Érdemes kitérni arra, hogy a most tárgyalt moldvai-oszmán békeszerződés mennyiben hasonlít a kor egyéb fennmaradt török 'ahdnâméi'hoz. Ugyanakkor azt is tisztázni kell, hogy minek minősült a feltételezett török-magyar béke-megállapodás: békeszerződésnek vagy csak fegyverszünetnek?

A magyar történetírás úgy véli, hogy bár voltak időnként fegyverszünetek a magyar és az oszmán fél között, azok a portyázásoktól nem védtek az országot, csak a birodalmi méretű háborúkat lehetett elkerülni velük.⁸⁶ Véleményem szerint azonban az oszmán állam és Magyarország közötti viszonyt alapvetően befolyásolta az a tény, hogy a két hata-

⁸⁴Hasonló tartalmú török változata: „andan sonra Kara Boğdan oğulları ile ve cemi'i Mōldva memleketi ile ve Eflāk ili voyvodası Rādūl hem-cünān oğullarıyla ve kendünün ili güniyle krāl yanınca bu sulhde bile dāhil olub harāclann ve pişkeşlerin şimdilik virigeldükleri üzre vireler ziyāde taleb u te'addī olunmaya ve krāla viregeldükleri 'ādetlerin dahi vireler ziyāde taleb u te'addī olunmaya” T SMA E 7675. (15. Cemāzi'ü l-evvel 909/1503. 09. 5.); Arh. Naş. Buc. Microfilm. Turcia. rola I. c. 1–8. Irodalom: A török példány feldolgozása nem készült el eddig. Regesztát készített róla *Anafarta, Niğâr: Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) arasındaki münasebetlerle ilgili tarih belgeler*. İstanbul, é. n. 11–12. o. A török szöveg fényképmásolatát közölte: *Gökbilgin, Tayyib: Korvin Mathias (Mátyás)ın Bayezid II.e mektupları ve 1503 (909) osmanlı-macar muahedesinin türkçe metni. La traduction des lettres de Korvin Mathias á Bayezid II. et le texte turc du traité Hungaro Ottomans de 1503 (909)*. *Bellelen*, 87. (1958.) Lev. III–XXII.; *Küttükoğlu, Mübahat: Osmanlı Belgelerinin dili (Diplomatik)*. İstanbul, 1998². 459–460. o. Csak részletet közöl az iratról fényképen.

⁸⁵ Papp, Keresztény vazallus. 84–85. o.

⁸⁶ Fodor Pál: A szimurg és a sárkány: Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533). Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. (Szerk.: *Zombori István*) Budapest, 2004. 9–36. o. METEM és Historia Ecclesiastica Hungarica; ugyanez angolul: The Simurg and the Dragon. The Ottoman Empire and Hungary (1390–1533). Fight Against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century (Ed.: *Zombori, István*) Budapest, 2004. 9–36. o. METEM and Historia Ecclesiastica Hungarica.

lom között békés vagy háborús viszony állt fenn. Természetesen nem vonom kétségbe, hogy a török béke nem szüntette meg a folyamatos betöréseket, amelyekből vég nélküli határ menti csetepaték következtek. A lényeg azonban mégis abban állt, hogy várható volt-e a szultán vagy a király támadása a másik fél országában. Jól ismert a XVI. század eleji magyar vélekedés, hogy a béke azért nem megoldás a törökkel szemben, mert annak örve alatt terjeszkednek a magyar végvárokon keresztül, mégis érdemes figyelni arra, hogy a Mohács utáni Magyarország Habsburg királyai is – nem is beszélve Szapolyai Jánosról – fontosnak tartották a béke létrehozását és fenntartását az ország biztonsága érdekében. Annak ellenére tették mindezt, hogy a törökök folytatták a határok folyamatos tágitását a hódoltságban is.

A magyar–török diplomáciai viszonyok alakulásának kutatását elsősorban az hátráltatja, hogy kevés eredeti békeokmánnyal, illetve diplomáciai levelezéssel rendelkezünk.⁸⁷ Sajnálatos, hogy Mátyás király kiadott levelei között alig van olyan, amely a szultánnak, vagy valamely jelentős török méltóságnak szólna. Ilyen okmányokat tartalmaz XVI. századi másolatban egy Bécsből kiszolgáltatót kötet a Magyar Országos Levéltárban, melyeknek első kiadása a XVIII. század közepén jelent meg.⁸⁸

Ehhez illeszthetjük azt a néhány, török fordításban fennmaradt dokumentumot, amelyet a Topkapı Múzeum Levéltára őriz Isztambulban.⁸⁹ A nagyjából két tucat okmány azonban figyelmeztet, hogy az időnként nagyon is intenzív diplomáciai kapcsolatból alig maradt meg valami. Ami azonban fennmaradt, azzal érdemes foglalkozni.

Mátyás első, török nyelven megőrzött békeszerződése 1488-ból származik.⁹⁰ Véleményem szerint a kérdéses okmány nem a végleges, ratifikációs példány, inkább egy előszerződésnek gondolom.⁹¹ Az oklevél magán viseli azokat az elemeket, amelyek a XV. század második felétől kezdve már jellemzőek a magyar–oszmán diplomáciai viszonylatban. Eltekintve az elemzéstől az a legfontosabb, hogy kétoldalú, azonos súlyú

⁸⁷ Erről szóló kutatásaimat legutóbb az alábbi két tanulmányban foglaltam össze: *Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig). Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.* (Szerk.: *Zombori István*) Budapest, 2004. 37–90. o. METEM és *Historia Ecclesiastica Hungarica*; ennek angol változata: *Hungary and the Ottoman Empire (From the Beginning to 1540). Fight Against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century* (Ed.: *Zombori, István*) Budapest, 2004. 37–90. METEM and *Historia Ecclesiastica Hungarica*.

⁸⁸ MOL, I. 7. szekció, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatót iratok. Staatsarchiv, Handschriften Vol. 32. 473–474. o. Ugyanezek az okmányok megtalálhatók a I. 7. szekció, Bécsi Levéltárakból kiszolgáltatót iratok, Staatsarchiv: Handschriften. 44. kötete 3–5. oldalán XVIII. századi kézírásban is. Kiadásban először a XVIII. században jelentek meg: *Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae ad Pontifices, imperatores, reges, principes, aliosque viros illustres datae. Cassiviae, 1743. 1–7. o.*; *Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Második kötet. 1480–1490.* Budapest, 1895. A 286. oldalon részben az első és teljes terjedelemben a második levelet közölték. Magyar fordításban Mátyás válaszlevelét adták ki: *Mátyás király levelei, 161–162. o.*

⁸⁹ *Gökbilgin*, 1958. 369–390. Lev. III–XXII.; *Hazai György: A Topkapı Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. Levéltári Közlemények*, 26. (1955.) 286–295. o.; A Klebelsberg Kunó ösztöndíjjal 2000-ben és a Mellon ösztöndíjjal 2004-ben folytattam *hungarica*-kutatásokat a Topkapı Sarayı Müzesi Archivben, ahol néhány újabb, a jelen tanulmányban is hasznosított oklevelet találtam a XV. századra vonatkozóan is.

⁹⁰ TMSA E. 5861. Magyar fordítására lásd: *Hazai, 1955. 294–295. o.* Német fordítására *Hazai, György: Urkunde des Friedensvertrages zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488. Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz-Festschrift).* Berlin, [1965.] 141–145. o. A béke megkötésének történetére: *Papp, 2004. 62–62. o.*

⁹¹ *Papp, 2004. 161. o.*

felek között létrejött szerződéslevelél török példányáról van szó. Ha valamely szerencse folytán felbukkanna Mátyás király példánya latin nyelven, valószínűleg sem felépítésében, sem tartalmában nem mutatna jelentős eltérést a tárgyalat változattól. Dátumot nem vezettek rá, s ez a tény is azt húzza alá, hogy piszkozati, tárgyalási példánnyal van dolgunk. Hogy ez az okmány ténylegesen az 1488-as békeszerződés, más fogódzó híján csak kizárásos alapon állítható. A békedokumentum szövegéből kiderül, hogy két évre jött létre. Ismert olyan európai forrás, amely szerint 1488-ban a békét három évre kötötték meg, de bizonyára tévedtek egy évet.⁹² Közismert, hogy 1483-ban öt évig érvényes békeszerződést írtak alá, ami 1488-ban járt le. Jobb híján mi is elfogadjuk a korábbi történelmi feltételezéseket, bár Mátyás korábbi török békeszerződéseiről semmi biztosat nem tudunk.

Az 1483-as békeokmányt – véleményem szerint – nem ismerjük, az a két okmány, amelyet a török és a magyar uralkodó egymásnak küldött, hogy az öt évre szóló fegyverszünetet bejelentsék, nem szerződéslevelél. Ebben a forráshiányos helyzetben persze az is elképzelhető lenne, hogy a rövidebb ideig tartó fegyverszüneteket nem békeszerződés ('*ahdnâme*, *sulhnâme*) formában, hanem közönséges levélben fogalmazták meg. Ezzel az érveléssel azonban egy fontos tényt kell szembe állítani: A béke jelen esetben nem egykét, hanem öt évre szólt. Ilyen időtartamú békekötéseket bizonyára alapos egyeztetés után, kétoldalú megállapodásban fektettek írásba. Sajnos, nem ismeretes az 1488-as, két évig érvényes – tehát viszonylag rövid időtartamú, s ebből adódóan akár csak fegyverszünetnek is értelmezhető – békekötés latin példánya, amely alapján eldönthetnénk, hogy a korabeli magyarországi terminológia szerint békekötésnek, vagy fegyverszünetnek értelmezték-e. A török szöveg azonban világosan megmondja, hogy ők az okmányt békeszerződésnek tartották: „*ve bu mesâlih ve dostlık ve eyü konşultık iki yıla değın 'ahd olındı (Ezt békét, barátságot és jószomszédságot két évre kötöttük meg.)*” Az okmány fölé pedig a kortárs írnok feljegyezte: „*sûret-i 'ahdnâme (a szerződéslevelél fordítása)*.”⁹³ Mindezekből tehát arra következtettek, hogy a II. Bayezid és Mátyás király közötti levélváltás nem más, mint a békekötés során keletkezett diplomáciai iratanyag, amely érinti a megszületendő béke körülményeit, de egyik sem tekinthető a béke ratifikációjának.

Végül is békét, vagy fegyverszüneteket kötöttek a magyarok a törökökkel? A probléma az eltérő terminológiából származik. A Mátyás-korabeli latin fordítók két kifejezést használtak: a békét (*pax*) és a fegyverszünetet (*treuga*). II. Bayezid levelének a fordításában a szultán szájába kifejezetten a fegyverszünet kifejezést adták: „*nos treugas pacis firmetur*”. Az okmány végén az esetleges örök béke létrejöttére is utalva alkalmazták a *pax* terminust: „*Vobiscum pacem sempiternam componerem promittimus*.” Mátyás válaszlevelében ugyanígy megkülönböztetik a megbékülés két formáját,⁹⁴ amelyből úgy tűnik,

⁹² Teleki V., 1856. 462. o., 2. lábjegyzet szerint a „zwettli apáttság levele augustus 31-dikéről” ismertette a török békét, amelyet valószínűleg három évre szólónak tudtak. Bonfini nem mondja el, hogy a béke meddig volt érvényben, csak annyit ismertet, hogy ismételt, mint már annyiszor, meghosszabbították.; Bonfini, 1995. 890. o. (4.8.145.) Nemrégiben Mihai Maxim az 1483-as béke okmányának értékelte: Maxim, Mihai: Ștefan cel Mare și Înalta Poartă: noi documente turcești. *Revista de istorie militară*, 3/83. (2004.) 19. o.

⁹³ TSMA E. 5861.; Papp, Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. 34. o. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

⁹⁴ Epistolae, 1743. 2–3. o.; MOL, I. 7. szekció, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Staatsarchiv, Handschriften Vol. 32. 473. o.

hogy a korban a *békét* (*pax*) csak abban az esetben használták a magyar gyakorlatban, ha a fegyvernyugvás örök érvényűnek volt tekinthető. Mivel a török állammal soha nem kötöttek „örök békét”, a latin fordítók csak a „*treuga*” szót használhatták. Bár a török nyelv is ismerte a fegyverszünet (*mütareke*) kifejezést, de a korabeli okmányokban az eltérő időtartamú békék esetében is a *sulh* (béke) és az *'ahd* (szerződés) kifejezések szerepeltek. Különösen az utóbbinak volt nagyon széles körű jelentése, hiszen – amint fentebb is érintettem – a várak átadása során született megállapodás, egy terület átadása, egy ilyen helyre kinevezett kisebb nagyobb birtokos, helytartó beiktatása a XV. században még a szerződéskötés aktusán keresztül ment végbe. Erre utal például egy Fâtih (II.) Mehmed korához (1473) köthető levélgyűjteményben fennmaradt kinevezőirat-formula (*sevğend-nâme* = hitlevél, eskülevél), amit egy olyan személynek állítottak ki, aki egy várat vagy területet kapott meg a szultántól, s oda szandzsákbégnek nevezték ki. Az okmány szerint az átruházás terminológiája *'ahd u misâk* (szerződés és megállapodás).⁹⁵

Ezen a megállapításon keresztül térek vissza az eredeti kérdéfeltevémhez, Nagy István moldvai vajda török békeszerződéséhez. Összevetve a magyar királyok és a moldvai vajda békedokumentumát, egy nagyon jelentős eltérés mutatkozik köztük. Míg a magyar uralkodóknak adott békeszerződés mindig határozott időre szól, a vitás kérdéseket pontokba szedve tárgyalják, majd a végén a szerződő felek megesküdnek a megállapodás betartására, addig a fentebb tárgyalt moldvai békeszerződés felépítésében és tartalmában ilyen részletekkel nem bír. Egyetlen konkrét kérdés a béke helyreállítása, s a vajda oszmán hűbéresként történt elismerése mellett az, hogy adót kell fizetni, mégpedig megemelt mértékben. Az okmány, annak ellenére, hogy egyértelműen békeszerződésnek (*'ahdnâme*, *sulhnâme*) írták, nagyon hasonlít a XVI. századból fennmaradt *nişânok*hoz vagy másként *berâtok*hoz. Ez az irattípus lesz az Oszmán Birodalomban a tímárbirtoktól kezdve az összes állami funkció, de a vazallus területek urainak kiállított beiktató levél is. Úgy tűnik, hogy a *nişânok*, *berâtok* használata a XV. században még inkább a kegyes alapítványok létrehozásakor és a trónörökösöknek, szultánfiaknak adott hászbirtokok adományozásakor dívott.⁹⁶ A vazallus fejedelmek megerősítésére pedig egy *nişân*-típusú *'ahdnâmét* használtak, amelynek szép és egyedülálló példánya a Nagy István számára kiállított dokumentum.

Összefoglalás

A tanulmány legfontosabb tanulsága az, hogy ha a moldvai-török küzdelmeket visszahelyezzük abba az európai konfliktushelyzetbe, amelyben lezajlottak, akkor sokkal pontosabban tudjuk a helyi eseményeket is értékelni. Nagy István külpolitikájáról el-

⁹⁵ Lugal, Necâti, Prof. – Erzi, Adnan, Dr. Doç.: Fâtih devrine âit münşcât mecmuası. İstanbul, 1956. 101–102. o., Nr. LXII. İstanbul Fethi Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları.

⁹⁶ berât-i terakki-i hâsshâ-i hazret-i şehzâde sultân Süleymân şâh der-mu'ayeyen tecdîd-i berât şüid. MOL, Mikrofilmtár, Nr. 10669. 20–21. és 21–22. felvétel. (Káldy-Nagy Gyula gyűjtése) Korai, şehzâdeknak (szultánfiaknak) kiállított berâtok gyűjteménye. Valószínű a Bayezid Könyvtárban található: Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi 1969 (?). A korai nişânok jelentős részét Paul Wittek adta ki több részletben: Wittek, Paul: Zu einigen frühosmanischen Urkunden. I–VI. Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes, 53. (1964.) 300–313. o., 54. (1965.) 240–256. o., 55. (1966.) 122–141. o., 56. (1967.) 267–284. o., 57. (1968.) 102–117. o., 59. (1969.) 165–197. o., 59/60. (1970.) 201–223. o.

mondható, hogy korszerű volt, és a vajda szinte mindent elért általa, ami egy ilyen *két világ határán, a frontieren* álló kis állam helyzetéből adódott. Jól mozgatta a rokoni és diplomáciai szálakat mind a Lengyel Királyság, mind Magyarország felé, de ugyanilyen kapcsolatai voltak a Krímmel, a kaffaiakkal, de a velenceiekkel és a pápasággal, valamint Uzun Hasannal is. A reálpolitikát azonban a kor értékrendszere alapján kell értékelnünk. Nem várható el, hogy két erős hatalom közé szorulva, mint amilyen a korban Magyarország és az Oszmán Birodalom volt, valamilyen valós szuverenitásra tegyen szert. Erre természetesen nem is lehetett lehetősége. Jól ki tudta azonban használni a nagyobb keresztény államok erőterét, amelyre építve egy ideig dacolni is tudott a török nagyhatalommal szemben. Amikor viszont szövetségese maga is a békét választotta, a meglévő gyakorlat alapján, miszerint a Magyar Királyság szavatolta a törökök és a moldvai–havasalföldi vajdák által kötött békékben foglaltakat is, visszatért a szultán vazallusai közé. Valószínű, hogy az általunk megismert békeszerződés csak nagyon rövid ideig volt érvényben, legalábbis az 1479-ben kiújuló háború erre utal. Így aztán a szultán, akinek mellékneve, a Fâtih is a győzelmeire utal, nem sorolhatta hű vazallusai közé Moldvát, amikor 1481 májusában sikerrel hódította meg hite paradicsomát.

Sándor Papp

ȘTEFAN CEL MARE, KING MATTHIAS AND THE OTTOMAN EMPIRE

Summary

In the course of its westerly expansion, the Ottoman Empire subjugated a number of Christian states in the Balkan Peninsula, without interfering in those countries' internal affairs. That is how Moldavia came under Turkish control in the mid-15th century and became a tributary state to the Empire. The central issue of the study is an Ottoman document of special historic value, which, according to its contents, was sent by Fâtih Sultân Mehmed II to Ștefan cel Mare (Stefan the Great), the second of the Moldavian voivodes to accept the country's vassal status. The document is a *peace treaty*, but carries the marks of a vassal relationship between a subordinate Christian state and its Muslim superior. A particular aspect of the document is that similar deeds in relation to Hungary and Transylvania date from a later period, namely the middle of the 16th century, when the Hungarian state fell to separate parts as a consequence of the defeat of the Hungarian army at Mohács in 1526. Since the document was not dated, Romanian historians have interpreted its origins in several different ways. On the strength of sources and international (Romanian, Hungarian and Turkish) historical works relating to the 1470s, the author attempts to introduce the Moldavian-Ottoman struggle as a part of the European-Ottoman conflict of the 1470s. Ștefan cel Mare had good family and diplomatic relations. He understood that Hungary and Poland, the two great neighbours of Moldavia in the west and the north thought diversely of the anti-Ottoman struggle that concerned the states from Genoa and Venice to the Crimea. As a result, he loosened the relationship with the country's former superior, Poland, and entered into an alliance with Matthias Corvinus of Hungary. As the Ottoman Empire was engaged in almost all directions,

military action was expected to bring success. Fâtih Sultân Mehmed II, however, defeated Uzun Hasan, his rival in the east, who held Iran under control, then sent a small army against Moldavia first, and later attacked the country with troops under his personal command. In compliance with their vassal relationship, King Matthias Corvinus had to give support to Moldavia, and though the Hungarian troops missed the first encounter, the voivode defeated the raiders. During the campaign that the sultan himself led, the Hungarian armed forces took action in Walachia and Northern Serbia, and the king himself held one of the Ottoman border fortresses under siege for months. Subsequent to the victory of the sultan's troops, peace negotiations took place, accounts of which are given in several Hungarian and Turkish sources. The treaty of peace has not survived, but it is believed to have been ratified by the Hungarian delegates in Istanbul around November 1478. According to evidence provided by the author, the Moldavian-Ottoman peace treaty should have been composed at the same time. Peace between Hungary, Moldavia and the Ottoman Empire did not last long. One year later, war broke out again. In the study, the author introduces Christian-Ottoman peace treaties in both theory and practice, demonstrating the types of the documents and the main characteristics of armistices and peace treaties.

Sándor Papp

ȘTEFAN CEL MARE, LE ROI MATHIAS ET L'EMPIRE OTTOMAN

Résumé

L'Empire ottoman soumit les pays chrétiens faisant obstacle, sur la Péninsule balkanique, à son expansion vers l'Ouest tout en conservant leur organisation administrative. C'est ainsi que la Moldavie passa sous l'autorité de la Porte au milieu du 15e siècle et son voivode fut contraint de payer des impôts. La présente étude met au centre la problématique d'un document ottoman à valeur historique particulière qui, vu son contenu, fut envoyé par le sultan Mehmet Fâtih (II) à Ștefan cel Mare (Étienne le Grand), deuxième voivode moldave acceptant la vassalité. Il s'agit d'un traité de paix qui reflète toutefois le rapport hiérarchique entre le vassal chrétien et le suzerain musulman. La particularité du document réside dans le fait que les premiers exemplaires similaires connus relatifs à la Hongrie et puis à la Transylvanie datent seulement du milieu du 16e siècle, soit après la défaite de Mohács (1526) ayant mené au démembrement de l'État hongrois. Puisque le document n'a pas été daté, l'historiographie roumaine a fourni plusieurs interprétations sur l'origine de celui-ci. Sur la base des sources portant sur les années 1470 et de la littérature spécialisée internationale (roumaine, hongroise, turque), l'étude tente de placer les luttes entre les Moldaves et les Ottomans dans le contexte du conflit entre l'Europe et l'Empire ottoman. Ștefan cel Mare eut de bons rapports de parenté et diplomatiques. Comme il vit que la Hongrie et la Pologne, les deux grands États situés respectivement aux frontières occidentales et septentrionales de son pays conçurent différemment l'action contre les Ottomans – qui s'étendait de Gênes et de Venise à la Crimée –, il s'éloigna de son suzerain précédent pour s'allier à Mathias Corvin. Puisque les forces de la Porte furent prises quasiment de toutes directions, on put s'attendre à la réussite de l'action armée. Cependant le sultan Mehmet Fâtih (II) vainquit son rival oriental Uzun Hasan qui tenait en main l'Iran avant d'attaquer la Moldavie d'abord avec une armée restreinte et puis personnellement. Au sens du contrat de vassalité hungaro-moldave, Mathias Corvin aurait dû apporter son aide, mais les troupes hongroises n'arrivèrent pas à temps pour le premier affrontement, ce qui n'empêcha pas le voivode de l'emporter sur les attaquants. Lors de la campagne conduite personnellement par le sultan, la force armée hongroise s'activa en Valachie et dans le Nord de la Serbie. Même le roi en personne passa des mois à assiéger un fort turc des confins. Après la victoire des armées du sultan, des négociations de paix furent engagées dont plusieurs documents hongrois et turcs rendent compte. Le document de paix n'a pas été conservé, mais on peut supposer qu'il ait été ratifié par l'ambassade de Hongrie de la Porte vers novembre 1478. D'après les témoignages de l'étude, le

traité de paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman devait être également signé aux alentours de cette date. La paix hungaro-moldavo-turque fut de courte durée, un an plus tard, la guerre ouverte éclata de nouveau. L'étude évoque également sur le plan théorique les paix entre chrétiens et otomans, les types de document de celles-ci, ainsi que la nature des trêves ou des traités de paix.

Sándor Papp

ȘTEFAN CEL MARE, KÖNIG MATTHIAS UND DAS OSMANENREICH

Resümee

Das Osmanenreich unterwarf im Laufe seiner Expansion neben der Beibehaltung ihrer Staatsstrukturen christliche Länder, die auf der Balkan-Halbinsel der westlichen Expansion im Wege standen. So kam im 15. Jahrhundert die Moldau unter die Hoheit der Pforte, deren Woiwode zur Steuerzahlung gezwungen wurde. Das zentrale Problem der Studie ist ein osmanisches Dokument mit einem besonderen historischen Wert, das – auf Grund seines Inhalts – von Fâtih (II.) Sultân Mehmed dem zweiten Woiwoden der Moldau, Ștefan cel Mare, zugesandt wurde, der die Abhängigkeit vom Vasallen akzeptierte. Das Dokument ist ein *Friedensvertrag*, der jedoch von dem Verhältnis zeugt, das die Unter- und Übergeordnetheit zwischen dem christlichen Vasallen und dem moslemischen Feudalherrn darlegt. Die Eigenheit des Dokuments ist, dass ähnliche Exemplare erst ab der Mitte des 16. Jahrhunderts bezüglich Ungarn, später bezüglich Siebenbürgen bekannt sind, als der ungarische Staat infolge der Niederlage bei Mohács (1526) zerfallen war. Da die Urkunde nicht mit einem Datum versehen worden war, entstanden in der rumänischen Geschichtsschreibung verschiedene Interpretationen bezüglich ihrer Entstehung. Die Studie versucht auf Grund von Quellen bezüglich der 1470er Jahre und internationaler (rumänischer, ungarischer, türkischer) Fachliteratur, die moldauisch-osmanischen Kämpfe in die europäisch-osmanische Konfliktsituation der 1470er Jahre hineinzusetzen. Ștefan cel Mare verfügte über gute Verwandtschafts- und diplomatische Beziehungen. Als er sah, dass die zwei großen Staaten an der West- und Nordgrenze, Ungarn und Polen, das anti-osmanische Auftreten, welches von Genua und Venedig bis zur Krim-Halbinsel erfolgte, auf abweichende Weise beobachteten, rückte er von seinem früheren Feudalherrn ab und ging mit Matthias Corvinus ein Bündnisverhältnis ein. Da die Pforte aus fast allen Richtungen gebunden war, war damit zu rechnen, dass das bewaffnete Auftreten erfolgreich sein wird. Fâtih (II.) Sultân Mehmed hatte jedoch über seinen östlichen Rivalen Uzun Hasan, der den Iran in der Hand hielt, triumphiert und griff die Moldau zuerst mit einem kleineren Heer, später sogar persönlich an. Im Sinne des ungarisch-moldauischen Feudalvertrages musste Matthias Corvinus zur Hilfe eilen. Die ungarischen Truppen kamen nicht rechtzeitig zum ersten Gefecht an, aber der Woiwode besiegte die Angreifer trotzdem. Zur Zeit des vom Sultan persönlich geleiteten Feldzuges aktivisierte sich die ungarische Streitmacht in der Walachei und in Nord-Serbien, und selbst der König verbrachte Monate mit der Belagerung einer türkischen Grenzburg. Nach dem Sieg der Heere des Sultans begannen Friedensverhandlungen, über die mehrere ungarische und türkische Urkunden berichten. Das Friedensdokument selbst ist nicht erhalten geblieben, aber es ist anzunehmen, dass es von der ungarischen Gesandtschaft wohl um den November 1478 herum an der Pforte ratifiziert wurde. Den Lehren der Studie zufolge könnte auch der moldauisch-osmanische Friedensvertrag in dieser Zeit entstanden sein. Der ungarische, moldauisch-türkische Frieden währte jedoch nicht lange, da der Krieg ein Jahr später erneut offen ausbrach. Die Arbeit behandelt auch auf theoretische Weise die christlich-osmanischen Friedensvereinbarungen, deren Dokumententypen, sowie den Charakter des Waffenstillstandes oder des Friedensvertrages.

Резюме

Османская империя путем экспансии подчинила себе такие христианские страны – при сохранении их государственной структуры, – которые стояли на пути распространения её господства на запад на Балканском полуострове. Таким образом под властью турецкой Порты в середине XV века оказалась Молдавия, воевода которой был принужден платить налоги. В центре внимания данной статьи стоит один обладающий особыми историческими ценностями османский документ, который – судя по его содержанию, – Фатих (II.) Султан Мехмед направил второму молдавскому воеводе, принявшему вассальную зависимость, Стефану сел Маре. Этот документ суть *мирный договор*, который носит на себе черты, отражающие отношения подчинения и главенства между христианским вассалом и мусульманским феодалом. Специфика данного документа состоит в том, что подобные экземпляры касательно Венгрии, а затем и Трансильвании стали известными только с середины 16-го века, когда венгерское государство распалось на части в результате поражения при Мохаче (1526 год). Так как на данном документе не поставлена дата, в румынской историографии возникло несколько толкований в отношении даты написания его. Настоящая работа на основании исторических источников, касающихся 1470-х годов, и международной (румынский, венгерской, турецкой) исторической литературы пытается поставить молдавско-османские военные столкновения в конфликтную ситуацию 1470 годов, которая была характерна для отношений европейских государств и Османской империи. Стефан сел Маре располагал хорошими родственными и дипломатическими связями. Видя, что находившиеся на его западных и северных границах два крупных государства – Венгрия и Польша – различным образом смотрят на антитурецкие выступления, распространявшиеся, начиная от Генуи, Венеции, вплоть до Крымского полуострова, отдалилась от своего прежнего сюзерена и установила союзные отношения с Матьашем Корвином. Так как Порта была связана почти со всех сторон, можно было рассчитывать на то, что вооруженное выступление принесет свои результаты. Однако Фатих (II.) Султан Мехмед победил своего восточного соперника Узуна Хасана, державшего в своих руках Иран, и сначала выдвинул одну небольшую армию, а затем и лично напал на Молдавию. Согласно венгеро-молдавскому вассальному договору Матьаш Корвин должен был оказать помощь. Венгерские войска не прибыли во-время к первому сражению, несмотря на это молдавский воевода победил агрессора. Во время военной кампании, возглавляемой лично султаном, в Валахии и Северной Сербии активизировались венгерские оборонные силы, сам король провел целые месяцы, принимая участие в осаде одной турецкой оконечной крепости. После победы султанских войск начались переговоры о мире, о которых дают отчет несколько венгерских и турецких документов. Документ о мире не сохранился, однако следует предполагать, что венгерское посольство должно было ратифицировать его в Порте приблизительно в ноябре 1478 года. Как можно сделать вывод из статьи, молдавско-османский договор о мире также мог быть оформлен в это время. Венгерско-молдавско-турецкий мир оказался не долгосрочным. Год спустя вновь вспыхнула открытая война. В настоящей работе говорится также в теоретическом плане о договорах о мире, заключенных между христианскими странами и Османской империей, о типах документов, которыми были оформлены эти договоры, а также о характере перемирий или договоров о мире.

EGY „UNIVERSÁLIS EMBER” TÜNDÉRORSZÁGBAN*

Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben

Az új megbízatás

Forgách Simon tábornagy, a Dunántúlon harcoló kuruc erők főparancsnoka, 1704 júliusának utolsó napján látogatást tett Széchényi Pál kalocsai érseknél. A találkozó több volt, mint udvariassági látogatás, hiszen a tábornagy és az érsek a kuruc és a királypárti politika irányítói közé tartoztak.

Forgách a császári-királyi hadsereg vezérőrnagyaként március végén csatlakozott a II. Rákóczi Ferenc herceg vezette felkeléshez, s az a hír járta, hogy József trónörökös jóváhagyásával pártolt át a kurucokhoz. Bercsényi Miklós gróf, a felkelők második számú vezetője tudomása szerint a tábornagy feladata az volt, „hogyan az király,”¹ vagyis József trónörökös „részére csinálják meg az magyarokat,” vagyis a megbékélés elősegítése.²

Széchényi Pál kalocsai érseket viszont az év elején maga az uralkodó, I. Lipót bízta meg a kurucokkal folytatandó béketárgyalások előkészítésével. Az érsek fáradozásának eredményeként tavasszal, Gyöngyösön, létrejött egy találkozó a hadban álló felek között, ám az egyelőre csak az álláspontokat tisztázta. A színpalak mögött azonban tovább folytatódtek az alkudozások. A király részéről szálakat továbbra is a kalocsai érsek mozgatta, míg a fejedelem nevében Bercsényi tárgyalt.

Dunántúlra érkezését követően Forgách, a hadműveletek irányítása mellett, a békealkudozásokba is bekapcsolódott. Nemcsak Széchényi érsekkel, hanem Franz Sigmund Lamberg gróf, császári békebiztossal is találkozott. A fejedelmet arról értesítette, hogy a kalocsai érsek jelenlétében csak „in privato” tárgyalt Lamberggel, ám a vele folytatott megbeszélésen „szemiben megmutattam,” hogy „minden dolgok” hamisság, azaz az udvar békeajánlatai nem őszinték.³

Hogy „in privato” még mi hangzott el az érsekkel és Lamberggel folytatott beszélgetéseken, arról hallgatnak a fejedelemnek írott levelek. Annyi bizonyos, hogy Forgách már a dunántúli hadjárat kezdetétől a béketárgyalások megindítását szorgalmazta, s úgy vélte: „jó formában lehetne níkünk meg bíkíteni.”⁴ Optimizmusát valószínűleg a hadi helyzet kedvező alakulására alapozta. A francia–bajor hadak újabb sikerei a Duna völgyében a szövetségeseikkel való egyesülés lehetőségével kecsegtettek, a Dunántúl visszafoglalása pedig a magyarországi hadszíntéren is szorult helyzetbe hozta a császári erőket.

* A tanulmány az Országos Tudományos és Kutatási Alapprogram T 038212. számú pályázata és a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány támogatásával készült.

¹ I. Józsefet már 1687-ben magyar királlyá koronázták, s a magyarországi felkelés kitörése után a bécsi udvarban felvetődött annak a lehetősége, hogy I. Lipót fiának adja át a királyság kormányzását.

² AR I/IV. 28. o.

³ Forgách Simon Rákócziinak, Pápa, 1704. június 28., Devecser július 2. MOL G 15 RSzlt Caps. B. Fasc. 24.

⁴ Forgách Simon Bercsényi Miklósnak, Györszemere, 1704. május 11. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

Forgách és Széchényi július végi találkozásán, a béketárgyalások és a fegyverszünet előkészítése mellett, a tábornagy új megbízatása is szóba került. Az érsek fontosnak tartotta, hogy még aznap bizalmasan tájékoztassa Károlyi Sándor báró, altábornagyot. Arról hogy a fejedelem magához rendelte tábornoktársát, mert „Erdélyben kölletik ő kegyelmének menni,”⁵ már tudott az altábornagy, a várható új megbízatásról maga Forgách számolt be neki.⁶ Vajon miért döntött úgy a fejedelem, hogy tábornokát, aki volt helyettes kanizsai és győri főkapitányként otthonosan mozgott a Dunántúlon, Erdélybe küldi?

Forgách kezdeti optimizmusa a Koroncónál elszenvedett vereség következményeinek láttán gyökeresen megváltozott. A katonaság bomlófélben volt, a vármegegyék csak vonakodva hajtották végre a katonaaállításra és az insurrekcióra vonatkozó rendelkezéseket. A hónap végén már az volt a véleménye, hogy „... egy maroknyi és rendetlen s egyenetlen haddal” áll „az ellenség torkában,” melynek csak jó tetszésétől függ, hogy mikor foglalja el az országrészt.⁷ A hadi helyzeten Károlyi Sándor altábornagy Joseph Rabatta császári vezérőrnagy csapatai felett, Szentgotthárdnál aratott győzelme (1704. június 4.) sem sokat változtatott.⁸ Forgách úgy vélte, hogy az ellenség által szinte minden oldalról körülvett Dunántúl megvédéséhez kevés erővel rendelkezik.⁹ A válságos hadi helyzet megoldására a fegyverszünet mielőbbi megkötését, és seregének „idegen hadakkal,” vagyis külhoni, regulárisan képzett katonákkal történő megerősítését javasolta a fejedelemnek.¹⁰ A reguláris hadvezetéshez és fegyelemhez szokott Forgách a katonaság szétszéledése, fegyelmetlensége és intézkedéseinek szabotálása láttán tehetetlennek érezte magát. Egy hónappal a koroncói vereség után felmentését kérte: „kiszeb vagyok Nagyságod nímetyei között egy capralságot fölválnom, hogy sem generalis ezek között lennem” – indokolta elhatározását a fejedelemnek.¹¹

Amikor Rákócziiban felmerült, hogy Forgách Simont nevezze ki erdélyi főparancsnokká, nem igen volt más választása. Magyarországi tábornokai közül senki sem rendelkezett a Forgáchéhoz hasonló katonai tapasztalattal és főúri tekintéllyel, az erdélyi főtisztok pedig az előző hónapokban bebizonyították, hogy az egymás közti intrikákhoz jobban értenek, mint a hadvezetéshez.¹²

Forgách erdélyi főparancsnokká történő kinevezésének terve természetesen nem aratott osztatlan sikert a kölcsönös ármánykodással teli tábornoki karban. A fejedelmi elhatározást minden bizonnyal Bercsényi Miklós vette leginkább zokon, aki maga is aspirált „az erdéli” generálisságra, sőt szeptember elején újfent ajánlkozott is a posztra.¹³

⁵ Széchényi Pál Károlyi Sándornak, Sümeg 1704. július 31. *Géresi*, 1897. 88. o.

⁶ Forgách Simon Károlyi Sándornak, Zalaszentgrót, 1704. július 28. MOL P 396 Károlyi cs. lt. AP AcR Ser. I. 1704 július. Fasc. I. A. 34.

⁷ Forgách Simon Rákóczinak, Pápa, 1704. július 18. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

⁸ *Thaly Kálmán*: Károlyi Sándor jelentése a szentgotthárdi harcokról. TT 1881. 590–592. o.

⁹ Forgách Simon Rákóczinak, 1704. június vége. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

¹⁰ Forgách Simon Rákóczinak, Pápa, 1704. június 28., Devecser, július 4., Dabroka, július 7. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

¹¹ Forgách Simon Rákóczinak, Dabroka, 1704. július 13. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

¹² Az erdélyiek egymás közötti torzsalkodásaira és az erdélyi főparancsnoki kinevezésekre nézve I. *Mészáros*, 2006. 99–101. o.

¹³ Ebben a levelében Bercsényi óvta Rákóczit, hogy bemenjen Erdélybe, mert akkor „számot ne tartson sem ezen, sem túlsó országra” jövendölte a fejedelemnek. Bercsényi Miklós Rákóczinak, Kér, 1704. szeptember 1. AR I/IV. 103. o.

Rákóczi azonban, aki az előző hónapok során az erdélyi fejedelemsválasztás kapcsán Pekry Lőrincsel folytatott intrikái miatt megnehezített Bercsényire, figyelemre sem méltatta kérését.

Forgách és Bercsényi korántsem felhőtlen viszonya ismert volt a kortársak előtt. A főgenerális nem egyszer csípős megjegyzésekkel fűszerezve nyilvánított véleményt unokatestvéréről. Az egyik ilyen eset Forgách átpártolásakor, 1704 április havának első napján történt Bercsényi nagyszombati táborában, amikor a császári-királyi hadsereg tábornoki öltözékében megjelenő rokonát meglátva felkiáltott: „itt a bolond, ni, április elsején.” Sértő szavait később ugyan azzal mentegette, hogy azok csak Forgách császári uniformisára vonatkoztak, de fullánkos nyelvét később sem tudta fékezni. II. Rákóczi Ferenchez írott leveleiben megbízhatatlannak, befolyásolhatónak és összeférhetetlennek tartotta rokonát: „Simkó – Simkó! Velem is összeveszett már leveleiben, megint rátért; de jó emberek vannak most mellette, – lebeszélük lábárul.”¹⁴

A főgenerális – olykor nem minden alapot nélkülöző – kritikáiból persze kijutott a kuruc tábornoki kar többi tagjának is. A historikusok által már sokszor idézett levelében szarkasztikus humorral jellemezte magát és tábornoktársait. Esterházy Antalt például „rekedőnek,” Károlyi Sándort „bosszankodónak,” Pekry Lőrincet „sopánkodónak,” Forgách Simont „rettegőnek” nevezte, saját személyéről pedig úgy vélekedett: „magam sem vagyok egy ebbel is jobb a Diákné vásznánál.”¹⁵ Természetesen Bercsényi sem tartozott a kuruc főtisztikar közkedvelt figurái közé, amire maga is okot adott lobbanékony természetével és fullánkos nyelvével. Őt is számos kritika érte, ám ez szinte fel sem tűnt, hiszen a főtisztek és tábornokok egymás elleni intrikái, összeczördülései mindennaposak voltak a kuruc hadseregben.

Nem örvendett Forgách túl nagy népszerűségnek a „vitélző rend” körében sem. Az elmúlt évtizedekben bujdosóként, kuruc felkelőként, majd Thököly Imre vitézeként szolgált katonának és tisztnek szemében a „németes” hírű, sőt gyakran „német ruhában” járó Forgách, aki idegen tisztekkel és katonákkal, elsősorban németekkel vette magát körül, vörös posztónak számított. Ezt csak tetézte, hogy hadszervezési elveiben és gyakorlatában éppúgy, mint a katonák kiképzésében a „német mintát” tartotta követendőnek, és igyekezett minél több külföldi, elsősorban német katonát zsoldba fogadni.

Az első hónapok harci tapasztalatainak okulva Rákóczinak is azt tanácsolta, hogy csak „idegen” katonasággal lehet az ellenséggel eredményesen szembe szállni, mivel a magyarokat nehéz egyben tartani. Potyázásra alkalmasak, de az ellenség reguláris alakulataival szemben nem tudnak megállni.¹⁶ A vitélző rendről alkotott elitélő véleménye közismert volt, aminek, félig tréfásan, azzal adott nyomatékot, hogy a magyar katonaságot csak „respublicának” nevezete.

Elképzeléseivel a kuruc tisztikar jelentős része, kiváltképp Bercsényi Miklós sem értett egyet, aki a fejedelemnek még azt is elpletykálta, hogy tábornoktársa nézetei családi perpatvart szültek, mivel „Forgách Asszonyom is jó kuruc! valóban haragszik is Urára holmi írásáért az magyar hadak ellen.”¹⁷

¹⁴ Bercsényi Miklós Rákóczinak, Nagyszombat, 1706. március 28. AR I/V. 73. o.

¹⁵ Bercsényi Miklós Rákóczinak, Samarja, 1706. január 13. AR I/V. 10–11. o.

¹⁶ Forgách Simon Rákóczinak, Dabroka, 1704. július 7. MOL G 15 RSzt. Caps. B. Fasc. 24.

¹⁷ Bercsényi Miklós Rákóczinak, Vedred, 1704. szeptember 8. AR I/IV. 117. o.

Bár a szabadságharc idején Erdély birtoklása közjogilag és stratégiaileg egyaránt fontosá vált, Rákóczi és Bercsényi a lengyelországi száműzetésben még úgy gondolták, hogy azt a fejedelem mostohaapjának, a török száműzetésben élő egykori kuruc vezérnek, Thököly Imrének kell elfoglalnia. A két főúr terve reális alapokon nyugodott, hiszen Thökölynek nem csak a fejedelemségben voltak hívei, hanem vele együtt jelentős létszámú kuruc katona telepedett meg az Oszmán Birodalom európai részein, akikre egy Erdély elleni akció alkalmával bizton számíthatott.¹⁸ Thököly tervezett támadása különösen fontos volt, hiszen a hírrel Erdélyben lehetett tartani a Jean Louis Rabutin altábornagy parancsnoksága alatt ott állomásozó 5446 gyalogos és 2984 lovas zömét.¹⁹

Noha Rákóczi 1704 első hónapjaiban még arra számított, hogy Thököly és katonái benyomulnak a fejedelemségbe, a Sztambulban 1703 nyarán kitört janicsárlázadás olyan súlyos belső válságot okozott, hogy a szultán nem kívánt konfliktusba bonyolódni Bécs-csel a magyarországi felkelők támogatása miatt. Betartotta a karlócai békében vállalt kötelezettségét, korlátozta Thököly mozgását és politikai tevékenységét. A fölött azonban szemet hunyt, hogy a kuruc király katonái, kisebb-nagyobb csoportokban, átszivárogtak a határon.²⁰

A magyarországi kuruc felkelők 1703 őszén Orosz Pál és Bóné András vezetésével a Fekete-Körös és a Szamos völgyén keresztül törtek be Erdélybe és Bonchidánál (november 10-én) vereséget mértek Thoroczkay István aranyosszéki főkapitány csapataira.²¹ Az erdélyi szervezkedők élére a „kuruc király” török földről hazatért egykori tisztjei, Csáki András, Guthi István, Szappanos István és Mihály álltak.²² A kuruc tiszték körül szerveződő kisebb-nagyobb egységek egymástól függetlenül indítottak portyázásokat és rajtaütéseket. A csapatok vezényletével megbízott Orosz Pál ezereskapitány, akit Rákóczi 1703. november 30-án formálisan is az „Erdélyben levő, leendő lovas Gyalog Hadaink Directiójára” rendelt, nem tudta összefogni és tervszerűvé tenni a különböző katonai akciókat.²³ Nem járt nagyobb sikerrel az erdélyi csapatok élére 1704. január 10-én ímáron generális-főstrázsamesteri rangban kinevezett Thoroczkay István sem, aki fogásba esése után első erdélyi főúrként esküdött fel Rákóczira. Az aranyosszéki főkapitány szerény katonai kvalitásai mellett külön gondot jelentett, hogy kinevezését a Rákóczihoz pártoló főurak és Thököly egykori tisztjei egyaránt névlegesnek tekintették. Thoroczkay a többi tábornoki rangot kapott erdélyi főúrhoz, Mikes Mihályhoz, Teleki Mihályhoz, majd később Pekry Lőrínchez hasonlóan, alkalmatlan volt nagyobb seregek vezényletére, ráadásul az egymás közti torzalkodások miatt képtelenek voltak az egyetemes fellépésre. Nem szerepeltek jobban Thököly volt tisztjei sem, akik közül Guthi Istvánt, a holdvilági ütközetben tanúsított gyáva magatartásáért, Kaszás Pál ezereskapitány Torda város főterén kivégeztette.²⁴

¹⁸ 1699 júniusában a Porta az észak-nyugat bulgáriai Csiprovácban Thököly 1238 katonájának letelepítését engedélyezte. *Seres*, 2005. 467. o.

¹⁹ A császári katonaság 1703 júniusi létszámkimutatása. ÖStA KA HKR Akten 1703-august-Nr. 12 Exp.

²⁰ *Czigány*, 2003. 42–43., 47–48., 52–54. o.

²¹ *Mészáros*, 2001. 309. o.

²² *Várkonyi*, 1954. 44. o.

²³ *Mészáros*, 2001. 309. o.

²⁴ *Várkonyi*, 1954. 58. o.

Rabutin először a vármegyei és a székely katonaság mozgósításával kívánt gátat vetni az Erdélyben kibontakozó kuruc felkelésnek. A csapatok élére állított erdélyi főurak, köztük a már említett Thoroczkay István és Pekry Lőrinc, a király oldalán éppoly rosszul vezették a csapatokat, mint később, Rákóczi híveként. Ráadásul a felkelők ellen küldött erdélyi katonák jelentős része átállt az ellenfél oldalára.

A felkelők szerencséjére Thököly török segítséggel indítandó támadásának hírért, amit a kurucok tudatosan terjesztettek is, komolyan vették Bécsben, és az Udvari Haditanács Rabutint a fejedelemség határainak védelmére utasította. Ez behatárolta az altábornagy mozgásterét, aki csak korlátozott hadműveleteket indíthatott a felkelők ellen. Nem nyújthatott kellő segítséget az északkeleti országrész váraiban körbezárt császári csapatoknak sem, pedig megfelelő csapaterősítések odavezénylése 1703 nyarán megnehezíthette volna a kuruc felkelés térnyerését. 1704 elején az Udvari Haditanács viszont már azt közölte az időközben tábornaggyá előléptetett erdélyi főhadparancsnokkal, hogy a magyarországi hadi helyzet miatt belátható időn belül nem tud segítséget nyújtani neki, ezért csapatainak kiegészítését és ellátását helyi erőforrásokból kell megoldania.²⁵

Rabutin tisztában volt azzal, hogy a rendelkezésre álló erőkkel nem tudja egész Erdélyt megvédeni, ezért a stratégiaileg fontos várak és városok (Déva, Kolozsvár, Medgyes, Szamosújvár) megerősítését követően csapatainak zömével Erdély déli területeire, Brassó, Fogaras és Szeben környékére vonult vissza. Főhadiszállását, ahol állítólag két évre elegendő élelmiszert halmozott fel, Szebenben rendezte be.²⁶ Onnan indította gyors és meglepetésszerű akcióit egy-egy szorongatott erősség felmentésére, nemegyszer ütközetre kényszerítve az ellenfél haderejét, amint az 1704. január 28-án a Segesvár melletti Holdvilágnál, vagy 1704. április 13-án a Brassóhoz közeli Feketehalomnál történt.²⁷

Rabutin ezekkel az akciókkal csak taktikai sikereket tudott elérni, mert amikor csapatai távoztak a megsegített várból vagy városból, a létszámfőlényben lévő kurucok néhány napon belül felújították a blokádjukat, s a helyőrségek előbb-utóbb feladták a városokat. Jó példa erre Gyulafehérvár esete, ahol a parancsnok, Száva Mihály gróf, a császári lovasság távozását, és a gyalogosok tekintélyes részének szökését követően, kénytelen volt átadni a fejedelmi székhelyet a kuruc csapatoknak.

Rabutin tábornagy a török támadás veszélye miatt továbbra sem hajtott végre nagyobb katonai vállalkozásokat.²⁸ Aggodalmait igazolva látta, amikor Thököly Imre egykori ezereskapitánya, Orlay Miklós báró, 1704 február elején a Hunyad vármegyei Dobrai-szoroson keresztül, mintegy 700 fegyveres élén, betört Erdélybe, s a hozzá csatlakozott kuruc felkelőkkel együtt, a Maros völgyében Gyulafehérvárig nyomult előre.²⁹

Bár a kuruc csapatoknak az ország északi és középső részein sikerült tartósan megvetniük a lábukat, a fejedelemség fontosabb erősségeit, Brassót, Dévát, Fogarast, Kolozsvárt, Medgyest, Szamosújvárt és Szebent a császári egységek tartották ellenőrzésük

²⁵ Markó, 1933. 189. o.

²⁶ Brassó városát 1704 elején Háromszékből látták el mintegy egy évre elegendő élelemmel. RaEml 288., 294. o.

²⁷ Markó, 1933. 183-193. o.; Várkonyi, 1954. 58., 65-66. o.

²⁸ ÖStA KA HKR Prot Exp 1705 március. fol. 457.

²⁹ Várkonyi, 1954. 61. o.; Seres, 2005. 472. o.

alatt. Az év nyarán csillapodni látszott a fegyveres küzdelem, mivel a szemben álló felek a kialakult erőegyensúly megtartására törekedtek. Rabutin az előző hónapok harcainak veszteségeit igyekezett pótolni, a kuruc tábornok pedig a nemesség és a katonaság hatalmi viszálykodása és a fejedelmválasztás körüli politikai huzavona kötötte le.

A felkelő erdélyi rendek végül a július 8-án, Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésen választották fejedelemüké II. Rákóczi Ferencet, az azonban, hogy mikor kerülhet sor az új fejedelem beiktatására, elsősorban a hadi helyzettől függött. A zavaros erdélyi viszonyok felméréseivel Rákóczi a gyulafehérvári országgyűlésre küldött személyes képviselőjét, Radvánszky Jánost bízta meg.

Radvánszky alapos munkát végzett. Számba vette a gazdasági erőforrásokat, összefűrtatta a fegyverben álló katonaságot és az általuk okozott károkat.³⁰ Jelentéseiből a fejedelem viszonylag pontos képet kapott az erdélyi állapotokról. A rendi javaslatokból is világossá vált, hogy a katonaság megrendszabályozása, a hadkiegészítés és ellátás megszervezése, továbbá a hadi helyzet stabilizálása halaszthatatlan feladat. Ennek végrehajtását azonban egy „universális emberre kellene bízni” – javasolta a fejedelmi megbízott.³¹

Rákóczi választása minden bizonnyal azért esett a tábornagyra, mert őt tartotta legalkalmasabbnak az Erdélyben harcoló katonaság regularizálására. Véleményével nem volt egyedül, hiszen még a Forgáchot nem kedvelő Bercsényi is elismerte, hogy ő ért legtöbbet a reguláris hadviseléshez, ezért javasolta, hogy őt kellene „universale regulatae militiae Corpusnak praeficiálni.”³² Természetesen a Magyarországon felállítandó reguláris csapatok főparancsnokságára gondolt, vélhetően azzal a hátsó szándékkal, hogy a fejedelem talán mégis őt nevezi ki az erdélyi főparancsnoki posztra. Úgy gondolta, a feladatba talán beletörhet ellenlábasa bicskájá, mivel az volt a véleménye, hogy a magyar vitézeket nem lehet megtanítani a reguláris hadviselésre, mert „az voluntér lélektől származó magyar soha nem szegzi az hópénzhez s az edictumhoz a maga kedvit ... Még Mátyás király idejében sem magyar volt a az fekete-had.”³³

Közjáték Felső-Magyarországon

Rákóczi Szeged bevételét követően kívánt Erdélybe vonulni, s már akkor elhatározta, hogy a sereg élére Forgách Simon tábornagyot állítja.³⁴ A katonai helyzet azonban kesztyűhúzza számításait: bár a Bács vármegyei Feketevíznél sikerült legyőzni a szerb háttérő alakulatokat, sőt elfoglalták Szeged városát is, de a várral nem boldogultak.

Forgách, már a szegedi táborban volt, amikor augusztus 16-án Siegbert Heister tábornagy egységei a Lajta menti Somorjáról megindultak Sárvár felé. A következő hetekben beigazolódott, amitől a tábornagy tartott, a katonaság elszéledt, az ellenállás csekély volt, az ellenség ereje viszont, a folyamatosan érkező erősítések következtében, mintegy 15 000 főre növekedett.³⁵

³⁰ Rákóczi utasítása Radvánszky János részére, Solt, 1704. június 13. *R Kiss*, 1906. 119–120. o.

³¹ Javaslat Erdélyország conserválásáról, 1704 augusztus vége, szeptember eleje. *R Kiss*, 1906. 194–197. o.

³² Bercsényi Miklós Rákócziinak, Födémes, 1704. szeptember 8. AR I/IV. 123. o.

³³ Bercsényi Miklós Rákócziinak, Födémes, 1704. szeptember 8. AR I/IV. 123. o.

³⁴ *R Kiss*, 1906. 75. o.

³⁵ Az Udvari Haditanács június végén javasolta, hogy Magyarországon állítsanak fel egy 15 000 fős

A császári csapatok egyszerre három irányból intézték támadásukat. A főparancsnok, Siegbert Heister, Sárvár és Pápa elfoglalása után Dunaföldvár felé, Pálffy János gróf, altábornagy, horvát bán, Szentgotthárdból kiindulva, Sümeg felé, míg Hannibal Heister vezérőrnagy a Dráva mentén, Kanizsa felől, Siklós irányába indított akciót.³⁶ A kuruc csapatok élén Károlyi Sándor tábornagy és Esterházy Antal gróf, generális állt, de megfelelő létszámú katonaság hiányában kénytelenek voltak újra feladni a Dunántúlt.

A császári csapatok gyors előrenyomulása nagy riadalmat keltett a kuruc katonai vezetésben. Bercsényi még azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy Siegbert Heister a Dunán átkelve felmenti a még császári kézen lévő Eger várát. A főgenerális a Vág mentén állomásozó egységeit és Ausztriába, valamint Morvaországba küldte portyázni, bízott benne, hogy hadműveletei Heistert visszavonulásra, az örökös tartományok védelmére kényszerítik.³⁷

A kuruc hadvezetés számára ugyanis külön gondot jelentettek a hátország még császári kézben maradt várai: Eger, Eperjes, Érsekújvár, Kassa, Nyitra, Szatmár és Várad. Megfelelő gyalogság és tüzérség híján a nagyobb erősségeket nem tudták elfoglalni, jobb híján az őrségek kiéheztetésével próbálkoztak. A várak elhúzódó blokádjai azonban jelentős erőket kötöttek le, ráadásul katonaság felélte a környék terményeinek jelentős részét, s a védők kitérészei is óriási pusztításokat okoztak.

A probléma megoldására a fejedelem Forgách Simont szemelte ki, aki csatlakozását követően, április 16-án, fegyverszüneti egyezményt kötött Eger parancsnokával, Ferdinand Zinzendorf ezredessel. A megállapodás szerint, ha a vár őrsége a következő nyolc hónapban nem kap segítséget, az erődítményt átadják a kurucoknak.³⁸ A fejedelem bízott abban, hogy Forgách, aki éveket szolgált a császári-királyi reguláris katonaságnál, szót tud érteni a császári tisztekkel. Azt követően, hogy szeptember 2-án, Gyöngyösön aláírta a béketárgyalások idejére szóló fegyverszünetet, a tábornagyot megbízta a Kassa és Eperjes feladásáról folytatott tárgyalások vezetésével.³⁹

Forgách már kezdettől úgy vélte, hogy a körbezárt őrségekkel mielőbb fegyverszünetet kell kötni, mert az így felszabaduló erőket máshol lehet alkalmazni. Ezt ajánlotta Bercsényi Miklósnak is, mert Bajmóc, Érsekújvár és Nyitra körülrzése jelentős erőket kötött le.⁴⁰

Az erdélyi hadjárat előtt mindenképp fel kívánta számolni a kuruc hadsereg hátában lévő császári erősségeket. Eperjes és Kassa birtoklása kulcsfontosságú volt Felső-Magyarország biztonságából, gazdasági erejük pedig nélkülözhetetlen a kuruc hadsereg számára. Kihasználva tehát a fegyverszünet adta nyugalmat (szeptember 14 – október 31.), gyorsan megállapodásra jutott Eperjes és Kassa parancsnokaival.

„fliegene Armee”-t, vagyis mezei haderőt. Amely lényegében Heister hadtestének megerősítését jelentette. Feldzüge, 1704 164. o.; Forgách Simon Rákócziinak, Pápa hely és dátum nélkül, 1704. június 29. vagy 30.; Pápa, 1704. június 28. MOL G 15 RSzlt Caps. B. Fasc. 24.

³⁶ Feldzüge, 1704. 170–171. o.

³⁷ Bercsényi Miklós Rákóczi Ferencnek, Födemes 1704. szeptember 8. AR I/IV k. 121–123. o.

³⁸ *Szederkényi*, 1893. 97. o.

³⁹ Rákóczi Ferenc pátense Forgách Simon részére, Gyöngyös, 1704. augusztus 23. MOL RSzlt. G 16 I. 2. d.

⁴⁰ Forgách Simon Bercsényinek, 1704. május 11. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

Kassán könnyű dolga volt, mivel a város főkommendánsa, Jacob Dussard de Harre eredes, 1704. augusztus 15-én már fegyverszünetet kötött a körülzáró erők parancsnokával, Orosz Pál tábornokkal.⁴¹ A megadás részleteinek (mint például a császári őrség adósságai rendezésének) tisztázását követően már szeptember közepén megszületett a megállapodás, melynek értelmében a Montecuccoli lovasezred október első napján, míg a többi alakulat a hónap végén távozik.⁴² Hasonló megállapodás született Eperjesen is, november 1-jén, mely szerint a császári őrség a hónap végén hagyja el a várost.

Tárgyalásait tréfásan úgy jellemezte Károlynak, hogy olyan ő, mint egy pap, mert mindig oda küldik ahol „in agone vadnak” [ti. az erősségek], s amíg őket meg nem gyónatja, addig „meg nem halhatnak.”⁴³

Magyarország és Erdély összeköttetésének zavartalan biztosítása végett fontos volt a több mint egy éve körülzárt Szatmár birtokba vétele. Arra azonban csak november 23-án kapott engedélyt a tábornagy.⁴⁴ A kapitulációs szerződést közel egy hónapos tárgyalás után, karácsony első napján írták alá, s a fejedelem jóváhagyását követően az őrség elhagyta az erődítményt.⁴⁵ Egerből alig egy nappal előbb, 1705. január 2-án távoztak a császári katonák, így amikor Forgách elindult „Tündérország” felé, stabil háterszágot tudhatott maga mögött.

Még javában folytak a körbezárt helységek parancsnokaival a tárgyalások, amikor a kuruc hadvezetés már az erdélyi hadjárat előkészítésén dolgozott. Rákóczi október közepén Forgách Simon alá rendelte az erdélyi főtiszteket: Pekry Lőrinc, Teleki Mihály és Thoroczkay István tábornokot, illetve Csáky András, Hátszegi Márkuly, Kajdi István, Komlóssi Sándor, Száva Mihály és Vay László ezredest.⁴⁶

A dunántúli hadjárat, valamint a kassai kapituláció körüli huzavonának tapasztalataiból okulva Forgách ütőképes katonasággal és megfelelő felhatalmazással kívánt Erdélybe indulni. Teljhatalmat kért Rákóczitól, olyat, „hogy mind politicum, mind oeconomicum, valamind a militia tülem fűkjön,” csak neki tartozzon felelősséggel.⁴⁷

Akaratát a nemességgel és vármegyékkel szemben nem csak a Dunántúlon, hanem Felső-Magyarországon is csak súlyos összecsapások árán tudta érvényesíteni, és a konfliktusokat, türelmetlensége miatt nehezen tudta kezelni. A kassai kapitulációval kapcsolatos pénzügyi és birtokjogi ügyek rendezésénél ráadásul hivatali visszaélésekkel vádolták meg a fejedelemnél.⁴⁸ Az afférhoz valószínűleg köze lehetett Berthóti Ferencnek, a Sáros és Szepes vármegyei fiskális birtokok felügyelőjének, mert Bercsényi Miklós arról

⁴¹ Archiv Mesta Košic Protocollum Cassoviensis 1704. fol. 91.

⁴² Forgách Simon Bercsényinek, 1704. szeptember 18. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

⁴³ Forgách Simon Károlynak, Gönc, 1704. augusztus 31. MOL P 396 Károlyi cs. It. AP AcR Ser. I. 1704 augusztus Fasc. I A 11.

⁴⁴ A szatmári kapitulációs tárgyalásokra való megbízást 1703. november 23-án állították ki a fejedelmi kancellárián. II. Rákóczi Ferenc Protokollum-könyve (a továbbiakban Prot Rak OSzK kt Fol. Hung. 978.) fol. 97.

⁴⁵ A kapitulációs okmány 1704. december 25-én írták alá, amelyet Rákóczi 1705. január 3-án hagyott jóvá. ÖStA KA HKR Akten 1705 – Jäner Nr 233. Expedit. fol. 2–5.

⁴⁶ Prot Rak OSzK kt. Fol. Hung. 978. fol. 191.

⁴⁷ Forgách Simon Rákóczinak, Kassa 1704. november 4. OSzK Kt. TGY Fol. Hung. 1389 III. k. fol. 127.

⁴⁸ Forgách Simon Rákóczinak, Kassa 1704. november 4. OSzK Kt. TGY Fol. Hung. 1389 III. k. fol. 127.

számolt be Rákóczinak, hogy Forgách Berthótit „megpáczázza.”⁴⁹ Noha Forgách szangvinikus természetétől nem állhattak távol az efféle fegyelmezési módszerek, kivált a katonákkal és tisztekkel szemben, az öreg Berthóti azért legfeljebb csak szidalmakat kapott. Megpálcáztatásának története inkább Bercsényi szakzamusára és Forgáchcsal szembeni rosszindulatára vall.

A Rákóczi és Forgách közti nézeteltérés, a fejedelem főurakkal folytatott vitáihoz hasonlóan, hamar nyugvóponttra jutott, s ha teljhatalmat nem is kapott, a fejedelmi kancellárián kiállított főparancsnoki kinevezés szabad kezét biztosított a tábornagy számára Erdély katonai és gazdasági ügyeinek irányítására.⁵⁰

A dunántúli hadjárat kudarca és a koronói csatavesztés után Forgách számára egyértelművé vált, hogy könnyű fegyverzetű, döntően lovasságból álló magyar katonaság mellé „reguláris hadat” kell állítani, különben „nem igen megyünk elő” – írta a fejedelemnek.⁵¹

A reguláris csapatokat elsősorban külhoni, döntően német katonákból kívánta felállítani. Erre jó alkalom nyílt a hamarosan kapituláló felső-magyarországi császári erődítmények katonáinak átcsábításával. Pálffy Miklós reguláris hajdúregimentje egykori alezredesét, Róth Jánost bízta meg egy reguláris gyalogregiment felállításával. Róth első feladata az volt, hogy a nemrég, augusztus 25-én elfoglalt Szendrő várába menjen és ott a kurucokhoz pártolt németekből katonákat toborozzon az alakulat számára.⁵² Az újdonsült ezredesnek meghagyta, hogy olyan németeket keressen, akik beszélik a magyar nyelvet.⁵³ Ezeknek a kritériumoknak elsősorban Eger, Eperjes, Kassa, Szatmár és Szendrő helyőrségi alakulatai feleltek meg, mert általában hosszú évekig szolgáltak Felső-Magyarországon, s katonáik nem csak elsajátították a magyar nyelvet, hanem gyakran a környékről is nőültek. Forgách további két dragonyosezred szervezéséhez is hozzákezdett.⁵⁴ Ezek olyan lovasok voltak, akik, ha kellett, lóról szállva, gyalogosként harcoltak.

A reguláris szervezési elvekről a tábornagy egy későbbi leveléből nyerhetünk képet, amelyben arról számolt be a fejedelemnek, hogy „az németekből kít regimentet formálok, tisz companiábuul mindenikik, mely közöt öt compania leszén minden regimentben, az nímet compániákban magyar tisztek lesznek, az magyar compániákban nímet unterofficírok.”⁵⁵ Vagyis, Bercsényivel ellentétben, bízott abban, hogy a magyar vitézek a külhoni, reguláris harcmodra kiképzett katonák között elsajátíthatják a metódust.

⁴⁹ Bercsényi Miklós Rákóczinak, Szenyice, 1704. december 9. AR I./IV. 211. o.

⁵⁰ OSzK kt TGy Fol. Hung. 1389/17. fol. 319.

⁵¹ Forgách Simon Rákóczinak, Vath, 1704. június 26. *Thaly Kálmán*: Egykorú jelentések a koronczai csatáról. 1704. HK 1890. 453. o.

⁵² Forgách Simon Rákóczinak, Enyicke, 1704. szeptember 31. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24. *Thaly Kálmán* adatára miszerint Johann Georg Rott, magyarosan Róth János kapitány Eperjes kapitulációjakor csatlakozott Rákóczizhoz egy előző tanulmányomban. A legújabb kutatások szerint azonban Róth augusztus közepén lépett Rákóczi szolgálatába. Ez nem zárja ki Eperjesen szolgált és onnan kiszökte állt át a kurucokhoz. *Czigány István*: Forgách Simon katonai és politikai tevékenysége 1705-ben. In.: Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére *Discussiones Neogradienses* 9. Salgótarján, 2006. 125. o.; *Thaly*, 1892. 240. o.; *Heckenast*, 2005. 367. o.

⁵³ Forgách Simon Rákóczinak, Enyicke, 1704. szeptember 31. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

⁵⁴ *Ságvári*, 2002. 199. o.

⁵⁵ Forgách Simon Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. február 5. MOL G 19 RSzlt. 2e/A. fol. 273–275.

Még az eperjesi helyőrség parancsnoka, a „jó insenir” hírében álló Eduard Wilson ezredes átcsábításával is megpróbálkozott, birtokot, pénzt és tábournoki rangot ígért neki, ha Rákóczi szolgálatába áll, de az nem állt kötélnek.⁵⁶ A város 700 főt számláló őrségének nagyobb része, mintegy 400 gyalogos azonban élt a lehetőséggel és a fejedelemez állt. A többieknek szabad elvonulást biztosítottak, a Kassán lévőknek Sziléziába, az eperjesieknek Pozsony felé.

Többeket azonban börtönbe vetettek, egyrészt Siegbert Heister dunántúli túlkapásainak megtorlására, másrészt a kuruc rabok majdani kiváltása érdekében. Az értékes rabok közé tartozott a fent említett Wilson ezredes, aki 1706-ig raboskodott Szendrő várában.⁵⁷ Hasonló sorsra jutott Ferdinand Zinzendorf, Eger várának parancsnoka, akinek Buda felé tartó csapatát a kurucok lefegyverezték. Katonáinak zöme a fogság helyett a kuruc szolgálatot választotta, őt viszont, tisztjeivel együtt, Kassára kísérték.⁵⁸

Forgáchnak gondot jelentett, hogy nem ismerte az erdélyi viszonyokat, tudásunk szerint nem is járt ott. Amikor augusztus elején megtudta, hogy a Rákóczi Erdélybe szándékozik küldeni rögvést a vele aránylag jó viszonyban lévő Károlyi Sándorhoz fordult tanácsért. Kérte „küldjön egy memorialét, hogy köll velek bánni, mint köll ott observálni tam in civilibus quam in militaribus; mert hallom én hogy tündérorság az.”⁵⁹

A másik ember, akitől sokat megtudott, Radvánszky János volt, azon magyar politikusok egyike, akik valamelyest eligazodtak a roppant bonyolult erdélyi viszonyokban. A hónapok óta a fejedelemségben lévő főurat a fejedelem Forgách Simon mellé rendelte.⁶⁰ Radvánszky részletesen tájékoztatta a tábornagyot az erdélyi helyzetről és megküldte számára az erdélyi csapatok összeírását. Felhívta a figyelmét, hogy csak a jól felfegyverzett katonákat tartsa meg, „az ki penig alkalmatlan mind lovasnak, mind gyalognak,” ne szaporítsa a létszámot és „az jó katonának kenyerét elvegye,” hanem küldje haza dolgozni, „ne lézengjen, az szegénységet ne terhelje.”

Indítványozta a császári kézben lévő Brassó, Déva Fogaras, Szamosújvár szorosabb blokádját, Szeben környékéről a lakosság kitelepítését, hogy ne támogathassa a város helyőrségét.⁶¹

„Tündérorság” földjén

Forgách Simon tábornagy Szatmár kapitulációját követően, 1705. január 6-án indult Erdélybe, új állomáshelyére. Két nappal később már Nagybányáról értesítette Teleki Mihályt, hogy „egy-néhány napokig itten léssen mulatásom,” s csak azt követően indul „Erdély Országa felé.”⁶² Nos a nagybányai tartózkodás elhúzódott, mivel Teleki január

⁵⁶ Forgách Simon Rákóczinak, Gönc, 1704. augusztus 31. MOL G 15 RSzlt. Caps. B. Fasc. 24.

⁵⁷ Heckenast, 2005. 457. o.

⁵⁸ Zinzendorft többször is ki akarták cserélni magas rangú kuruc tisztékért, de 1707 elején megszökött fogságából. Heckenast, 2005. 469. o.; Szederkényi, 1893. 98. o.

⁵⁹ Géresi, 1897. V. k. 193. o.

⁶⁰ Rákóczi Ferenc Radvánszky Jánosnak, Vihnye, 1704. október 30. ÖNB Handschriftensammlung Autograf LXII Nr 7.

⁶¹ R Kiss, 1906. 210–215. o.

⁶² OSzK Kt. TGY Fol. Hung. 1389/4. fol. 143.

közepén még a városban találta az új erdélyi főparancsnokot. A tábornagy Nagybányáról Csáky László szurdoki kastélyába ment, ahol a főurak már a farsangot ünnepelehték. Hamarosan Teleki Mihály is Csákyékhoz érkezett, s január 19-én csak annyit jegyzett fel naplójába, hogy „rettenetes részeg” volt.⁶³

Forgách három nappal később, január 22-én érkezett meg a már kuruc kézen lévő Kolozsvárra. A várost Rabutin 1704 őszén felmentette, de mikor megszemlélte a kuruc tüzérség által megrongált falakat, úgy döntött, hogy nem érdemes tovább tartani; a védműveket felrobbantatta és az őrséggel együtt Szebenbe vonult.⁶⁴ Az új főparancsnok Székely László házában ütötte fel főhadiszállását, Teleki elmondása szerint „nagy pompáson és szer felett való kevélyen, úgy annyira, hogy az felséges fejedelem is nagyobb pompát nem tehetett volna.”⁶⁵

A történeti és hadtörténeti a szakirodalom, amely csak érintőlegesen foglalkozott Forgách erdélyi működésével, mintegy 6–14 000 főnyire tette a tábornaggal Erdélybe vonult hadak létszámát.⁶⁶ Rabutin 1704 őszén úgy értesült, hogy a tábornagy vezetésével 15 000 magyarországi katona érkezik a fejedelemségbe.⁶⁷ Forgách több mint két évtized távolából úgy emlékezett, hogy 3000 főnyi katonasággal vonult Erdélybe,⁶⁸ 1705. január 31-én Rákóczinak írott levelében viszont arról számolt be: „Én mezei hadat 8 ezer lovast és három ezer gyalogost, és az németeket, többet nem tartok.”⁶⁹ Ez a német alakulatokkal együtt mintegy 12 000 fegyverest jelentett, de egy részük még 1704 végén, Gyürky Pál vezetésével érkezett a fejedelemségbe.

Az új erdélyi főparancsnok első napjai a helyzet felmérésével teltek. Az erdélyi csapatok parancsnokait, köztük Pekry Lőrinc altábornagyot és Mikes Mihály generális főstrázsamestert „több urakkal együtt” rögvest magához rendelte az új hadműveletek megbeszélésére. Az erdélyi főurak és nemesek nem fogadták kitörő örömmel Forgáchot; mivel a Magyarországról jöttekkel szemben előítéleteik voltak. Az erdélyiek ugyanis a megelőző évtizedek gondjaiért, bajaiért a magyarországiakat okolták, emiatt „zsigerből gyűlölték” őket. Forgách nagyúri viselkedése, gögje, hedonista természete pedig csak fokozta az iránta táplált ellenszenvet.

A főparancsnokkal érkezett katonaság jelentős része lenézte az erdélyieket. Cserei Mihály Erdély történelméről szóló írásában ekként számol be a magyar had érkezéséről: „Gyürki Pál jöve be elsőben egy részhaddal. Bizony dolog, olyan ruhás, fegyveres, jó paripás, forgós, farkasbőrös fényes had vala, aki bejöve, pompára akármely király mellé beilletenek volna, különben semmirekellő, istentelen, átkozódó praedáló, kevély hitván emberek. Hogy az erdélyi zekés condrás hadokat meglátták, pökték és csúfolták.”⁷⁰

⁶³ TN fol. 117.

⁶⁴ Markó Árpád tanulmányában Kolozsvár kiürítését és falainak felrobbantását október közepére teszi. *Markó*, 1933. 204–205. o.

⁶⁵ TN fol. 117.

⁶⁶ Feldzüge, 1704. 205. o.; *Bánlaky*, 1941. 304. o.

⁶⁷ *Kluch János*: Rákóczi levelek. (A bécsi cs. kir. udvari könyvtárból.) Erdélyi Múzeum, Új folyam, VIII. 30. k. 1913. 55. o.

⁶⁸ *Várady-Sternberg*, 1968. 1060. o.

⁶⁹ Forgách Simon Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. január 31. MOL G 19. Rszlt. II. 2e/A. fol. 265–266.

⁷⁰ *Bánkúti*, 1983. 355–356. o.

Különösen az erdélyi katonaság volt főparancsnokával, Pekry Lőrincsel nem állhatták egymást. Forgách minden bizonnyal tudott a főúr intrikáiról, de találkozott is vele, mivel Pekry 1704 tavaszán sokat forgolódott Bercsényi és Rákóczi környezetében, sőt harcolt a Dunántúlon is. „Rettenetes rút ember, akinek ártalmas hamis nyelve vagyon. Már is sok file dolgokat confundál ... a minap azt hirdette Nagyságodat el fokta az nímet” – írta kolozsvári tartózkodásának első napjaiban a fejedelemnek.⁷¹

A török elleni és a Rajna-menti hadszíntereket megjárt császári-királyi vezérőrnagy, az egykori helyettes kanizsai és győri főkapitány számára, aki már a magyarországi viszonyokkal sem volt elégedett, az erdélyi körülmények teljesen idegenek voltak.

Információit és benyomásait február első napjaiban összegezte a fejedelemnek küldött jelentéseiben. Felhívta figyelmét, hogy ne bízson az erdélyiekben, mert csalárdok, sokat emlegetik a „török protectiót,” vagyis hogy a régi gyakorlathoz hasonlóan Sztambulból kívánják jóváhagyatni a fejedelemválasztást. Úgy vélte, az „emberek s népek sokasága hadi rendben, de semmi rendtartás az elmék pedig habozók,” A fejedelemségben 5 000 főnyi magyarországi reguláris katonaság állomásoztatását látta célszerűnek, de azt ajánlotta, ne az erdélyiek, hanem Rákóczi fizesse őket. Kezdeményezte a fejedelemnél azt is, hogy a nemrég létrehozott Erdélyi Consilium tagjai közé magyarországiakat is delegáljon, a szervezetet pedig rendelje a főparancsnok, vagyis az ő hatáskörébe.⁷²

Erdély stratégiai helyzetét jónak tartotta, mivel minden ellenséggel, a császáriakkal és a törökökkel szemben védhetőnek tartotta. „Ezen országgh olly állapot, az ki tíz annyi erőtl mindenkor megmentheti magáth az mennyi maga, mert merő kalitka” – írta haditerveit körvonalazva a fejedelemnek. Katonai intézkedései között első helyen minél több reguláris egység felállítása szerepelt. Jóllehet ezek jelentős részét a magyarországi egységekből szervezte meg, de lépéseket tett az erdélyi katonaság „hadi regulára” való szoktatására, elsősorban az ütöképesebb gyalogság kialakítására.

Nagyobb hadműveleteket Kajdi és Róth János regimentjének Erdélybe érkezéséig nem kívánt indítani, mivel úgy vélte, azon egységek nélkül „lehetetlen várviáshoz fogni.” Addig főként portyázókat küldött az ellenség nyugtalanítására, illetve megszigorította az ellenség kezén lévő várak, elsősorban Déva és Szamosújvár blokádját. Komlóssy Sándor ezredét, valamint Csáki András, Hátszegi Márkuly és Pap Mihály egységeit Déva környékére és a Hunyad vármegyei szorosok lezárására irányította, hogy megakadályozzák az Arad, illetve a Maros mentén lévő erősségekben állomásozó császári és rác katonaság segítségnyújtását a körülzárt dévai és szebeni helyőrségeknek.⁷³ Szamosújvár megszemlélésére Forgách egy francia hadmérnököt küldött ki, s annak jelentésétől tette függővé, hogy Gyürky Pált egy „corpusal”, vagyis egy hadtesttel oda küldje és azt „ednehány bombával” megpróbálja.⁷⁴

⁷¹ Forgách Simon Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. január 24. MOL G 15. Rszlt. I. Caps. B. Fasc. 24.

⁷² Forgách Simon Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. február 5. MOL G 19. Rszlt. II. 2e/A. fol. 273–275., Forgách Simon jelentése Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. február 6. *R. Kiss*, 1906. 224–225. o.

⁷³ Forgách Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. február 5., 18., 21. MOL G 19. Rszlt. II. 2e/A. fol. 273–275., 294–297., 302–303.

⁷⁴ A „corpus”, amit korabeli hadtestként értelmezünk egy-egy hadművelethez összevont több ezredből, illetve századból álló alkalmi katonai csoportosítás. Forgách Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. február 18. MOL G 19. Rszlt. II. 2. e/A. fol. 294–297.

Medgyes ostroma

1705 telén és tavaszán a legfontosabb hadművelleti cél Medgyes elfoglalása volt. Erre, már idézett jelentésében, Radvánszky János is felhívta a fejedelem figyelmét, mondván, amíg Medgyes az ellenség kezén van, Rabutin Szebenben lévő főerőit sem tudják elszigetelni. A beszámolóból az is kiderül, hogy Rákóczi már utasította Forgáchot: „megköl verekednünk Rabutinnal.”⁷⁵ A tábornagy persze tudta, hogy ez nem olyan egyszerű dolog.

A Medgyes ellen indítandó akció terveivel Forgách Erdélybe érkezésétől kezdve foglalkozott. Először arra gondolt, hogy körülzárja a várost, s ha Rabutin akciót indít felmentésére, akkor harcba bocsátkozik vele.⁷⁶ Csakhogy a váríváshoz szükséges reguláris gyalogság késett, és hiány volt az ostromhoz szükséges eszközökben, kiváltképp lőporban. Azon is gondolkodott, hogy esetleg rajtaütéssel foglalja el a várost, ám kiderült, hogy az erősséget jelentős erő, 1100 császári katona védi.⁷⁷ Végül úgy döntött, hogy ostrom alá veszi a várost. Kezdetben bizakodó volt és úgy taksálta, hogy húsvétig, vagyis március 12-ig beveszi a helységet. Derűlátása nem volt alaptalan, mivel a városnak nem voltak korszerűnek mondható erődítményei. Rabutin tábornagy leírása szerint Medgyest, „ezt a nagyon kiterjedt várost csak egy egyszerű fal és néhány őrtorony védelmezte.”⁷⁸

Az ostromló csapatok létszámáról nincsenek pontos adataink. Teleki Mihály szerint a város körülzárásakor (április 9.) a kuruc sereg mintegy 6000 főnyi gyalogossal vonult fel, akik közeli Ekemezőn és a szőlőskertekben ütöttek tábor.⁷⁹ A lovasság létszámát nem ismerjük, de Forgách két, gyalogos harcra is kiképzett, német dragonyosokból álló ezrede a város körül táborozott. Az irreguláris lovasság zömét a város tágabb környékén helyezték el Orosz Pál és Pekry Lőrinc parancsnoksága alatt. Feladatuk elsősorban a Brassóban, Fogarasban és Szebenben lévő császári helyőrségek szemmel tartása, illetve egy esetleges felmentő hadművelet megakadályozása volt.

A város erődítményeit François Damoiseau francia hadmérnök brigadéros szemlélte meg és azzal biztatta Forgáchot, hogy a tüzérség könnyen rést tud ütni a falakon, mert nem erősítették meg azokat földsáncokkal.⁸⁰ A tábornagy azonban nem osztotta a francia optimizmusát, mivel elégtelennek tartotta a rendelkezésre álló puszkapor mennyiségét a falak lövetéséhez.⁸¹

Az általunk ismert forrásokból úgy tűnik, hogy Medgyes ellen a kuruc csapatok háromszor intéztek rohamot. Az első próbálkozásra április 18-án került sor az erdélyi vármegyék, a szászok és Kenyhecz János gyalogosai részvételével. A vitézeket először pálinkával és borral leitatták, majd három irányból a falakra vezényelték. A védők kemény ellenállása miatt a támadás hamar kudarcba fulladt. Az ostromlókat „jól meg halgálják

⁷⁵ R Kiss, 1906. 225. o.

⁷⁶ Forgách Simon Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. február 12. MOL G 19. Rszlt. II. 2. e/A. fol. 282–285.

⁷⁷ Forgách Simon Rákóczizhoz. Segesvár 1705. március 23. MOL G 19. Rszlt. II. 2. e/A. fol. 363–365.

⁷⁸ RaEml 301. o. Rabutin leírását megerősíti a városról készült közel egykorú térkép. Pianta di Medies [M=1: 7.800]. Hadtörténelmi Térképtár, G I. h. 409.

⁷⁹ TN fol. 121.

⁸⁰ LmB 183. o.

⁸¹ Forgách Simon Rákóczinak, Medgyes alatti tábor, 1705. április 17. MOL G 19. Rszlt. II. 2. e/A. fol. 428–430.

kövekkel megpuskázzák őket ... veszet 300 ember az erdélyi gyalogság közül magyarországi hajdú is” és mintegy 20 német katona.⁸² A további két akcióra május első felében, illetve a hónap végén került sor. A támadásokat tüzérségi előkészítés előzte meg, azonban a falba lőtt rés mindkét alkalommal elégtelennek bizonyult. A rohamozó hajdúság „tüzesen neki ment” a védműveknek, de „nem hághatták a kőfalat.”

Forgách Damoiseau hadmérnököt okolta a kudarcért, aki szerinte rossz helyen lövette a városfalat. Elismerte azonban, hogy a sikertelenség egyik fő oka a védők elszántsága volt, mert „kutyá kemény nímet vagon bent,” – írta a fejedelemnek.⁸³ Louis Lemaire viszont a magyar és erdélyi tábornokok és tisztek tudatlanságát és gyávaságát okolta a fiaskóért. A kurucokkal szemben elfogult Cserei Mihály pedig Forgáchot kárhoztatatta a balsikerért, aki szerinte „bolond kevélységből fényes nappal lajtorjákat vitetvén elé a kőfalakra, holott kétölnyire sem rontották le a kőfalat” küldötte a hajdúkat rohamra.⁸⁴

Az ostrom elhúzódását és a rohamok eredménytelenségét nem lehet egyértelműen Damoiseau, vagy Forgách nyakába varrni. Jóllehet Medgyes nem rendelkezett komoly erődítéssel, a benne védekező mintegy ezer reguláris katona, akik a szász lakosság támogatását élvezték, komoly véderőnek számított. Az ostromlók létszáma viszont 8–9000 fő körül mozgott, ezek közül is csak néhány alakulat volt alkalmas a várvívásra. A zömében németekből álló Róth-ezred csak késve, április utolsó napján érkezett meg a táborba.

A védők néhány hetes harc után feladták a kiterjedt városfalak védelmét és a Medgyes központjában álló erődtemplomba húzódtak vissza. Az erődítmény az ostromlók balszerencséjére úgy helyezkedett el, hogy onnan a város utcáit folyamatosan tűz alatt tudták tartani. Wesselényi István, a király hűségén maradt erdélyi főúr, Szebenben úgy értesült „hogy már bé is törték volna a falát a városnak, de nem mentenek bé a kurucok, mert akármelyik utcájáról csak egy kutyát is ellüvethetni a templom kerítéséből, ahová a németek szorultak.”⁸⁵

Az egyre szorongatottabb helyzetben lévő helyőrség, melynek parancsnoka egy tüzérségi támadás alkalmával életét veszttette, június elején tárgyalásokat kezdett az ellenféllel. Ennek eredményeként Szent Iván havának 15. napján, szabad elvonulás fejében, feladták a várost.

A kortársak közül többen azzal vádolták Forgáchot, hogy a császári katonák nagy részét az egyezség ellenére lemészárolták. Rabutin tábornagy szintén ezzel vádolta meg ellenfelét. A „lázadók szokása szerint nem tartotta meg szavát, s mindazokat, akik nem akartak az ő pártjára állni, felkoncolták, kivéve a parancsnokot, akit biztonságban Nagyszebenbe küldtek.” – írta később emlékirataiban.⁸⁶ Wesselényi István naplójában két olyan esetet is feljegyzett, amelyek, ha megtörténtek, valóban kiválthatták a megtorlást. Az erdélyi főúr tudomása szerint az első roham alkalmával a Szatmár kapitulációjakor kuruccá lett császári katonák közül sokan a védők oldalára álltak és szembefordultak baj-

⁸² TN föl. 124.

⁸³ Forgách Simon Rákóczihoz 1705 május 16., OSzk Kt. TGY Fol. Hung. 1389/4. fol. 156–159.; június 1. *Bánkúti*, 1976. 316–324. o.; június 5. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B Fasc. 24. fol. 73–75.

⁸⁴ LmB 183. o.

⁸⁵ WN 1983. 407. o.

⁸⁶ RaEml 302. o.

társaikkal. Később olyan híresztelésekről szerzett tudomást, amelyek szerint a „németek felígírvén a kurucoknak Medgyest, hogy feladják nekik, a kapun bebocsátottak másfélezer kurucokat, kiket is berekesztvén, őket mind összelövöldözték és a várost fel nem adták.”⁸⁷ Vizaknai Briccius György naplója szerint a város feladásakor történtek ugyan atrocitások, de csak azokat a „kuruccá lett” németeket ölték meg, akik „Medgyesre bészöktek.”⁸⁸

Forgách a fejedelemnek küldött jelentésében arról számolt be, hogy Medgyes őrségének legnagyobb része elhagyta a várost. Sokan Rákóczi szolgálatába állottak, a többinek „Sylesia felé kellet ... utat mutatnom, s így tegnapi napon mentek ki Medgyesbül, volt lovas, gyalogh circiter ött százigh való olly válogatot nép, hogy az világon akar hol számot tett volna.”⁸⁹

Medgyes kuruc kézre kerülését követően sorra adták meg magukat a régóta körülzárt erősségek. Andrassy István még a város kapitulációja előtti napokban elfoglalta a Maros mentén fekvő kis erődítményt, Tótváradot, és bíztak benne, hogy hamarosan a szomszédos Solymos és Világosvár is megadja magát. Orosz Pál csapatai előtt július első hetében kapitulált Szamosújvár, melynek helyőrsége, három tiszten kívül, kuruc szolgálatába állt. A Medgyes alatt felszabaduló egységek közül Kenyhecz 1200 hajdúja hamarosan elfoglalta a Verestoronyi-szorosban emelt erődítményt.⁹⁰

A megmaradt kuruc erők többi részét Brassó, Déva, Fogaras és Szeben alá küldték, szigorúbb blokádot vonva köréjük, minimálisra korlátozva ezzel a császári és rác csapatok mozgásterét.

Tótvárad birtokba vételével és a Hunyad vármegyei szorosok ellenőrzésével a kurucok a császáriak Maros-völgyi, a Verestoronyi-szoros elfoglalásával pedig a Havasalfölddel való összeköttetéseit vágják el. Az Udvari Haditanácshoz befutott jelentések alapján Bécsben attól tartottak, hogy a Maros menti palánkok elfoglalását követően Arad is veszélybe kerül. ⁹¹ Rabutin ezzel szinte légüres térbe került. Megszűnt a lehetőség, hogy az aradi őrség, vagy a Maros vidéki rácok támogatást nyújtsanak az Erdélyben lévő császári csapatoknak. A Havasalföldre vezető utak elzárása szintén nehéz helyzetet eredményezett, mert ezzel képtessé vált a Béccsel való kapcsolattartás, a Szebenből Brassóba, vagy Fogarasba tartó katonai egységek áthaladása, illetve a hadianyag- és élelemutánpótlás szállítása, amelynek lehetőségét törökök számos alkalommal biztosították Rabutin számára.

A kurucokkal szemben elfogult Cserei Mihály szerint Medgyes elfoglalását követően Forgách Simon elfoglalhatta volna Brassót és Fogarast „mert igen megrémültek vala, számtalan had lévén Forgáccsal, de ő csak részzezséggel, vendégséggel vesztegeté el az

⁸⁷ WN 1983. 415. o.

⁸⁸ Vizaknai Briccius György naplója. RTü I. k. 363. o.

⁸⁹ *Szalay László*: Magyarország története. VI. k. A karloviczi békekötéstől a szatmári békéig 1700–1711. Pest, 1859. 295. o.; Forgách Simon Rákóczinak, Medgyes alatti tábor, 1705. június 17. MOL G 19. Rszlt. II. 2. e./A. fol. 604–605.

⁹⁰ Forgách Simon Rákóczinak, 1705. június 12., július 1, július 31. MOL Rszlt. G 19. II. 2. e/A. fol. 565–566., 14–15, 193–194.; Forgách Simon Radvánszky Jánosnak, Balázsfalvi mező, 1705 július 3. MOL P 566. Radvánszky lt. III. o. XIII. 53. sz.

⁹¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1705 június. Bd. 430. fol. 903.

időt, s kurválkodással.”⁹² Bár a tábornagtól nem álltak távol az effajta földi hívságok, de Cserei túloz, mert Fogaras és Brassó ostromát tervbe vették. A két erődítmény azonban jóval erősebb volt Medgyesnél, s mint láttuk, az ostromhoz szükséges eszközök és csapatok csak korlátozottan álltak Forgách rendelkezésére. Nem volt elég hadianyag és tűzérési eszköz, ezért a tábornagy július végén Rákóczihoz fordult, hogy sürgősen küldjenek számára tüzekeket, bombákat és egy nagy mozsárágyút a két erősség ellen indítandó hadművelethez.⁹³

Hadszervezési tevékenységének mérlegét, valamint az Erdéllyel kapcsolatos katonai és politikai javaslatait Forgách terjedelmes emlékiratban foglalta össze a fejedelem számára.⁹⁴ Az erdélyi–partiumi hadszíntéren Déva Brassó, Fogaras, Szeben, és Arad volt még császári kézen.⁹⁵ Brassót Mikes Mihály vezetésével a Háromszék által kiállított csapatok, Fogarast „az fogaras földi boérsegh,” Dévát pedig Andrassy István 350 hajdúja zárta körbe. Andrassy hadtestének zöme – 1000 Hunyad vármegyei és székely katona, Pongrácz György, Draguly Farkas és Róth János ezredeinek egységei, összesen mintegy 2500–3000 ember – Arad és a Maros-völgy kisebb erődítményeit tartotta szemmel. A többi egység Szeben blokádjában vett részt.

A Rabutin főhadiszállásának otthont adó Szeben bevételére, amelynek őrsége 3600 reguláris katonából és „számtalan sok s fegyveres szász, rác és más rendbéli” városi emberekből állt, nem volt lehetőség. Reális esély csak a jóval kisebb helyőrséggel rendelkező Fogaras, vagy Brassó elfoglalására kínálkozhatott.

Kísérlet a katonai kormányzás bevezetésére

Forgách jelentős erőfeszítéseket tett az erdélyi katonaság reguláris kereteinek létrehozására, vagyis a rendszeres zsold- fegyver-, lőszer-, és élelemellátás megszervezésére. A reguláris harcászati elsajátítására a külhoni, elsősorban német katonák közé olyan fiatal magyar legényeket osztott be, akik még nem sajátították el az irreguláris harcmódot és mentalitást. Nagy hangsúlyt fektetett a csapatok rendszeres belső adminisztrációjának kiépítésére, a csapatok folyamatos ellenőrzésére. Ennek megszervezésével a Kassa kapitulációjakor a kurucokhoz csatlakozott Leopold Wilhelm Kochlatcz (Hochlan) „hadi mustráló főkommissariust” bízta meg.⁹⁶

Forgách kisebb létszámú, de rendszeresen fizetett katonaságot kívánt fenntartani. Rákóczinak is azt javasolta, hogy a „*maga fizetéssin*,” vagyis magyarországi pénzforrásokból, 4000 lovast és 6000 gyalogost tartson. Számított a feudális jellegű erdélyi katonai

⁹² *Bánkúti*, 1983. 357. o.

⁹³ Forgách Simon Rákóczinak, Medgyes, 1705. július 31. MOL G 19. Rszlt. II. 2. e/A. fol. 193–194.; Szászsebes, 1705. augusztus 3. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.

⁹⁴ Forgách Simon emlékirata Rákóczihoz, Harságyi mező, 1705. augusztus 27. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.

⁹⁵ Az aradiakon Forgách az Aradon, Borosjenőn, valamint a Maros mentén lévő reguláris császári katonaságot és rác határőrcsapatokat érti.

⁹⁶ Forgách Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. február 21. MOL G 19. Rszlt. II. 2. e/A. fol. 302–303.; *Heckenast*, 2005. 237. o.; Történelmi Kalászkok 1603–1711. A vargyasi Dániel-család irattárában levő legnagyobb részét eredeti kéziratok után kiadta *Daniel Gábor*. Szerk.: *Thaly Kálmán*. Pest, 1862. 228. o.

kontingensekre, a vármegyék a portális katonaságára, illetve a székelyek és a szászok által felszerelt fegyveres egységekre is; összesen mintegy 6500 gyalogos kiállítását várta.⁹⁷ Hosszas viták és alkudozások után a vármegyék és a szászok, kapuszám szerint, 3000 katonát állítottak ki, a vármegyei nemesség 1000 lovast.⁹⁸

Jóllehet a tábornagy nem nélkülözhetette az irreguláris erdélyi katonaságot, mindent megtett, hogy a reguláris hadviseléshez értő fegyvereseket fogadjon fel. A Magyarországon követett gyakorlathoz hasonlóan itt is az elfoglalt császári erősségek helyőrségére számított. Erasmus Rittert,⁹⁹ 1705 nyarán olyan reguláris gyalogezred vezényletével bízta meg, amely a Szamosújvárnál és a Vöröstoronyi-szorosnál átállt németek mellett „fogadot magyar és oláh hajdúkból,” valamint válogatott székely gyalogosokból állt.¹⁰⁰ Az általunk ismert források szerint a fent említett két, átállt császári katonából álló gyalogezreden kívül Forgáchnak két német dragonyosezrede is volt.¹⁰¹

A katonaság regularizálásának módját illetően az erdélyi főhadparancsnokot heves bírálatok érték. Ebben Erdély első számú intrikusa, Pekry Lőrinc járt az élen, aki mindenfelé a tábornagy „németes hírét” terjesztette, „hogy örökké csak a németekkel traktál és egy németet tíz magyarra becsül.” Forgách természetesen tudott Pekry ármánykodásairól, s arról a fejedelmet is tájékoztatta. Tudomására hozta, hogy Pekry Rákóczi intézkedéseit is kritizálja a vitézítő rend előtt, s mostohaapjával példálózik, hogy mennyivel más most, amikor „az hadakozást csak németessen akarjuk folytatni, s inkább kedvezünk is az olly németes hadnak, lám Thököly ideiben melly jó volt az hadaknak dólgo.”¹⁰²

Pekry levelei viszont a Forgách elleni panaszokkal voltak teli. Bár kezdetben ő sürgette a tábornagy Erdélybe érkezését, néhány héttel később már csak a sértettség és panasz áradt leveleiből. 1705 augusztusában például egyenesen arról írt, hogy a hadak és az ország népe „inkább irtózik Forgáts uramtul mint sem Rabutintul.”¹⁰³

Ekkorra a két tábornok közötti viszony már annyira elmérgesedett, hogy a holdvilági réten álló táborban Forgách „árestomba” tette Pekryt. Az esetről tudósító szemtanú, Czegei Vass György szerint Forgách feleségével, Esterházy Ágnessel, „gróf Pekri Lőrincz uramnál lévén ebéden és mulatván szintén már mikor generális uram vissza akar indulni és jőni Mikeszászára, Pekri uram(mal), mindketten ittasok lévén összevesztek, és generális Forgách uram árestálja Pekri uramat az maga sátorában és azon éjjel árestumban volt.”¹⁰⁴

⁹⁷ Forgách Rákóczinak, Keresd, 1705. március 14. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.

⁹⁸ *Bánkúti*, 1985. 138–141. o.

⁹⁹ Erasmus Ritter a császári-királyi hadsereg hadnagyaként 1703/1704 telén (Székely)Udvarhely elfoglalásakor csatlakozott a kurucokhoz. 1704 második felében alezredeként szolgált Teleki Mihály részben németekből álló regimentjében.

¹⁰⁰ II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlése: *Magyari András*. 1994. 357–359. o.; Forgách Simon emlékirata Rákóczihoz, Harságyi mező, 1705. augusztus 27. MOL G 19. Rszlt. II. 2. e/A.

¹⁰¹ *Súgvári*, 2002. 207–208. o.; 1705 augusztusában a Berzeviczy Ádám vezette alakulatban 14 századba osztva 700 fő szolgált. Forgách Simon emlékirata Rákóczihoz, Harságyi mező, 1705. augusztus 27. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.

¹⁰² Forgách Simon Rákóczinak, Hássági mező, 1705. augusztus 18.; *Bánkúti*, 1976. 105. o.

¹⁰³ *Lampérth*, 1899. 470. o.

¹⁰⁴ Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739 Közli: *Nagy Gyula*. Magyar Történelmi Év-

A fejedelemnek írott leveléből ismerjük Pekry verzióját is. Az ő előadásában Forgách volt az ittas, aki „teli torokkal ezt kiáltja: Isten engem úgy segéljen, nem vagy igaz hive Rákóczi Ferencnek, mert Thököly-ista vagy ... Osztán béhiva Rottal együtt, mondgya: Kegyelmed arestumban legyen ... Osztán 20 németjét, akiket mindenkor magával hordoz, a sátorom ajtajára állított.”¹⁰⁵

Forgách, aki akkor már a Széchenybe meghirdetett országgyűlésen való részvételre készülődött, távollétében nem Pekryre, hanem Orosz Pálra kívánta bízni a főparancsnoki tiszteletet.¹⁰⁶ Rákóczi, akinek mindkét tábornokáról megvolt a véleménye, vitájukban semleges maradt: nem engedett a tábornagy kérésének, utasította a parancsnokság átadására.¹⁰⁷ Pekry a Forgáchcsal való konfliktusok miatt távozni akart Erdélyből, erre készült ellenlábasa is. Pekry ha átmenetileg is, de megkapta a főparancsnoki posztot, a fejedelem viszont Forgáchot is megnyugtatta, amikor magához rendelte az „ország dolgaira nézve igen szükséges” tárgyalásokra, s jelezte, hogy „bántódásit is illendő képen” kívánja orvosolni.¹⁰⁸

Forgách megbízatása végéig nem tudott kiigazodni a bonyolult erdélyi politikai viszonyokban. A fejedelemség politikai elitjével való kapcsolatát eleve meghatározta a magyarországiak és erdélyiek közötti ellentét, amelyhez kétségtelenül hozzájárult a maga gögös, lobbánékony természete. Mivel az erdélyi főparancsnok politikai jogköre meglehetősen körülhatárolatlan maradt, a fejedelmi kormányzati szervnek szánt, 1704. december 20-án felállított Consiliummal (mely egyebek mellett, hadi commissáriátussal együtt, a csapatok ellátásáért, és a katonaillesztésért is felelt) való együttműködése is kezdettől fogva problematikus volt.¹⁰⁹ A tábornagy elégedetlen volt a Consilium munkájával ezért megszüntetését indítványozta. Elképzelése szerint Rákóczi a fejedelemséget egy „locumtenens” azaz helytartó útján igazgathatná, aki kinevezett tanácsosok és prefektusok által intézhetné a politikai, gazdasági és katonai ügyeket – vagyis tulajdonképpen a császári kormányzati rendszerhez hasonló igazgatás bevezetését javasolta, olyan központosított hatalomét, ami ellen a kurucok Rákóczi vezetésével fegyvert fogtak.¹¹⁰

A törökösség

Komoly politikai problémaként vetődött fel Erdélyben a törökkel való viszony. Az új erdélyi főparancsnok már 1705 február elején jelezte a fejedelemnek, hogy a „török projekciót sűrűn emlegetvén, szükséges kegyelmes urunknak arra igen vigyázni,” nehogy

könyvek és naplók a XVI–XVII. századból. 3. k. Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály. Írók. 35. k. Budapest, 1896. 462. o.; az esetről l. még *Rúcz*. 1929. 19–20. o.

¹⁰⁵ *Lampérth*, 1899. 465. o.

¹⁰⁶ Forgách Simon emlékirata Rákóczihoz, Harságyi mező, 1705. augusztus 27. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.; Kolozsvár, 1705. szeptember 1. MOL G 19. Rszlt. II. 2. c/A. fol. 349–350.

¹⁰⁷ Altábornagyként egyébként is Pekry illetve a parancsnokság. Rákóczi Ferenc Forgáchnak, Nyitra, 1705. augusztus 26. AR I. o. I. k. 399. o.

¹⁰⁸ Rákóczi Ferenc Forgáchnak, Szécsény, 1705. szeptember 7. AR I. o. I. k. 408. o.

¹⁰⁹ *Bánkúti*, 1985 9–10. o.; Az erdélyi főparancsnok közjogi helyzetére és rendfokozataira nézve l.: *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc felső katonai vezetés hierarchiája, 1703–1711. Budapest, 2006.

¹¹⁰ Forgách Simon emlékirata Rákóczihoz, Harságyi mező, 1705. augusztus 27. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.

egyesek újra vazallussá tegyék az országot. Néhány nappal később arról a hírről is tájékoztatta, mely szerint Bécs arra ösztönzi a törököket, hogy katonai erővel más fejedelmet ültessenek Rákóczi helyébe. Ez komoly aggodalmat keltett, mert Thököly Imrénének és II. Apafi Mihálynak is jelentős tábora volt a rendek körében.¹¹¹ Pekry Lőrinc az év elején azt tanácsolta Rákóczinak, hogy fejedelemségét Sztambulban is ismertesse el „mert az ortokában lévén Erdély a töröknek,” anélkül az ország „békességes állapotban nem maradhat.” – indokolta kérését az erdélyi főúr.¹¹²

Mindebből Forgách arra a következtetésre jutott, hogy lépéseket kell tennie a „törökösség” visszaszorítására. 1705 nyarán kinyomtatatta Zrínyi Miklós addig kéziratban terjedő „Az török áfium ellen való orvosság” című művét, amellyel kettős célt kívánt elérni.¹¹³ Rákóczinak ajánlott előszavában kifejtette, hogy Zrínyi munkájának megjelenítésével a regularizálás szükségességének kíván nyomatékot adni, hogy „ezen mi magyar nemzetünket a pogány módra szokott hadakozásról el szoktassa, az szó fogadást szívire tapasza, ki által a hadi jó rend és disciplina helyre állíttatik.” A szerzőhöz hasonlóan úgy vélte, hogy a nemzet szabadságát csak ezen a módon vívhatják ki.¹¹⁴ A másik célt a mű eszmei mondanivalójával vélte elérni, mivel Zrínyi írása röpiratnak készült, felhívás volt a töröknek való behódolás elutasítására.

Csatavesztés Zsibónál

Még tartott a szécsényi országos gyűlés, amikor szeptember 30-án Forgách Simon tábornagy már visszaindult Erdélybe. Útközben megsejmelte Szolnok várát, és azt hosszabb védekezésre alkalmatlannak ítélte. Erdély határára érkezve szemügyre vette a nemrég elfoglalt Déva erősségét is, amelyről hasonlóan vélekedett. A tábornagy akkor valószínűleg már tisztában volt azzal, hogy a császári sereg eljut Erdély határáig.

Rabutin az Udvari Haditanácsnak küldött jelentéseiben folyamatosan sürgette Erdély felmentését. 1705 tavaszán először a szatmári kapituláció után Budára távozott Dietrich Glöckelsperg tábornokot szándékozták egy nagyobb különítménnyel, a Maros völgyén keresztül, a fejedelemségbe küldeni. Glöckelsperg erőit azonban lekötötte a kurucok tervezett, újabb dunántúli hadjárata előkészítő hadműveleteinek elhárítása, így a tervezett akció meghiúsult.¹¹⁵

Ludwig Herbeville tábornagy nyáron kapott parancsot az Erdélybe vonulásra. A csalóközi táborból 1705. augusztus 23-án elindult császári sereg Buda, Pest, majd a Duna-

¹¹¹ Forgách Simon jelentése Rákóczinak, Kolozsvár, 1705. február 6.; február 18., Segesvár, március 24. MOL G 15. Rszlt. I. 1. Caps. B. Fasc. 24.

¹¹² *Lampérth*, 1899. 463. o.

¹¹³ Zrínyi Miklós prózai művei. Zrínyi könyvtár I. Főszerkesztő: *Klaniczay Tibor*. Szerkesztő: *Kovács Sándor Iván*. Budapest, 1985. 64., 265–318. o.

¹¹⁴ [*Thaly Kálmán*.:] Forgách Simon tábornok dedikációja, melylyel Zrínyi Miklós munkáit II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek ajánlja HK 1889. 682–684. o.; *Thaly Kálmán*: Ghymesy Forgách Simon tábornok mint író. Irodalom és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi korból. Budapest, 1885. 218–219. o.; *Czigány István*: Regularizálás és tisztképzés a Rákóczi-szabadságharcban. In: A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. A milicenténárium alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, 1996. október 8–9. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: *Lengyel Ferenc - Szántó Mihály*. Budapest, 1996. 35–36. o.

¹¹⁵ *Bánlaky*, 1941. 259–262. o.

Tisza közti mezővárosok, Cegléd, Kecskemét, Nagykőrös érintésével Szegedhez vonult, és október 9–10-én Algyó táján kelt át a Tiszán. A Bottyán János és Károlyi Sándor parancsnoksága alatt álló ezredek ugyan kisebb-nagyobb portyákkal zaklatták az ellenséget, de a folyamátkelést végrehajtó császáriakat nem támadták meg nagyobb erővel.

Rákóczi környezetében és a tábornoki karon belül meglehetősen nagy volt a tanácstalanság Herbeville hadjáratának valódi célját illetően. A fejedelem úgy vélte, a császári haderő „minden hadat átszalvja a Tiszán, akkor fordulni akarna egyenest a Bányavárosok felé és más operációkra.”¹¹⁶ Bottyán János pedig még október elején is azt írta az ezredeivel a Tiszántúlon őrködő Károlyi Sándornak: „Én el nem hitethetem magammal, hogy a Tiszán által fog menni” [t. i. a császári had].¹¹⁷ A helyzetet a legrealisabban talán Károlyi Sándor értékelte, aki már szeptember 25-én jelentette a fejedelemnek: „ez az német Aradhoz nem megyen sem azon szoros utakra [t. i. a Dévai-szoroshoz] hanem Szegednél conjugálja magát az rácszággal, ezen városokból [Nagykőrös, Kecskemét] megh profontozza magát, s az síkon az Kunsághra fogh menni Túr, Karcagh Újszállásra, s Debrecen felé, s Várad alá onnat az Sebesvári passuson Erdélybe.”¹¹⁸

Forgách Simon már idézett emlékiratában úgy emlékezett, hogy visszaérkezése után „minden szükséges intézkedés megtörtént a németek romlására.”¹¹⁹ Forgách a francia hadmérnökök közreműködésével a Szamos völgyében, valamint a Karikai- és Zsibói-szorosban sáncokat emeltetett, hogy azok fedezékében állítsák meg az ellenséget. Károlyi levelei szerint azonban Forgách parancsait csak késve, vagy egyáltalán nem teljesítették, „az egész ország ellene vagyon, gyűlölik.”¹²⁰ Az ítélet sommás, hiszen Forgách és az erdélyiek közti ellentétért nem csak a tábornagy emberi gyarlóságai okolhatók, hanem az a feszült viszony, amit valójában a központosító törekvések és a fejedelemség rendjei közti ellentétek tápláltak.

A kuruc hadvezetés azon taktikája, amely a császáriak előrenyomulását az utánpótlás és élelmezés lehetetlenné tételével, vagyis a hadművelleti terület lakosságának kitelepítésével, az élelem elpusztításával, vagy elszállításával akarta megakadályozni, 1705 szeptemberében és októberében teljesen csődöt mondott. Kecskemét és Nagykőrös lakossága fegyverrel állt ellen a kuruc katonaság által szorgalmazott kitelepítésnek. A ravasz alföldi cívisek még elismervényt is kiállítottak a császáriaknak adott élelmiszerekről, amit aztán 1710 végén, a kuruc csapatok végleges távozása után, védelmet és a haditeher könnyítését kérve, bemutattak a bevonuló császári-királyi haderő parancsnokainak.

Ami a Kecskeméten és Nagykőrösön történt, megrettentette a kuruc hadvezetést, attól tartottak, hogy a többi alföldi mezőváros is meghódol a császári seregnek. Debrecen több mint tízezer fős lakosságát, csak jelentős katonai erővel bírták távozásra, amely hatalmas pusztítással járt.¹²¹

¹¹⁶ Rákóczi Károlyi Sándornak, 1705. szeptember 26. *Géresi*, 1897. V. k. 302. o.

¹¹⁷ AR I. o. IX. k. 234. o.

¹¹⁸ Károly Sándor Rákóczinak, Törteli pusztán, 1705. szeptember 25. (reggel) MOL. G 15. Rszlt. Caps. B. Fasc. 22. fol. 68–71.

¹¹⁹ *Várady-Sternberg*, 1968. 1061. o.

¹²⁰ *Kovács*, 1994. 83. o.

¹²¹ *Czigány*, 1981. 89. o.

A fejedelem környezetében levő erdélyi főurak, köztük Csáky István, Mikes Mihály, Teleki Mihály és Toroczkai István, azt javasolták Rákóczinak, hogy ne Zsibónál, vagy a Karikai-szorosban álljon csatát, hanem inkább Torda mellett, a keresztesi mezőn. Javaslatukat Rákóczi nem fogadta el, hanem az erdélyi csapatokkal a fejedelemség különböző vidékeire küldte őket az utánpótlás összegyűjtésére, illetve a császári erősségek körülzárásának megerősítésére. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy a császári sereggel való összecsapásban, egy-két kisebb egységtől eltekintve, erdélyi alakulatok nem vettek részt.

Károlyi Sándor, aki Rákóczihoz hasonlóan nem volt képzett katona, november elején szinte látnoki erővel jósolta meg a csata kimenetelét, amikor azt írta „az Istenért Kegyelmes Uram ne hagyjuk, mert úgy járunk vele, mint Leopold körül [t. i. Lipótvárnál] megh próbálja a Karikait, s ha úgy látja hogy nem megy a Sibóira csap.”¹²²

Forgách Simon emlékiratában a zsidói csatát követő események kapcsán feljegyezte a fejedelemmel folytatott vitáját. Elbeszélése szerint, amikor Erdélyből Magyarországra mentek, a tábornagy azzal vádolta Rákóczit, hogy ő akart csatát állni, anélkül, hogy az szükséges lett volna. Meglátása szerint „a hadművészet tudománya tiltja a csataállást anélkül, hogy végső szükség lenne erre, avagy csak akkor engedi meg, ha morális biztonság áll fenn a győzelmet illetően”. Mielőtt a németek Erdélybe vonultak „a fejedelemnek már volt egy balsikerű csatája a németekkel Vereskő, más néven Pibersburg váránál”. A vereségek okát abban látta, hogy „a németek reguláris katonák, hosszas gyakorlatozás van mögöttük, a magyarok ugyanakkor valamennyien könnyű fegyverzetű katonák, még nem regulárisok, és a fegyverzetük sem ér fel amazokéval.”¹²³ Bár a tábornagy későbbi leírása némileg minden bizonnyal túloz, de, ismerve Forgách heves vérmérsékletét és addigi megnyilvánulásait, a fejedelemnek címzett bírálata valamilyen formában minden bizonnyal elhangzott.

A Szent Márton napján, november 11-én, Zsibónál lezajlott csatában Forgách már nem volt az erdélyi kuruc hadak főparancsnoka. Nem váltották le, pedig a nyár végén a Pekryvel és több erdélyi úrral való nézeteltérései miatt maga akart távozni posztjáról. Főparancsnoki beosztása akkor szűnt meg, amikor a fejedelem Erdélybe érkezett. Ez hatalmas sérelem volt Forgách számára, amit többször is szóvá tett. Ez ügyben, mely a hadvezetés számos elméleti és gyakorlati kérdését érintette, a főgenerális, Bercsényi Miklós is a tábornagy mellé állt, s kifejtette a fejedelemnek: ha a földesúr személyesen megjelenik valamelyik birtokán, és utasításokat ad ki, attól a birtokot vezető tisztartó még tisztartó marad, sőt a prefektus is prefektus marad a tisztartók fölött, tette hozzá maliciózan, saját főgenerálisságára célozva.¹²⁴

Herbeville, hírszerzői javaslatára, végül is nem a jobban megerősített Karikai-, hanem a Zsidói-szoros előtt ütött tábornok, és ott került szembe a két sereg egymással. A császáriak közel 18 000 katonát állíthattak csatasorba, a kurucok csak 15–16 000 fővel rendelkeztek, de a sereg két részre oszlott, a zsidói sáncoknál mintegy 9–10 000 fő állt, a császári haderő háta mögött pedig, Károlyi parancsnoksága alatt, mintegy 5-6000 fő.¹²⁵

¹²² Károlyi Sándor Rákóczinak, Mezőterem. 1705. november 2. MOL. G 15. Rszlt. Caps. B. Fasc. 23. fol. 5–7.

¹²³ *Várady-Stemberg*, 1968. 1062. o.

¹²⁴ *Mészáros*, 2006. 101. o.

¹²⁵ Az 1981-ben megjelent tanulmányomat követően áttanulmányozott források alapján a kuruc haderő létszámadatait módosítottam: *Czigány*, 1981. 96. o.

A csata előtt Forgáchnak még egy megaláztatást kellett elszenvednie. A korabeli szokásjog szerint a fővezér után a rangidős tábornok vezette a csatára felállt sereg jobbszárnyát. Ez, mint tábornagyot és volt erdélyi főparancsnokot, Forgáchot illette volna. Rákóczi azonban úgy döntött, hogy a jobbszárny vezetését Des Alleurs márkinak adja át, aki katonai rangja szerint csak altábornagy volt. XIV Lajos diplomatájaként érkezett Rákóczi udvarába, ám nem állt a fejedelem szolgálatában.¹²⁶ Rákóczi, tartva a lobbanékony természetű Forgách reakciójától, arra kérte őt, egyezzenek meg a francia követtel a vezérletről. A tábornagy ezt követően gúnyos udvariassággal engedte át a vezérletet, s ő csak a sereg 5000 fős balszárnyát vezette a csatában.¹²⁷

A kuruc csapatok a császáriakkal vívott zsibói csatában Koroncó (1704. június 13.) és Nagyszombat (1704. december 26.) után immáron harmadszor szenvedtek vereséget. A harc közben sorra kiütköztek Rákóczi seregének fogyatékosai, a képzett reguláris gyalogság és a tudatos fegyvernemi együttműködés hiánya, lényegében azok, amelyeket Forgách is megemlégett már idézett emlékiratában. A fejedelem elképzelését, hogy Károlyi lovasezredei, hátba támadják az ellenséget, a terep adottságai nem tették lehetővé.¹²⁸

Bár emlékirataiban Rákóczi kritikusan nyilatkozott Forgách katonai képességeiről, az adott viszonyok között, különösen a kuruc tábornoki karon belül, a tábornagy jól képzett katonának számított, ám Erdély, e politikailag oly változékony tündérország viszonyai nem kedveztek képességei kibontakozásának. Összeférhetetlen természete pedig csak súlyosbította a helyzetét az erdélyi darázs-fészkekben. Az általunk feltárt források alapján úgy véljük, bárkit is neveztek volna ki posztjára, minden bizonnyal hasonló kudarccokat élt volna át, mint Forgách, katonai teljesítménye pedig, valószínűleg, sokkal szerényebb lett volna.

Működésének kudarcai ellenére Forgách sikeres évet könyvelhetett el 1705 végén. Erdélyben jelentős hadisikereket ért el, Magyarországon pedig komoly politikai hatalomra tett szert. Annak okai, hogy a fejedelemség haderejének reguláris módon való átszervezését kevés siker koronázta, nagyrészt a sajátos erdélyi társadalmi, gazdasági és kormányzati viszonyokban gyökereztek, még akkor is, ha az igazsághoz hozzátartozik: a balsikerekhez a tábornagy személyiségének árnyoldalai is hozzájárultak.

¹²⁶ *Mészáros*, 2006. 101. o.

¹²⁷ *Bánlaky*, 1941. 317. o.

¹²⁸ A zsibói csatáról bővebben I. *Czigány*, 1981. 85–103. o.

A JEGYZETEK BEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Alte Feldakten
AP	Acta Publica
AcR	Acta Rákócziana
fol.	folio
Fol. Hung.	Folia Hungarica
HHStA	Haus- Hof- und Statsarchiv
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HKR	Wiener Hókriegsrat
k.	kötet
KA	Kriegsarchiv
MTA Kt.	Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár
MOL	Magyar Országos Levéltár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
Prot. Exp.	Protocollum Expedit
Prot Reg	Protocollum Registratur
Rszlt.	A Rákóczi-szabadságharc levéltára
Sz	Századok
TGy	Thaly Gyűjtemény
TSz	Történelmi Szemle
TT	Történelmi Tár
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
AR I/I.	II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703–1712. Közli <i>Thaly Kálmán</i> . I. k. 1703–1706. Pest, 1873. (Archivum Rákóczianum I. osztály: Had- és belügy. I. k.)
AR I/IV.	Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez (1704–1705). Első osztály. Had- és belügy. 4. k. Szerk.: <i>Thaly Kálmán</i> . Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli: <i>Thaly Kálmán</i> . Budapest, 1875.
AR I/V.	Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli: <i>Thaly Kálmán</i> . II. k. 1706–1708. Budapest, 1877. (Archivum Rákóczianum I. osztály: Had- és belügy. V. k.)
<i>Bánkúti</i> , 1976.	Rákóczi hadserege 1703–1711. Válogatta és a bevezetőt írta: <i>Bánkúti Imre</i> . Budapest, 1976.

- Bánkúti*, 1983. *Cserai Mihály*: Erdély története [1661–1711]. A bevezetőt és a jegyzeteket írta: *Bánkúti Imre*. Budapest, 1983.
- Bánkúti*, 1985. Az erdélyi consilium leveleskönyve és iratai 1705, 1707–1710. Kiadásra rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Bánkúti Imre*. Budapest, 1985.
- Bánlaky*, 1941. *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Tizennyolcadik rész. II. Rákóczi Ferenc fölkelése. 1701–1714. Budapest, 1941.
- Czigány*, 1981. *Czigány István*: A császáriak hadjárata 1705 őszén. HK 1981/1., 74–103.o.
- Czigány*, 2003. *Czigány István*: Rebellió Magyarországon 1702/1703. (Stratégiai elképzelések és a taktikai valóság). In.: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. I. Szerk.: *Tamás Edit*. Sárospatak, 2003.
- Feldzüge, 1704. *Gusztav Ratzenhofer*: Spanischer Successionskrieg. Feldzug 1704. Feldzüge Prinzen Eugen von Savoyen. I. Ser. VI. Bd. Wien, 1879.
- Géresi*, 1897. *Géresi Kálmán*: A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. k. Budapest, 1897.
- Heckenast*, 2005. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: *Mészáros Kálmán*. História Könyvtár, Kronológiai, adattárak 8. Sorozatszerkesztő: *Glatz Ferenc*. Budapest, 2005.
- Kovács*, 1994. Károlyi Sándor Barkóczy Krisztinához, Györgyei pusztá 1705. szeptember 23. In: Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1719). I. k. Szerkesztette, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: *Kovács Ágnes*. Debrecen, 1994.
- R. Kiss*, 1906. *R. Kiss István*: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Budapest, 1906.
- Lampérth*, 1899. *Lampérth Géza*: Gróf Pekry Lőrinc leveleiből. II. Rákóczi Ferencz 1704–5-iki erdélyi hadjáratának történetéhez. TT 1899.
- Markó*, 1933. *Markó Árpád*: Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. HK 1933. 174–208. o.
- Mészáros*, 2001. *Mészáros Kálmán*: Tábournoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. HK 2001/2–3., 303–360. o.
- Mészáros*, 2006. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigáderosai. A kuruc felső katonai vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Budapest, 2006.
- Rác*, 1929. *Rác Imre*: Pekrovai Gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére. Debrecen, 1929.
- RaEml *J. L. Bussy de Rabutin*: Emlékiratok a magyarországi háborúról. In: RTü II. k. 286–309. o.
- LmB *Louis Lemaire*: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In: RTü II. k. 176–297.o.
- RTü Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. I–II. k. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplójegyzeteket bevezető kistanulmányokat írta: *Köpeczi Béla* – *R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, 1973.

- Ságvári, 2002. *Ságvári György*: Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Budapest, 2002. Szerkesztette és az előszót írta: *Czigány István*. Budapest, 2002.
- Seres, 2005. *Seres István*: Thököly Imre emigráns tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején (1698–1699). HK 2005/3. 424–496. o.
- Szederkényi, 1893. *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. IV. k. Eger, 1893.
- Thaly, 1892. *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család, 1470–1835. 3. k. 1703–1706. Budapest, 1892.
- TN Második Teleki Mihály életéről való maga írásai ab anno 1703 usque annum 1720. MTA Kt. Ms. 10 210.
- Várady-Sternberg, 1968. *Várady-Sternberg János*: Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. Sz 1968/5–6., 1038–1074. o.
- Várkonyi, 1954. *Várkonyi Ágnes*: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. (1703–1704 július) Sz 1954/1., 15–73. o.
- WN 1983. *Wesselényi István*: Sanyarú világ. Napló, 1703–1708. I. 1703–1705. Közzéteszi: *Magyari András*. Bukarest, 1983.

The Activity of Count Simon Forgách as Commander-in-Chief in Transylvania

Summary

Although a part of the estates of Transylvania elected Ferenc II Rákóczi as prince in Gyulafehérvár on 8 July 1704, his investiture could not take place owing to the unfavourable military situation. To help the insurgents in Transylvania, the prince sent about 12 000 troops under the command of Field Marshal Count Simon Forgách.

Forgách joined Rákóczi in the spring of 1704, who charged him with commanding the military operations in Transdanubia after the failure of the campaign led by Lieutenant General Sándor Károlyi. The field marshal who was used to command regular troops, lost the battle at Koroncó, and came into conflict with both the officer corps of the insurgents and the counties, and as a result he asked the prince to release him from his commission.

Subsequent to that, Rákóczi commissioned him to command the troops to be sent to Transylvania. Having learned the lessons of the campaign in Transdanubia, Forgách set up regular regiments before launching the Transylvanian campaign, primarily from the troops of the imperial forts of Eperjes, Kassa and Szatmár that surrendered to him.

Although his relationships with Transylvanian military leaders, especially General Lőrinc Pekry, had been tense from the beginning, his operations were successful. He took Medgyes by a standard siege, whereas he captured Szamosújvár and Déva by blockade. The taking of small fortifications in the Vöröstorony Pass and the valley of the Maros River (such as Tótvárad and Solymos) impeded the communication of the imperial troops in Walachia and in Hungary.

He hoped that blocking enemy supply lines would soon lead to the surrender of the imperial troops trapped in the forts of Brassó, Fogaras and Szeben. His plan failed, as an imperial army arrived to help the beset units and defeated the troops commanded by Ferenc Rákóczi at Zsibó on 11 November 1705. As a result, the insurgents were soon driven out of Transylvania.

Forgách made an attempt to reorganise and regularise the Transylvanian armed forces. He suggested to the prince that a smaller but regularly paid armed force be set up, comprising 6 000 cavalymen and 4 000 infantrymen. Besides those, he also counted on Saxons and Székelys, as well as the troops of the counties, all of whom saw military service on a feudal basis.

The field marshal's endeavours were hindered by his unfamiliarity with the difficult political conditions in Transylvania. Furthermore, his lofty attitude and quick temper soured his relationship with the political elite of the principality, which was worsened by the intolerance and conflicts between the people in Hungary and Transylvania. To achieve his objects, he asked the prince for unlimited power, similar to that of the imperial commander-in-chief.

Resulting from Transylvania's geopolitical situation and historical traditions, Forgách had to face the particular significance of political relations with the Ottoman Empire. As a measure to counteract the phenomenon, he published the manuscript of Miklós Zrínyi's pamphlet titled "*Medicine against the Turkish Poison*" in the summer of 1705 in Kolozsvár.

UN »HOMME UNIVERSEL« DANS LE PAYS DES FÉES.

L'action en Transylvanie du commandant en chef comte Simon Forgách

Résumé

Bien que François Rákóczi II fût élu prince par une partie des ordres transylvaniens à Gyulafehérvár (8 juillet 1704), la situation militaire empêcha alors son intronisation. Le prince envoya le feld-maréchal comte Simon Forgách avec 12 000 soldats pour soutenir la force armée kouroutz transylvanienne.

Forgách rejoignit Rákóczi au printemps 1704 qui lui confia la direction des opérations militaires de Transdanubie après la campagne échouée du général de division Sándor Károlyi. Accoutumé au commandement régulier, le feld-maréchal demanda au prince de le dispenser à l'issue de la bataille perdue à Koroncó et de son conflit avec le corps des officiers kouroutz et les comitats.

Ensuite Rákóczi lui confia le commandement des troupes dépêchées en Transylvanie. Forgách tira la leçon de ses expériences transdanubiennes et organisa des régiments réguliers avant la campagne de Transylvanie qui furent composés principalement des soldats impériaux d'Eperjes, de Kassa et de Szatmár qu'il fit capituler lui-même.

Malgré ses relations tendues avec les commandants militaires kouroutz de Transylvanie, surtout avec le général Lőrinc Pekry, les opérations militaires de Forgách furent couronnées de succès. Medgyes fut pris après un siège réglementaire, alors que Szamosújvár et Déva furent encerclés avant d'être occupés. L'occupation des forts de moindre importance dans la gorge de Vöröstöröny et la vallée de Maros (Tótvárads et Solymos) paralysa les liaisons avec les troupes impériales de Valachie et de Hongrie.

En coupant le ravitaillement, Forgách espéra que l'ennemi acculé aux forts de Brassó, de Fogaras et de Szeben finirait par se rendre. Son plan ne réussit pas, puisque l'armée impériale arrivée pour secourir ses unités aux abois remporta la victoire à Zsibó (11 novembre 1705) sur les troupes commandées par François Rákóczi, ce qui bouta les kouroutz rapidement hors de Transylvanie.

Forgách tenta de réorganiser les forces transylvanienne de manière à en faire des forces régulières. Il proposa au prince de créer des forces réduites en nombre – 6000 cavaliers et 4000 soldats d'infanterie – mais régulièrement payées. En outre, il compta sur les hommes armés saxons, szeklers et des comitats qui servirent au nom de leurs obligations féodales.

Les efforts du feld-maréchal furent entravés par le fait qu'il n'arriva pas à se reconnaître dans les rapports politiques complexes de Transylvanie. De plus, son caractère orgueilleux et colérique, ainsi que les préjugés et les conflits entre Transylvaniens et Hongrois ne facilitèrent pas non plus sa relation avec l'élite politique de la principauté. Pour imposer sa volonté, il demanda au prince d'un pouvoir semblable à celui du commandant en chef impérial.

Du fait de la situation géopolitique et des traditions historiques de la Transylvanie, Forgách fut confronté à la »turcophilie,« c'est-à-dire à la priorité donnée aux relations politiques avec les Turcs. Pour faire reculer cette orientation, il publia, en été 1705 à Kolozsvár, le »Remède contre l'opium turc,« le pamphlet jusqu'alors en manuscrit de Miklós Zrínyi.

Resümee

Zwar wählte ein Teil der Siebenbürgischen Stände Ferenc II. Rákóczi in Gyulafehérvár zum Fürsten (8. Juli 1704), aber infolge der Kriegssituation konnte es vorerst nicht zu seiner Inauguration kommen. Der Fürst schickte Feldmarschall Simon Graf Forgách mit etwa 12 000 Mann los, um dem Siebenbürgischen Kurutzenheer zu Hilfe zu eilen.

Forgách hatte sich Rákóczi im Frühjahr 1704 angeschlossen; Letzterer beauftragte nach dem gescheiterten Feldzug von Feldmarschall-Leutnant Freiherr Sándor Károlyi diesen mit der Führung der erneuten Kriegsoperationen in Transdanubien. Der an die reguläre Kriegsführung gewöhnte Feldmarschall bat nach der verlorenen Schlacht von Koroncó und dem Konflikt mit dem Offizierskorps der Kurutzen und den Komitaten den Fürsten um die Befreiung von seinem Auftrag.

Danach wurde er von Rákóczi mit der Leitung der nach Siebenbürgen zu sendenden Heere beauftragt. Forgách, der die Lehren aus den Erfahrungen in Transdanubien gezogen hatte, stellte vor dem Siebenbürgischen Feldzug reguläre Regimenter auf, in erster Linie aus den kaiserlichen Soldaten der von ihm zur Kapitulation gezwungenen Festungen von Eperjes, Kassa und Szatmár.

Obwohl er mit den Siebenbürgischen Leitern der Kurutzensoldaten, insbesondere mit General Lőrinc Pekry, von Anfang an ein gespanntes Verhältnis hatte, wurden seine Kriegsoperationen doch von Erfolg gekrönt. Medgyes nahm er mit einem ordnungsmäßigen Sturm, Szamosújvár und Déva mit einer Umzingelung ein. Die Verbindungen der kaiserlichen Truppen in der Walachei und in Ungarn wurden durch die Eroberung der kleineren Festungen am Pass von Vöröstorony, bzw. im Tal des Flusses Mieresch (Tótvár und Solymos) erschwert.

Vom Abschneiden des Feindes erhoffte er sich, dass sich der in die Festungen von Brassó, Fogaras und Szeben gedrängte Gegner bald ergibt. Sein Plan misslang aber: das den in Bedrängnis geratenen Einheiten zur Hilfe eilende kaiserliche Heer triumphierte bei Zsibó (11. November 1705) über die von Ferenc Rákóczi geführten Truppen. In der Folge wurden die Kurutzen schon bald aus Siebenbürgen verdrängt.

Forgách versuchte, die Streitmacht von Siebenbürgen regulär umzuorganisieren. Er schlug dem Fürsten die Aufstellung einer kleineren, aber regelmäßig besoldeten Streitmacht vor: 6000 Kavalleristen und 4000 Infanteristen. Daneben zählte er auch auf die Bewaffneten der Sachsen und Szekler, sowie der Komitate, die auf Grund feudaler Verpflichtungen Dienst leisteten.

Die Bestrebungen des Feldmarschalls wurden dadurch beeinträchtigt, dass er sich in den verworrenen politischen Verhältnissen Siebenbürgens nicht zurecht fand. Zudem wurde sein Kontakt mit der politischen Elite des Fürstentums neben seiner hochmütigen, hitzigen Art auch von den Vorurteilen und Gegensätzen zwischen den in Ungarn und den in Siebenbürgen Lebenden erschwert. Zur Ausführung seines Willens bat er den Fürsten um eine unbeschränkte Macht, wie sie der kaiserliche oberste Heerführer hatte.

Aus der geopolitischen Lage und historischen Tradition Siebenbürgens heraus sah er sich mit der „Türkenhaftigkeit“, also mit der Tatsache konfrontiert, dass die politischen Beziehungen mit den Osmanen in den Vordergrund gestellt wurden. Um dem entgegenzuwirken, veröffentlichte er im Sommer 1705 in Kolozsvár das Flugblatt von Miklós Zrínyi mit dem Titel „Medizin gegen das türkische Opium“, das bis dahin ein Manuskript war.

ОДИН „УНИВЕРСАЛЬНЫЙ ЧЕЛОВЕК“ В ВОЛШЕБНОМ ЦАРСТВЕ

Деятельность в функции главнокомандующего
графа Шимона Форгач в Трансильвании

Резюме

Несмотря на то, что часть сословий Трансильвании в Дьюлафехерваре (8 июля 1704 года) выбрала князем Ференца (II) Ракоци, регистрация его власти пока не могла быть осуществлена по причине неблагоприятного складывания военной обстановки. Для оказания помощи вооруженным силам трансильванских куруцев князь направил во главе с генералом графом Шимоном Форгач войско в 12 000 человек.

Весной 1704 года Форгач присоединился к Ракоци и получил назначение командовать новыми военными операциями в Задунавье после того, как военная кампания под руководством генерал-лейтенанта Шандора Каройи окончилась провалом. Маршал, привыкший к командованию регулярными войсками, после поражения в битве при Коронцо и конфликта, возникшего с офицерским составом куруцев и комитатами, попросил князя освободить его от должности. После этого Ракоци поручил командование войсками, направляемыми в Трансильванию, Форгачу, который извлек уроки из опыта боев в Задунавье и перед походом в Трансильванию сформировал регулярные полки в первую очередь из кайзеровских солдат крепостей Эперьеш, Кошице и Сатмар, принужденных им к капитуляции.

Хотя почти с самого начала у него были напряженные отношения с военными руководителями трансильванских куруцев, особенно с генералом Лёринц Пекри, его военные операции увенчались успехом. Город Меддьешт был взят в результате настоящей осады, а города Самошуйвар и Дева были окружены и заняты. Связь между кайзеровскими войсками в Валахии и войсками Венгрии осложнялась занятием небольших крепостей в ущелья Вёрёшторнья и в долине реки Марош (Тотварад и Шоймош).

Форгач надеялся, что отрезанный от путей пополнения и зажатый в крепостях Брашшов, Фогараш и Себен противник быстро сдастся. Его план не удался. На помощь окруженным войскам прибыла кайзеровская армия в районе Жибо (11 ноября 1705 года) и одержала победу над войсками, возглавляемыми Ференцем Ракоци, в результате чего куруцы вскоре были вытеснены из Трансильвании.

Форгач сделал попытку осуществить регулярную реорганизацию трансильванских вооруженных сил. Он предложил князю создать более малочисленные, но систематически оплачиваемые войска в составе 6000 кавалеристов и 4000 пехотинцев. Кроме того он рассчитывал на комитатских саксонских и секейских воинов, несущих воинскую повинность на основании их феодальных обязанностей.

Осуществлению стремлений генерала препятствовало то, что он не мог разобраться в сложных политических отношениях Трансильвании. Кроме того, вследствие гордого и вспыльчивого характера графа, его отношения с политической элитой княжества осложнялись предубеждениями венгров и трансильванцев. Он просил от князя неограниченной, подобной кайзеровскому главнокомандующему, власти для осуществления своей воли.

Исходя из геополитического положения и исторических традиций Трансильвании, он должен был учитывать и „интересы“ турок, то есть ставить на передний план политические связи с османцами. Для оттеснения этого на задний план он выпустил летом 1702 года в городе Коложваре (Клуж) находившуюся до сих пор в рукописе листовку Миклоша Зриньи под названием „Лекарство от турецкого афиума (близости).“

KÖZLEMÉNYEK

BAGI ZOLTÁN PÉTER

A CSÁSZÁRI HADSEREGBEN SZOLGÁLÓ NYUGATI ZSOLDOS LOVASSÁG SZERVEZETE ÉS VÁLTOZÁSAI A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN¹

Bevezetés

A Hadtörténelmi Közleményekben 2001-ben jelent meg az a cikkem, amelyben a császári haderő szervezetét vettem górcső alá. Akkor leginkább a gyalogos ezredek felállításával kapcsolatos iratokat vizsgáltam, s a lovassággal csak röviden és igen általánosan foglalkoztam. Az elmúlt években azonban szisztematikusan gyűjtöttem mindazokat az iratokat, amelyek segítségével ezen fegyvernem szervezetét, felállítását rekonstruálni lehet a tizenöt éves háború időszakában. Egy újabb, e témában készítendő tanulmány elkészítésének szükségességét tovább erősítette bennem az, hogy mind a németnyelvű hadtörténelmi szakirodalomban, mind pedig a saját korábbi munkáimban olyan terminológia tévedések találhatók, amelyek kiküszöbölését elengedhetetlennek tartom. A következőkben tehát azt vizsgálom, hogy a császári haderőben a tizenöt éves háború időszakában milyen feltételekkel fogadták szolgálatba a lovasokat; hogyan folyt le a toborzásuk, mustrájuk, leszerelésük vagy továbbbszolgálásuk.

Mielőtt azonban hozzálátnék a tizenöt éves háború időszakában kiadott *Bestallungok* elemzéséhez, szeretném felhívni a figyelmet néhány fogalom használatának problémájára. Az alábbiakban nem véletlenül használom az egység elnevezést, s tudatosan kerülöm az ezred, mint nagyobb katonai egység fogalmát. Korábbi munkáimban a terminust többször és helytelenül használtam a lovasság esetében. A XVI. és XVII. század fordulójáról fellelhető felfogadási iratokból azonban világosan kitűnik, hogy ezen fegyvernem esetében az ezred (*Regiment*) elnevezést még nem használta az Udvari Haditanács, csak a megbízott hadivállalkozó nevét, a felfogadandó egység létszámát és csapatnemét tüntették fel.²

Nagy problémát jelent a különböző tisztségek németről magyarra fordítása, illetve olyan kifejezéseket alkalmazása, amelyek kifejezik ugyan a német szó eredeti tartalmát, de nem idegenek a magyar közbeszédtől. Mindenképpen ki kell hangsúlyoznom, hogy e korszakban a katonáskodók közti különbségtétel még nem a rangok szerinti elkülönülést jelentette, hanem egyértelműen csak a viselt hadifunkcióra utal. Ennek értelmében az *Obrist* ezredesre fordítása – bár én magam is többször megtettem – félreérthető és egy későbbi időszak jelentéstartalmának visszavetítése volna. Az *Obrist* és *Hauptmann* sza-

¹ Tanulmányomat az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány (2005. október–december) és a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány (2006. szeptember – 2007. május) ösztöndíjainak segítségével készítettem el.

² Vö. még *Wrede* 1898. 7. o.

vak igen átfogó a jelentéstartalommal bírtak a korszakban. Az *Obrist* az egység tulajdonosát, felfogadját, ugyanakkor parancsnokát is jelenti egyszerre. A *Hauptmann*t pedig kapitány, főember, vezető, parancsnok értelemben egyaránt használták. Nem ajánlatos tehát leszűkíteni a magyar jelentéstartalmat, mert ez további félreértésekhez vezethet.

Hasonló módon a korban használt német szó megtartását tartom célszerűnek két másik lovassági tisztség, a német lovas zászlók élén állt *Rittmeister*, illetve az ugyanezen csapatnemnél szolgált *Rottmeister* esetében is. Mivel ezek a szavak történetileg a magyar nyelvben ki nem alakult, nem létező fogalmakat jelölnek, így lefordításuk lehetetlen.

Az *Obristleutnant* és *Leutnant* tisztségeket szintén nem lehet a mai alezredes és hadnagy szavakkal fordítani. Véleményem szerint célszerűbb volna esetükben az *Obrist* helyetteseként, illetve helyettesként használni.

1. A császári szolgálatba fogadott lovas csapatnemek kialakulása és harcmódja

A német hadtörténeti szakirodalomban a *német* vagy „fekete” lovasok eredetének és jellemzőinek meghatározására eltérő magyarázatokat találhatunk. Alphons von Wrede – a XIX. század egyik legjelentősebb hadtörténésze – szerint a koraújkori császári lovasságot 1498. május 28-i pátensével I. Miksa császár teremtette meg, amikor a fegyveres szolgálattól idegenkedő nemességétől függetlenül magát, 100 teljes vértetembe öltözött kúrosszír (*Kyrissern*) felállítására adott utasítást. Ez az elnevezés azonban már a XVI. század elején eltűnt, s felváltotta a német lovasok (*deutsche gerüstete Reiter*) meghatározás. Végül 1596-ban a birodalomból a magyar hadszíntérre Adolf von Schwarzenberg³ vezette és németalföldi és francia minta alapján felszerelt német lovasokat újra kúrosszírroknak neveztek. Wrede szerint a tizenöt éves háború időszakában a kúrosszírokat és a német lovasokat csak az elnevezésük különböztette meg egymástól.⁴ A XIX. századi szerző állításait a későbbiekben – kritika nélkül – átvette Walter Hummelberger és Thomas Barker is.⁵ Wrede a német és a fekete lovasokat azonban elválasztotta egymástól: I. Miksa intézkedése hívta életre ezt a – kúrosszírok mellé beosztott – könnyebb fegyverzetű lovasságot. Jelentőségük – a könnyűlovasok szerepének felértékelődésével, a XVI. század közepén – megnövekedett. Wrede szerint a császári hadseregben 1571-ben jelentek meg, s 1596-ban eltűntek.⁶

³ Adolf von Schwarzenberg (1547–1600. július 26.) 1595-ben vonult Magyarországra az általa toborzott vallon lovassággal. 1596-ban főtábornester, II. Rudolf tanácsosa 1596-tól, majd a következő évtől haditanácsos haláláig. 1597. április 2-től 1599 júliusáig bécsi helyőrségparancsnok. Győr sikeres visszavétele idején (1598. március 27.) a császári csapatok parancsnoka. 1598 és 1600 között győri végvidéki főkapitány. 1599-ben ismét főtábornester és ideiglenesen megbízott főhadparancsnok-helyettes. 1600-ban a pápai vár vallon zsoldosainak lázadása idején kapott halálos fejlövést. L. ADB 33. Bd. 261–262. o., Pálffy 1998. 245–246. o.; Pálffy 1997a. 277. o. Adolf von Schwarzenberg 1598. és 1599. évi főtábornesteri kinevezéséről: Adolf von Schwarzenberg főtábornesteri kinevezése, 1598. július 15. Österreichischer Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Bestellungen (Best.) 597/1598., illetve ÖStA KA Alte Feldakten (AFA) 1598/7/4.; Adolf von Schwarzenberg főtábornesteri kinevezése, 1599. június 24. ÖStA KA Best. 636/1599. Vö. Pálffy 1999. 258–260. o.

⁴ Wrede 1898. 1–5. o.

⁵ Hummelberger 1963. 25–26. o.; Barker 1982. 173. o.

⁶ Wrede 1898. 6. o.

Hans Jähns 1880-ban kiadott kézikönyvében úgy foglalt állást, hogy az V. Károly időszakának kevert lovaszászlójából (*Reiterstandard*), amely 60 lándzsás nehézlovasból (*schwere Lanzen*), 120 kürasszírból és 60 archibusierből állt, formálódott ki a schmalkaldeni háború idején az új csapatnem, a német lovasság. Ezek a könnyebb fegyverzetű lovasok (*geringere* vagy *leichtere Pferde*) átmenetet képeztek a nehézlovasság és a lovas lövészek között.⁷

Jähns állásfoglalását fogadta el Hans Delbrück is. Kifejtette, hogy a már a schmalkaldeni háborúban feltűnt „fekete lovasok” (akik elnevezésüket pánccelzatuk színéről kapták, hiszen az előállítási költségek csökkentése végett a vértjüket vastag, fekete mázzal vonták be) utódainak tekinthetők a francia vallásháborúk hadszínterein feltűnt német lovasok, amelyek azonban – Wrede állításával szemben – nem azonosak a magyar hadszíntéren a tizenöt éves háború időszakában megjelent kürasszírokkal.⁸ Ez utóbbi állítást támasztják alá a lovasoknak kiállított fennmaradt *Bestallungok* is. Ezek segítségével egyértelműen megállapítható, hogy a XVI. és XVII. század fordulóján a német lovasokat az Udvari Haditanács által kiadott iratokban egyértelműen elkülönítették, és megkülönböztették a kürasszíroktól. A levéltári források alapján Delbrück állítását fogadta el Fritz Redlich, Theodor Fuchs, Kelenik József, a Funcken házaspár és jómagam is.⁹

Harcmodjuk, az úgynevezett caracol a keréklakatos pisztoly tűzerejének kihasználására épült: a katonák soronként előrelovagoltak, pisztolyaikból sortüzet adtak le, majd felzárkóztak az egység utolsó sora mögé. Fő fegyverük kard, valamint 2–3 vagy esetenként 5–6 pisztoly volt. Védőfegyverzetük sisakból, váll-, nyak-, hát-, mellvértből és vaskesztyűből állt. A nemesi alapokon szerveződő lovasság jelentős tűzerejének köszönhető, hogy a francia vallásháború hadszínterein a pikás gyalogsággal, valamint a tüzérverek alkalmazásától idegenkedő francia lovassággal szemben jelentős sikereket ért el. A tüzerő kihasználásáért cserében azonban lemondtak a gyors és lendületes rohamról is.¹⁰

A lovas lövészek vagy archibusierok a XVI. század első harmadában tűntek fel a harctereken,¹¹ s az 1560-as években már bizonyítottan részt vettek a magyarországi hadszíntér oszmánellenes küzdelmeiben is. Elnevezésüket fő fegyverükről, a keréklakatos könnyű puskáról, azaz arquebusról kapták. Tűzerejük fokozására több, nyeregkápára felszerelt pisztollyal is felfegyverezték őket, míg testük védelmére nyitott sisakot, mell-, nyak-, váll- és hátvértet, valamint vaskesztyűt viseltek. A XVI. század végi gyors ütemű elterjedésük tűzerejükkel és sokoldalú felhasználhatóságukkal magyarázható, hiszen elő- és utóvédharcban, felderítő és őrszolgálatban, valamint portyázásban és a nagy ütközetekben egyaránt megállták a helyüket. Harcmódorukból adódóan a lassan mozgó vagy hadrendbe fejlődött gyalogsággal szembeni alkalmazásuk tűnt a legcélszerűbbnek.¹² Az

⁷ Jähns 1880. 1216–1217. o.

⁸ Delbrück 1920. 144–145. o.

⁹ Redlich 1964. 43.; Fuchs 1972. 222–223. o.; Kelenik 1991. 107. o.; Funcken 2001. 196. o.; Bagi 2005. 47. o.

¹⁰ Kelenik 1991. 107–109. o.

¹¹ Fuchs szerint a schmalkaldeni háború időszakából beszélhetünk első megjelenésükről. Ezzel szemben a Funcken házaspár könyvében az szerepel, hogy már 1534-ben I. Ferenc francia király rendelkezett fegyverzetükről. Eszerint egy 2,5-3 láb hosszú archebussal, egy buzogánnyal és egy karddal kellett hadba vonulniuk. Fuchs 1972. 221–222. o.; Funcken 2001. 194. o.

¹² Wrede 1898. 5–6. o.; Kelenik 1991.

oszmán csapatokkal vívott harcban való szükségességüket mi sem bizonyítja jobban, minthogy Schwendi 1576-ban készült emlékiratában nagyobb szerepvállalásukat sürgette,¹³ 1595 januárjában pedig a Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara tanácsosai szakvéleményükben a német lovasokhoz hasonló nagyságú zsoldot kértek számukra.¹⁴

A *kürasszírokat* vagy *vérteslovasokat*, a XVI. század végi hadseregek legnehezebb fegyverzetű katonáit valószínűleg a lándzsával harcoló lovagi nehézlovasság utódjainak tekinthetjük. A kürasszírok az 1590-es évekre addigi főfegyverüket, a lándzsát teljesen elhagyták. A XVI. század végén fegyverzetük két pisztolyból, nehéz kardból, valamint nehéz páncélzatukból, a kürasszból állt. Azt, hogy a lándzsával együtt ez a lovas csapatnem nem tűnt el a hadszínterekről, annak köszönhetette, hogy a XVI. század közepén fokozottan jelentkezett az igény mind a nyugati hadszíntereken, mind pedig az oszmán haderővel vívott harcokban egy nagy lököerőt képviselő, ám a német lovasokhoz vagy lovas lövészekhez képest közelharcban nagyobb védelemet élvező lovasságra.¹⁵ Példaként említhető erre a mezőkeresztesi ütközet, amikor a keresztény hadvezetés az október 26-i összecsapás alkalmával a csatarend első vonalának közepén egy nagy erejű lovas támadókat hozott létre, amelybe 500 vesztfáliai kürasszírt is beosztottak.¹⁶ A magyar hadszíntéren való megjelenésükkel kapcsolatban mind a német, mind pedig a magyar szakirodalomban – helytelenül – az 1596. év szerepel.¹⁷ Valójában azonban már egy évvel korábban, Esztergom 1595. évi ostromában részt vett 1000 vallon kürasszír Adolf von Schwarzenberg vezetésével.¹⁸ Ekkor egyébként, mint ahogyan már fent említettem, egy hasonló létszámú vallon lovas lövész egység is érkezett a magyar hadszíntérre. A két csapatnem egy *Obrist* alá rendelése nem volt példanélküli a háború későbbi időszakaiban sem. 1600 februárjában Philipp Graf zu Solms 1598 augusztusa óta szolgáló kürasszírjaival azt tervezték, hogy vallon lovas lövészekkel vonják őket össze. Az így létrejött egységet azonban még ugyanezen év novemberében feloszlatták.¹⁹ Egy esztendővel később, 1601 áprilisában Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege azt a megbízást kapta, hogy 5 lovas lövész és 2 kürasszír kompániáját további 3 kompánia francia és lotaringiai kürasszírral egészítse ki.²⁰ Két esztendővel később pedig Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf-ot megbízta meg az Udvari Haditanács egy 800 kürasszír-ból és 600 lovas lövészből álló egység felállításával.²¹

¹³ *Geöcze* 1894. 528. o.; *Kelenik* 1991. 101. o.; *Kelenik* 2005. 985. o.

¹⁴ A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. február 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1 b.

¹⁵ *Kelenik* 1991. 111. o.; *Funcken* 2001. 198. o.

¹⁶ *Kelenik* 2003. 121. o.

¹⁷ *Wrede* 1898. 5. o.; *Kelenik* 1991. 111. o.

¹⁸ *Bagi* 2001. 397., 411–413. o. Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HStA) Hungarica (H) Allgemeine Akten (AA) 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v–321r.; *Ortelius* 1602. 75. o.

¹⁹ ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR)-Wien Protocollum (Pr.) Expedit (Exp.) Band (Bd.) 204. Fol. 424r–v. 1600. február 15.; *Heischmann* 1925. 253–254. o.

²⁰ Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír és lovas lövész vezényletére, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.

²¹ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallungja* 1400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

A *dragonyos* csapatnem létrejöttével és kialakulásával kapcsolatban – hasonlóan a német lovasokhoz – sem mentes a hadtudományi irodalom az ellentmondásoktól és tévedésektől. A csapatnemmél kapcsolatban azt biztosan tudjuk, hogy először 1550 és 1560 között jelent meg a piemonti háborúban. Feladatukat tekintve azonban már a kortársak is különböző, egymástól eltérő véleményeket fogalmaztak meg. Egy részük olyan könnyűfegyverzetű csapatként látta őket, akik mind lovon, mind gyalogosan egyaránt képesek harcba avatkozni. Mások szerint azonban csak a gyors mozgás végett ültették lóra a dragonyosokat, de harcban, mint gyalogosok küzdöttek.²² Ennek az elképzelésnek megfelelően a korszak egyik legjelentősebb katonai teoretikusa – Johann Jacobi von Wallhausen – ezen csapatnemet nem is a lovassághoz sorolta, s a *Kriegskunst zu Fuss* című művében foglalkozott velük.²³

A modern kori hadtörténetírás a dragonyosok harcmódját tekintve ez utóbbi állítást fogadta el.²⁴ Emellett pedig gyökeret vert az az elképzelés, miszerint, mind a lovas lövészeket, mind a dragonyosokat a lovasság és a gyalogság közötti átmenetnek kell tekinteni. Szerintük e két csapatnemet csak az elnevezésük különbözteti meg egymástól, fegyverzetük és harcmódjuk azonos.²⁵

A tizenöt éves háborúban felállított dragonyos egység *Bestallungja* alapján egyértelműen megállapítható, hogy az Udvari Haditanács a csapatnem katonáit gyalogosan és lovon is harcra kívánta vetni. Emellett, bár az 1602. december 29-i keltezésű iratból kiderül, hogy az egyenként 100 főnyi négy kompániát a nem sokkal korábban feloszlott Tilly-féle vallon gyalogezredből kellett toborozni, a szövegben azonban a dragonyosokat egyértelműen és következetesen lovasnak (*Reiter*) nevezték. Az Udvari Haditanács azzal a céllal adott parancsot felállításukra, hogy egy, a német lovas lövészeknél gyorsabb, mozgékonyabb, a gyalogsági tűzharcban járatos egység jöjjön létre. Erre enged következtetni, hogy *Bestallungjukban* páncélatukról egyetlen szó sem esett, így valószínűleg csak egy könnyű mellvértet viseltek.²⁶ A négy kompániát a kapitányok 1603 februárjában állították fel,²⁷ s egészen 1605 áprilisáig szolgálatban álltak.²⁸ Egyik kapitányuk, Laurentio de Rame azonban – immáron *Obristként* – 1605. április 19-én megbízást kapott arra, hogy leköszönt katonáiból új egységet szervezzen, s melléjük a tüzérségnél szolgáló vallonokból egy ötödik kompániát toborozzon, ám 1605 augusztusában döntés született a felfogadottak elbocsátására.²⁹ Az újonnan szervezett egységet a kiállított *Bestallungban* azonban lovas lövésznek nevezték.³⁰ Nehéz eldönteni, hogy az 1602-ben felfogadott vallon gyalogosok 1605-ben újabb „metamorfózison” mentek-e keresztül, és

²² Kelenik 1991. 113. o.

²³ Meynert 1868. 302. o.

²⁴ Wrede 1898. 8. o.; Hummelberger 1963. 27. o.; Barker 1982. 173. o.

²⁵ Meynert 1868. 300–301. o.; Hummelberger 1963. 27. o.; Barker 1982. 173. o.

²⁶ Kelenik 1991. 114. o.

²⁷ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Exp. Bd. 210. Fol. 811v. 1603. december 22.

²⁸ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Registratur (Reg.) Bd. 214 Fol. 421v. 1605. április 20.; Heischmann 1925. 257–258. o.

²⁹ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 214 Fol. 421r. 1605. április 19.; Heischmann 1925. 258. o.

³⁰ Laurentio de Rame *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1605. június 10. ÖStA KA Best. 808/1605.; Heischmann 1925. 258. o.

dragonyosokból lovas lövészeké lettek, vagy a Rame-féle irat kiállításánál hiba történt, és szó sem volt csapatnemváltásról. Véleményem szerint ez utóbbi történt, hiszen egyrészt 1605 júliusában Gilberto de Santhilier-t bízta meg az Udvari Haditanács, hogy a Rame és négy dragonyos kompániája közötti vitát rendezze.³¹ Igaz hat nappal később ugyanezen kormány szerv jegyzőkönyvében már a karabélyos (*Carpiner*) elnevezés szerepelt az egységre vonatkozóan.³² Másrészt egy 1606 elejéről maradt irat szerint közülük egy kompánia még el nem bocsátott dragonyos (!) – Tilly parancsnoksága alatt – Kőszegen zsoldjának elszámolására várt.³³

Itt szeretném felhívni a figyelmet a német nyelvű szakirodalomban újra és újra felbukkanó másik tévedésre. Wrede, Hummelberger és Barker szerint ugyanis ez a csapatnem először 1623-ban állt a császári haderő szolgálatába.³⁴ Ez a megállapítás azonban – mint láttuk – téves, hiszen először 1602 decemberében adtak ki megbízást négy kompánia dragonyos felállítására.

2. A császári szolgálatba lépett nyugati lovas csapatnemek felfogadása

A XVI. században, illetve a XVII. század első felében a császári haderőben harcoló kisebb-nagyobb mezei és végvári zsoldos egységek toborzására és felállítására az uralkodó, ritkábban az osztrák vagy a birodalmi kerületek rendjei kipróbált és vállalkozó szellemű hivatásos katonákat bíztak meg.³⁵ Az is előfordult, hogy egy-egy személy maga ajánlkozott erre a feladatra, mint a tizenöt éves háború időszakában Karl von Mansfeld 1594 őszén³⁶ vagy Georges Bayer de Boppard 1596 áprilisában.³⁷ A két fél szerződést

³¹ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 214 Fol. 457v. 1605. július 20.

³² ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Bd. 214 Fol. 460r. 1605. július 26.

³³ *Heischmann* 1925. 258. o.

³⁴ *Wrede* 1898. 8. o.; *Hummelberger* 1963. 27. o.; *Barker* 1982. 173. o.

³⁵ Meg kell jegyezni, hogy egész Európában a XV. és a XVI. század fordulójától az uralkodók különböző hadivállalkozókat bíztak meg csapatok felállításával. A megbízott személyek gyakran más nemzet tagjai voltak: a spanyol királyok előszeretettel fogadtak fel háborúikhoz német zsoldosokat. A francia vallásháborúban a Német-római Birodalomban felfogadott katonák mindegyik küzdő fél oldalán felbukkantak, vallási hovatartozástól függetlenül. *Jász* 1974. 32. o.; *Edelmayer* 2002. 174–202, 227–264. o.

³⁶ Karl von Mansfeld 1594 őszén, amikor 12 zászló kúrasszír és 13 kompánia lovas lövész, valamint 6000 gyalogos (egy 2000 és egy 4000 fős egységre bontva) felfogadását ajánlotta fel az udvarnak. Alexander von Velen 1595. január 25-i dátummal ellátott jelentése szerint Mansfeld – a vele folytatott megbeszélés alkalmával – 4000 vallon (2000 gyalogos, 1000 vértés és 1000 lovas lövész) zsoldba fogadását javasolta. Végül a magyar hadszíntérré 2000 vértés és lovas lövész, valamint 2500 gyalogos érkezett Flandriából. Karl von Mansfeld instrukciója a császári tárgyalópartnernek, Hans Leonhard von Jellnek, a vallon katonaság felfogadásáról. ÖStA KA AFA 1595/4/3b. Alexander von Velen jelentése II. Rudolfnak, 1595. január 25. ÖStA KA AFA 1595/4/3c.; az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadseregről készült zsoldos kimutatás, 1595. november 25. HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v–321r. 2000 lovas és 6000 gyalogos szerepel Heischmannnál és Thallóczyánál. *Ortelius* 1602. 75. o.; *Thallóczy* 1896. 584. o.; *Heischmann* 1925. 205. o.; *Bagi* 2001. 397., 411–413. o. Karl von Mansfeld életéről: NDB 16. Bd. 79–80. o.

³⁷ 1596 áprilisában a francia vallásháborúk csatáiban a Katolikus Liga oldalán harcolt hadivállalkozó, Georges Bayer de Boppard 1000 kúrasszír és 2000 gyalogos zsoldba fogadására tett ajánlatot a prágai udvarnak. Az Udvari Haditanács abban az évben nem vette igénybe szolgálatait. A következő két esztendőben azonban egy-egy vallon–francia gyalogezred élén a török elleni harc magyar hadszínterén találjuk, ahol egészen haláláig szolgálta II. Rudolfot. Georges Bayer de Boppard felajánlkozása 2000 gyalogos és 1000 kúrasszír II.

kötött egymással, amelynek értelmében az uralkodó kötelezte magát a toborzópenz, valamint a zsold- és élelemellátás biztosítására. Emellett teljhatalommal ruházta fel a hadivállalkozót az adott az egység belső ügyeinek intézésében, hiszen ő nevezhette ki tisztjeit, valamint dönthetett a felfogadásról és az elbocsátásról.³⁸

A katonák kiállításával megbízott személy kötelezettségeit az Udvari Haditanács *Bestallung*ban rögzítette. A lovasegységek felfogadására a tizenöt éves háború időszakában két iratot használtak. A német vagy fekete lovasok, az udvari zászló (*Hoffahne*),³⁹ valamint a háború második felében egyes lovas lövész csapatok⁴⁰ esetében a Lazarus von Schwendi által készített és az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott és az egész birodalom területére érvényes 111 cikkelyből álló *Reiterbestallung* szolgált. Ez az okmány magába olvasztotta a gyalogság felfogadásánál is alkalmazott *Bestallungbriefek*, *Bestallungjegyzékek*, kapitulációk egyes pontjait, valamint tábor rendjét biztosítani hivatott és a lovasság társadalmi presztízsének megfelelően átdolgozott *Artikelbriefek*.⁴¹

A lovas lövészek, kürasszírok dragonyosok és testőr csapatok⁴² toborzásával és vezényletével megbízottak – a felfogadandók nemzetiségétől függetlenül – az előbb említett okmány rövidített változatát vehették át. Ezt „rövid *Bestallung*nak,” vagy ahogyan a kortársak említették, *Bestallungbriefnek*⁴³ nevezhetjük. A *Reiterbestallung*nak a fegyelem fenntartására szolgáló kínosan részletes rendelkezéseivel szemben azonban a többi lovas csapatnem részére kiadott iratokban csak egy egymondatos utalást található arra, hogy a megbízottnak és alárendeltjeinek a lovas artikuluslevél (*Reiter Artikelsbrief*) rendelkezései alapján kell a rendet fenntartaniuk.⁴⁴

Rudolf szolgálatába állítására, 1596 április. ÖStA KA AFA 1596/4/13.; *Kelenik* 1990. 94. o.; *Sahin-Tóth* 2004. 1161–1165. o.; *Sahin-Tóth* 2004a. 297–304. o.

³⁸ Vö. *Nagy* 1985. 142–143. o.

³⁹ Mátyás főherceg udvari zászlójának a *Bestallungja*, 1595. december. ÖStA KA AFA 1595/12/5.; Bernhard Leo Gall *Bestallungja* 400 fős udvari zászló felfogadására, 1597. július 12. ÖStA KA Best. 550/1597. Georg Andreas Hofkirchen *Bestallungja* 300 fős udvari zászló felfogadására, 1598. szeptember 12. ÖStA KA Best. 607/1598.; Adam Gall *Bestallungja* 300 fős udvari zászló felfogadására, 1599. július 27. ÖStA KA Best. 642/1599.

⁴⁰ Joachim von Flans *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn *Bestallungja* 1000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.; Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki *Bestallungja* 1000–1000 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 712/1602.

⁴¹ A speyeri birodalmi gyűlés határozatai, 1570. HHStA Mainzer Erzkanzler Archiv (MEA) Reichstagakten (RA) Fasc. 57, Fol. 61v–82v.; *Lünig* 1723. 58–68. o.; *Meynert* 1854. 86–98. o.; *Janko* 1871. 172–193. o.; *Koller* 1990. 367–368. o.; *Pálffy* 1995. 30–31. o.

⁴² Hans Christof von Tschernambl *Bestallungja* 100 testőr lovas lövész felfogadására, 1598. augusztus 2. ÖStA KA Best. 602/1598.; Hans Christof Urschenbekh *Bestallungja* 100 testőr lovas lövész felfogadására, 1599. július 7. ÖStA KA Best. 638/1599.; Hans Christof Urschenbekh *Bestallungja* 100 testőr lovas lövész felfogadására, 1604. augusztus 2. ÖStA KA Best. 783/1604.; Peter von Asselborn *Bestallungja* egy 150 fős *Rehnfahne* felfogadására, 1602. július 5. ÖStA KA Best. 720/1602. Ernst von Mansfeld *Bestallungja* egy 200 fős *Rehnfahne* felfogadására, 1603. június 5. ÖStA KA Best. 740/1603.; Hans Heinrich von Trotta *Bestallungja* egy 200 fős *Rehnfahne* felfogadására, 1604. június 12. ÖStA KA Best. 770/1604.

⁴³ A lovasság esetében használt *Bestallungbrief* szerkezetében és elemeiben jórészt megegyezett a gyalogság felfogadásához kiadott hasonló irathoz. Vö. Engelhard Khurz von Senftenau kiállított *Bestallungbrief*, 1593. december 9. ÖStA KA Best. 464/1593; Jacob Hannibal von Raittenaunak kiállított *Bestallungbrief*, 1594. július 24. ÖStA KA Best. 477/1594; *Bagi* 2001. 398–399. o.; *Bagi* 2005. 111–112. o.

⁴⁴ Vö. Sigfreid von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Gian Baptista Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo de Verleine, Attilio Vimercato

Mindkét irattípus meghatározta az adott egység szervezetét, a hadbavonulók fegyverzetét, a szolgálat időtartamát (3 hónap), a tisztségviselők és a lovasok létszámát és zsoldját, a nekik szánt előleget és a mustrarhelyen történt várakozás alkalmával fogyasztásra szánt napidíját (*Nachtgeld*), a szemle rendjét, valamint a leköszönésük (*Abdankung*) és végső kifizetésük módját. Emellett felhívták a megbízottak figyelmét, hasonlóan a gyalogságnál külön kiállított *Bestallungsbrief*hez arra, hogy kötelességük alárendeltjeikkel együtt feljebbvalóik (uralkodó, főhadparancsnok és főtábornester) parancsainak engedelmeskedni, s ha szükséges, a 3 hónap után is hűségesen, ellentmondás nélkül szolgálnak tovább.

Az iratok magukba foglalták a pénzügyi visszaélések elkerülésének érdekében tett intézkedéseket is, hiszen a különböző lovas csapatnemekben szolgálatot vállaló nemesekkel – a még a lovagkor tradíciói közül származó módon – hadba vonuló kíséretük (*lange Reihe*) számát meghatározták. A mustrareregiszterbe pedig mind a nemes, mind kísérete tagjainak nevét feljegyezték.⁴⁵ Ez azért volt fontos, mert a nemes a magával vitt katonáinak a zsoldját is átvette, ami visszaélésekre adott lehetőséget.⁴⁶

Az 1570. évi *Reiterbestallung*ban nem szerepelt az *Obrist* fizetése, valamint stábjának összetétele és zsoldja. Az Udvari Haditanács által 1593-ban összeállított irat mindezt

*Bestallung*ja 100–100 vallon lovas lövész élére, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 531/1597.; Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1597.; Barthelomeo Dauern *Bestallung*ja 100 kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 589/1598.; Simon Graf von Lippe *Bestallung*ja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.; Wolf Georg Merzensreitter *Bestallung*ja 500 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 711/1602.; Laurentio de Rame, Charles de Agenta, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff *Bestallung*ja 100–100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602.; Charles Gonzague Nevers hercegének *Bestallung*ja 1000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.

⁴⁵ A *lange Reihe* megállapítása csapatnemenként változó volt. A német lovasok számára 6-12 csatlóst is engedtek, ám a lovas lövészeknél és a kürasszíroknál már csak 2-2, míg a dragonyosoknál egyet sem. Ezzel is kifejezve, hogy az utóbbi három lovasságnál szolgálatot vállalók többsége milyen társadalmi presztízzsel bír. Vö. Karl von Tettau *Bestallung*ja 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Simon Graf von Lippe *Bestallung*ja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Laurentio de Rame, Charles de Agenta, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff *Bestallung*ja 100–100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602.

⁴⁶ Vö. Tervezet 1000 német lovas felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593.; Sebastian Schlick von Passau *Bestallung*ja 1000 német lovas felfogadására, 1593. október 9. ÖStA KA Best. 458/1593.; Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Gian Baptista Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo de Verleine, Attilio Vimercato *Bestallung*ja 100–100 vallon lovas lövész élére, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 531/1597.; Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1597.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallung*ja 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598.; Karl von Tettau *Bestallung*ja 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Barthelomeo Dauern *Bestallung*ja 100 kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 589/1598.; Simon Graf von Lippe *Bestallung*ja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.; Hans von Osterhausen *Bestallung*ja 1000 német lovas felfogadására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallung*ja 1000 német lovas felfogadására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600.; Wolf Georg Merzensreitter *Bestallung*ja 500 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 711/1602.; Laurentio de Rame, Charles de Agenta, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff *Bestallung*ja 100–100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602.; Charles Gonzague Nevers hercegének *Bestallung*ja 1000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.; *Lünig* 1723. 58–60. o.; *Janko* 1871. 172–176. o.

pótolni igyekezett, ám úgy tűnik, hogy ez az egybevont okmánytípus a császári haderőben nem honosodott meg.⁴⁷ Ezzel szemben a frank kerületben használták ezt a *Bestallung*ot. Az 1594-ben az 1 000 fős lovasegység felfogadására készített *Reiterbestallung*-ban ugyan szerepel a stáb összetétele, de az *Obrist* fizetése nem található meg benne.⁴⁸ Valószínűleg azért, mert az irat kiállításának időpontjában még folyt a vita az egység parancsnokának személyét illetően a frank kerület rendjei és a kerület vezetője – *Obristja* – között.⁴⁹ Egy esztendővel később a frank kerület által felállított ugyanekkora lovascapat vezetésével megbízott Hohenlohenek kiállított *Bestallung*jában már szerepeltek az erre a tisztségre juttatandó jövedelmek összessége is.⁵⁰

Mivel a *Reiterbestallung*ban nem tüntették fel a német lovasok és a néhány ezen irat alapján megbízott lovas lövész egység⁵¹ *Obristj*ának, valamint a munkájukat segítő stáb tagjainak havi juttatásait, ezért ezt – a gyalogsághoz hasonlóan – egy külön erre a célra kiállított *Bestallung*jegyzékben határozták meg. Eszerint a parancsnokló közvetlen szolgálatára négy darabont fogadhatott fel. Távollétében feladatát helyettesének kellett el látnia, aki mellett két darabont szolgált. Az egység mindennapjainak megszervezésére az *Obrist*nak zsoldjába kellett fogadnia egy szállás-, egy strázsas- és egy étellemezési mestert,⁵² egy profoszt, egy táborigényes prédikátort, egy szekerész mestert (*Wagenburgmeister*), egy seborvost (*Wundarzt*) egy táborigényes írnokot, és egy lármamestert. A felsoroltakon kívül a stáb tagjai közé tartozott három porkoláb fejenként, egy börtönőr, egy szakács, egy üstdobos (*Hörpauker*), két trombitás, egy tolmács, három darabont, és egy páncélnövés (*Plattner*). Az irat, a gyalogezredek felfogadásával megbízottaknak kiállított *Bestallung*jegyzékekhez hasonlóan, zárásként számot adott arról, hogy az ezred fenntartásának költségeit mely forrásból kívánta fedezni az udvar. A Tettau⁵³ által felállított német lova-

⁴⁷ Tervezet egy német vagy fekete lovas ezred felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593.

⁴⁸ A frank lovasság *Bestallungja* 1594-ből. ÖStA KA Best. 487/1594 Fol. 822r.-823r.

⁴⁹ A frank tartomány seregének az irányítását a kerület *Obristj*ának kellett volna vállalnia. Azonban Georg Friedrich nem kívánta a magyar hadszínterre vezetni a felállítandó 1000 lovas, viszont – hivatkozva az 1555. évi augsburgi birodalmi gyűlésen hozott kormányzati rendelkezésekre – maga helyett két személyt is ajánlott. Ezzel a kerületi rendek nem értettek egyet, mivel Miksa főherceget szemelték ki erre a posztra a választófejedelem visszalépésével. A frank kerület *Obristja* és a kerületi rendek között kialakult vitáról: A frank kerületi gyűlés határozata, 1594. április 21. HHStA MEA Fränkische Kreisakten (FK) Fasc. 4. Fol. 98r.-103v.; A frank kerületi gyűlés határozata, 1594. május 23. HHStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 107r.-111v.; Georg Friedrich brandenburgi örgróf levele a frank kerületi gyűléshez, 1594. HHStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 112r.-115v. A kerületi *Obrist* jogköréről: Lünig 1723. 47–54.

⁵⁰ A frank lovasság *Bestallungja* 1595-ből. HHStA MEA FK Fasc. 5. Fol. 254v.

⁵¹ Csak *Bestallung*jegyzék maradt meg: Karl von Tettau *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 501/1596.; Hans Ludwig von Schlick *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1599. május 6. ÖStA KA Best. 629/1599.; Hans Christof von Puchheim *Bestallungja* 600 lovas lövész felfogadására, 1603. június 10. ÖStA KA Best. 742.; Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 1 000 lovas lövész felfogadására, 1603. július 7. ÖStA KA Best. 744/1603. Más irattal együtt megtalálható *Bestallung*jegyzék: Joachim von Flans *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn *Bestallungja* 1 000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.; Philipp Graf zu Solms *Bestallungja* 600 németalföldi lovas lövész felfogadására, 1601. augusztus 20. ÖStA KA Best. 697/1601.; Wolf Georg Merzensreiter *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 711/1602.; Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki *Bestallungja* 1 000–1 000 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 712/1602.

⁵² Feladataikról lásd: Dilich 1689. 36.

⁵³ Karl von Tettau, a Johannita rend lovagja 1592. novemberében megbízást kapott 100 lovas lövész toborzására. A parancsallal ellentétben 120 lovasot fogadott fel. 1594 februárjában további 180 lovas toborzására ka-

sok fenntartási költségeit 1598-ban a cseh rendek által, a törökelleni harcra jóváhagyott segélyből kellett a hadi fizetómesternek kifizetnie.⁵⁴

Ezzel szemben a több kompániából, illetve zászlósból álló kürasszír és lovas lövész egység felfogadásával és vezényletével megbízott *Obristok* fizetését, illetve stábjuk összetételét és havi zsoldját nem külön *Bestallungjegy*zékben, hanem a *Bestallungbrief*ben tüntették fel.⁵⁵ Ez azonban nem minden esetben történt így. A Simon von Lippenek 1598-ban kiállított iratban ugyanis nem szerepelt sem a megbízott tisztségének megnevezése, sem fizetsége, sem pedig stábjának összetétele és havi zsoldjuk.⁵⁶ Mindezeket egészen biztosan a két szerződő fél egy külön jegyzékben rögzítette.

Az *Obristok* stábjából hiányzott a katonák feletti bírói hatalmat gyakorló soltészi tisztség. A lovasság hadi bírászkodását a *Reiterbestallung* mellékleteként szintén 1570-ben megjelent *Reiterrecht* 18 pontban szabályozta. A lovasság főparancsnoka, a főtábornemester (*Feldmarschall*) a jogszolgáltatás zavartalan menetének felügyeletére egy rátermett és a hadijogban járatos nemest nevezett ki helyetteséül.⁵⁷

A két, a lovasság felfogadására az Udvari Haditanács által kiállított *Bestallung* szerkezete – kis különbségektől eltekintve – megegyezett egymással, tartalmukban azonban a toborzandó csapatok szervezetét tekintve nem csupán csapatnemenként, de azokon belül is jelentős különbségek fedezhetők fel.

3. A császári szolgálatba fogadott nyugati lovas csapatnemek szervezete

A kor hadseregét személyes alkuk sorának eredményeként fogadták fel, és úgy is szerelték le. A különböző lovas egységek felállításánál a hadivállalkozó rátermettsége, érdekérvényesítési képessége és udvari kapcsolatai határozták meg saját, tisztjei, altisztjei, illetve katonái zsoldját, és ezzel függött össze a kiállítandók szervezeti felépítése is. Az egyedi elbírálás miatt nehéz és némelykor talán erőltetettnek is tűnik egy egységes felfogadási koncepciót fellelni, de nem teljesen reménytelen.

pott engedélyt. 1595-ben a csapatot a cseh rendek fogadták zsoldjukba. 1598 júliusától decemberéig cseh segélypénzből 1000 német lovast állomásoztatott Magyarországon. Az ezred zsoldhiány miatt már novemberben szétszéledt. *Heischmann* 1925. 244–245. o.

⁵⁴ Karl von Tettau *Bestallungja* 1000 német lovas élére, 1598. május 18. ÖStA KA Best. 587/1598. Fol. 774r–775v. A lovas egység *Obristj*áról még: *Meynert* 1854. 123. o.; *Heischmann* 1925. 245. o.; *Bagi* 2001. 428–429. o.

⁵⁵ Vö. Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1596.; Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír és lovas lövész vezényletére, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Giorgio Basta *Bestallungja* 1000 vallon lovas lövész felfogadására, 1602. augusztus 12. ÖStA KA Best. 721/1602.; Charles Gonzague Nevers hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.

⁵⁶ Simon Graf von Lippe *Bestallungja* 500 kürasszír vezetésére, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.

⁵⁷ *Lünig* 1723. 69–70. o.; *Janko* 1871. 196–198. o.; *Pálffy* 1995. 41–42. o.; a speyeri birodalmi gyűlés határozatai, 1570. HHStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 85v–88v.

A legegységesebb szervezeti struktúrát a német lovasok felfogadására az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott *Reiterbestallung*ban lehet tetten érni. Eszerint az általában 1000 fős⁵⁸ egységeket, a gyalogsághoz hasonlóan zászlókba (*Fahne*) szervezték. Az irat az *Obrist* stábjának tagjairól nem tesz említést, csak a az alegység tiszttségviselőit és havi zsoldjukat sorolja fel. Ezek szerint a zászlót irányító *Rittmeister* mellett a törzs tagja közé számított egy helyettes, egy zászlós (*Fähndrich*), valamint egy káplán vagy prédikátor, két trombitás, egy írnok, egy szállásmester, egy fegyverkovács, egy patkolókovács, két darabont és egy nyerges. A csapat hatékony irányítása érdekében pedig minden 50 lovas élére egy-egy *Rottmeistert* neveztek ki.⁵⁹

Ez utóbbi tiszttség és a *Rottmeister*ek fizetésének meghatározása⁶⁰ meglehetősen rendhagyó módon történt, hiszen összefüggött az alájuk rendelt katonák számával: A *Rittmeister*ek ugyanis a zászlójukban megmustrált lovas után egy rénes forintot vehettek fel.⁶¹ Az így kiszámítható zsold összege azonban egységenként vagy akár egységeken belül is eltérhetett egymástól, a szemlén részt vettek számától függően. Négy zászló esetén a *Rittmeister*ek 250–250 lovas után kapták fizetésüket.⁶² Ha azonban az alegységek száma csak három volt, akkor előfordult, hogy mindegyikbe 333 katonát osztottak be,⁶³ vagy hogy az *Obrist* 400, míg két *Rittmeister*e 300–300 főt vezényelt.⁶⁴

A *Rottmeister*ek fizetését szintén az alájuk rendelt lovasok számából lehetett kiszámítani, hiszen minden megmustrált után fél forint járt nekik, így összesen 25 rajnai forint illette meg őket.⁶⁵

A német lovas lövészek esetében már a tizenöt éves háború első felében is megállapítható, hogy az egységek szervezési formái, a felfogadással és vezénnyellett megbízott hadivállalkozók számára kiállított *Bestallungsbriefek*, illetve a parancsnokok megnevezései igen változatos képet mutatnak.

Ennél a csapatnemenél mind kisebb, mind pedig több száz vagy akár ezer fős egységek szervezésére adott ki megbízást az Udvari Haditanács. A tizenöt éves háború első felében a lovas lövészeket, a német lovasokhoz hasonlóan, zászlókba szervezték. Egy esetben azonban már 1598-at megelőzően is feltűnik az iratokban egy új alegység elnevezés: Sigfreid von Kollonich nevére 1596. december 20-án kiállított *Bestallung*ban a 700 főnyi

⁵⁸ Vö. Tervezet 1000 német lovas felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593.; Sebastian Schlick von Passau *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1593. október 9. ÖStA KA Best. 458/1593.; Franz lüneburgi herceg *Bestallungja* 4000 (2000-t saját maga, 1000–1000 lovasat pedig két kinevezett ezrdese vezetett) német lovas felfogadására, 1593. november 8. ÖStA KA Best. 460/1593.; Albrecht von Pietipessky *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 502/1596.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598.; Karl von Tettau *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Hans von Osterhausen *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600.

⁵⁹ A német lovasok tiszttségviselőiről lásd még: *Meynert* 1854. 123–124. o.; *Dilich* 1689. 38–39. o.

⁶⁰ A lovasság tagjainak fizetésével egy külön fejezetben fogok foglalkozni.

⁶¹ *Lünig* 1723. 59. o.; *Janko* 1871. 175. o.

⁶² Tervezet 1 000 német lovas felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593.

⁶³ Feljegyzés a frank kerületi lovasság szervezéséről 1594-ből. HHStA MEA FK Fasc.: 4., 116r.-117r.

⁶⁴ Hans von Osterhausen *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.

⁶⁵ *Lünig* 1723. 60. o.; *Janko* 1871. 176. o.

német lovas lövész szervezeti egységeként a svadron vagy kornéta (*squadrigelie oder cornette*) elnevezés található.⁶⁶ Nehéz eldönteni, hogy a vallon-francia elnevezési minta korai megjelenéséről van-e szó, vagy maga az irat megszövegezője sem használta ezeket a fogalmakat következetesen. Számomra ez utóbbi variáció tűnik elfogadhatónak, mivel Kollonich a következő két esztendőben is hasonló nagyságú egységek szervezésére kapott megbízást, ám mindkét esetben a *Bestallungbrief*ben újra a zászló elnevezés szerepel szervezeti egységként.⁶⁷

A zászlók felfogadásával és vezetésével – a gyalogsághoz hasonlóan – a *Hauptmannok* bízták meg.⁶⁸ Emellett egy esetben feltűnik a sokkal nagyobb társadalmi presztízsű és nem mellékesen, jelentősen nagyobb zsolddal együtt járó *Rittmeisteri* tisztség is: a már a fent említett Kollonich részére 1596, 1597 és 1598 decemberében kiállított *Bestallungok*ban az alegységek vezetőit ezzel a címmel kívánták kinevezni.⁶⁹

A tisztségek és szervezeti egységek elnevezéseinek használatában mutatkozó egyedi viszonyokat tovább bonyolítja, hogy ezen csapatnem zászlóinak létszáma a német lovasoknál előfordult eltéréseket jócskán felülmúlja. Az iratok tanúsága szerint ugyanúgy előfordultak a 100, 120, 125 és 200 fős egységek,⁷⁰ mint a 400 lovasból állók. Ez utóbbi esetben azonban meg kell jegyezni, hogy ez az alegység az *Obrist* közvetlen irányítása alá tartozott.⁷¹

A császári hadsereg kötelékében – a német egységek mellett – vallon, németalföldi és olasz lovas lövész alakulatokat is szolgáltak. Ellentétben azonban a német lovas lövészek esetében bemutatott – a tisztségek és szervezeti egységek használatában mutatkozó egyedi viszonyoktól – a zsoldba vettek már a tizenöt éves háború első időszakában is 100 főnyi kompániákba szervezték, amelyeket kapitányok (*Capitan*) vezettek.⁷² A hábo-

⁶⁶ Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.

⁶⁷ Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1596.; Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.

⁶⁸ Vö. Hans Jacob von Thun és Ulrich von Königsberg *Bestallungja* 125–125 lovas lövész felfogadására, 1593. május 3. ÖStA KA Best. 451/1593.; Karl von Tettau *Bestallungja* 120 lovas lövész felfogadására, 1593. július 12. ÖStA KA Best. 455/1593.; Balthasar Freidrich von Ossa *Bestallungja* 150 lovas lövész felfogadására, 1593. november 22. ÖStA KA Best. 465/1593.; Mintairat egy 150 vagy 200 fős lovas lövész csapat felfogadására, 1595. ÖStA KA Best. 498/1595.

⁶⁹ Vö. Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1596.; Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.

⁷⁰ Vö. Hans Jacob von Thun és Ulrich von Königsberg *Bestallungja* 125–125 lovas lövész felfogadására, 1593. május 3. ÖStA KA Best. 451/1593.; Karl von Tettau *Bestallungja* 120 lovas lövész felfogadására, 1593. július 12. ÖStA KA Best. 455/1593.; Balthasar Freidrich von Ossa *Bestallungja* 150 lovas lövész felfogadására, 1593. november 22. ÖStA KA Best. 465/1593.; Mintairat egy 150 vagy 200 fős lovas lövész csapat felfogadására, 1595. ÖStA KA Best. 498/1595.

⁷¹ Vö. Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1596.; Sigfried von Kollonich *Bestallungja* 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.

⁷² Vö. Gian Baptista Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo de Verleine, Attilio Vimercato *Bestallungja* 100–100 vallon lovas lövész élére, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 531/1597. Mintairat egy 100 fős vallon lovas lövész kompánia felfogadására, 1597. ÖStA KA Best. 533a/1597.; Giorgio Basta *Bestallungja* 100 vallon

rú folyamán összesen tizenhat alkalommal adott ki az Udvari Haditanács megbízást ezen csapatok felállítására illetve vezetésére, amelyből tíz esetben a megbízott egy kompániára kapott engedélyt. Hat hadivállalkozónak pedig nagyobb egység toborzását és vezénytelét adták feladatuk: 1597. május 8-án három személyt, Alphons von Montecuccolit, Germanico Strassoldot és Carlo Formentint, kapitányi rangban 2 kompániába szervezve 200-200 főnyi lovas lövész egység felállításával bízták meg.⁷³ Az 1602-ben felállított négy – egyenként száz fős – vallon dragonyos kompániát az Udvari Haditanács a németalföldi, olasz, vallon lovas lövészek mintájára szervezte meg.⁷⁴

Az Udvari Haditanács rendelkezése szerint a hadivállalkozók által felfogadott kürasszírokat általában 100 fős kompániákba szervezték,⁷⁵ amelyek vezetésével kapitányokat bízták meg.⁷⁶ Egy esetben tértek el ettől a gyakorlattól: 1603. augusztus 10-én Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf-ot megbízták egy 800 kürasszírból és 600 lovas lövészből álló egység felállításával. A Mercoeur halála után átvett és 6 kompániára kiegészített csapatához az alsó-szász kerületből udvari szolgálatba állt, és már leköszönt braunschweigi kürasszírokból kellett zsoldba fogadnia. Az „újonnan” toborzandó kompániák élére az *Obrist* – az irat rendelkezése szerint – *Rittmeistereket* volt köteles kinevezni, amelyek közül 200 kürasszír élére Otto Plato von Helvesent, míg további 100 fő vezetésére Johann von Boberßawt állította.⁷⁷ A kapitányi címmel szemben azért ezt a tisztséget határozta meg az irat készítője, mert a braunschweigi tiszteik a birodalmi kerület szolgálatába is ezekkel a feltételekkel lettek felfogadva.⁷⁸

Mint láthattuk, a lovasság szervezetének meghatározásánál egyrészt az Udvari Haditanács igyekezett kiállítani egy, a csapatnemekre jellemző, egységes rendszert. Másrészt, főként a német lovas lövészek esetében szembeötlő, hogy a hadivállalkozókkal kötött szerződés pontjait kialakított egyedi érdekeik módosították és szabták meg.

lovas lövész felfogadására, 1598. január. ÖStA KA Best. 561/1598.; Giangiacomo Barbiano de Belgiojoso *Bestallungja* 100 németalföldi lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 23. ÖStA KA Best. 745/1603.

⁷³ Alphons von Montecuccoli és Germanico Strassoldo *Bestallungja* 200–200 vallon lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 530/1597.; Carlo Fomentin *Bestallungja* 200 olasz lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. 533/1597.

⁷⁴ Laurentio de Rame, Charles de Agenta, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff *Bestallungja* 100–100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602.

⁷⁵ Kivétel ez alól a Lubin Carra nevére kiállított *Bestallung*, amely értelmében ő 150 kürasszír felett parancsnokolt. Lubin Carra Chamgaillard urának *Bestallungja* 150 kürasszír felfogadására, 1604. március 28. Ugyanezt kapta 100 kürasszírra Morrand Fassato és Camillo Copoli. ÖStA KA Best. 767/1604.

⁷⁶ A kürasszír kompániák létszámáról: Barthelomeo Dauern *Bestallungja* 100 kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 589/1598.; Simon Graf von Lippe *Bestallungja* 500 kürasszír vezetésére, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír és lovas lövész vezénytelére, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Charles Gonzague Nevers hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602. Kivétel ez alól az 1604-ben, Lubin Carre, Chamgaillard urának kiállított *Bestallung*, amelyben ő 150 főnyi kürasszír felfogadására kapott megbízást. Lubin Carra, Chamgaillard urának *Bestallungja* 150 kürasszír felfogadására, 1604. március 28. ÖStA KA Best. 767/1604.

⁷⁷ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallungja* 1400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

⁷⁸ A közös német–francia–lotharingiai lovasegységből azonban – úgy tűnik – nem lett semmi. *Heischmann* 1925. 255–256. o.

4. A császári szolgálatba fogadott lovasság toborzása és a toborzottak mustrája

Miután a megbízott hadivállalkozó kialakulta felállítandó egysége létszámát, saját, illetve alárendeltjei bérét, és átvette a fent említett iratokat, valamint a rendelkezésére bocsátott előleget, kezdetét vette a toborzás. Nem volt azonban példa nélküli, hogy a későbbi haszon reményében ez utóbbit megelőlegezte megbízójának.⁷⁹

Elsőként az egység felállításával megbízott felfogadta a beosztottjait, *Rittmeistereit*, *Hauptmannjait* vagy kapitányait, s a *Bestallungban* foglaltak szerint, a zászlók, illetve kompániák számának megfelelően szétosztotta közöttük az adott egység felállításához szükséges pénzt és a toborzópátens másolatát, valamint kijelölte számukra a toborzókerületet és a mustrahelyet. Az *Obrist* ezekre a posztokra igyekezett olyan személyeket alkalmazni, akik lekötelezettjei vagy személyes ismerősei voltak.⁸⁰

A toborzás a toborzópátens kihirdetésével vette kezdetét az erre kijelölt területen. Már ekkor megkezdődött az egység szervezése, hiszen a tisztek szokás szerint egy-egy tábori írnokot (*Feldschreiber*) is magukkal vittek, aki röviden lejegyezte minden zsoldba fogadott kereszt- és vezetéknevét, születési helyét, az átadott előleg (*Anrittgeld*) összegét, valamint felszerelését, amellyel a mustrán meg akart jelenni.⁸¹ Az előlegből kellett a felfogadottnak az utazását és fenntartását megoldania, míg a mustrahelyre nem ért. Gyakran azonban ez az összeg nem volt elegendő a költségek fedezésére, ugyanis a toborzó- és a mustrahely között nem egy esetben több száz kilométer távolság volt, vagy a leendő katona az átvett pénzt egyszerűen a környék fogadóiban elitta.⁸² Bizonyos esetekben előfordult, hogy a toborzott első zsoldjára előleget kapott, amit azután bejegyezték a mustralistára. Ezen eljárás lezárásaként a toborzottak egy *Laufzettel*⁸³ kaptak, amire felírták a szemle helyét, időpontját, valamint a mustrahelyen az előzetes szervezéssel megbízott *Fourierek*, szállásmesterek nevét.⁸⁴

A *Reiterbestallungban* Schwendi úgy határozta meg, hogy a *Rittmeisterek* a német lovasokhoz, amennyire csak lehetséges, csak nemeset fogadjanak fel, akiknek gyakorlott lovasokkal és csatlósokkal, valamint megfelelő felszereléssel kellett rendelkezniük. Emellett a toborzónak ügyelni kellett arra, hogy kétes elemek ne keveredhessenek a felfogadottak közé, így is csökkentendő bármiféle lázadás lehetőségét. A hadba vonulóknak kötelességük volt kíséretük tagjait olyan megfelelő ruházattal ellátni, amely mind a katonát, mind pedig fegyverzetét megóvta az időjárás viszontagságaitól.⁸⁵

A lovas lövészek és a kürasszírok felfogadását és vezényelést vállaló hadivállalkozóknak a német lovasokhoz hasonló, szigorú társadalmi megköötöttségekkel nem kellett

⁷⁹ Redlich 1964. 41. o.; Waidmayr 2003. 44. o.; Blau 1985. 24. o.

⁸⁰ Redlich 1964. 41. o.; Waidmayr 2003. 44., 46. o.; Baumann 1994. 53. o.; Möller 1976.; Rüstow 1864. 202. o.

⁸¹ Waidmayr 2003. 47. o.; Möller 1976. 15. o.; Burschel 1994. 100. o.; Rüstow 1864. 202–203. o.

⁸² Waidmayr 2003. 47. o.; Krüger 1996. 49. o.

⁸³ A szó pontos fordítását nehéz megadni, jelentését csak körülírni lehet. Ez egyfajta útlevelnek vagy igazolásnak tekinthető.

⁸⁴ Waidmayr 2003. 47. o.; Möller 1976. 15. o.; Burschel 1994. 97–114. o.; Baumann 1994. 53–57. o.; Blau 1985. 22–27. o.

⁸⁵ Janko 1871. 173., 177–178., 193. o.

„megküzdeniük.” Előbbiek esetében a nemesi származás nem volt elengedhetetlen,⁸⁶ s e két csapatnem felfogadásával megbízottakat – séma szerint – csak arra intették, hogy lovasaik tapasztaltak és bátrak legyenek.⁸⁷ A két lovasscsapatnemben szolgáló nemeseknek pedig meghagyták, hogy a magukkal hozott lovasok fegyvereit és fegyverzetét biztosítsák.⁸⁸

A mustrahely kijelölése közel sem volt tekinthető problémamentesnek. A tizenöt éves háború időszakában a német gyalogság és lovasság megmustrálására – a magyar hadszíntér közelsége miatt – az esetek többségében az alsó-ausztriai tartományban került sor.⁸⁹ Emellett az általam átvizsgált *Bestallung*okból kiderül, hogy az Udvari Haditanács Csehországban (Königrätz),⁹⁰ Sziléziában (Troppau),⁹¹ Morvaországban (Wischa)⁹² is jelölt ki szemlehelyeket a zsoldba fogadottak részére.

A vallon, francia és lotaringiai lovasságot többnyire Bécs környékén mustrálták meg először.⁹³ Kivétel ez alól a Giovanni Baptista Miniati 1597. május 7-i keltezéssel kiadott *Bestallung*ban szereplő utasítás, amely szerint a 100 vallon lovas lövész felfogadásával megbízott kapitánynak mustrahelyül a Kölni Választófejedelemség területét határozták meg.⁹⁴ A Jacomo Barbiano de Belgiojoso által felfogadott 100 vallon lovas lövést pedig az Udvari Haditanács rendelkezése szerint Kassán kellett szemlére vinni.⁹⁵

A császár zsoldjába szegődött olasz lovasok mustrájának helyszínét az udvar az Itáliai-félszigethez legközelebb eső területen, Dél-Tirolban jelölte ki: Giulio Cesare Strassoldo 300 lovas lövészének 1595-ben a Görzi grófságban kellett szemlén részt vennie.⁹⁶

Amennyiben mind a felfogadott lovasok, mind pedig az uralkodó által kijelölt biztosok is megérkeztek a mustrahelyre, kezdetét vehette a szemle. A *Reiterbestallung* 18.

⁸⁶ Wrede 1898. 6. o.

⁸⁷ Vö. Gian Baptista Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo de Verleine, Attilio Vimercato *Bestallungja* 100–100 vallon lovas lövész élére, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 531/1597.; Simon Graf von Lippe *Bestallungja* 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.

⁸⁸ Wrede 1898. 6. o.

⁸⁹ Vö. Peter von Asselborn *Bestallungja* egy 150 fős lovas lövész kompánia élére, 1602. július 5. ÖStA KA Best. 720/1602.

⁹⁰ Karl von Tettau 1000 német lovasának a mustrájáról: Emlékeztető Waclaw Berkha, Albrecht Behaim és Felitian Mosch mustrafelügyelők részére, 1598. július. ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (HKA), Hoffinanz Protocollum (Pr.) Register (R.) weise Nummer (w Nr.) Band (Bd.) 516 Prag 1598. Fol. 190r.

⁹¹ Abraham Dohna *Bestallungja* 600 lovas lövész felfogadására, 1594. február 9. ÖStA KA Best. 472/1594.

⁹² Sdenko Berkha *Bestallungja* 600 németlovas felfogadására, 1594. február 23. ÖStA KA Best. 473/1594.

⁹³ Sahin-Tóth 2004. 1180. o.; Simon Graf von Lippe *Bestallungja* 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Flaminio Alticati *Bestallungja* 100 kürasszír felfogadására, 1599. április 14. ÖStA KA Best. 623/1599.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír és lovas lövész vezényletére, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Giorgio Basta *Bestallungja* 1000 vallon lovas lövész felfogadására, 1602. augusztus 12. ÖStA KA Best. 721/1602.; Carlo Gonzaga duca di Nivers *Bestallungja* 1000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.

⁹⁴ Giovanni Baptista Miniati kapitány *Bestallungja* a 100 vallon lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 531/1597.

⁹⁵ Giacomo Barbiano de Belgiojoso *Bestallungja* 100 vallon lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 23. ÖStA KA Best. 745/1603.

⁹⁶ Giulio Cesare Strassoldo *Bestallungja* 300 lovas lövész felfogadására, 1595. március 17. ÖStA KA Best. 486/1595.

cikkelyének értelmében, a *Rottmeisterek* vezetésével 50 lovasonként meghatározott rendben, egymás után kellett elvonulniuk a toborzottnak a szemlére kirendelt biztosok előtt.⁹⁷ A mustra alkalmával a lovasok kereszt- és vezetéknevét be kellett jegyezni mustralajstromba.⁹⁸ Mindeddig magam egy, a lovasok szemléről készített iratot találtam kutatásaim során. Eszerint 1595. május 8-án a frank kerület 1000 német lovasának toborzását és mustráját felügyelő hadbiztosok név szerint felsorolták a zászlók alá állt nemeseket, de kíséretük tagjainak – ellentétben a *Reiterbestallung* rendelkezésével – nevét nem, csak számát adták meg.⁹⁹

A szemle alkalmával azonban nem csupán a *Bestallungok*ban is említett visszaélésekkel kellett megbirkózniuk az oda rendelt személyeknek. 1594 júliusában a frank kerület által kiállított 1000 német lovas mustráján Hieronymus von Kress fizetőmester és a császári biztosok (Dietrich von Schwendi és Paul Kurcka) igen komoly problémával kerültek szembe, hiszen a kijelölt helyen, az előre megadott időben a tervezett három zászló lovasból mindössze egy, a bambergi jelent meg, azonban az sem teljes létszámban. A másik kettő (würzburgi és nürnbergi) – a távoli toborzóhelyek miatt – még messze járt. Miután a jelenlévőkhöz megérkezett a hiányzó 43 ló,¹⁰⁰ *Rittmeisterük*, Christoff von Brandstein, a *Bestallungjukra* – amely szerint hét napnál tovább nem lehetett várakoztatni mustra¹⁰¹ nélkül a katonákat – és a drágaságra hivatkozva követelte azonnali megmustrálásukat és kifizetésüket. Azonban Kress nem volt hajlandó egy külön szemlét tartani részükre, s a már kijelölt július 29-i dátumhoz ragaszkodott. A másik két zászló július 23-án, illetve 25-én megérkezett. Kress úgy vélte, hogy vitáját lezárandó Brandsteinnel, azonnal hozzáfog a mustrához. A két zászló kapitánya azonban lovaik fáradtsága miatt néhány nap haladékot kért. Így a szemle ideje augusztus 3-ára csúszott. A későn érkezett zászlók lovasai azonban hangosan fejezték ki csalódottságukat, mikor kihirdették ezt a megállapodást, hiszen a bambergiek előlegre és várópénzre (*Wartgeld*) 24 rajnai forintot kaptak, míg ők csak 18-at, s azzal fenyegetőztek, hogy semmiképpen sem engedik magukat megmustráltatni, és még kevésbé kívánnak a török ellen vonulni ilyen feltételekkel. Kress ebben a drámai helyzetben – más eszköze nem lévén – a katonák becsületére próbált apellálni: a kerületi rendek elégedetlenségére, valamint az egész kereszténység érdekét szolgáló hadjárat fontosságára utalt. Ezek a szavak azonban vajmi keveset értek, a lovasok kitarítottak elhatározásuk mellett. A megbízott kerületi fizetőmester végül kénytelen-kelletlen engedett a katonák nyomásának és a császári biztosok ajánlásának, és különböző jogcímenek kifizette a maradék 6 forintot lovasonként, bár jogtalanul és felesleges költségnek tartotta ezt. Mindezek eredményeként augusztus 3-án megtartották a mustrát, és az egység elindulhatott a magyar hadszíntérre. Kress mentségül mindenképpen meg kell említeni, hogy a kerület rendjei által felkért *Obrist*, Miksa főherceg lemondott tisztségéről még július 19-én, valószínűleg azért, mert ekkoriban vette át a belső-ausztriai tartományok kormányzását. A helyettesül kijelölt Wilhelm Freiherr

⁹⁷ *Janko* 1871. 176. o.; *Lünig* 1723. 60. o.; a speyeri birodalmi gyűlés határozatai, 1570. HStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 64v.; a Fronsperger által készített *Reiterbestallungban* a 25. cikkely. *Fronsperger* 1573. XIVr.

⁹⁸ *Lünig* 1723. 60. o.; *Janko* 1871. 177. o.

⁹⁹ A hadbiztosok jelentése, 1595. május 8. HStA MEA FK Fasc. 5. Fol. 199r–214v.

¹⁰⁰ Feljegyzés a frank kerületi lovasság szervezéséről, 1594. HStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 116r.

¹⁰¹ A frank lovasság *Bestallungja* 1594-ből. ÖStA KA Best. 481/1594.

von Redern pedig betegségre hivatkozva maradt távol a frank lovasság táborától. Így a kerületi fizetőmester mögött nem állt olyan tekintély, amely jobb belátásra bírta volna a parancsmegtagadásra készülő katonákat.¹⁰² A német lovasoknak a szemle végeztével felolvasták a *Reiterbestellung* pontjait, amelyre a megjelenteknek a főtábornester felszólítására szintén esküt kellett tenniük. Majd bemutatták tisztségviselőiket.¹⁰³

5. A császári szolgálatba fogadott nyugati lovasság leszerelése vagy továbbszolgálása

A hadjárat befejeztével az uralkodó akarata szerint az egységet vagy feloszlatták vagy tovább szolgált. Az egység feloszlátását nemritkán maguk a katonák kérték, hogy elmaradt zsoldjukat megkapják. Anyagi igényeik kielégítése esetén a további szolgálat ellen nem emelhetek volna kifogást. A zsoldosok azonban legtöbbször megtagadták a továbbszolgálatát, mivel jól tudták, hogy erre pénz még annyi sem lenne, mint a feloszlátásukra. A legtöbb esetben nem maradt egyéb lehetőség, mint az, hogy a csapatot kvártélyba vonulásra utasítsák, így a katonák a lakosság kirablásával tarthassák el magukat. Ezután az Udvari Haditanács az egységnek vagy zászlónak egy feloszlátási helyet (*Abdankplatz*) jelölt ki általában Alsó-Ausztriában, ahol hosszabb vagy rövidebb idő elteltével megtörtént a leszerelésük. A zsoldosok külön kérték, hogy ne egy elszegényedett vidékre, hanem egy „jó” feloszlátási helyre rendeljék őket. Az egység leszerelésének alkalmával – német szokás szerint – a csapatzászlókat bevonták, a katonákat lefegyverezték és menlevéllel (*Passport*) elbocsátották. A feloszlátást egy külön erre rendelt felügyelő irányításával mustrával kellett egybekötni, azért hogy a zsoldra jogosultak pontos létszámát, a lovasságnál a lovak hiányát, a csapat által a különböző helyeken okozott károkat, valamint az elmaradt zsoldot meg lehessen állapítani. Ekkor a kifizetendő pénz mértékéről is megalkudtak a felek a legutolsó mustralajstrom alapján. Az egység köteles volt a korábban, valamint a feloszlátási helyen okozott károkat összeírni (aláírással és pecséttel ellátva) és megtéríteni a zsold kifizetése után.¹⁰⁴ Addig is egy nyílt pátensben az uralkodó a károsultak türelmét kérte.¹⁰⁵

A katonák még ezt – a már lecsökkentett – zsoldot sem kapták meg teljes egészében készpénzben. Részükre a ki nem fizetett hópénz értékében hitellevelet, az úgynevezett *Restzettel* állították ki,¹⁰⁶ amelyet a hadi fizetőmesteri hivatalban lehetett beváltani.¹⁰⁷ Ezeket az *Obrist* vagy a tisztek, vagy nem ritkán polgárok vásárolták fel a katonáktól, hogy később ők követeljék a teljes térítést.¹⁰⁸ Az egységet elbocsátó megállapodást a fő-

¹⁰² Hieronymus von Kress jelentése a frank kerületi gyűléshez, 1594. szeptember 28. HHStA MEA FK Fasc. 4. Fol. 133r–137v.

¹⁰³ *Meynert* 1854. 99. o.

¹⁰⁴ II. Rudolf 1600 novemberében parancsba adta, hogy a 6 francia lovas kompánia leszerelésénél a nekik fizetendő hátralékos zsoldból vonják le az általuk okozott károk értékét. II. Rudolf levele Mátyás főherceghez, 1600. november 15. ÖStA KA AFA 1600/11/1.

¹⁰⁵ Megállapodás Heinrich Kreziriercki lovasainak feloszlátásáról, 1596. január 29. ÖStA KA AFA 1596/1/9 ½.

¹⁰⁶ *Heischmann* 1925. 193–195. o.

¹⁰⁷ Megállapodás Heinrich Kreziriercki lovasainak feloszlátásáról, 1596. január 29. ÖStA KA AFA 1596/1/9 ½.

¹⁰⁸ *Heischmann* 1925. 193–195. o.

herceg, a csapatot felosztató bizottság tagjai, valamint a csapatot vezénylő tiszt hitelesítette aláírásával, mint például 1596 januárjában Krezirierzki *Rittmeister*.¹⁰⁹ A leszerelt katonaságot pedig fel kellett szólítani, hogy tovább ne élőködjenek a felosztási helyen élő alattvalókon és vonuljanak el.¹¹⁰

A Nicolaus Gablmann által 1595. november 25-én készített kimutatásból kiderül, hogy abban az évben, a hadjáratot követően a frank, cseh rendek által felfogadott német lovas lövészek, alsó- és felső-ausztriai, morva, mecklenburgi, rajnai, valamint sváb lovasaságot részben felosztatták, részben téli táborba vonult.¹¹¹

A felfogadott egységeknek – ha rendszeresen kapták a katonák a zsoldjukat – a szerződésük lejárta után tovább kellett szolgálniuk, amíg ezt az uralkodó szükségesnek tartotta. Ezen elv megvalósulását azonban a krónikus pénzhiány, a hatalmas mértékűre dagadt zsoldhátralék megakadályozta. Kiutat kellett tehát keresni a császár vagy a főhadparancsnok követelése, valamint a zsoldosok kifizetésre vagy felosztásra vonatkozó igénye között. A megegyezés egyetlen járható módja az úgynevezett *Accordo* (megállapodás) megkötése volt, amelyet feltehetően németalföldi minta alapján honosított meg az Udvari Haditanács a vallon, francia és lotaringiai csapatok továbbbszolgáltatására.¹¹²

1595. december 21-én például *Accordo*t kötött Mátyás főherceg megbízottjaival Adolf von Schwarzenberg, amelynek értelmében a hátralékban lévő zsoldjukról megállapodtak, a lovasok okozta kárt meg kellett téríteni, a megmaradtakat pedig új egységeké kellett szervezni.¹¹³ A vallon kürasszírokat és lovas lövészeket 1596. január 5-én Ernst zu Eck, Jacob Püchler és Hans Leonhard von Jell biztosok megmustrálták, újjászervezték (*Reformierung*), aegységeit összevonták (*Reduktion* vagy *Unterstoßung*), és az új feltételek mellett megszabták az összesen hat kompániát kitevő csapat fizetését is.¹¹⁴

Az *Accordo*val továbbbszolgált egységeket a következő hadjárat évből újonnan toborzott egységekkel egészítették ki. A vallon, francia, lotaringiai és német kürasszírok esetében is találunk arra példát, hogy a magyar hadszíntéren kieleltetett egységeket újak toborzásával feltöltötték és átszervezték: 1601. április 12-én Mercour kapott arra megbízást, hogy megmaradt 200 lovasa mellé még 3 kompániát fogadjon zsoldba. 1602. május 7-én Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf kapott megbízást szintén 300 kürasszír felfogadására, a már meglévő 3 kompániája mellé. Egy esztendővel később szintén ő vehetett át megbízást az Udvari Haditanácstól arra, hogy az 1400 főből álló lovasságát egészítse ki elbocsátott kürasszírokkal és lovas lövészekkel.¹¹⁵ Arra is akad példa, hogy az átszervezés alkalmával a zsoldosok más fegyvernem kötelékébe kerültek, hiszen – mint

¹⁰⁹ Megállapodás Heinrich Kreziriercki lovasainak felosztásáról, 1596. január 29. ÖStA KA AFA 1596/1/9 ½.

¹¹⁰ Az Adolf von Althan Freiherr gyalogezredének kilengései elleni pátens, 1599. november 24. HHStA MEA Mandate, Patente und Passbriefe in Kriegsachen Konv. 2. Fol. 113r–v.

¹¹¹ *Heischmann* 1925. 230., 236–237. o.

¹¹² Uo. 196. o.

¹¹³ Adolf von Schwarzenberg *Accordo*ja, 1595. december 21. ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a., illetve ÖStA KA Best. 496/1595.

¹¹⁴ Jegyzék az újjászervezett Schwarzenberg-féle vallon lovasságról, 1596. január 5. ÖStA KA Best. 499/1596.; *Heischmann* 1925. 225–227., 251–252. o.

¹¹⁵ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallung*ja 1400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

ahogyan már említettem – 1602 novemberében Tilly vallon gyalogezredének 400 katonája – négy századba osztva – dragonyosként szolgált tovább a magyar hadszíntéren.¹¹⁶

A továbbbszolgálókat téli szállásra rendelték. A vallonokat általában magyar területeken helyezték el, megkímélendő az örökös tartományokat, s ellátásukkal a környék vármegyéit, városait és falvait bízták meg. Az uralkodó eltartásukat egyszerűen áthárította a környék vármegyéire, akik határozataikban megfelelő árszabás ellenében vállalták is ezen feladat teljesítését. A kvártélyra rendelték azonban fizetlenségük miatt gyakran a környékről maguk „szerezték be” a létfenntartásukhoz szükséges élelmet, takarmányt és tüzelőt. Sopron, Vas és Zala vármegyék nemesi közgyűléseinek anyagaiban bőségesen és gyakori ismétlődéssel találhatóak olyan cikkelyek, amelyekben a tanácskozni gyűlt nemesek panasszal éltek a falvaikat sarcoló vallonokkal és franciákkal szemben, s áthelyeztetésükért folyamodtak Mátyás főherceghez.¹¹⁷

6. „A háború éltető ereje a pénz”¹¹⁸

A Zacharias Geizkoflertől 119 idézett mondat kitűnően kifejezi azt, hogy a XVI. század végének kortársai mennyire tisztában voltak azzal, hogy egy háború sikeres megvívása az anyagi források kiapadásától vagy bőségétől nagymértékben függött. A továbbiakban azt mutatom be, hogy a tizenöt éves háborúban szolgált lovasoknak – a felfogadásukra kiadott *Bestallungok* szerint – az Udvari Kamarának hónapról-hónapra mekkora összeget kellett volna utalványoznia, s ebből mennyi jutott el valójában hozzájuk. Fontos kérdés tisztázni, hogy a hadivállalkozók hogyan igyekeztek – saját érdekeiket maximálisan szem előtt tartva – minél több pénzt kisajtolni megbízójuktól, ezzel is tovább növelve a háború árát.

6.1. A császári szolgálatba fogadott nyugati lovasság költségei

Az 1597/1598. évi és az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésekre összeállított pozíciókban a császári udvar a rendek segélyének szükségességét a hadsereg fenntartásának óriási és folyamatosan emelkedő kiadásaival igyekezett alátámasztani. A császári lovasság költségeinek vizsgálatánál a csapatnemenként és a csapatnemen belül szerte-

¹¹⁶ Laurentio de Rame, Charles de Agenta, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff *Bestallungja* 100–100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602.; *Fuchs* 1972. 221. o.; *Heischmann* 1925. 250. o.

¹¹⁷ *Sahin-Tóth* 2004a. 1156–1177. o. A vallon és francia katonaság ellátásáról: *Bilkei-Turbuly* 1989. 632. c., 640. c., 656. c., 665. c.; *Turbuly* 2002. 231. c., 243. c., 244. c., 295. c.; 410. c., 432. c.; *Tóth P.* 1989. 492. c., 493. c., 505. c., 509. c., 511. c., 517. c., 524. c., 539. c., 633. c., 641. c.; *Tóth P.* 1992. 761. c., 768. c., 771. c., 936. c. Zacharias Geizkofler feljegyzése Mátyás főhercegnek, 1599. augusztus. ÖStA KA AFA 1599/8/12.

¹¹⁸ „*Nervus belli ist das geld*”, vö. *Müller* 1901. 256. o.

¹¹⁹ A dél-tiroli Brixenben (ma Bressanone, Olaszország) született Zacharias Geizkofler (1560–1617) kora egyik legkitűnőbb pénzügyi szakembere volt. Egyetemi tanulmányai után a Fugger család szolgálatába szegődött, majd 1589-ben birodalmi fizetómester lett, amely hivatalát 1604-ig töltötte be. Kinevezését a különböző délnémet bankházakhoz fűződő jó kapcsolatainak is köszönhetette, hiszen feladata szerint a megszavazott, de még be nem hajtott birodalmi segélyekre kellett előre felvennie kölcsönöket. Geizkoflernek 1594 és 1603 között mintegy 12 millió rénes forintot sikerült ilyen módon előteremtenie. 1597-ben magyarországi főelismertté nevezte ki az uralkodó, amely tisztségéről 1601-ben mondott le. ADB 8. Bd. 529. o.; *Müller* 1938. 3–80. o.; *Bog* 1971. 20–21. o.; *Winkelbauer* 2003. 326–327. o.

ágazó alap és plusz jövedelmek tükrében nem vállalkozom és nem is vállalkozhatom arra, hogy az egyes egységek *Bestallung*jai alapján bemutassam az összes tisztségviselőnek és lovasnak szánt havi zsold állandó és exponenciális emelkedését. Ez csak egy végeláthatatlan és áttekinthetetlen adathalmazt eredményezne. Arra azonban az iratok alapján lehetőség nyílik, hogy egyazon évből a német lovasok, a lovas lövészek és a kürasszírok egy hadjárat vagy egy hónap időtartamra kiszámított költségeit láttassam.

Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésre készült kimutatásban szereplő adatok szerint 1000 német lovas előlegére, hat hónapi zsoldjára és leköszönésére összesen 166 816 rajnai forintot számoltak.¹²⁰ A lovas lövész alakulatok összköltségének meghatározásához az 1598-ban a lovasság élére kinevezett Giorgio Basta *Bestallung*jához csatolt iratot szeretném idézni. Eszerint egy hónapra 100 fő költségei 1461 forintra rúgtak, míg 1000 lovasra és az *Obrist* helyettesére összesen 14 730 forintot kellett volna költenie az Udvari Kamarának. A szintén Basta *Bestallung*jával összefűzött másik irat alapján pedig megállapítható, hogy egy 100 fős kürasszír kompánia egy hónapi zsoldját 1873, míg 1000 lovas és az *Obrist* helyettesének összesen 18 880 forintban határozták meg.¹²¹

Az előbb említett összegekből az Udvari Kamara – minden igyekezete ellenére – csak egy töredékét tudott kifizetni a hadi fizetőmestereken keresztül. Ezt a továbbiakban néhány jellemző példával szeretném illusztrálni.

A lovasok esetében – csakúgy mint a gyalogosoknál – akár több évig is elhúzódott a tartozások rendezése. Az Udvari Haditanács egyik legtöbbször foglalkoztatott hadivállalkozójának, Karl von Tettaunak 1595-ben felfogadott 200 lovas lövészt csak 1598 augusztusában tudták kifizetni. A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara azon hónap 20-i levelében jelezte a prágainak, hogy az 1000 rajnai forint hátralékot immár rendezte.¹²²

Az Udvari Haditanács 1598-ban Tettaut 1000 főnyi német lovas felállításával bízta meg. A prágai Udvari Kamara jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a megbízott az előlegre május 25-én 7500,¹²³ míg az első mustrára júliusban 18 586 forintot vett át.¹²⁴ Geizkofler szeptember 8-i levelében már arról tájékoztatta az Udvari Kamarát, hogy Tettau panaszkodik az elmaradt zsold miatt.¹²⁵ A hadjárat végeztével lovasai a csehországi Polna mezővárosába, Hertwig von Seidliz birtokára vonultak, hogy ott várják leköszönésüket és 72 000 rajnai forintra rúgó zsoldhátralékuk kiegyenlítését.¹²⁶ Ez azonban nem történt

¹²⁰ Egy német lovasezred zsoldszámvetése, amely az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésre készült. HHStA MEA Militaria Fasc. 5. Fol. 12r–13v.; *Bagi* 2001. 429. o.

¹²¹ Zsoldszámvetés 1000 lovas lövész egy hónapi zsoldban tartásáról, 1598. A lovasság élére kinevezett Giorgio Basta *Bestallung*jának melléklete. ÖStA KA Best. 565/1598.; *Bagi* 2001 429–430. o.

¹²² A Bécsben hátrahagyott Udvari Haditanács levele Prágába, 1598. augusztus 20. ÖStA HKA Hoffinanz, Pr., Exp., w Nr., Bd. 514. Prag 1598. Fol. 208r.

¹²³ A prágai Udvari Kamara utasítása az udvari fizetőmesterek, hogy a Tettau által felfogadott lovasok előlegével számoljon el, 1598. augusztus. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Registratur (Reg.) w Nr. Bd. 516. Prag 1598. Fol. 268v.

¹²⁴ A prágai Udvari Kamara utasítása az udvari fizetőmesterek, hogy a Tettau által felfogadott lovasok mustrájára kifizetett pénzzel számoljon el, 1598. augusztus. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Reg. w Nr. Bd. 516. Prag 1598. Fol. 237v.

¹²⁵ Geizkofler szeptember 8-i levele a prágai Udvari Kamarához, 1598. szeptember 8. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514. Prag 1598. Fol. 241r.

¹²⁶ Karl von Tettau levele a prágai Udvari Kamarához, 1598. december. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514 Prag 1598 Fol. 306r.

meg abban az esztendőben, hiszen Michael Zeller hadi fizetőmester december 24-i levelében azt jelentette Prágába, hogy egyik tisztviselőjét ugyan elküldte Tettau lovasainak a mustrájára és elbocsátására, de mivel az *Obristot* érkezéséről senki sem tájékoztatta, így ő (már mint Tettau) elutazott Meilbergbe.¹²⁷

A prágai Udvari Haditanács 1598 augusztusában utasította a bécsi hivatalt, hogy rendezze az 1594-ben 125 lovas lövészt zsoldba fogadott Ulrich von Königsberg¹²⁸ felé a 3713 forint és 12 krajcárra rúgó tartozást.¹²⁹

Adolf von Schwarzenberg 1595. december 21-én *Accordót* kötött Mátyás főherceg megbízottjaival, amelynek értelmében a hátralékban lévő három és fél hónapnyi zsoldjukból, a korábban már megkapott pénz- és élelembeli juttatások (16 000 rajnai forint még az első mustra előtt és összesen 3900 rajnai forint értékű élelem) miatt, 28 000 rajnai forint fizetésük több mint a felét, mintegy 16 000 rajnai forintot vontak le. A megállapodás szerint a lovasok okozta kárt meg kellett téríteni, a megmaradtakat pedig új egységekké kellett szervezni.¹³⁰ Schwarzenberg az *Accordóra* december 28-án adott válaszában elfogadta az átszervezés szükségességét, a mustra előtt átvett 16 000 rajnai forint levonásával azonban nem értett egyet, mivel állítása szerint ezt lovasai az előleg hátralékának kiegyenlítésére kapták. Emellett kérte az udvart, hogy az élelemért elszámolt összeget se vonják le katonái zsoldjából.¹³¹ A vallon kürasszírok, lovas lövészek mustrája és átszervezése után megmaradt összesen hat kompániának több mint 9700 rajnai forint fizetést kellett kapnia havonta.¹³²

6.2. A császári szolgálatba állt hadivállalkozók érdekérvényesítése

Természetesen felölik a kérdés, hogy a megbízott hadivállalkozóknak mindezek ellenére miért érte meg a császári hadsereg szolgálatába szegődni? A választ – véleményem szerint – két tényező együttes vizsgálata adja meg, amelyek szorosan összefüggtek egymással. Végigtekintve a *Bestallung*okon megállapítható, hogy bizonyos személyek jó udvari kapcsolataik révén többször is megbízást kaptak csapatok toborzására, mint például Tettau, Hohenlohe vagy Kollonich. A prágai és bécsi Udvari Kamara tanácsosai 1595-ben, valamint Zacharias Geizkofler 1597 januárjában fel is hívta arra a figyelmet, hogy a hadivállalkozók kiválasztásánál ne a megbízott udvari kapcsolatai, hanem rátermettsége legyen a döntő.¹³³ Ezek a személyek tisztában voltak azzal, hogy ha az Udvari

¹²⁷ Michael Zeller december 24-i levele a prágai Udvari Kamarához, 1598. december 24. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. Exp. w Nr. Bd. 514. Prag 1598. Fol. 315r.

¹²⁸ Ulrich von Königsberg *Bestallungja* egy 125 fős német lovas lövész zászló felállítására, 1594. ÖStA KA Best. 471/1594.

¹²⁹ A prágai Udvari Kamara utasítása a Bécsben hátrahagyottak, 1598. augusztus. ÖStA HKA Hoffinanz Pr. R. w Nr. Bd. 516. Prag 1598. Fol. 234r.

¹³⁰ Adolf von Schwarzenberg *Accordója*, 1595. december 21. ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a. Fol. 588r–591r., illetve ÖStA KA Best. 496/1595. Fol. 68r–70v.

¹³¹ Adolf von Schwarzenberg válasza az *Accordóra*, 1598. december 28. ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8d.

¹³² Jegyzék az újjászervezett Schwarzenberg féle vallon lovasságról, 1596. január 5. ÖStA KA Best. 499/1596.; *Heischmann* 1925. 225–227., 251–252. o.

¹³³ A prágai Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1a.; a Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. február 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1b.; *Müller* 1901. 243. o.; *Szekfü* 1928. IV. 349. o.; *Pálffy* 1997. 28. o.

Kamara, a velük szemben felhalmozódott adósságot nem is tudja maradéktalanul készpénzben kifizetni, ám udvari tisztségek, címek, ajándékok és nem utolsó sorban birtokok révén kárpótolja majd őket.¹³⁴ (Arra, hogy ez utóbbi mennyire nem példa nélküli a tizenöt éves háború időszakában, jellemző Huszár Péter esete, aki 3092 forint, 56 krajcár és 2 dénárt kitevő zsoldhátralékának kiegyenlítésére Nána és Dudár falvakat kérte és kapta meg 1594-ben.¹³⁵) Emiatt a főként német nemzetiségű lovasok toborzására megbízást kapott személyek igyekeztek érdekeiket érvényesíteni az Udvari Haditanáccsal folytatott tárgyalásaik alkalmával, s a kínálkozó lehetőségeket kihasználva minél magasabb zsoldot kicsikarni megbízójuktól, mind saját személyüknek, mind pedig alárendeltjeiknek. A német vagy feketé lovasok fizetéséről – hasonló módon, mint szervezetéről – az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés határozatai rendelkeztek. Azonban az iratot összeállító Lazarus von Schwendi az *Obrist* és stábjának havi javadalmazásáról említést sem tett. Ennek megállapítását – szándékosan vagy sem – a mindenkori két szerződő fél meg egyezésre bízta, illetve bízhatta.¹³⁶ Ezért nem is csodálkozhatunk azon, hogy a személyes érdekérvényesítés az ezen csapatnem felfogadásával megbízottak esetében döntő jelentőségű volt. Szembetűnő például, hogy a birodalmi segélyből vagy a birodalmi kerületek által közvetlenül kiállított egységek *Obrist*jainak zsoldja felülmúlta mindenki másét: Georg Friedrich von Hohenlohét 1595-ben a frank kerület rendjei megbízták 1000 – a magyar hadszíntérre küldendő – német lovas felállításával és vezényletével. Feladata ellátásáért saját személyére (!) minden lovas után 1 rajnai forintot, azaz 1000 forintot kellett, hogy kapjon, s emellett még ellátására (*Tafelgeld* = asztalpénz) és plusz jövedelemként további 500 forint havi zsoldban részesült. Helyettese pedig a *Bestallung* szerint hónapról-hónapra 300 forintra számíthatott.¹³⁷ Két évvel később ismét Hohenlohe kapott megbízást a frank kerület rendjeitől 1000 német lovas felfogadására ugyanezekkel a feltételekkel.¹³⁸ Ugyanezen évben, 1597-ben kapott megbízást August lüneburgi herceg arra, hogy 1000, az alsó-szász kerület segélyéből kiállítandó német lovas toborozzon és vezényeljen. *Bestallung*jából saját fizetése nem derül ki, ám újabb plusz költségeket eredményező kitévelt található benne. Eszerint a zászlók alá állt főrangúak (hercegi, grófi származásúak) a szokásos 12 forint mellett havonta még 40 vagy 50 rajnai forintot kellett, hogy kapjanak.¹³⁹

Magas méltóságának és az átlagnál nagyobb létszámú (2000 fő) csapatának köszönhetően szintén a kivételezett személyek közé sorolható Franz lüneburgi herceg is, aki 1593 novemberében arra kapott az Udvari Haditanácstól felhatalmazást, hogy 4000 lovas állítson ki, amelynek fele – az irat szerint – az ő közvetlen vezénylete alá tartozott. Ezért a feladatért saját személyére 500, míg helyettese 150 rajnai forintot kapott volna.¹⁴⁰

¹³⁴ Redlich 1964. 58–60. o.

¹³⁵ Az Udvari Kamara levele Michael Zeller magyarországi hadi fizetőmesternek, 1594. július 13. ÖStA HKA Hoffinanz Ungarn Fasc. 61. Fol. 220r–v.

¹³⁶ Lünig 1723. 58–69. o.; Janko 1871. 173–193. o.

¹³⁷ A frank lovasság *Bestallung*ja 1595-ből. HHStA MEA Fränkische Kreisakten Fasc. 5. Fol. 254v.

¹³⁸ Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallung*ja 1000 német lovas felállítására, 1597. április. ÖStA KA Best. 527/1597.

¹³⁹ August lüneburgi herceg *Bestallung*ja 1000 német lovas felállítására, 1597. május 6. ÖStA KA Best. 528/1597.

¹⁴⁰ Franz lüneburgi herceg *Bestallung*ja 4000 (2000-t saját maga, 1000–1000 lovasat pedig két kinevezett *Obrist* vezetett) német lovas felfogadására, 1593. november 8. ÖStA KA Best. 460/1593.

Összehasonlításként jegyzem meg, hogy az Osztrák Örökös Tartományok és a Cseh Királyság hadiadóiból 1000 német lovas felfogadásával megbízottak számára 1593-ban egységesen 300, majd 400, míg helyetteseiknek 100, három évvel később pedig 150 rajnai forintot határoztak meg.¹⁴¹ Ezt a zsoldot kapta az a két *Obrist* is, akik Franz lüneburgi herceg 4000 katonájának másik fele fölött parancsnokoltak.¹⁴² Abban az esetben pedig, ha a megbízott 1000 főnél kevesebb német lovas kiállítását vállalta, akkor saját személyére szánt havi zsold is kisebb volt. 1594 februárjában az udvari haditanács Sdenko Berkhanak adta feladatul 600 fő toborzását és vezényletét, aki ezért 300 rajnai forintra számíthatott havonta. Helyettese pedig 100 rajnai forintot kapott.¹⁴³

Természetesen a magasabb zsold kicsikarására tett kísérletek sem jártak eredménnyel minden esetben. Albrecht Pietipessky, akit 1596-ban 1000 német lovas felfogadásával kívántak megbízni, egy jegyzékben saját személyére 1000, míg helyettesének 300 rajnai forintot követelt. Az udvar ezzel szemben az *Obrist*nak – az eredetileg is megállapított – 400, míg helyettesének 150 rajnai forintot ajánlott. Ez utóbbi 30 forintra több volt az első jegyzéken szereplő összeghez képest.¹⁴⁴

A német lovas lövész egységekbe felfogadott főbb tisztségviselők, illetve zsoldosok fizetésénél, valamint a számukra kiutalt plusz jövedelmek megállapításánál szintén szembeötlő, hogy a hadivállalkozók üzleti érzékétől, udvari kapcsolataitól és érdekérvényesítő képességétől függött javadalmazásuk. A több száz vagy akár ezer főt is számláló egységek kiállításával és vezényletével megbízottak részére egységes és a német lovasok vezetőihez hasonló összegű havi zsoldot állapítottak meg. Állításomat két példával szeretném alátámasztani: 1602 májusában Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriek egy-egy 1000 lovas lövészből álló egység felállítására vehettek át az Udvari Haditanácstól megbízást, amelynek értelmében személyüket 400–400, míg helyetteseiket 150–150 rajnai forintot illette meg hónaponként.¹⁴⁵ Karl von Tettau 1596 áprilisában bízta meg 500 lovas felfogadásával. Ezért és vezénylésükért ő 300, míg helyettese 70 rajnai forintra számíthatott.¹⁴⁶

A száz, százhusz, százhuszonöt, százötven, kétszáz vagy háromszáz lovas lövészt számláló zászlók vagy kompániák vezetését feladatul kapó *Hauptmannok* és kapitányok hónaponkénti illetményében azonban már jelentős eltéréseket találhatunk a tizenöt éves háború első felében, mint ahogyan a következő táblázat is mutatja.

¹⁴¹ Tervezet 1000 német lovas felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593.; Sebastian Schlick zu Passau *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1593. október 9. ÖStA KA Best. 458/1593.; Albrecht Pietipessky *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 503/1596.; Karl von Tettau *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.

¹⁴² Franz lüneburgi herceg *Bestallungja* 4000 (2000-t saját maga, 1000–1000 lovast pedig két kinevezett *Obrist* vezetett) német lovas felfogadására, 1593. november 8. ÖStA KA Best. 460/1593.

¹⁴³ Sdenko Berkha *Bestallungja* 600 német lovas felállítására, 1594. február. 23. ÖStA KA Best. 473/1594.

¹⁴⁴ Albrecht Pietipessky *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 503/1596.

¹⁴⁵ Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriek *Bestallungja* 1000 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 712/1602.

¹⁴⁶ Karl von Tettau *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1596. április 12. ÖStA KA Best. 501/1596.

*A lovas lövész zászlók és kompániák Hauptmannjainak, illetve kapitányainak zsoldja
a tizenöt éves háború első felében*

<i>Az irat kiadásának dátuma, a megbízott neve, az egység létszáma és nemzetisége</i>	<i>Tisztségviselő</i>	<i>Zsoldja rajnai forintban</i>	<i>Levéltári jelzet</i>
1593. V. 3. Hans Jacob von Thun és Ulrich von Königsberg 125–125 német	<i>Hauptmann</i>	100	451/1593.
1593. VI. 12. Karl von Tettau 120 német	<i>Hauptmann</i>	80	455/1593.
1593. XI. 22. Balthasar Freidrich von Ossa 150 német	<i>Hauptmann</i>	120	465/1593.
1594. II. 9. Abraham Dohna 600 német	<i>Hauptmann</i>	60	472/1594.
1595. III. 17. Giulio Cesare Strassoldo Oberhauptmann 300 olasz (?)	<i>Hauptmann</i>	80	486/1594.
1595. Névtelen mintairat 150 vagy 200 német	<i>Hauptmann</i>	120 vagy 160	498/1595.
1596. IV. 3. Albrecht Pietipessky 200 német	<i>Hauptmann</i>	160	503/1596.
1596. XII. 20. Sigfreid von Kollonich 700 német	<i>Rittmeister</i>	Az első 300 fős kornétára 300. A másik két 200- 200 fős kornétára 200–200.	516/1596.
1597. V. 8. Alphons von Montecuccoli és Germanico Strassoldo 200–200 vallon	Kapitány	240 (160 korona)	530/1597.
1597. V. 8. Giacomo Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo Verleine és Attilio Vimercato 100–100 vallon	Kapitány	120 (80 korona)	531/1597.
1597. V. 8. Carlo Formentin 200 olasz	Kapitány	240 (160 korona)	533/1597.

Az irat kiadásának dátuma, a megbízott neve, az egység létszáma és nemzetisége	Tisztségviselő	Zsoldja rajnai forintban	Levéltári jelzet
1597. Mintairat a vallon lovas lövészek felfogadására	Kapitány	150	533a/1597.
1597. XII. 17. Sigfreid von Kollonich 700 német	Az <i>Obrist</i> és helyettese irányította a két zászlót	Az első 400 fős kornétára 400. A másik 300 fős kornétára 300.	557/1597.
1598. X. 1. Sigfreid von Kollonich 700 német	Az <i>Obrist</i> és helyettese irányította a két zászlót	Az első 400 fős kornétára 400. A másik 300 fős kornétára 300.	611/1598.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy Sigfreid von Kollonich is remekül kihasználta udvari kapcsolatait a magasabb zsoldért. Az 1596 és 1598 tele között három alkalommal kapott megbízást 700–700 fős lovas lövész csapat felállítására, amelyek alegységeinek élére a megszokott *Hauptmann* beosztás helyett az Udvari Haditanács kizárólag neki engedélyezte *Rittmeister*ek kinevezését, amivel együtt járt a *Rittgeld*, mint fizetési egység alkalmazása. Még mielőtt azt feltételeznénk Kollonichról, hogy mindezzel alárendeltjeinek kedvét kereste volna, meg kell említenem, hogy mind a három alkalommal a legnagyobb alegység parancsnoka maga a megbízott lett, ami esetében 300, illetve 400–400 forint plusz jövedelmet jelentett az *Obrist*nek járó fizetés mellett.¹⁴⁷

Az 1594-ben 600 lovas lövész felfogadását feladatuk kapott Abraham Dohna lovasainak a szokásos 12 forint helyett 14 forintot követelt. Emellett egységét az eredetileg megállapított hat zászlóval szemben háromba akarta szervezni, s vezetésükkel nem századosokat, hanem *Rittmeister*eket kívánt megbízni, akiknek így a jóval nagyobb összegű *Rittgeld* járt volna, hiszen amint a táblázatból látható *Hauptmann*jainak a *Bestallung*ban 60 rajnai forint havi zsoldot határoztak meg. Elképzelése azonban kudarcot vallott.¹⁴⁸

A nagyobb zsold kicsikarására tett kísérletek „szép példája” tükröződik vissza két olyan hadivállalkozó esetében is, akik arra kaptak felhatalmazást, hogy küresszír és lovas lövész egységeket szervezzenek és irányítsanak a magyar hadszíntér harcaiban. Karl von Mansfeld az udvarral folytatott tárgyalásai alkalmával azt kérte, hogy a 12 zászló küresszír és 13 kompánia lovas lövész irányításával megbízott *Obrist*nek, Adolf von Schwarzenbergnek, a speyeri birodalmi gyűlés által elfogadott *Reiterbestallung Rittmeister*ekre vonatkozó passzusa alapján, minden lovas után 1 rajnai forintot fizessenek ki, amelyből stábját (két helyettese, strázsamestert, szállásmestert, lármamestert, élésmestert, profoszt) is el kell látnia.¹⁴⁹ Majd egy évtizeddel később az 1400 küresszír és

¹⁴⁷ Vö. Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1596. december 20. ÖStA KA Best. 516/1596.; Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1597. december 17. ÖStA KA Best. 557/1596.; Sigfreid von Kollonich *Bestallung*ja 700 lovas lövész felfogadására, 1598. december 1. ÖStA KA Best. 611/1598.

¹⁴⁸ Abraham Dohna *Bestallung*ja 600 német lovas lövész felfogadására, 1594. február 9. ÖStA KA Best. 472/1594.

¹⁴⁹ Karl von Mansfeld instrukciója a császári tárgyalópartnernek, Hans Leonhard von Jellnek, a vallon katonaság felfogadásáról. ÖStA KA AFA 1595/4/3b. Fol. 309r.

lovas lövész vezetésével megbízott Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf részére az Udvari Haditanács már jelentős összeget határozott meg. *Bestallungj*ából kiderül, hogy saját személyére és stábjára ugyanis összesen 2812 forintot számoltak. A Rheingraf beosztott tisztjeit is jelentős zsoldhoz juttatta, hiszen a 200 kürasszír felfogadásával és vezetésével megbízott Otto Plato von Helversen *Rittmeisteri* rangban 800 forintot kellett, hogy kapjon saját és stábja ellátására. A 100, ugyanezen csapatnemhez tartozó lovas zsoldba fogadására és irányítására rendelt Johann von Boberflaw ugyanezen módon 500 forintban részesülhetett. A felfogadandó három, egyenként 150 fős lovas lövész kompánia élére szintén *Rittmeisterek* kerültek (Georg von Griezka, Kurt Plato Gelbe, Hans Philip Winter), akik stábjukkal együtt 600 forint havi zsoldra számíthatnak.¹⁵⁰ Esetében ezt a különös kegyet még azzal sem magyarázhatjuk, hogy a csapatának zsoldját a birodalmi segélyből finanszírozták, hiszen a többi kürasszír csapat költségeit is ez alapján kívánta fedezni az udvar.¹⁵¹ Valószínűleg az Udvari Haditanács – hasonlóan a tisztségekhez – egyszerűen az egység átvételével a birodalmi kerületek felfogadásaira jellemző magasabb összeget vette alapul.

6.3. A hadivállalkozók pénzügyi visszaéléseinek lehetőségei

A hadivállalkozók egyéni érdekérvényesítése mellett jelentős plusz kiadást, illetve veszteséget eredményeztek a különböző visszaélések, amelyekre gyakran adódott lehetőség. A megbízott ugyanis a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, hiszen már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget a hadivállalkozónak fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjeiknek szétosztani vagy szétosztatni. Ezért állt érdekében a megbízottnak, hogy minél nagyobb létszámú egység felállítását kapja feladatul, hiszen így több pénz fölött is rendelkezhetett, amely egy részét visszatarthatta magának. A zsoldos szolgálatot vállalók az udvar által toborzójuktól vásárolták meg mindazon fegyvereket és felszereléseket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy a „zászló alá álljanak.” Az *Obristot* mind a lovasságnál, mind a gyalogságnál kinevezték az első zászló, illetve kompánia élére is, míg helyettese a második élén parancsnokolt.¹⁵² Emellett a hadivállalkozó – a gyalogság esetében – az egységen belül a legfőbb törvénykezési jogot is a kezében

¹⁵⁰ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallungja* 1400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

¹⁵¹ Simon Graf von Lippe *Bestallungja* 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Flaminio Alticoti *Bestallungja* 100 németalföldi kürasszír felfogadására, 1599. április 14. ÖStA KA Best. 623/1599.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír és lovas lövész vezényletére, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallungja* 300 kürasszír felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA Best. 713/1602.; Charles Gonzague, Nevers hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.; Lubin Carre Chamgaillard ura, Morrandó Fassato és Camillo Copoli *Bestallungja* 100 kürasszír felfogadására, 1604. március 28. ÖStA KA Best. 767/1604.

¹⁵² Tervezet egy német vagy fekete lovas ezred felfogadására, 1593. ÖStA KA Best. 457/1593; *Redlich* 1964. 55. o.

tartotta.¹⁵³ Mindezek lehetőséget teremtettek a pénzügyi csalásokra és visszaélésekre, amelyek szintén nagy és nem utolsó sorban azonnali haszonnal kecsegtettek.¹⁵⁴

Természetesen ezen gondok nem voltak ismeretlenek az udvar előtt a tizenöt éves háborút megelőzően sem, hiszen már az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott *Reiterbestallungban* és *Artikelbriefben* is több olyan cikkelyt találhatunk, amelyek ezek megszüntetését célozták. Mint ahogyan már láttuk, a német lovasok felfogadására készített irat első cikkelyében meghatározták fegyverzetüket, 3 hónapi szolgálati idejüket, amelyet azonban az uralkodó, illetve a birodalmi rendek szándéka szerint meg lehetett hosszabbítani. A Schwendi által készített *Bestallung* rendelkezett arról, hogy a mustrajegyzékbe – a visszaélések elkerülésére – a lovas kereszt- és vezetéknevét, valamint a kíséretének tagjait is be kellett jegyezni. Meghatározta a *Lange Reihét*, azaz urak kíséretének számát, amely maximum 12 lovas lehetett,¹⁵⁵ valamint a szemlére és a hadszíntérre vonulást, a mustra rendjét és a várakozásért járó napidíját, a fizetendő hónap hosszát (30 nap), a *Rittmeister* és a tisztek, illetve a lovasok és a lovasok után kiállítandó szekerek és málháslovak havi fizetését. A *Rittmeister* kötelességévé tették az 50 fős csapatonkénti szétoztását. Az irat részletesen kitért arra, hogy az idő előtti vagy a három hónapi szolgálat után az elbocsátás esetén mekkora összeg illette meg a lovasokat.

Mindezekon fölül az *Obrist* vagy a *Rittmeister* senkit sem küldhetett el és vehetett szolgálatba a főhadparancsnok engedélye és tudta nélkül. Azok a lovasok pedig, akiknek lovát vagy szolgáját megölték, addig nem kaphattak zsoldot, amíg ezeket nem pótolták, és ezeket be nem mutatták a hadi biztosoknak (*Kriegs-Commissarien*). Mindezek fölött megtiltották mind a mustránál, mind a vonulásnál, mind pedig az őrségben a fegyverzet és páncélzat cseréjét, kölcsönadását. A mustrajegyzék alapján erre az *Obristnak* és a *Rittmeisternek* kellett ügyelnie. Emellett kötelességük volt, havonként vagy amikor csak szükséges volt, lovasaikat megmustrálttatni, s csak ezek után kaphatták meg zsoldjukat.¹⁵⁶

7. Javaslatok a kiadások racionalizálására és a visszaélések megszüntetésére a tizenöt éves háborúban

A tizenöt éves háborúban a császári haderő éves, illetve a háború teljes költségvetésének megállapítására eddig a téma kutatói közül senki sem vállalkozott. Ezt én magam sem tenném meg, hanem a tárgyalt időszak két végpontján az udvarban készített számvevőtest mutatnám be. 1594-ben a regensburgi birodalmi gyűlésre készített császári proposíció B jelű mellékletéből kiviláglik, hogy az irat összeállítói 60 000 katona egy esztendei

¹⁵³ Redlich 1964. 41., 55–57. o.; Heischmann 1925. 37–38. o.; Waidmayr 2003. 32–35. o.; Möller 1976. 115–118. o.; Frauenholz 1937. 41. o.; Baumann 1994. 92. o.; Blau 1985. 40. o.

¹⁵⁴ A hadivállalkozók által elkövetett pénzügyi visszaélésekkel Fritz Redlich foglalkozott kimerítően a német hadivállalkozókról írt művében. Redlich 1964. 45–51. o.

¹⁵⁵ Kezdetben csak a nemes nevét kellett a mustralajstromba bejegyezni, így előfordult, hogy csak harminc név szerepel benne, míg maga a zászló száz főből állt. Az ebből származó nehézségeket elkerülendő, az 1568-ban spanyol szolgálatba szegődött Franz szász-lüneburg-i herceg szerződése kikötötte, hogy egy nemes hat, hét vagy nyolc kísérő lovasnál többet nem hozhatott magával, vagy ha mégis, úgy ezeket saját költségén kellett a hadjárat idején eltartania. Emellett minden hatodik kísérő után egyet pisztolyal vagy később puskával volt köteles felszerelnie. Redlich 1964. 43. o.

¹⁵⁶ Janko 1871. 173–179., 192. o.

eltartására 6 573 840 rénes forintot kalkuláltak. 1607 októberében az Udvari Kamara által készített egyik szakvéleményben egy 28 000 főt számláló zsoldos had eltartásához szükséges hozzávetőleges összeget határoztak meg. A kamarai tanácsosok számításai szerint ugyanis egy ekkora hadsereg öt hónapi zsoldja 3 732 465 forint 25,5 krajcárt tett volna ki.¹⁵⁷ Azt hiszem ez a két adat is híven tükrözi, hogy a két irat kelte között eltelt 13 esztendő alatt milyen mértékben emelkedtek a hadsereg fenntartásának költségei. Mindezek alapján ezt a növekedést nem lehet csak és kizárólag a hadivállalkozók egyéni érdekérvényesítésének, valamint a pénzügyi visszaélések számlájára írni, hiszen e két – kétségtelenül fontos tényező mellett – még másik kettő mindenképpen szerepet játszott a kiadások folyamatos emelkedésének elindításában és katalizálásában. Egyrészt az egységek évenként történő felállítása és elbocsátása szintén hatalmas többletkiadással járt együtt, hiszen a toborzástól a plusz jövedelmeken, zászlópénzen, mustrafelügyelőkön ésapidíjon keresztül egészen a leköszönésért fizetett félhavi járandóságig újra és újra mindent ki kellett fizetni, a zsoldon felül.¹⁵⁸ Mindezek mellett ez az eljárás komoly stratégiai hátrányt is eredményezett, hiszen a téli és tavaszi hónapok nem csupán az oszmán főserég, hanem a császári haderő számára is elvesztek a hadakozás szempontjából.

Másrészt az élelmiszer és takarmány állandó drágulását kell megemlítenem, amely amellett, hogy a katonaság ellátását megnehezítette, hozzájárult ahhoz is, hogy a felfogadottak – erre hivatkozva – évről-évre nagyobb havi zsoldot követeljenek maguknak.¹⁵⁹

Természetesen az udvari hivatalok is tisztában voltak ezekkel a visszas viszonyokkal, s kísérleteket tettek a mindezekből adódó állandó költségnövekedés megszüntetésére, lefaragására vagy legalábbis ésszerű korlátok közé szorítására. Több szakvélemény is készült a tizenöt éves háború időszakában, amelyek a megoldási javaslatok mellett – a későbbi korok kutatói számára felbecsülhetetlen értéket képviselve – a felmerülő problémákat is tartalmazták. Emellett ezek a kísérletek együtt jártak azon törekvéssel is, amely értelmében az Udvari Haditanács nemcsak a kifizetendő zsold összegét, hanem a különböző csapatnemek szervezetét is igyekezett egységesíteni.

A benyújtott javaslatok egy része szükségesnek vélte azt, hogy a felfogadott csapatokat akár több évig is szolgálatban tartsák. A háború kitörését követően kevesebb mint másfél esztendőnek kellett eltelnie, hogy egy szakvélemény egyik pontjában (a 8.-ban) erre tegyen ajánlást. Az 1595. január 3-i keltezésű irat anonim összeállítója ugyanis hangsúlyozta, hogy a korábban felfogadott csapatok feloszlata és állandóan újak toborzása káros folyamat, amely ellentmond a helyes hadiszokásnak. A legcélszerűbbnek pedig azt tartotta, ha csak az elesetteket pótolnák, így előre és egyéb költségekre nem folya el haszontalanul több ezer forint.¹⁶⁰

1596 késő őszen egy – valószínűleg a salzburgi érsek köréhez tartozó – ismeretlen szerző készített szakvéleményt, amelyben egy császártól független, a rendek irányítása alá tartozó birodalmi hadsereg képét rajzolta meg. A 12 000 gyalogosból, 1200 lovasból, továbbá 2000 sáncmunkásból és megfelelő tüzérségből álló képzett hadat megszakítás

¹⁵⁷ Heischmann 1925. 119–120. o.

¹⁵⁸ Uo. 33–34. o.

¹⁵⁹ Az élelem és a takarmány árának folyamatos emelkedésével ezen tanulmány keretei között nem kívánok foglalkozni. Ezt a témát egy később elkészítendő munkámban részletesen fel fogom dolgozni.

¹⁶⁰ Névtelen szakvélemény, 1595. január 3. ÖStA KA AFA 1595/13/1.

nélkül fegyverben kellett volna tartani egészen a kedvező béke megkötéséig, mivel az egységek újra és újra felállítása sok időt igényelt. Az elképzelése szerint a felfogadottak nem kapták volna meg zsoldjukat hónapról-hónapra, a szerző ugyanis csak így tartotta kiküszöbölhetőnek a dezertálást, valamint azt, hogy a katonák zsoldjukat eligyák vagy elkockázzák. A kifizetésnek ezt a módját az *Obristok* és a főtisztek esetében is alkalmazni kellett.¹⁶¹

Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlésen az udvar is az összegyűlt rendek elé terjesztette saját maga hasonló tervezetét. Az 1597. december 20-án felolvasott császári propozícióban az uralkodó – egyebek mellett – arról igyekezett meggyőzni a rendeket a minél nagyobb segély jóváhagyása érdekében, hogy a török elleni harchoz egy olyan állandó támogatás megszavazása szükséges, amelyből nem csupán néhány hónapra, hanem öt évre, télen-nyáron egy hadsereget tarthat szolgálatban. A császári oldal úgy vélte, ezzel el lehetne érni, hogy a török ellen olyan hónapokban is hadjáratokat vezethessenek, amelyekben a Porta komoly erővel nem képes harcba szállni, hiszen sem katonáit élelemmel, sem lovait és tevéit takarmánnyal ellátni nem lenne képes. Emellett jelentős költségek megtakarítására nyílt volna lehetőség az előterjesztés szerint, hiszen nem kellett volna a toborzásért, felszerelésért, elbocsátásért újra és újra, a mindig emelkedő tarifa szerint, fizetni.¹⁶²

A birodalmi gyűlés határozatának felhatalmazása alapján az Udvari Haditanács tagjai az 1598. március 26-i keltezésű szakvéleményükben kifejtették, hogy a megszokott három hónapon ne változtassanak, de azt foglalják bele a *Bestallung*ba, hogy ez időtartam lejárta után is, ha az uralkodó úgy tartja szükségesnek, ellenállás nélkül szolgáljanak tovább a katonák a szerződésben megszabott zsoldért.¹⁶³

Karl von Liechtenstein 1601 késő őszi papírra vetett javaslataiban ismét egy állandó hadsereg felállítását szorgalmazta, amely békében is az uralkodó szolgálatában állna. Egyrészt ilyen módon meg lehetne spórolni az évről-évre kifizetett előlegeket, toborzási és leköszönési pénzeket, valamint a felügyelőkre, plusz juttatásokra, csapatzászlókra és fegyverekre szánt tetemes költségeket. Másrészt, egy állandóan szolgálatban tartott hadsereg lehetőséget adna tavaszi és kora nyári támadásokra, amikor az oszmán főserg még távol van a magyar hadszíntértől – hangoztatta a már jól ismert érveket.

Liechtenstein ezzel összefüggésben azonban javaslatot tett a hadsereg új fizetési módjára is. Szerinte – németalföldi minta alapján – „a hosszú hónapok” (*der lange Monat*) bevezetése lett volna a legalkalmasabb, ami azt jelentené, hogy a katonák 45 naponta vennék át zsoldjukat, az eddig megszokott 30 nap helyett. Így egy évre a 12 havi zsold helyett csak 8-cal kellene elszámolni.¹⁶⁴

A korszakban készített javaslatok túlnyomó többsége azonban a visszaélések megszüntetését és ezzel összefüggésben egy új lovas *Bestallung* összeállítását tartotta szükségesnek. A hadügy területén tapasztalt visszásságok megszüntetése érdekében a prágai

¹⁶¹ Heischmann 1925. 24–27. o.

¹⁶² A császári propozíció, 1597. HHStA MEA Reichstagakten (RA), Fasc. 95.a. Fol. 80r–81v.

¹⁶³ Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad2.

¹⁶⁴ Heischmann 1925. 27–40. o.

és a bécsi Udvari Kamara tanácsosai már 1595-ben összeállítottak egy-egy jegyzéket. A prágaiak a mustrák megtagadása és az alattvalók ellen elkövetett kegyetlenkedések miatt úgy vélték, hogy egy egységes, kivétel nélküli és igazságos *Bestallung*ot kellene készíteni a császári szolgálatba állt német lovasok, lovas lövészek, huszárok (!) és gyalogosok részére, amelyben részleteznék felszerelésüket és zsoldjukat. Ezt az új felfogadási iratot az uralkodó fogadtassa el mind a birodalom, mind pedig királyságainak és tartományainak rendjeivel.

A mustra 1570-ben meghatározott rendjének betartására is felhívták újra a figyelmet a kamarai tanácsosok. Kiküszöbölendő visszásságként a laubenburgi lovasok esetét hozták fel, akik közül többen nem jelentek meg a kijelölt szemlehelyen időben, ennek ellenére az *Obrist* és a *Rittmeister* rábeszélésére (!) mégis nevük a mustraregiszterbe került. Ezért újra emlékeztettek arra, hogy csak azt vegyék zsoldba, aki személyesen is megjelenik a mustrahelyen.

Javaslatuk szerint a hadivállalkozók mellé az uralkodó külön mustráfnokot rendeljen, ahol ez még nem történt meg, akinek fontos szerepet szántak a zsold kiosztásánál is. A prágai Udvari Haditanács tagjai – ugyanis – szakítva az eddigi eljárással, a *Obrist*okat megfosztották volna a fizetés kiosztásának jogától. Ezzel szemben – indítványozták – a katonáknak közvetlenül a kezébe adják a zsoldot, úgy, hogy mindez a hadi fizetőmester vagy egy az uralkodó által küldött tiszt és a mustráfnok jelenlétében történjen. Emellett kihangsúlyozták, hogy az elterjedt rossz szokást, hogy a katonák a 30 nap letelte előtt követelik hópénzüket, meg kell szüntetni.¹⁶⁵

A Bécsben hátrahagyott kamarai tanácsosok 1595. február 2-i válaszukban maguk is támogatták egy új *Bestallung* megszerkesztését és elfogadtatását. A lovasságnál felmerült visszásságokat és megoldási lehetőségeket számba véve azt tanácsolták, hogy egy *Obrist* se kapjon megbízást 1000 német lovas kiállítására, hanem csak négyszázra, ötszázra vagy hatszázra, mert így a *Rittmeister*ek száma is kisebb lenne, amivel a kifizetendő összegeket is csökkenhetnék. Másrészt kevesebb lovasnál – folytatták érvelésüket az irat készítői – könnyebben lehet ellenőrizni az üres helyeket (*Vakante* vagy *vaciernde Lucken*), mint 1000 fő esetében. Így az *Obrist*nak kevésbé nyílna alkalmá arra, hogy a teljes egységért felvett pénzből az üres helyekért járó havi zsoldot eltegye.¹⁶⁶

Javaslatot tettek a napidíj megszüntetésére is, hiszen szerintük „alkalmas előleggel” a lovasokat ki lehetne elégíteni. Emellett a katonák után kiállítandó szekerek számát is csökkentették volna.

Felhívták a figyelmet arra is, hogy a hadjáratban elesett, megbetegedett vagy elszökött zsoldosok pótlását csak lassan és nehézkesen lehet megoldani. Ezért, azt ajánlották az irat készítői, hogy havonként mustrálják meg a csapatokat, így utánuk a zsoldot nem kellene kifizetni.¹⁶⁷

Zacharias Geizkofler 1597 és 1598 januárjában is a II. Rudolf számára készített, az előző évi hadjáratban szerzet tapasztalatait összegző jelentéseiben szintén foglalkozott ezzel a témával. Hangsúlyozta, hogy a hadivállalkozók kiválasztásánál ne az adott sze-

¹⁶⁵ A prágai Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1a.

¹⁶⁶ Vö. még: *Heischmann* 1925. 37. o.

¹⁶⁷ A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. január 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1 b.

mély udvari kapcsolatai, hanem rátermettsége legyen a döntő. A birodalmi fizetőmester is szükségesnek tartotta a csapatok folyamatos fegyverben tartását, egyrészt költségkímélési, másrészt hadászati szempontból.¹⁶⁸

Természetesen a kor egyik legjobb és legtapasztaltabb pénzügyi szakemberének figyelmét sem kerülték el az állandó visszaélések: A hadivállalkozók a mustránál és a kifizetésnél is leginkább saját vagyoniuk gyarapítására törekcszenek, hiszen egymásnak adnak kölcsön katonákat, és hamis néven vetetnek fel embereket a mustrajegyzékbe. Mivel – fogalmazott igen keserűen Geizkofler – az *Obristok*, *Rittmeisterek* és *Hauptmannok* becsületszavában megbízni nem lehet, így ezen probléma megoldására a katonák kézbe történő fizetését tartotta célra vezetőnek. Emellett szükségesnek tartotta egy mind a birodalomban, mind pedig az örökös tartományokban elfogadott egységes *Bestallung* bevezetését, amely alkalmazásával véget lehetne vetni a zsold emelkedésének, valamint annak, hogy a katonák – az előleg felvétele után – egyik mustrahelyről a másikra vonuljanak a jobb fizetés reményében. Mindezek felügyeletére és az egyéb visszaélések elkerülésére (engedély nélküli elvonulás, álbetegek) pedig minden egység mellé külön felügyelőt kellene kiküldeni.¹⁶⁹

Egy esztendővel később felhívta a figyelmet, hogy a lovaság esetében felhívta a figyelmet arra, hogy egy 1000 főt számláló egységeknek a létszáma nem egy esetben – különböző okok miatt – a felére apadt, mire a hadszíntérre ért. További súlyos gondot jelentett szerinte, hogy a hadivállalkozók nem tartózkodtak egységüknél, így nem látták mindazokat a hiányosságokat, amelyek katonáik harci értékét csökkentették: tönkrement fegyverek, elégtelen löporutánpótlás, nem az időjárásnak megfelelő ruházat.¹⁷⁰

Az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés propozíciójából kiderül, hogy az tárgyalni kívánt a rendekkel egy új, egységes *Bestallung* összeállításáról, valamint az egyre növekvő zsoldösszegek mérsékléséről.¹⁷¹ A birodalmi gyűlés határozataiból azonban jól kivehető, hogy az udvar szándékait ezen a téren a rendek meglehetősen hűvösen és közönyösen fogadták. A császár megtarthatta jogát a birodalmi segélyből felfogadott csapatok fölötti parancsnokolásra, illetve ezek *Obrist*jait és tisztjeit továbbra is ő nevezhette ki. Az új *Bestallung*gal kapcsolatban csak annyi megjegyzést találunk az iratban, hogy ezt tapasztalt katonák bevonásával kell újra megfogalmazni.¹⁷²

A birodalmi gyűlés határozatának felhatalmazása alapján, 1598. március 26-i keltezéssel az Udvari Haditanács tagjai az új *Bestallung* összetételéről, a hadügy állapotáról és a felmerülő visszasságok megszüntetéséről egy Miksa főhercegnek készített szakvéleményben fejtették ki véleményüket. A lovasok esetében – a hagyományokra hivatkozva – nem tanácsolták azt, hogy a német lovasokat is – hasonlóan a vallonokhoz és a lovas lövészekhez – kompániákba osszák. Ehelyett – véleményük szerint – minden 1000 fős német lovas egység 4 zászlóból kell, hogy álljon. A visszasságok megszüntetésére azt ajánlották, hogy a *Reiterbestallung*ba foglalják bele, hogy mind grófok, mind nemesek esetében kíséretük nem lehet több hat lovasnál.

¹⁶⁸ Pálffy 1997. 28. o.

¹⁶⁹ Müller 1901. 243–249. o.

¹⁷⁰ Uo. 230–232. o.

¹⁷¹ A császári propozíció, 1597. HHStA MEA RA Fasc. 95.a. Fol. 85v–86v.

¹⁷² A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA Fasc. 94. Fol. 395r–396r.

Az irat összeállítói felhívták a figyelmet arra, hogy a felfogadott német lovas egységeket ne a német területeken, hanem mindenképpen a magyar határ környékén bocsássák el, mivel így el lehet azt kerülni, hogy az egységek – a leköszönési helyre való vonulásra hivatkozva – akár tíz nappal is hamarabb elhagyják a hadszínteret.

Javaslatuk szerint a zsoldosoknak szánt előleget a toborzó- és a mustrahely közötti távolságnak megfelelően kell megállapítani: a távolabbról érkezőknek egy koronát, míg a kevesebb utat megtevőknek egy rajnai forintot vagy egy tallért fizessenek ki.¹⁷³

Egy esztendő sem telt el, amikor 1599. február 28-i keltezéssel újabb szakvéleményt állítottak össze az Udvari Haditanács tagjai, amelyben a lovas és gyalogos *Bestallungok*, az *Artikelbriefek* és a rezerválisok változásával foglalkoztak. Az irat az előbbi fegyvernemmel igen szűkszavúan foglalkozik: alkalmatlannak találták előző évi javaslatukat, miszerint 1000 német lovast 4 zászlóba osszanak, mivel egyrészt ez nem csupán a rendszeres és rendkívüli nappali és éjjeli őrsegnél, hanem más esetekben is nagy helytelenségekhez vezetne. Másrészt – érveltek a haditanácsosok – a *Rittmeisterstábok* száma is 3 zászló esetén kevesebb volna. Harmadrészt szerintük a *Obristok*, a *Rittmeisterek* és a lovasok (!) zsoldja 4 alegység esetén csökkenne, amit a bátor hadfiak biztosan nem fogadnának el.

Az irat készítői az új lovasoknak szánt *Bestallunggal* kapcsolatban pedig mindösszesen csak annyit kívántak megjegyezni, hogy ennek több pontját is kibővítették és kijavították, amit az uralkodó el is fogadott.¹⁷⁴

8. Mi valósult meg a tervezetekből a háború folyamán?

A tervezetek csak súlytalan, üres szavaknak tekinthetők egy papírlapon abban az esetben, ha nem történnek nyomukban változások. Vizsgáljuk meg tehát, hogy a fent bemutatott javaslatokból az udvar melyek megvalósítására tett kísérletet és milyen eredménnyel jártak ezek.

A császári hadseregben szolgáló lovasság és gyalogság esetében is mind a szervezet, mind pedig a költségek terén kimutatható az udvar egységesítési szándéka. Míg azonban az utóbbi fegyvernemnél bekövetkezett változásokat vizsgálva az 1598 év intézkedései egy jól körülhatárolható választóvonalat adtak, s nyomukban egy új felfogadási rendszer bontakozott ki,¹⁷⁵ addig a lovasegységek esetében ez nem állapítható meg. Hiába hívták fel a figyelmet a prágai Udvari Kamara tanácsosai, hogy egy egységes, kivétel nélküli és igazságos *Bestallung* összeállítására lenne szükség a császári szolgálatba állt német lovasok, lovas lövészek, huszárok számára (!), amelyben részleteznék felszerelésüket és zsoldjukat.

A német lovasokat az Udvari Haditanács egyfajta „szent tehénként” kezelte a tizenöt éves háború második felében is. A felfogadottak társadalmi presztízse és *Obrist*jaik érdekérvényesítő ereje lehetőséget biztosított számukra, hogy a megszerzett privilégiumaik érintetlenek maradjanak, így esetükben – mint láttuk – az Udvari Haditanács 1598-ban

¹⁷³ Az Udvari Haditanács szakvéleménye Miksa főhercegnek, 1598. március 26. ÖStA KA AFA 1598/4/ad2.

¹⁷⁴ Az Udvari Haditanács szakvéleménye, 1599. február 28. ÖStA KA Bst. 621/1599.

¹⁷⁵ *Bagi* 2005. 228–234. o.

jobbnak ítélte meghagyni a zászlóbeosztást és az ehhez tartozó *Rittmeisteri* tisztséget, a vele együtt járó *Rittgeld*del együtt. Szintén megmaradt – bizonyos esetekben – bizonyos, birodalmi segélyből fizetett hadivállalkozók esetében az az elv, miszerint a zászlók alá állt hercegi, grófi származásúak a szokásos 12 forint mellett havonta még 40 vagy 50 rajnai forintot kaptak.¹⁷⁶ Emellett a háború második szakaszában az Udvari Haditanács is bevezette azt a birodalmi kerületek által alkalmazott gyakorlatot, hogy a birodalmi pénzből császári szolgálatba felfogadott lovasok az *Obrist* 1000 rajnai forint havi zsoldja mellett – plusz havonkénti juttatásként – további 400 forint asztalpénzt is kapjanak.¹⁷⁷ Ezzel szemben az 1599 májusában az 500 német lovas felfogadásával és vezetésével megbízott Wenzel Zelnissky von Sebusynt saját személyére 300 rajnai forintot vehetett át,¹⁷⁸ hasonlóan mint öt esztendővel korábban a 600 fős egység felállítását feladatul kapó Sdenko Berkha.¹⁷⁹

Esetükben a költségeket növelő és a visszaélésekre leginkább alkalmat adó kíséret (*lange Reihe*) számának csökkentésére sem került sor egyöntetűen. A haditanácsosok 1598. évi javaslata ellenére, amely egységesen 6 főben határozta meg számukat, Karl Tettau az év májusában kiállított *Bestallung*jában a *lange Reihe*-t az 1570-ben készített és elfogadott szisztéma szerint adták meg: a *Rittmeister*eknek 12, a grófi rangúaknak 10 vagy 12, míg a nemeseknek 5 vagy 6 katonában maximalizálták.¹⁸⁰ A *Bestallung*okat áttekintve, a későbbiekben is csak lassú, és korántsem egyöntetű változásról beszélhetünk ezen a téren. Hans von Osterhausen 1599 áprilisában kapott megbízásában 6 vagy 8 fő szerepelt, míg az egy hónappal később Wenzel Zelnissky von Sebusyn számára kiállított felfogadó iratban újra az 1570-ben készített és elfogadott szisztéma szerinti számok bukkannak elő.¹⁸¹ 1604 szeptemberében az udvari zászló vezetésével megbízott Gilbert von Santhilier felfogadására kiállított iratban már szerepelt, hogy 5 vagy 6 főnyi kíséretnél többet senki se hozhasson magával.¹⁸²

A bécsi Udvari Kamara tanácsosai által 1595-ben a költségek csökkentése végett javasolt kisebb létszámú német lovas egységek felállítása sem valósult meg. A birodalmi segélyből felfogadott csapatok létszáma minden alkalommal 1000 fő volt.¹⁸³ A háború

¹⁷⁶ Hans von Osterhausen *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600.

¹⁷⁷ Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* egy 1000 német lovas felállítására, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598; Hans von Osterhausen *Bestallungja* 1000 német lovas felállítására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 fős német lovas felállítására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600; Otto von Vohenstein *Bestallungja* 1000 fős német lovas felállítására, 1601. július 5. ÖStA KA Best. 695/1601.

¹⁷⁸ Wenzel Zelnissky von Sebusyn *Bestallungja* 500 német lovas felállítására, 1599. május. 6. ÖStA KA Best. 630/1599.

¹⁷⁹ Sdenko Berkha *Bestallungja* 600 német lovas felállítására, 1594. február. 23. ÖStA KA Best. 473/1594.

¹⁸⁰ Karl von Tettau *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.

¹⁸¹ Wenzel Zelnissky von Sebusyn *Bestallungja* 500 német lovas felállítására, 1599. május. 6. ÖStA KA Best. 630/1599.

¹⁸² Gilbert von Santhilier *Bestallungja* a 300 fős udvari zászló felfogadására, 1604. szeptember 9. ÖStA KA Best. 793/1604.

¹⁸³ Vö. Hans von Osterhausen *Bestallungja* 1000 német lovas felállítására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 fős német lovas felállítására, 1600. március 17.

második felében egyedül Wenzel Zelnissky von Sebusyn kapott megbízást egy 500 német lovasból álló egység felállítására és vezényletére.¹⁸⁴

A német lovasok felfogadásával kapcsolatos költségeket nem hogy csökkentek volna a háború második felében, hanem még tovább növekedtek. A hadivállalkozók közül azok, akik a birodalmi gyűléseken jóváhagyott segélyekből állították fel egységeiket, ez esetben is kiváltságolt helyzetben voltak, hiszen 1598-ban, 1600-ban és 1601-ben is a standard felfogadási iratok mellett feltűntek a pótiratok (*Nebenbestallungok*). Ezekben azokat a további juttatásokat rögzítették, amelyeket Hohenlohenek és Vohensteinnek és *Rittmeistereinek* az eredetileg meghatározott fizetségen felül sikerült kicsikarnia megbízójától.¹⁸⁵ Érdekes módon a Tettaut vagy Sebusynt felfogadó *Bestallungok* mellett hasonló iratokra nem bukantam. Ez persze nem jelenti azt, hogy a két említett személy nem kapott ilyet.

Az előleg és a napidíj meghatározásánál is ez a kettős mérce érvényesült, hiszen két alkalommal is (1599-ben és 1600-ban) – a bécsi Udvari Kamara javaslatának megfelelően – a birodalmi segélyből felállítandó csapat katonáinak havi zsoldjuk, azaz 15 forint kifizetését irányozták elő.¹⁸⁶ Ezzel szemben a cseh rendek költségén toborzott 1000 német lovas, illetve Sebusyn 500 katonájának előlegére félhavi zsoldot, míg napidíjként 24 krajcárt határoztak meg.¹⁸⁷

Az udvari hivataloknak a német lovasok költségeinek korlátozására tett javaslatai közül egy valósult meg maradéktalanul. A zászlók számának meghatározásánál – úgy tűnik – az Udvari Haditanács véleménye mértékadó volt, hiszen Karl von Tettau 1000 fős egységet 1598-ban négy, egyenként 250 fős zászlókba osztva kellett kiállítania.¹⁸⁸ A következő évi szakvéleményük alapján azonban 1599-től egy hasonló létszámú egységet egy 400 és két 300 fős alegységbe szerveztek.¹⁸⁹ Így tehát csökkenhetett legalább a *Rittmeisterek* stábjá.

ÖStA KA Best. 653/1600; Otto von Vohenstein *Bestallungja* 1000 fős német lovas felállítására, 1601. július 5. ÖStA KA Best. 695/1601.

¹⁸⁴ Wenzel Zelnissky von Sebusyn *Bestallungja* 500 német lovas felállítására, 1599. május. 6. ÖStA KA Best. 630/1599.

¹⁸⁵ A Georg Friedrich von Hohenlohenek 1598. május 10-én kiadott iratból kiderül, hogy a vezénylő saját költségeire egyszer és mindenkorra (*semel pro semper*) 2500 rajnai forintot terveztek kifizetni. Minden zászló tisztjeinek száz rénes forint, a *Rittmeistereknek* a havi zsoldon kívül, még plusz kétszáz rénes forint kifizetését irányozták elő. Emellett minden zászlóhoz plusz egy trombitás felvételét tartották szükségesnek, ami – tekintve, hogy az ezred négy zászlóból állt – újabb 48 rajnai forintot jelentett a kiadási oldalon. Az udvar toborzó-pénzre (*Werbgeld*) 1000 rajnai forintot hagyott jóvá. Ha pedig a vezénylő a megállapodásban szereplő ezer lovason kívül is hozott katonákat a mustrahelyre, akkor a szemlére kirendelt biztosnak jogában állt közülük húszat vagy huszonötöt, vagy legfeljebb harmincat megmustrálni, de utánuk nem járt a *Rittmeistereknek* sem külön előleg (*Anrittgeld*), sem pedig *Rittguld*en. Vö. Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* egy 1000 német lovas felállítására, 1598. május 10. ÖStA KA Best. 580/1598. Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 fős német lovas felállítására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600; Otto von Vohenstein *Bestallungja* 1000 fős német lovas felállítására, 1601. július 5. ÖStA KA Best. 695/1601.

¹⁸⁶ Hans von Osterhausen *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 fős német lovas felállítására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600.

¹⁸⁷ Karl von Tettau *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.; Wenzel Zelnissky von Sebusyn *Bestallungja* 500 német lovas felállítására, 1599. május 6. ÖStA KA Best. 630/1599.

¹⁸⁸ Karl von Tettau *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1598. május 8. ÖStA KA Best. 581/1598.

¹⁸⁹ Hans von Osterhausen *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1599. április 18. ÖStA KA Best. 626/1599.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1600. március 17. ÖStA KA Best. 653/1600.

Az Udvari Haditanács mozgásterét a német nemzetiségű lovas lövészek között szolgálók társadalmi súlya kevésbé korlátozta a változtatások terén, így az 1598. márciusi szakvéleményükben már érzékeltett módosítások végbe is mentek: 1599. május 6-i keltezővel Hans Ludwig von Schlick megbízást kapott 500 fő kiállítására és vezényletére. Egységét immáron azonban nem zászlók, hanem vallon és francia minta alapján 100 katonából álló kompániák alkották, amelyek irányításával már nem *Hauptmannok*, hanem kapitányokat bíztak meg.¹⁹⁰ Ez a szervezeti változás és egységesítés kiállta az idő próbáját, s a tizenöt éves háború többi német lovas lövész egységét is hasonló módon fogadta fel az Udvari Haditanács.¹⁹¹

A szervezet átalakításának sikere azonban nem járt együtt a költségek csökkentésével. A német lovas lövészek felfogadásával megbízottak közül is két hadivállalkozó kapott a *Bestallungja* mellé egy, a plusz jövedelmeit felsoroló pótíratot. 1601-ben Jochaim von Flanss *Obrist* saját maga, mint az első kompánia kapitánya és további négy, hasonló tisztséget betöltő tisztje az először megállapított 120 forint havi zsold mellé még 30 forintot remélhetett havonta. Ugyanebben az évben Heinrich Matthias von Thurn 10 kompánia felállítását kapta feladatul. A *Bestallungjegyzék*ben meghatározott fizetésen fölül az *Obrist* 200, helyettese 50, míg kapitányai 30 forint plusz zsoldot kaphattak hónapról-hónapra.¹⁹²

Apró sikerként lehet elkönyvelni, hogy a német lovas lövészek számára megállapított előleg és napi díj nem emelkedett az évek során, s összegében mindkettő megegyezett a nem a birodalmi segélyből felfogadott német lovasokéval.¹⁹³

A bécsi Udvari Kamara tanácsosai 1595. február 2-i szakvéleményükben azt tanácsolták, hogy az uralkodó a külföldi vagy a francia és németalföldi háborút megjárt hadivállalkozók helyett saját királyságainak és tartományainak nemeseit bízva meg toborzással és vezénnyel. Érvelésük szerint az előbbieket csak saját érdekeiket nézik, hiszen már hozzászórtak és járatosak a különböző visszaélésekben és a plusz járandóságok kicsikarásában. Ezzel szemben az utóbbiak az uralkodó hűbéresei és szolgálataikért cserébe kevesebb pénzzel is beérnek.¹⁹⁴ A kamarai tanácsosok okfejtése bizonyos lovassági csapatnemeknél – gondoljunk csak a már többször említett birodalmi segélyen és birodalomban felfogadott német lovasokra – megállta a helyét. Más volt a helyzet azonban a vallon, francia, lotaringiai, németalföldi lovas lövészek és kúrasszírok felállításával és vezényletével kapcsolatban. A tizenöt éves háborúban a különböző nemzetiségű kü-

¹⁹⁰ Vö. Hans Ludwig von Schlick *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1599. május 6. ÖStA KA Best. 629/1599.

¹⁹¹ Vö. Joachim von Flans *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn *Bestallungja* 1000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.; Wolf Georg Merzensreitter *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 711/1602.; Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki *Bestallungja* 1000–1000 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 712/1602.; Hans Christof von Puchheim *Bestallungja* 600 lovas lövész felfogadására, 1603. június 10. ÖStA KA Best. 742.

¹⁹² Joachim von Flans *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn *Bestallungja* 1000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.

¹⁹³ Joachim von Flans *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1601. március 8. ÖStA KA Best. 678/1601.; Heinrich Matthias von Thurn *Bestallungja* 1000 lovas lövész felfogadására, 1601. április 17. ÖStA KA Best. 681/1601.

¹⁹⁴ A Bécsben hátrahagyott Udvari Kamara szakvéleménye, 1595. február 1. ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1 b.

rasszír alakulatoknak szánt juttatásokat ugyanis – egy kivételével – az Udvari Haditanács egységes elv szerint határozta meg: az *Obrist* közvetlen stábjával (írnok, tolmács, szakács, darabont és egy szekér hajtóival) együtt 400, helyettese 150 rajnai forintot vagy ennek megfelelő koronát kaphatott havonta.¹⁹⁵ Az Udvari Haditanács a kompániák kapitányainak, stábjához tartozó kisebb tisztségviselők fizetésének és a plusz jövedelmeinek meghatározására is egy igen speciális és egységes módszert alkalmazott. A tisztikar tagjai közül ugyanis csak a kapitány, a helyettese és a zászlós havi zsoldját adták meg öszszeszerűen. Előbbi fizetésének meghatározása úgy történt, hogy egy lovas hópénzének tízszeresét vették alapul (egy kürasszír 15, így tehát kapitánya 150 rajnai forintot kapott). A tizedes, a káplán, a trombitás, a sebborbély és a *Furier* fizetésére pedig a kapitány kapott tíz, tizenkettő vagy tizennégy lovas zsoldjának megfelelő összeget. Ez az elszámolási forma az iratokban üres helyek (*Lucken*) elnevezéssel szerepelt.

Szintén egységesen szabta meg az Udvari Haditanács az előleg és a *Nachtgeld*, valamint a leköszönési pénz összegét a kürasszírok számára. Ezek szerint az első kettőt öszszevonták és így összesen kompániánként 2666 forint 40 krajcárt, míg az utóbbira egy hónapi zsoldot határoztak meg.¹⁹⁶ Így elviekben teljesült az Udvari Haditanács tanácsosainak javaslata, hogy a zsoldosoknak szánt előleget, a toborzó- és a mustrahely közötti távolságnak megfelelően kell megállapítani, bár az általuk meghatározott összeget a későbbiekben maguk sem tarthatták megfelelőnek, így nem vették figyelembe.

Két kivételt tudok kiemelni ebből az egységesen kialakított rendszerből. Simon von Lippe *Bestallung*jában az a megjegyzés szerepelt, hogy ha helyettese grófi rangú személy lesz, akkor fizetését 50 forintra megemelik. Erre a posztra, mint ahogy az *Obrist* rezerválisából kiderül, Philipp Graf zu Solmst szánták.¹⁹⁷ Arra a kérdésre, hogy elfoglalta-e a rá kiosztott tisztséget biztosan nemmel felelhetünk. Ugyanis Solms maga is megbízást kapott 400 kürasszír felfogadására.¹⁹⁸ A másik – 1603. évi felfogadási irata alapján – kivételt képező személy a már többször említett Salm volt, az ismert ok miatt.¹⁹⁹

Az udvari hivataloknak nemcsak az egységes szervezetet és zsoldfizetési rendszert sikerült bevezetni a kürasszírok esetében, hanem a főbb tisztségviselők kinevezését is ki tudta ragadni néhány esetben a hadivállalkozó *Obristok* kezéből. 1602 júliusában Mátyás

¹⁹⁵ Simon Graf von Lippe *Bestallung*ja 500 kürasszír vezetésére, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallung*ja 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Charles Gonzague Nevers hercegének *Bestallung*ja 1000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.

¹⁹⁶ Simon Graf von Lippe *Bestallung*ja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.; Barthelomeo Dauern *Bestallung*ja 100 németalföldi kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 589/1598.; Flaminio Alticati *Bestallung*ja 100 németalföldi kürasszír felfogadására, 1598. június 22. ÖStA KA Best. 623/1599.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallung*ja 500 kürasszír felfogadására, 1600. április 24. ÖStA KA Best. 655/1600.; Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallung*ja 1000 kürasszír és lovas lövész vezényletére, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallung*ja 300 kürasszír felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA Best. 713/1602.; Charles Gonzague, Nevers hercegének *Bestallung*ja 1000 kürasszír felfogadására, 1602. ÖStA KA Best. 731/1602.

¹⁹⁷ Simon Graf von Lippe *Bestallung*ja 500 kürasszír felfogadására, 1598. július 15. ÖStA KA Best. 587/1598.

¹⁹⁸ Heischmann 1925. 253. o.

¹⁹⁹ Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallung*ja 1400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

főherceg helyettesül Francois Jalliard, La Grange-Marronnière urát rendelte, aki már szintén több éve harcolt Magyarországon.²⁰⁰

A németalföldi, vallon és olasz lovas lövész egységek felállításával megbízott hadi-vállalkozók *Bestallung*jaiban is jól megfigyelhető az udvar egységesítési szándéka. Több kompánia felállításával és vezetésével összesen három személyt bízott meg az Udvari Haditanács, ezek közül azonban csak kettő fizetségét ismerjük. Az 1000 lovas toborzásával 1602 júliusában megbízott Giorgio Bastának hasonló zsoldot határoztak meg, mint a kürasszírok vezényletével megbízottaknak: 400 rajnai forintot saját személyére és stábjára havonta.²⁰¹ Két esztendővel később Alessandro Ridolphi 500 olasz lovas lövész felfogadására és vezetésére kapott utasítást, amely szerint saját személyére 200 korona, azaz 300 forint illette meg havonta.²⁰²

Bár a kompániák kapitányainak és stábjuk fizetése eltért egymástól, ám saját és kisebb tisztségviselőik havi zsoldját, valamint plusz juttatásaikat a kürasszíroknál már bemutatott módon határozták meg. Ezt a szisztémát esetükben már bizonyíthatóan meghatározták 1597-ben is.²⁰³

A további kiadásokat jelentő előleg, napidíj és leköszönési pénz meghatározásánál jól megfigyelhető változás történt 1598-ban. Egy esztendővel korábban ugyanis az Alphonso Montecuccolinak és Germanico Strassoldonak kiállított *Bestallung*ban az előlegre és a leköszönésre 2000–2000 koronát, azaz 3000–3000 rajnai forintot határoztak meg.²⁰⁴ Ugyanakkor a Carlo Formentinnek szintén aznap elkészített megbízásában ugyanerre a célra 1800–1800 korona, azaz 2700–2700 forint szerepelt.²⁰⁵ Az 1598 februárjában Basta nevére kiállított iratban a már bemutatott formula jelent meg: egy-egy kompánia előlegére és *Nachtgeldjére* 2666 forintot és 40 krajcárt adott az Udvari Haditanács, míg a leköszönési pénz egy egész hónap volt.²⁰⁶ A továbbiakban is ezt a fizetési módot határozták meg Alessandro Malaspina és Philipp Graf zu Solms *Bestallung*jában 1598-ban és 1601-ben.²⁰⁷

²⁰⁰ Francois Jalliard, La Grange-Marronnière urának *Bestallungja*, 1602. július 28. ÖStA KA Best. 722/1602.; vö még: Heischmann 1925. 210. o.; Sahin-Tóth 2004. 1174–1175. o.

²⁰¹ Giorgio Basta *Bestallungja* 1000 vallon lovas lövész felfogadására, 1602. július 12. ÖStA KA Best. 721/1602.

²⁰² Alessandro Ridolphi *Bestallungja* 500 olasz lovas lövész felfogadására, 1604. június 30. ÖStA KA Best. 773/1604.

²⁰³ Alphons Montecuccoli és Germanico Strassoldo *Bestallungja* 200–200 vallon lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 530/1597.; Gian Baptista Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo de Verleine, Attilio Vimercato *Bestallungja* 100–100 vallon lovas lövész élére, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 531/1597. Mintairat egy 100 fős vallon lovas lövész kompánia felfogadására, 1597. ÖStA KA Best. 533a/1597.; Carlo Fomentin *Bestallungja* 200 olasz lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. 533/1597.

²⁰⁴ Alphons Montecuccoli és Germanico Strassoldo *Bestallungja* 200–200 vallon lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. ÖStA KA Best. 530/1597.

²⁰⁵ Carlo Fomentin *Bestallungja* 200 olasz lovas lövész felfogadására, 1597. május 8. 533/1597.

²⁰⁶ Giorgio Basta *Bestallungja* 100 vallon lovas lövész felfogadására, 1598. február. ÖStA KA Best. 561/1598.

²⁰⁷ Alessandro Malaspina *Bestallungja* 100 vallon lovas lövész felfogadására, 1598. március 15. ÖStA KA Best. 568/1598.; Philipp Graf zu Solms *Bestallungja* 600 németalföldi lovas lövész felfogadására, 1601. augusztus 20. ÖStA KA Best. 697/1601.

Az 1602 novemberében az Udvari Haditanács által szervezett négy dragonyos kompánia kapitányai 10 lovas után fejenként 120 forintot és ezenfelül még ugyanennyi plusz jövedelmet vehettek át havonként. Emellett az előlegre és leköszönési pénzre 1250 forintot kellett volna kifizetnie az Udvari Kamarának.²⁰⁸

A költségeket nem hogy csökkenteni nem sikerült, hanem maga az udvar kényszerült arra, hogy újabb és újabb pénzforrásokat „nyisson meg” bizonyos megbízottjainak. Az 1598 után keletkezett *Bestallungok* vizsgálatánál ugyanis szembevetendő, hogy újonnan bevezetett plusz jövedelmek vagy több csapatnemenél, vagy különböző nemzetiségű csapatoknál egyszerre jelentkeztek. A Hans Ludwig von Schlick, Wolf Georg Merzensreitter és Hans Christof von Puchheim német, valamint a Ridolphi olasz lovas lövész egységeiben szolgáló kapitányok fizetésének megállapításánál már a *Bestallungban* meghatároztak plusz jövedelmeket, mivel a megbízott hadivállalkozók tapasztalt és harcedzett személyeket ígértek ezen tisztségek betöltésére.²⁰⁹

A háború lezáró szakaszában a német lovasok, lovas lövészek és kúrasszírok *Obristjai* még egy újabb jövedelemforrást tudtak *Bestallungjukba* belefoglalni. Azért, hogy a meghatározott számú lovas a mustrán megjelenjen, további 15 forintot hagytak jóvá a hadivállalkozóknak.²¹⁰

Annak a szakvéleményekben található javaslatnak, miszerint a felfogadott csapatokat egész évben fegyverben kellene tartani, s így lehetőség nyílna télen vagy kora tavasszal hadjáratokat indítani, a hatását a lovas felfogadási iratokban is nyomon követhetjük. A háború első felében (1595-től) a szolgálatra vonatkozó „három hónap vagy az uralkodó szándéka szerint, ameddig szükséges” formulát felváltotta, hogy ellentmondás és tárgyalás nélkül, tehát az eredetileg kialakított fizetségért maradjanak egységüknél a felfogadottak.²¹¹ Emellett már 1597-ben csak egy mintairatban, 1601-ben Solms és 1602-ben Basta *Bestallungjában* az a kitétel, ami arra enged következtetni, hogy ezen vallon és németalföldi lovas lövészek szolgálatával hosszú távra számolt az Udvari Haditanács. Az iratban ugyanis az szerepelt, hogy a hadjárat alkalmával egy lovas 15, míg a harcok szünetében eltelt hónapokra 12 rajnai forintot kapjon. A kompániák stábjának tagjaira szánt összegek megállapításához szükséges helyek számát is 15 helyett 12 forintra szorozták fel.²¹² Természetesen más csapatnemenél, jelesül a kúrasszíroknál is a *Bestallungok* alapján bizonyítható, hogy a hadjárat végeztével nem oszlatták fel őket, de a holtidőszak-

²⁰⁸ Laurentio de Rame, Charles de Agenta, Guilliom de Waux, Mercure de Mariloff *Bestallungja* 100–100 vallon dragonyos felfogadására, 1602. november 19. ÖStA KA Best. 727/1602.

²⁰⁹ Hans Ludwig von Schlick *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1599. május 6. ÖStA KA Best. 629/1599.; Wolf Georg Merzensreitter *Bestallungja* 500 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 711/1602.; Hans Christof von Puchheim *Bestallungja* 600 lovas lövész felfogadására, 1603. június 10. ÖStA KA Best. 742.; Alessandro Ridolphi *Bestallungja* 500 olasz lovas lövész felfogadására, 1604. június 30. ÖStA KA Best. 773/1604.

²¹⁰ Vö. Heinrich Matthias von Thurn és Heinrich Kreziriecki *Bestallungja* 1000–1000 lovas lövész felfogadására, 1602. május 3. ÖStA KA Best. 712/1602.; Lubin Carre Chamgaillard urának kiállított *Bestallung*, amelyben ő 150 főnyi kúrasszír felfogadására kapott megbízást. Lubin Carra Chamgaillard urának *Bestallungja* 150 kúrasszír felfogadására, 1604. március 28. ÖStA KA Best. 767/1604.; Georg Friedrich von Hohenlohe *Bestallungja* 1000 német lovas felfogadására, 1604. június 15. ÖStA KA Best. 772/1604.

²¹¹ Vö. Mintairat egy 150 vagy 200 fős lovas lövész csapat felfogadására, 1595. ÖStA KA Best. 498/1595.

²¹² Philipp Graf zu Solms *Bestallungja* 600 németalföldi lovas lövész felfogadására, 1601. augusztus 20. ÖStA KA Best. 697/1601.; Giorgio Basta *Bestallungja* 1000 vallon lovas lövész felfogadására, 1602. július 12. ÖStA KA Best. 721/1602.

ra is az eredetileg megállapított zsoldot kellett volna, hogy kapják.²¹³ Egyetlen kivételként Philipp Graf zu Solms lovasait lehet kiemelni, hiszen 1599 és 1600 fordulóján *Obristj*eknek bele kellett mennie egy, a lovas lövészeknél már bemutatott fizetéscsökkentésbe. 1600 februárjában azonban, mikor csapata átszervezésére sor került, kérte, hogy stábjá tagjainak számát ne redukálják, s katonáira újra 15 forintot számoljanak el havonta.²¹⁴

Összegzés

Az Udvari Haditanács a XVI. és a XVII. század fordulóján a császári szolgálatba állt zsoldos lovasság csapatnemeinek felfogadására két különböző iratot használt. A német lovasok és egyes német lovas lövész csapatok esetében az 1570. évi regensburgi birodalmi gyűlés döntéseihez csatolt *Reiterbestallungot*, míg az ez alapján összeállított „rövid *Bestallungot*” vagy *Bestallungbriefet* a többi csapat zsoldba fogadására alkalmazták. A kiállított irat határozta meg az adott egység szervezetét. Ezen a téren azonban igen nehéz egy egységes koncepcióra rátalálni, hiszen egy-egy csapatnemen belül is rendkívül nagy eltérések figyelhetők meg. Talán a különböző lovas lövész egységek *Bestallungja*iban foglaltakból rajzolódik ki a legszembeütőbben, hogy minden egyes csapat, minden parancsnok, tiszt, altiszt, sőt katona is egyedi elbírálás alá esett. Az Udvari Haditanács személyes alkuk egész sora alapján fogadta szolgálatába, szerelte le, vagy, ha a szükség úgy kívánta, tartotta fegyverben csapatait. A hadivállalkozó személyes presztízse, rátermettsége és érdekérvényesítő képessége döntő fontosságú volt ezeken a tárgyalásokon. A megbízottnak juttatandó jövedelmek nagyságát meghatározta ugyanis egyrészt, hogy hány lovas kiállítására vagy toborzására kap engedélyt, valamint hogy ezeket milyen szervezeti egységbe szervezheti. Másrészt döntő fontossággal bírt a hadivállalkozó számára, hogy milyen tisztséget tud kiharcolni saját magának és beosztottjainak.

Az udvar azonban nem csupán felismerte a hadügyben mindezekből fakadó visszásságokat és a túlköltekezés forrásait, de a tizenöt éves háború fordulópontjának tekinthető 1598. évben kísérletet tett ezek megszüntetésére. A gyalogezredek felfogadásánál az új típusú kapitulációval megkísérelték egyfelől mind a költségeket racionalizálni és a hadivállalkozók szerepét csökkenteni, másfelől pedig a pénzügyi visszaéléseket visszaszorítani, megakadályozni.²¹⁵ A lovasság esetében azonban egy egységes felfogadási és költségracionalizációs koncepció kialakítására nem került, nem kerülhetett sor a csapatnemek társadalmi és nemzetiségi katonaállítási szokásainak különbözősége miatt. A javarészt birodalmi pénzen, birodalmi *Obristok* által irányított és főként birodalmi nemesekből verbuválódott német lovasság privilegizált helyzetének megszüntetésére kísérlet sem történt. Az egységeket továbbra is zászlókra osztották, tisztjeik és lovasaik pedig

²¹³ Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercegének *Bestallungja* 1000 kürasszír és lovas lövész vezényletére, 1601. április 12. ÖStA KA Best. 684/1601.; Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallungja* 300 kürasszír felfogadására, 1602. május 7. ÖStA KA Best. 713/1602.; Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf *Bestallungja* 1400 kürasszír és lovas lövész felfogadására, 1603. augusztus 10. ÖStA KA Best. 748/1603.

²¹⁴ ÖStA KA Hofkriegsrat-Wien Pr. Exp. Bd. 204. Fol. 424r–v. 1600. február 15.

²¹⁵ *Bagi* 2005. 228–238. o.

messze a legnagyobb fizetségre számíthattak. Egyes hadivállalkozók érdekérvényesítése pedig 1598 után is olyan sikeres volt, hogy pótlólagosan további jövedelmekhez tudtak jutni ők maguk és tisztjeik is.

A német lovas lövészekkel szemben az udvar már nagyobb mozgásteret tudott biztosítani magának, de ez is csak arra volt elegendő, hogy 1599-től kezdődően a zászlókat felváltásák – vallon-francia minta alapján – a kompániák. A rájuk szánt kiadásokat ezzel szemben sem csökkenteni, sem pedig egységesíteni nem sikerült, s az *Obristok* közül kettő bizonyosan plusz jövedelmeket is ki tudott kényszeríteni megbízójától.

A megvizsgált *Bestallungok* alapján bizonyítható, hogy csak a vallon, németalföldi, francia és lotaringiai kürasszírok, lovas lövészek és dragonyosok felfogadásánál és költségeik meghatározásánál sikerült az udvari hivataloknak egy egységes elvet kialakítani. Esetükben egy, a németalföldi és a franciaországi hadszíntérről magukkal hozott szervezeti és fizetési rendszert kellett csak tovább finomítani.

Felmerül a kérdés, hogy az udvari hivatalok miért nem tettek határozottabb kísérletet a hadivállalkozók érdekeinek érvényesítése és a költségek további növekedése ellen? A válasz roppant egyszerű: nem tehettek mást. A XVI. században kialakult hadseregállítási rendszer szinte teljesen kiszolgáltatottá tette az uralkodót megbízottjaival szemben, akik ezt ki is használták. A tizenöt éves háború utolsó szakaszában több csapatnemnél is feltűnő plusz jövedelmek pedig félreérthetetlenül arra utalnak, hogy az udvar minden lehetséges módon megpróbálta a toborzással megbízottakat – mind a lovasság, mind a gyalogság esetében – szolgálatába állítani, illetve tartani. Hiszen egyrészt a krónikus pénzhiány, másrészt a századfordulón újra fellángoló németalföldi háború a hadivállalkozókat új, és – nem mellékesen – nagyobb fizetséget ígérő szolgálatba csábíthatták. Ez a veszély annak ellenére fennállt, hogy mind 1598-ban, mind pedig 1603-ban a birodalmi gyűlés határozataiban megtiltotta, hogy német csapatok idegen szolgálatba álljanak.²¹⁶

Az egységes császári lovasság megalakulására tehát a tizenöt éves háború időszakában nem nyílt mód, ám az alapjait lerakta az udvar, még ha ezt a folyamatot az útkeresés, és rengeteg kényszermegoldás is jellemezte. A harmincéves háborúban ez a fegyvernem már csak két csapatnemre bomlott: a vértésekre vagy kürasszírokra és a dragonyosokra.²¹⁷ A lassan és egy tömbben mozgó ellenséggel szemben alkalmazható német lovasok és a lovas lövészek a XVII. század közepének kihívásaival már nem tudtak megbirkózni. A túlnyomórészt lövészekből álló, könnyű felszerelésű és nagy tűzerejű svéd gyalogság, a könnyű és egységes kaliberű svéd tüzérség, valamint a gyors és rohamok erejére építő taktikát alkalmazó svéd lovasság támadásai elsöpörték őket végérvényesen, s beolvadtak a két már említett csapatnembe.²¹⁸

²¹⁶ A birodalmi gyűlés határozata, 1598. HHStA MEA RA Fasc. 94. Fol. 397r.; a birodalmi gyűlés határozata, 1603. HHStA MEA RA Fasc. 99. Fol. 14–15.

²¹⁷ *Wrede* 1898. 8. o.; *Barker* 1982. 173. o.; *Czigány* 2004. 99. o.

²¹⁸ *Nagy* 1985. 150–152. o.; *Parker* 1990. 44. o.

- Bog* 1971. *Bog, Ingomar*: Türkenkrieg und Agrarwirtschaft. Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem in Österreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert. In.: Die wirtschaftlichen Auswirkung der Türkenkriege. Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposiums zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas. Hrsg. Othmar Pickl. Graz, 1971. 13–26. o.
- Burschel* 1994. *Burschel, Peter*: Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts. Sozialgeschichtliche Studien. Göttingen, 1994.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700. Budapest, 2004.
- Delbrück* 1920. *Delbrück, Hans*: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Viertel Teil. Neuzeit. Berlin, 1920.
- Dilich* 1689 *Dilich, Wilhelm*: Kriegsschule. I. Frankfurt am Main 1689. Hasonmás kiadás: Magstadt, 1967.
- Edelmayer* 2002. *Edelmayer, Friedrich*: Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich. München, 2002.
- Frauenholz* 1937. *Frauenholz, Eugen*: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. II.: Das Heerwesen in der Zeit des freien Söldnerturns. 2. Teil: Das Heerwesen des Reichs in der Landsknechtzeit. München, 1937.
- Fronsperger* 1573. *Fronsperger, Leonhart*: Kriegßbuch III. Theil. Frankfurt am Main 1573.
- Fuchs* 1972. *Fuchs, Theodor*: Geschichte des europäischen Kriegswesens. I. Band. Wien 1972.
- Funcken* 2001. *Funcken, Liliane und Fred*: Historische Waffen und Rüstungen. Ritter und Landsknechte vom 8. bis 16. Jahrhundert. Mittelalter und Renaissance. Niederhausen 2001.
- Geöcze* 1894 *Geöcze István*: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. 502–537., 647–673. o.
- Heischmann* 1925. *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des Stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Hummelberger* 1963 *Hummelberger, Walter*: Der dreissigjährige Krieg und die Entstehung des kaiserlichen Heeres. In: Unser Heer. 300 Jahre österreichisches Soldatentum in Krieg und Fried. Wien, München, Zürich, 1963. 7–49. o.
- Janko* 1871. *Janko, Wilhelm*: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871.
- Jász* 1974 *Jász Dezső*: Hugenották. Budapest, 1974.
- Jähns* 1880. *Jähns, Max*: Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance. II. Leipzig, 1880.
- Kelenik* 1990. *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1990/3. 85–95. o.

- Kelenik* 1991. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentőség a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1991/3. 80–122. o.
- Kelenik* 2003. *Kelenik József*: A mezőkeresztesi csata (1596. október 26.). In: *Fegyvert és vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái*. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2003. 111–130. o.
- Kelenik* 2005. *Kelenik József*: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 311–357. o.
- Koller* 1990. *Koller, Leopold*: Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1990.
- Krüger* 1996. *Krüger, Kersten*: Kreigsfinanzen und Reichsrecht im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Bernhard R. Kroener/Ralf Pröve* (Hg.): *Krieg und Freiden. Militar und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Paderborn, 1996. 47–59. o.
- Lünig* 1723. *Lünig, Johann Christian*: *Corpus jvris militaris Des Heil. Röm. Reichs...* Leipzig, 1723.
- Meynert* 1854. *Meynert, Hermann*: *Geschichte der K. K. österreichischen Armee. Ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Scjcksale, Thaten und Feldzüge von der fūhesten bis auf die neuere Zeit. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie zur Zeit Kaiser Maximilian's I. und bis zum dreissigjährigen Kreige*. Wien, 1854.
- Meynert* 1868. *Meynert, Hermann*: *Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa. II*. Wien, 1868.
- Möller* 1976. *Möller, Hans-Michael*: *Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts*. Frankfurter historische Abhandlungen 12. Wiesbaden, 1976.
- Müller* 1901. *Müller, Johannes*: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg*, Achtundzwanzigster Jahrgang. 1901. 155–262. o.
- Müller* 1938. *Müller, Johannes*: *Zacharias Geizkofler 1560–1607. Des Heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und Obrister Proviantmeister im Königreich Ungarn. Veröffentlichung des Wiener Hofkammerarchivs Bd. 3*. Wien, 1938.
- Nagy* 1985. *Nagy László*: „Megint fölszánt magyar világ van...” Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Budapest, 1985.
- NDB *Neue Deutsche Biographie*. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Duncker und Humblot. Berlin, 1990.

- Ortelius* 1602. *Ortelius Augustinus, Hyeronimus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002.
- Pálffy* 1995. *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza*: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. Szerk. *Hermann István*. Pápa, 1997.
- Pálffy* 1997a. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 1997/2. 257–288. o.
- Pálffy* 1998. *Pálffy Géza–Perger, Richard*: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremléke Bécsben (16–17. század). *Fons*, 1998/2. 207–265. o.
- Pálffy* 1999. *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Budapest, 1999.
- Parker* 1990. *Geoffry Parker*: Die militärische Revolution. Die Kriegskunst und der Aufstieg des Westens 1500–1800. Cambridge University Press, 1990.
- Redlich* 1964. *Redlich, Fritz*: The german military enterpreiser and his work force. A study in european economic and social history. Wiesbaden, 1964.
- Rüstow* 1864 *Rüstow Wilhelm*: Geschichte der Infanterie. I. Band. Nordhausen 1864.
- Sahin-Tóth* 2004. *Sahin-Tóth Péter*: Lotaringia és a tizenöt éves háború. *Századok*, 2004/5. 1149–1188. o.
- Sahin-Tóth* 2004a. *Sahin-Tóth Péter*: Egy lotaringiai nemes a „hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppard. In: Válogatott a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Monumenta Historica Budapestiensia XIV. Szerk. *Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs*. Budapest, 2004. 297–304. o.
- Szekfü* 1928. *Hóman Bálint–Szekfü Gyula*: Magyar történet. (A tizenhatodik század) IV. kötet, Budapest. 1928.
- Thallóczy*, 1896 *Thallóczy Lajos*: Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. Történelmi Tár, 1896. 577–645. o.
- Tóth P.* 1989. *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely, 1988.
- Tóth P.* 1992. *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641. Vas megyei levéltári füzetek 5. Szombathely, 1992.
- Tóth* 2000. *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Turbuly* 2002. *Turbuly Éva*: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1595–1608. II. rész. Sopron, 2002.

- Waidmayr* 2003. *Waidmayr, Ulrike*: Das Söldnerwesen in der frühen Neuzeit. Diplomarbeit zur Erlangen des Magistergrades der Philosophie aus der Studienrichtung Geschichte und Sozialkunde eingereicht an der Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien, 2003.
- Winkelbauer* 2003. *Winkelbauer, Thomas*: Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Teil 1. Wien, 2003.
- Wrede* 1898. *Wrede, Alphons von*: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. III. Band Wien, 1898.

Zoltán Péter Bagi

WESTERN MERCENARY CAVALRY TROOPS IN THE IMPERIAL ARMY DURING THE FIFTEEN YEARS' WAR – THEIR STRUCTURE AND ITS CHANGES

Summary

In the study, the author treats two issues that, notwithstanding their significance, have not been dealt with in detail by military historians. First, he introduces the ways that the Court Council of War hired mercenary cavalry troops at the turn of the 16th and 17th centuries to serve in the Imperial Army. In the case of German cavalry and some German mounted rifles, it was the *Reiterbestallung* attached to the decisions of the 1570 Diet of Regensburg that served as a standard of employment, and it also formed the basis for the “short *Bestallung*” or *Bestallungsbrief* that was consulted when taking other troops into service. These documents provided the guidelines for the structure of each unit. It is, however, rather difficult to discover a general concept in this aspect, since there are considerable differences even within certain arms of service. The Court Council of War hired, discharged or, if necessary, kept troops under arms through long series of private bargaining. Personal prestige, aptitude and the ability to enforce interests were key factors during the negotiations. The amount of the income that an agent could get was determined by the number of cavalymen that he was allowed to arm or recruit and the structure of the unit that he was authorized to organise from them. The status the military entrepreneur was able to achieve for himself and his subordinates was also of crucial importance.

In relation to the above, the author points out that the court became aware of the abuses that stemmed from the enforcement of personal interests in the field of military affairs, detected the causes for overspending, and made an attempt to put an end to these defects in 1598, which can be considered as a turning point of the fifteen years' war. In the case of the cavalry, however, the efforts did not result in the launching of a general concept for recruitment and the rationalisation of expenses, which was due to the great variety of social and national recruitment customs that characterised the various arms of service. Certain military entrepreneurs were able to enforce their interests even after 1598.

Therefore, the establishment of a united imperial cavalry did not take place during the fifteen years' war, but the court did lay its foundations, even if that phase of the process was characterised by several second-best solutions and by seeking ways and means.

Zoltán Péter Bagi

L'ORGANISATION ET L'ÉVOLUTION DE LA CAVALERIE MERCENAIRE OCCIDENTALE
AU SERVICE DE L'ARMÉE IMPÉRIALE DURANT LA GUERRE DE QUINZE ANS

Résumé

Dans cette étude, j'entreprendrai d'esquisser deux sujets jusqu'alors peu intéressants, mais d'autant plus importants pour l'historiographie. D'une part, je présenterai comment le Conseil de Guerre de la Cour recruta, au tournant des 16e et 17e siècles, les cavaliers mercenaires qui entrèrent au service de l'empereur : le Reiterbestallung attaché aux résolutions de la Diète de Regensburg de 1570 fut appliqué pour les cavaliers allemands et certaines troupes de carabiniers allemands de cavalerie, alors que le »bref Bestallung« ou Bestallungsbrief porta sur le recrutement d'autres troupes mercenaires. Ces documents définirent l'organisation de l'unité donnée. Je soulignerai qu'il est difficile de découvrir une conception cohérente dans ce domaine, puisque les différences sont extrêmement importantes même à l'intérieur des différents types d'unité. C'est à l'issue de toute une série de pourparlers personnels que le Conseil de Guerre de la Cour recruta, libéra ou, le cas échéant, garda ses troupes en armes. Le prestige de l'entrepreneur militaire, son aptitude et sa capacité de faire valoir ses intérêts eurent une importance primordiale lors de ces négociations. Le montant des revenus attribuables au mandataire dépendait du nombre autorisé des cavaliers à mettre à disposition ou à recruter et de la nature de leur unité organisationnelle. Pour l'entrepreneur militaire la nature des fonctions obtenues pour lui-même et ses subordonnés fut d'une importance décisive.

Le deuxième sujet que je traiterai est étroitement lié au premier: La cour prit conscience des abus dans l'armée – résultant notamment des ambitions de certaines personnes pour faire valoir leurs intérêts–, ainsi que des causes du dépassement du budget et elle tenta d'y remédier en 1598, année tournant de la guerre de quinze ans. Toutefois aucune conception cohérente relative à la cavalerie ne fut adoptée en matière de recrutement et de rationalisation des dépenses et ce, en raison des différences dans les habitudes sociales et ethniques concernant la levée de troupes. Certains entrepreneurs militaires firent valoir leurs intérêts après 1598 de la même manière qu'avant. Durant la guerre de quinze ans, la cavalerie impériale unie ne put donc pas être constituée. Néanmoins la cour en jeta les bases, même si ce processus fut jalonné de tâtonnements et de nombreuses solutions de fortune.

Zoltán Péter Bagi

DIE ORGANISATION UND DIE VERÄNDERUNGEN DER IM KAISERLICHEN HEER DIENENDEN
WESTLICHEN SÖLDNERKAVALLERIE ZUR ZEIT DES FÜNFZEHNJÄHRIGEN KRIEGES

Resümee

In der vorliegenden Studie zeige ich zwei Themen auf, die bisher für die Kriegsgeschichtsschreibung wenig interessant waren, aber denen eine umso größere Bedeutung zukommt. Einerseits stelle ich vor, in welcher Weise der Hofkriegsrat an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts die in den kaiserlichen Dienst getretenen Truppengattungen der Söldnerkavallerie angeworben hat: im Falle der deutschen Kavalleristen und einzelner deutscher Kavallerie-Füßliertuppen wurde die den Entscheidungen der Reichsversammlung von Regensburg im Jahre 1570 beigefügte *Reiterbestallung*, im Falle der Anwerbung der anderen Truppen die auf Grund dieser zusammengestellte „kurze *Bestallung*“ oder der *Bestallungsbrief* angewandt. Dieses ausgestellte Dokument bestimmte

die Organisation der gegebenen Einheit. Ich weise darauf hin, dass es jedoch auf diesem Gebiet ziemlich schwierig ist, eine einheitliche Konzeption zu finden, da auch innerhalb einer Truppengattung äußerst große Abweichungen zu beobachten sind. Der Hofkriegsrat nahm seine Truppen auf Grund zahlreicher persönlicher Abmachungen auf, rüstete sie ab, oder hielt sie – falls es notwendig war – unter Waffen. Bei diesen Unterhandlungen waren das persönliche Prestige, die Eignung und die Fähigkeit des Kriegsunternehmers, seine Interessen geltend zu machen, von entscheidender Bedeutung. Die Höhe der dem Auftragnehmer gewährten Einkünfte wurde nämlich einerseits dadurch bestimmt, für die Ausstellung oder Rekrutierung wie vieler Kavalleristen er eine Genehmigung erhielt, sowie in welche Organisationseinheiten er diese organisieren darf. Andererseits war es für den Kriegsunternehmer von entscheidender Bedeutung, welches Amt er für sich selbst und für die ihm zugeteilten Personen ergattern konnte.

In enger Verbindung mit dem Obigen beschäftige ich mich als zweites Thema damit, dass der Hof die in den Kriegsangelegenheiten zum Vorschein gekommenen und auch aus der individuellen Geltendmachung der Interessen resultierenden Missstände, sowie die Quellen des Mehraufwandes erkannt hatte und im Jahre 1598 – das als Wendepunkt des Fünfzehnjährigen Krieges angesehen werden kann – auch einen Versuch zur Abschaffung dieser unternahm. Im Falle der Kavallerie kam es jedoch auch so nicht zur Herausbildung einer einheitlichen Anwerbungs- und Kostenrationalisierungskonzeption, und zwar wegen der Unterschiede in den gesellschaftlichen und Nationalitäten-Gewohnheiten der Truppengattungen bezüglich der Soldatenstellung. Die Geltendmachung der Interessen einzelner Kriegsunternehmer war auch nach 1598 genauso, wie davor.

Zur Gründung der einheitlichen kaiserlichen Kavallerie konnte es also in der Zeit des Fünfzehnjährigen Krieges nicht kommen. Die Grundlagen wurden aber vom Hof geschaffen, auch wenn dieser Prozess teilweise vom Wegesuchen und zahlreichen Zwangslösungen gezeichnet war.

Золтан Петер Баги

ШТАТНО-ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА ЗАПАДНОЙ НАЕМНОЙ КАВАЛЕРИИ,
СЛУЖИВШЕЙ В КАЙЗЕРОВСКОЙ АРМИИ, И ЕЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРИОД
ПЯТНАДЦАТИЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ

Резюме

В своей статье автор ставит задачу рассмотреть две несколько менее интересные, однако не менее важные для военной историографии темы. Он останавливается, во-первых, на вопросе о том, каким образом на рубеже XVI – XVII веков Придворный Военный Совет воспринимал как род войск наемную военную кавалерию, стоявшую на службе у кайзера: в отношении немецких конников и отдельных немецких кавалерийских стрелковых частей к решениям имперского собрания, состоявшегося в Регенсбурге в 1570 году, прилагался Reiterbestallung (устав об определении на службу в кавалерию), в то время как составленный на основании этого „краткий Bestallung“ или „Bestallungsbrief“ (выписка для определения на службу) применялся для приема наемников на службу в остальные войска. Разработанные таким образом документы определяли организационно-штатную структуру данной воинской части (единицы). Следует заметить однако, что в этой области весьма нелегко найти одну единую концепцию, так как и внутри одного рода войск наблюдались чрезвычайно большие различия. Придворный Военный Совет принимал на службу в армию, демобилизовывал, или, если это было нужно, содержал под ружьем свои войска на основании целого ряда индивидуальных компромиссов. Личный престиж интенданта армии, его способности и умение отстаивать собственные интересы обладали решающей важностью на этих переговорах. Величина дохода уполномоченного интенданта определялась, во-первых, тем, какое количество конников он получит разрешение поставить под ружье или завер-

бовать, а также по каким штатно-организационным единицам он сможет их распределить. С другой стороны, решающую важность имело то, какое служебное положение сможет добиться интендант для самого себя и своих подчиненных.

В тесной взаимосвязи с этим в качестве второй темы в статье указывается на то, что кайзеровский двор опознал проблематичность, возникшую вследствие осуществления индивидуальных интересов в военном деле, и источники перерасходов, и в 1598 году, рассматриваемом как поворотный пункт в пятнадцатилетней войне, сделал попытку устранить их. Однако в отношении кавалерии не удалось разработать единую рациональную концепцию о приеме на службу и рационализации расходов из-за различий в общественных и национальных обычаях набора в армию. Осуществление интересов отдельных военных интендантов после 1598 года осталось таким же, как было и раньше.

Таким образом в период пятнадцатилетней войны не представилось возможности для формирования единой кайзеровской кавалерии, но двор заложил основу, хотя этот процесс характеризовался поисками пути и целой кучей вынужденных решений.

AZ „ERDÉLYI HYDRA” ÉS A „NÉMET HERCULES”

Daniel Wolff a Rákóczi-szabadságharcról*

A Rákóczi-szabadságharc erdélyi eseményeire vonatkozó magyar nyelvű memoáriumok igen gazdagok; II. Rákóczi Ferenc, Cserei Mihály, Wesselényi István, Bethlen Miklós, Czegei Vass György, Forgách Simon és más, kisebb szerzők műveinek ismerete nélkül nem képzelhető el a kor közelebbi tanulmányozása. Ugyanakkor nem sok német nyelvű, erdélyi szász forrást tartunk számon, amely ezt a kort ábrázolná. A gr. Kemény József által kiadott forrásgyűjteménytől és a Brassó történetére vonatkozó sorozattól eltekintve – amely azonban csak egy városra összpontosít – alig ismerünk olyan forrásanyagokat, amelyekben erre a korra vonatkozó erdélyi szász források szerepelnének.¹ Jelen tanulmánnyal szeretném felhívni a figyelmet egy kevésbé számon tartott erdélyi szász történetíró, Daniel Wolff feledésbe merült, *Hydra Transylvanica* (1708) c. munkájára, amely sajátos megvilágításba helyezi a Thököly- és Rákóczi-kori Erdély eseményeit.²

A Füteléken született erdélyi szász evangélikus lelkész 1684-ben Wittenbergben tanult, 1687–1689 között Nádason volt prédikátor, majd 1702-ig Magyaroson lelkész.³ Ezután ismét Nádasra került, ahol lelkészként szolgált egészen 1729-ben bekövetkezett haláláig.⁴ Az erdélyi szász szerzői lexikon szerint Daniel Wolffnak két kéziratos műve maradt fenn; a megadott címek azonban kisebb eltéréseket mutatnak a brassói levéltár-

* Jelen tanulmány szakdolgozatom rövidített és átdolgozott változata: *Szirtes Zsófia: A kurucmozgalmak erdélyi szász szemmel. Daniel Wolff Hydra Transylvanicája alapján. Szakdolgozat, 2007. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet. Szeretném megköszönni témavezetőmnek, J. Újváry Zsuzsannának, valamint Lőkös Péternek, Gernot Nussbächernek, Thomas Sindilarinuk és R. Várkonyi Ágnesnek a szakdolgozat megszületésében nyújtott segítségét.*

¹ G. Joseph Kemény (Hg.): *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. I–II. Klausenburg, 1839.; Eugen von Trauschenfels* (Hg.): *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Neue Folge. Kronstadt, 1860.; Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV–VII. Chroniken und Tagebücher 1–4. Brassó, 1903–1918.* Erdélyi szász folyóiratokban olvashatunk rövidebb forrásközléseket: *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde. III. Jahrgang. Jänner–Juni 1839, 330–332. o.; Kirchliche Blätter* (Hermannstadt) VII. Jahrgang, 1915. 230–232. o.; *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde. VII. Jahrgang, Jänner–Dezember 1843, 294–296. o.*

² A mű csak utalás szintjén jelent meg a szakirodalomban: *Johannes Höchsmann: Die Commandirenden Siebenbürgens in den Jahren 1704 und 1705. Zur Geschichte der rakozyischen Revolution. Mediasch, 1877.* (a továbbiakban: *Höchsmann*) 8. o. (levéltári adatok nélkül); *Historisches Miniaturgemälde. Mitgetheilt von Andreas Gräser. In Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde. VII. Jahrgang, Jänner–Dezember 1843, 295. o.; Adolf Armbruster: Dacoromano-Saxonica: cronicari romani despre sasi României in cronica Sasească. București, 1980. 119., 121., 435. o.; Szegedi Edit: Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung, Köln/Weimar/Wien, 2002. 341. o.*

³ Fütelke: falu a Kis- és a Nagy-Küküllő között, Segesvártól északra; Nádas és Magyaros: valószínűleg a Küküllő megyei Szásznádas és Szászmagyaros.

⁴ Joseph Trausch (Hg.): *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen. III. Kronstadt, 1871.* (a továbbiakban: *Trausch*) 506. o. Daniel Wolffról Johann Liehn (1937–1962) szásznádasi lelkész is említést tett: *Johann Liehn: Verzeichnis der Ober-Seelsorger in Nadesch welcher Namen zu erforschen gewesen sind. Kézirat. A Heimatortsgemeinschaft Nürnberg tulajdonában. Liehn a szásznádasi egyházi anyakönyvek mellékleteinek felhasználásával gyűjtötte össze faluja lelkészeinek életrajzát. Daniel Wolffról szóló bejegyzésében írja, hogy az 1729. június 26-án elhunyt lelkész szolgálata alatt felújította a templom berendezését. Köszönöm Hans Georg Baier segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot. Daniel Wolff életének, műveinek felkutatása még folyamatban van.*

HYDRA TRANSYLVANICA

Bibliothek Gymnasii Comensis. XXXV.

Das ist:

Die durch den **KAROLISCHEN** Cluff-Brand
in Siebenbürgen entstandene und von der
Teutschen **HEACULES**, das ist: Ihre
Kaiserlichen und Königlichen Majestät
gedämpffete = viel-köpffige = Land verderbliche

Rebellions **SCHLIMM**.

mit seltener Schrift verborren 1708. et seqq.

von
Daniele Wolffio Fületelkense Past. Eccl. Nadorch.

Syr. 7. 7. 8.

Küß mich Aufriß an, in der Nacht, und lange Auf nicht
an in Tobal, auf daß du nicht tragen müßest, z. d. d. d. d.
lige Kfüß, in .c. wird können ungekräft
Glaubn.

A.

Daniel Wolff: Hydra Trasylyvanica. Címlap.
Brassó, Archiv der Honterusgemeinde, IV F 149/1.

rakban található művek címeihez képest. Ez több kéziratot másolat létezésére utal.⁵ Wolff későbbi, jelen tanulmányban bemutatni kívánt művének címe: *Hydra Transylvanica Das ist: Die durch den RÁKOTZischen Auff-Stand in Siebenbürgen entstandene und von der Teutschen HERCULES, das ist: Ihro kayserlichen und königlichen Majestaet gedämpffete – viel-köpfige – Land verderbliche Rebellions SCHLANGE. Mit schlechter Feder entworffen Anno 1708. et seqq. von Daniele Wolffio Fületelkense Past. Eccl. Nadosch.*⁶ A *Hydra Transylvanica* több kéziratban változatban maradt fenn, ezek közül három Brassóban, egy Nagyszebenben található.⁷ Trausch ezektől eltérő címváltozattal és levéltári adatok megadása nélkül utal a műre.⁸ Jelen tanulmány az ismert kéziratok közül elsősorban a legnagyobb terjedelmű, illusztrált, IV F 149/1. jelzetű példánnyal foglalkozik, amely a brassói Honterus Levéltárban került elő, az ismert XIX. századi szász forrásgyűjtő, Joseph Franz Trausch (1795–1871) gyűjteményéből. A mű egy több kéziratot tartalmazó, kb. 600 oldalas kötet első darabja, melyet még tizenegy, 1653–1779 között írt, részben vallástörténeti, vagy a Székelyfölddel kapcsolatos kézirat követ.

Daniel Wolff *Hydra Transylvanicájának* olvasásakor a szerző előző művéhez képest erős stílusváltást figyelhetünk meg. A gyakran költői hangvételű, fejedelmekről szóló versekkel, illetve egy Erdély iránti hazaszeretetét kifejező ének kottájával és szövegével teletűzdelt mű után itt már az első sorokban az eseménytörténet tárgyalása következik. A humanista műveltség fitogtatása hirtelen eltűnik, az események főszerelőinek bemutatása, jellemzése elmarad. Sokkal szárazabb, tagolatlanabb, mindemellett tudományosságra törekvő művel találjuk magunkat szembe: a 142 oldalas kézirat mintegy kétharmada dokumentumokból áll, melyek egy részét a szerző beépítette elbeszélése menetébe. A *Hydra Transylvanica* egy kisebb térség, néhány Küküllő vidéki falu és a legközelebbi szász városok jelenét, illetve közelmúltját tárja fel. Mindezek alapján műfaja leginkább a krónikának felel meg. Wolff munkáját az 1708-as évszámmal látta el, művének első része azonban visszatekintés a közelmúlt erdélyi eseményeire a felkelők vereségéig (1687–1708). A folytatás már a jelent örökíti meg a szabadságharc végleges bukásáig. A szerző hivatalos eseménytörténethez fűzött megjegyzéseiből gyakran kiolvasható szász evangélikus lelkészi mivolta. Bár nem az ő élete áll a középpontban, műve helyenként magán viseli a napló jegyeit is. Ez nemcsak a pontosan megadott dátumokban mutatkozik meg, hanem abban is, hogy néhol a Rákóczi-szabadságharc alatt megélt saját tapasztalatait, sé-

⁵ Wolff korábban írt művének címe a brassói állami levéltár fekete templomi gyűjteményében található darabja alapján: *Das Bedrängte DACIA das ist: Das nunmehr unter dem Türkischen Tyranny-Joch seuffzende Siebenbürgen, sammt seinen ersten Einwohnern, Fruchtbarkeiten, Gelegenheiten, aller Fürsten aufeinander ergangene Succession, fein ordentlich dem geneigten Leser zu schauen kürzlich vorgestellt von Daniel Wolff Filletelk. Trans. / Anno 1685. (A fenyegetett Dacia avagy az ismét török iga alatt sóhajtó Erdély, annak első lakói, gazdasága, eseményei és összes egymás után következő fejedelme. A kegyes olvasó számára rövid bemutatás céljára elrendezte az erdélyi, fületelki Daniel Wolff az 1685. évben) Arhivele Nationale Braşov, Colectia de documente a Bisericii Negre, IV.F.154. Ismertetését l.: *Szegedi*, 341–349. o.*

⁶ *Hydra Transylvanica* azaz a RÁKÓCZI-féle felkelés által Erdélyben keletkezett és a Német HERCULES avagy ő császári és királyi felsége által elfojtott, az országot rontó sokféle Lázadó KÍGYÓ. Egyszerű tollával felvázolta az 1708. évtől a fületelki Daniel Wolff nádasi lelképásztor. Archiv der Honterusgemeinde, Braşov, IV F 149/1. (a továbbiakban: *Wolff*)Az idézeteket a szerző fordította.

⁷ Archiv der Honterusgemeinde, Braşov. IV F 1 Tq 121/1., IV F 1 Tf 38. (Ez utóbbi egy 1759-es másolat.); Arhivele Nationale, Directia Judeteana Sibiu: Col. Brukenenthal EE 1–4., Nr. 48.

⁸ A *Hydra Tyrannica* rövidítés mellett a lexikonban a Rebellions-Schlange (lázádo kígyó) helyett Religions-schlange (vallás-kígyó) szerepel – feltehetőleg valamelyik hibás másolat alapján. *Trausch*, 507. o.

relmeit is feljegyzí, s véleményét fejezi ki az események folyásáról. A korabeli információáramlást tükrözi, hogy Wolff néhol rendkívíűi részletességgel ír egy-egy város ostromáról, a szabadságharc menetében kiemelkedő fontosságú eseményeket viszont alig említi. A forrást németül írta, néhol latin nyelvű mondatok beékelésével. A benne közölt 15 dokumentum nagy része latin, kisebb része magyar nyelvű. A művet két illusztráció díszíti: a címlapon Herkules és a hidra küzdelmét, a szöveg közé illesztett, kihajtható mellékleten a II. Rákóczi Ferenc tiszteletére emelt kolozsvári diadalkaput láthatjuk.⁹

A forrás olvasásakor több kérdés is felmerülhet bennünk: Hogyan viszonyult Wolff az erdélyi kuruc mozgalmakhoz, majd a Rákóczi-szabadságharchoz? Vajon a szászok hozzáállásának tipikus képviselője volt-e? A forrás bemutatása elsősorban e problémák vizsgálatával kapcsolódik össze.

A Rákóczi-szabadságharc előzményei Daniel Wolff szemével

A mű barokkos címe az antik mitológiából ismert Herkulesnek a hidrával, vagyis a kígyótestű, kilencfejű lernai szörnyeteggel való küzdelmét idézi fel. A *Hydra Transylvanica* címlapján épp az a jelenet látható, amikor Herkules egy bunkóval támad a hidrára. Ebben az allegóriában a hidra, a „Lázadó Kígyó” („Rebellions Schlange”) a Rákóczi-szabadságharc által Erdélyben támasztott háború, a „Német Hercules” („Teutscher Hercules”) pedig maga a császár, illetve a császári haderő.

A barokk művészetben Herkules alakja különleges népszerűségnek örvendett. A Habsburg uralkodók is szívesen ábrázoltatták magukat az antik hős képében.¹⁰ Nem meglepő tehát, hogy a szerző is alkalmazta a motívumot. A császárhű hozzáállást sugalló cím összhangban áll az írás kezdetének megjelölt 1708-as évvel, amikor Erdélyben ismét a császári seregek kerekedtek felül. Úgy tűnik, a műben jellemző példáját láthatjuk a szászok Habsburgok felé fordulásának, de vajon mennyire volt ez általános és mik voltak az előzményei?

A szászok viszonyulása a Habsburg uralomhoz korántsem volt mindig biztató. Bécs felszabadítása (1683) után a császári hatalom fokozatosan tette rá a kezét Erdélyre. 1685. április 14-én I. Lipót megkötötte Teleki Mihállyal a kercesorai szerződést, 1687. október 27-én újabb tárgyalások során létrejött a balázsfalvi egyezmény. 1688. május 9-én megszületett a fogarasi nyilatkozat, melynek értelmében Erdély Lipót császár és magyar király oltalma alá helyezte magát, felmondta a török védnökséget, váraiban császári katonaságot állomásoztatott és adót fizetett. Cserébe ígéretet kapott a négy bevett vallás biztosítására és a garázdálkodó katonák megfékezésére.¹¹

Az utolsó kísérlet az önállóság visszaszerzésére Thököly Erdélybe történő betörése volt 1690-ben; az augusztus 21-én lezajlott zernyesti ütközetben az egyesített császári és

⁹ Ezeket külön tanulmányban tervezem bemutatni. A diadalkapu képét először az *Élet és Tudomány* 2007/14. számában közöltem.

¹⁰ Galavics Géza: A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet. In *Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*. Budapest, 1980. (a továbbiakban: *Galavics*) 493. o.

¹¹ V. ö. *Bánkúti Imre*: Cserei Mihály élete és története. In *Cserei Mihály: Erdély története (1661–1711)*. Budapest, 1983. (a továbbiakban: *Cserei*) 7–44., 16–19. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711. Budapest, 1984. (a továbbiakban: *R. Várkonyi*, 1984.) 171., 178–180. o.

erdélyi csapatok ellen aratott fényes győzelme – amelyben Teleki Mihály is életét vesztette – azonban nem sokáig tartott: fejedelemsé avatását követően már októberben ki-
szorult a császáriak elől a Havasalföldre.¹²

Daniel Wolff is foglalkozik műve elején Thököly fellépésével. Elbeszélése nem lineáris: az 1687. év eseményeivel kezdi ugyan, de hamar visszatér Thököly Imre családjának és fiatalkorának bemutatására. Kompilációban való tehetsége – 1685-ben írt művéhez hasonlóan – a *Hydra Transylvanicá*ban is megmutatkozik, itt ugyanis átvesz egy a korban elterjedt, Thököly-párti röpiratot, amely már *Das bedrängte Dacia* c. művének végén is olvasható *Kurze Lebensbeschreibung des Graffen Tökeli* címmel.¹³ A Thököly-röpirat Daniel Speer (1636-1707) *Magyar Simplicissimus* c. művének elején is megtalálható.¹⁴

Mint kiderül, az életrajz egy, a bujdosók neve alatt futó traktátus kivonata, melynek egyik érdekessége, hogy letagadja Thököly Imre apjának, Thököly Istvánnak a Wesselényi-féle szervezkedésben való részvételét, holott Teleki Mihályék őt keresték meg először Késmárkon. A traktátus bemutatja Thököly Imre családját, gyermekkorát, Erdélybe történő kalandos szökését, életét 1682-ig. Thököly István evangélikus vallásának kiemelése és a katolikusokkal való szembeállítás, illetve Zrínyi Ilona evangélikus vallásra való áttérésének említése arra utal, hogy a szerző talán erdélyi vagy szepességi szász lehetett.¹⁵ Az életrajzi adatok, néhány tévedéstől vagy pontatlanságtól eltekintve, többnyire megfelelnek a valóságnak.

Wolff saját tollából származó elbeszélése az 1687. évvel kezdődik, Scharffenberg császári tábornok Erdélybe vonulásával – amely valójában már 1686-ban megtörtént –, majd Caraffa megjelenésével.¹⁶ Érdekes módon a szerző nem tesz semmiféle megjegyzést az eperjesi vértörvényszékről, amely pedig sérthette evangélikus önértetét. Helyette szemléletének egyik kulcsfontosságú motívumára, a szász privilégiumok kérdésére utal. Ezután tömören beszámol Thököly zernyesti győzelméről és a keresztényszigeti országgyűlésen történt fejedelemsé választásáról.¹⁷ A róla szóló röpirat beiktatása után Badeni Lajos erdélyi hadjárataról ír, amelynek eredménye az újonnan választott fejedelem bukása lett.¹⁸

Hogyan viszonyultak a szászok Thökölyhez és a császári csapatok Erdélyben való megjelenéséhez? Amikor Caraffa bevonult Szebenbe, a szászok fővárosába, és 1688. május 9-én szerződésben biztosította a császári befolyást Erdélyben, talán nem is sejtette, hogy a szászoktól nem várhat egyértelmű támogatást. Hiába próbálta a „divide et impera” elvét alkalmazva kielezni a szász–magyar ellentéteket és a szászokat úgy kezelni, mint az erdélyi Habsburg-uralom támaszait. Amikor Szeben mellett a császáriak még

¹² *Bánkúti*, 19. o.

¹³ *Wolff*, 344v–349.r.

¹⁴ Erre Lökös Péter hívta fel a figyelmemet. Kiadva: A magyar Thököly Imre gróf igaz portréja és rövid életrajza. Fordította *Lökös Péter*. In *Daniel Speer: Magyar Simplicissimus*. (Felsőmagyarországi Minerva, 1.) A bevezetőt *Kiss Gy. Csaba*, az utószót *Szakály Ferenc* írta. A jegyzeteket *Benda Kálmán* és *Szakály Ferenc* állította össze. Miskolc, 1998. 9–13. o.

¹⁵ V. ö. A magyar Thököly Imre gróf igaz portréja és rövid életrajza, i. m. 9., 13. o.

¹⁶ *Wolff*, 1. o.; *Trócsányi Zsolt*: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Trócsányi*, 1988.) 198. o.

¹⁷ *Wolff*, 1–2. o.

¹⁸ *Wolff*, 8. o.

további négy erődítményre akarták rátenni a kezüket, először (1687-ben) Beszterce, majd (1688. május 11–26. között) Brassó városa állt ellen. Érdemes megjegyezni, hogy éppen ez utóbbi, a szászoktól kiinduló felkelés volt a legnagyobb, amely a császári befolyással való szembeszállást megkísérelte. A császári uralom fő támaszpontját képező Szebennel ellentétben, Brassóhoz hasonlóan, több más szász város is ellenállt a befolyásnak, Segesvár, Szászsebes és Kőhalom pedig behódolt Thökölynek. Thököly Zernyest utáni fellépésekor, úgy tűnik, a szászok egy részében is támogatóra talált.¹⁹ A XVII. század végi Erdélyben tehát a *Hydra Transylvanica* császárpártiságot sugalló címevel ellentétes, Habsburg-ellenes és Thököly-párti hozzáállást tapasztalhatunk szász oldalról.

A szászok idegenkedése a Habsburg-uralomtól, ragaszkodásuk az önálló Erdélyi Fejedelemséghez négy fő okra vezethető vissza. Basta generális pusztítása óta félték a császári seregektől, egyre növekvő hadiadók terhelték őket és féltették ősi privilégiumaikat.²⁰ Emellett az evangélikus szászok számára a katolikus Habsburgok a szabad vallásgyakorlat akadályozóinak számítottak – ez volt a negyedik ok. Caraffa hírére a fejedelemségben általánossá vált a rekatolizációtól való félelem.²¹

Wolff megnyilvánulásai mind a négy problémakört tükrözik. A menekülő Thököly, majd az őt követő Badeni Lajos seregei által a Barcaságon véghezvitt óriási pusztítás²² felemlégetésekor találkozunk első szubjektív kiszólásával: „Wie und welcherley unterschiedliche Festungen und Kirchen, sonderlich unter denen armen, unschuldigen Sachsen seyen aufgeschlagen, und ausgeplündert, (Küsten und Kasten, Kirchen und Klausen oder Sacristeyen, da auch die zum Heiligen Amt gewidmeten Tapetzereyen, Kelch und Patellen, nicht verschonet), kan mit Worten nicht genug beschrieben werden.”²³

A császári katonaság Erdélyben állomásozása valóban sok konfliktus kiindulópontja volt. A katonaság tartása körüli visszaélések elhárítására 1686-ban létrehozott erdélyi Országos Főbiztossághoz (Supremus Commissariatus Provincialis) érkezett panaszokból kiderül, hogy jellemző volt az élelmiszeradóval való visszaélés és a lakosságtól való különféle ingyenmunkák megkövetelése (fuvarozás, éjjeli őrség, vadászat, halászat). Állandó gondot okoztak a fosztogató, erőszakoskodó, gyilkoló és verekedő katonák, akik az adókat is gyakran erőszakkal szedték be.²⁴

¹⁹ *Maja Philippi*: Die Zeit des Übergangs von der türkischen zur Österreichischen Herrschaft 1683–1711. In *Carl Göllner* (Hg.): Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. I. fejezet. Bukarest, 1979. (a továbbiakban: *Philippi*) 221–227. o.; *Konrad Gündisch*: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. *Mathias Beer* (Mitarb.). (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturtrat, 8.). München, 1988. (a továbbiakban: *Gündisch*) 109. o.

²⁰ A „Szász Egyetem” (Universitas Saxonum) saját közigazgatással és igazságszolgáltatással rendelkezett, emellett lehetősége volt az adókat egy összegben, közvetlenül a királynak befizetni, illetve a katonáskodást saját pénzen felfogadott zsoldosokkal kiváltani.

²¹ *Philippi*, 228. o.; *Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség születése. (Magyar História) Budapest, 1979. 130. o.

²² V. ö. *Philippi*, 222. o.

²³ „Hogyan dúlták fel és fosztották ki a legkülönfélébb erődítményeket és templomokat, s mindenekelőtt ezekkel együtt a szegény, ártatlan szászokat (nem kímélve ládákat és szekrényeket, templomokat és istentiszteleti helyeket vagy sekrestyéket, bennük az istentiszteletre szánt terítőket, kelyheket és áldozóedényeket), szakkal nem lehet eléggé kifejezni.” *Wolff*, 8–9. o.

²⁴ *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi országos főbiztosság története (1686–1849). *Haditörténelmi Közlemények*, 1961. 2. sz. 97–106. o.

A következő problémát a szászokra rótt adóterhek jelentették. Wolff mindjárt a mű elején, Caraffa első említésekor kiemeli, hogy megmaradt a magyar–szász jogszokás, de negatívumként az adókra, a porcióra is utal.²⁵ Visszatér a súlyos adókra a Gubernium létrejöttének említése után is: „Worunter sonderlich die arme Sächsische Geistlichkeit zu beklagen, welche nebst ihren Officiis publicis öffters einer gegen Déva, der andere gegen Clausenburg etc. in die weit entlegenste Örter, mit Hau, Stroh, Weitzen, Haaber Wein etc. [...] Führ Leute in großer Kälte und Gefahr sind verschickt worden”²⁶

Tény, hogy az 1687-től 700 ezer aranyra emelkedő éves adó fizetésében – amelyhez még hozzájárultak a természetbeni szolgáltatások – a szászokra hárult a legnagyobb összeg: míg a megyék lakosságának, azaz a román, magyar és szász jobbágyoknak ezer, addig a szászoknak 1400 portát kellett fizetniük. A valóságban még ennél is többet szedtek be, nem számítva az elszállásolási és egyéb kötelezettségeket. A szászok számára az egyetlen megoldás az maradt, ha kölcsönt vettek fel, amit viszont a törvény által meghatározott 10 százaléknál magasabb kamat terhelt. Ennek következtében a szászság nagy része, így a brassói kerület, Segesvár, Medgyes- és Köhalomszék is jelentős mértékben eladósodott, ami lesüllyedést vagy a szász területekről való elvándorlást eredményezett.²⁷

A kamatokból származó haszonkeresésre is utal Wolff: „Welche Unbilligkeit zwar nicht dem Commandierenden General, sondern denen Magnaten zuzuschreiben, als welche ihr eigenes Interesse, darunter gesucht.”²⁸ Ezután említi meg a szászok helyzetének enyhítése céljából fellépő Valentin Franck von Franckenstein és Lucas Hermann nevét.

Wolff Rabutin de Bussy császári tábornok Erdély katonai főparancsnokává történő kinevezésének említése után iktatja elbeszélésébe a Diploma Leopoldinum második változatának (1691. december 1.) szövegét,²⁹ kiemelve, hogy az megerősíti a rendek jogait. A Diploma tiszteletben tartotta a szászok kiváltságait, amiben nagy szerepet játszott a tárgyalásokon résztvevő Valentin Franck szebeni királybíró. Az alapvetően Habsburgok felé húzó Franckensteinnek sikerült elérnie a privilégiumok, a vallásszabadság és a szabad bíraskodás megőrzését.³⁰

A lipóti diploma szerint a szász comesnek, a szebeni királybírónak tanácsosi szerep jutott az újonnan létrehozott Guberniumban, annak ellenére, hogy nem az országgyűlés választotta. Ugyanakkor az 1691. decemberi változat kiegészíti a 8. cikkelyt azzal, hogy a szász és székely királybírókat választják ugyan, de pozíciójuk betöltéséhez az uralkodó megerősítése szükséges. A szászok nem adóügyi sérelmeinek orvoslására aztán 1692. április 23-án létrejött az első szász accorda, amelynek legfontosabb eredménye az volt, hogy a szász királybíróknak nem kellett személyesen hadba vonulnia, illetve, hogy eltörölte a másik két nemzet birtokszerzési jogát a szász városokban.³¹

²⁵ Wolff, 1. o.

²⁶ „Különösen a szegény szász klérus panaszkodott, amelynek tagjait közhivataluk mellett gyakran küldték a legmesszebbi helyekre – az egyiket Déva, a másikat Kolozsvár környékére [...] szénával, szalmával, búzával, zabbal, borral stb. megpakolva a hidegnek és veszélynek kitett emberekhez.” Wolff, 10. o.

²⁷ Philippi, 228–229. o.

²⁸ „Ez a sérelem [ti. az adók] azonban nem a tartományi tábornoknak, hanem azoknak a főuraknak tudható be, akik mindebben a saját hasznukat keresték.” Wolff, 10. o.

²⁹ Wolff, 11–23. o.

³⁰ Gündisch, 111. o.

³¹ Trócsányi, 1988. 200–206. o.

Wolff szövegében található egy utalás az 1692. július 21-én létrejött, ún. második szász accordára is.³² A megállapodás a szászok adóval kapcsolatos sérelmeit próbálta orvosolni. Megállapította a magyarokra és a szászokra eső kapuszámot (1000, ill. 1400), illetve megtiltotta, hogy a szász papokra külön adót vessenek ki. Helyette a szász nemzet terheiben kellett osztozniuk.³³ Mindezeket Wolff a saját bőrén tapasztalhatta – nem véletlenül írt korábban is a felmálházott szász papokról –, művében ki is emeli a Valentin Franck von Franckenstein szebeni királybíró közbenjárásának köszönhető könnyítést: „Welches Ihnen aber hernach Gott reichlich vergolten, bis endlich durch sonderliche Regierung Gottes Spectabilis atqve Generosus Valentinus Franck a Francken-Stein, Regius Iudex Cibiniensis et Comes perpetuus Saxonum in Transylvania, [...] sich versprochen, dahin zu bearbeiten, (doch ihn nicht zu vermelden) daß solche schwere Last, und mehr als Sclavische Dienstbarkeit, von denen Geistlichen mögte abgenohmen werden.”³⁴

A jötevők között megemlíti Lucas Hermann püspök és Bethlen Miklós kancellár nevét is, nem ír azonban a szászok ügyében, 1699-től a szász comesi tisztséget viselő Sachs von Harteneckről (más néven Johannes Zabanius vagy Szász János), akinek befolyására a század fordulóján jelentősen javult a királyföldi városok és falvak helyzete. Az 1702. évi országgyűlésen Harteneck adóreformot javasolt, amely szerint a nemeseknek és a székelyeknek is adózniuk kellett volna. Ezzel, illetve a korrupció elleni következetes fellépésével maga ellen fordította nem csak a nemességet, hanem a három nemzetet is. Szerencsétlenségére árulás és gyilkosság bizonyítatlan vádjával 1703. december 5-én kivégezték Szebenben.³⁵ Márki Sándor szerint Harteneck kivégzésének hátterében a császáriak félelme állt, hogy átáll Rákóczi oldalára és a szászokat is az ő táborába vezeti – ahogy két barátja, Pekry Lőrinc és Mikes Mihály is csatlakozott a felkelőkhöz.³⁶

Ami a szászok vallásszabadságát illeti, Caraffa nem látta jónak annak korlátozását, és erre Bécs figyelmét is felhívta. Az udvar azonban ezt nem vette figyelembe: templomaik egy részét át kellett adniuk a császári katonaság számára, ezenkívül több evangélikus lelkész perbe fogtak és megfosztottak jövedelmétől. Bécs célja az abszolút császári hatalom biztosítása volt, amelyhez a katolicizmus államegyházzá tétele tűnt a legmegfelelőbb eszköznek. Az udvar további lépései közé tartozott volna a három nemzet uniójának megszüntetése vagy átalakítása, a szász területek Bécs alá rendelése és az erdélyi németiség számának betelepítéssel való növelése. Ebben a helyzetben érthető, hogy a szászok reálisabbnak látták privilégiumaik megvédését a másik két nemzettel szemben.³⁷

³² Wolff, 10–11. o.

³³ Trócsányi, 1988. 206. o.

³⁴ „Ezt azonban Isten sokszorosan megbosszulta rajtuk [ti. a nemeseken a magas kamatok szedését], míg végül az Úr különleges kormányzása által a tekintetes és nemes Valentin Franck von Franckenstein szebeni királybíró, az erdélyi szászok örökös grófja [...] megígérte, hogy dolgozni fog azon (anélkül, hogy elárulná), hogy ez a súlyos teher, amely nagyobb, mint a rabszolgaság, levétessek az egyháziak válláról.” Wolff, 10. o.

³⁵ Trócsányi, 1988. 228. o.; Pukánszky Béla: Erdélyi szászok és magyarok. (Historia Incognita, 1/7.) Mária-besnyő–Gödöllő, 2003². (a továbbiakban: Pukánszky) 48–51. o.; Philippi: i. m. 231–233. o.; Harald Roth: Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen. Köln/Weimar/Wien, 2006. (a továbbiakban: Roth) 129–130. o.

³⁶ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. (Magyar Történelmi Életrajzok, XXIII. évf.) I. Budapest, 1907. (a továbbiakban: Márki) 490. o. Bussy de Rabutin emlékirataiban említi Szász János kivégzésének körülményeit és arról tudósít, hogy Szász levelezett Rákóczival. Kőpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. I. Budapest, 2004. (a továbbiakban: Rákóczi Tükör) 268. o.

³⁷ Pukánszky, 72–73. o.; Magyarai András: Bevezetés. In Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. I–II. Közzéteszi Magyarai András. Bukarest, 1983. (a továbbiakban: Wesselényi) 9. o.

Wolff két dokumentum idézésével igazolja a Habsburgoknak a katolizálás útján megkísérelt hatalmi törekvéseit: az egyik az 1699. szeptember 5-én kiadott, ún. katolikus pótdiploma,³⁸ amely kikötötte, hogy a Diploma Leopoldinumban megjelölt tisztségekre történő hármas jelölésnél az egyik jelöltnek mindig katolikusnak kellett lennie. 1701. február 2-án és április 20-án az uralkodó megerősítette ezt a rendelkezését, amelyre a protestánsok tiltakozással válaszoltak. Az országgyűlés ellenkezését Wolff is említi. Az uralkodó 1702. február 13-án kiadott, a katolikus pótdiplomára utaló oklevele³⁹ a következő beillesztett dokumentum.⁴⁰ Azt, hogy a protestánsokra nézve milyen sértő lehetett a Lipót által megjelölt öt pont, a református Cserei Mihály is alátámasztja, aki történeti művében ismerteti és kommentálja azok tartalmát. Ezek közül a legfontosabb, hogy a tisztségekre jelöltek között kell lennie egy katolikusnak is, illetve, hogy a városi tanácsokban és a céhekben egyenlőnek kell lenni a katolikusok és protestánsok arányának. Ez különösen sérelmes volt a túlnyomó többségben protestáns lakosságú városokban.⁴¹

Mindezeket összegezve megállapíthatjuk, hogy Wolff művének az 1703 előtti eseményeket tárgyaló részében megjelennek a szászok fő sérelmei. Mégis, mintha mindezt a Rákóczi-szabadságharc Erdélybe való áttérjedése után elfelejtette volna: mind a mű címe, mind alaphangulata igen negatívan viszonyul a mozgalomhoz.

A szabadságharc kitörése és a szászok

Wolff munkája 1703–1711 közötti időszakról szóló részének elemzése alkalmat ad arra, hogy megvizsgáljuk az erdélyi szászok viszonyulását a Rákóczi-szabadságharchoz. A kérdés megválaszolása hosszabb kutatómunkát igényel; a tanulmányban megpróbáljuk az általánosan kialakult véleményeket összevetni a *Hydra Transylvanicával*.

A felkelők pusztítása komolyan érintette a szászokat: többször elfoglalták városaikat, Besztercét, Medgyest, Szászsebest és Szászvárost. Falaikat lerombolták, nehogy a császáriak támaszpontul használhassák azokat. Rákóczi hívei Brassót is másfél évig ostrom alatt tartották (1704–1705), de nem sikerült bevenniük. Segesvár 1704. januári kemény ostroma is sértette a szászokat; Nagyszeben városát pedig egyszerre fosztogatták a császáriak és a felkelők. 1705-től mindkét fél ellenségként kezelte Erdélyt, hadaik ellátását rablással oldották meg.⁴²

Maja Philippi szerint a szászok nem álltak a felkelők mellé, ugyanakkor a többi lakoshoz hasonlóan meghódoltak az erőszaknak és az éppen győztes hatalomnak. Főleg a felkelés gazdasági következményei érintették őket érzékenyen: a háborús állapotok sem a földműveléshez, sem az állattartáshoz, a kereskedelemhez és a kézművességhez nem biztosítottak megfelelő körülményeket. Mindezt tetézték a különböző járványok.⁴³

³⁸ Wolff, 24–25. o. Kiadva: Erdélyi országgyűlési emlékek, 21. (Magyar Történelmi emlékek. III. osztály). Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1898. 419–420. o.

³⁹ Nem azonos az ugyanazonnap kiadott rescriptummal, amely a katolikus tanácsosok befolyását akarta növelni.

⁴⁰ Wolff, 26–28. MOL EK:AG 1702:43. A másolatból hiányzik az eredeti oklevél utolsó 16 sora.

⁴¹ V. ö. Cserei, 307. o.

⁴² Philippi, 235. o.

⁴³ Philippi, 235–236. o.

Gustav Gündisch is a szászok császárhűségét hangsúlyozza, a Habsburgokkal kapcsolatos kevésbé jó tapasztalataik ellenére.⁴⁴ Hasonló megállapítást olvashatunk Ritoók Jánosnál: „a szászok Bécsben reménykedve a labancok oldalára állanak, de ez nem menti meg őket a császári »szövetségesek« fosztogatásaitól sem.”⁴⁵

A kép azonban nem olyan egyoldalú, mint amilyenek elsőre tűnik. Johannes Höchsmann XIX. századi erdélyi szász történész kutatásai alapján differenciáltabb képet alakított ki Rákóczi és a szászok viszonyáról. Az erdélyi szász lakosság számára, mint írja, a Rákóczi-szabadságharc egyrészt a már oly régóta tartó hadi állapotok meghosszabbítását, másrészt a két fennálló katonai és politikai hatalom közé szorulást jelentette. Erdély népszerűtlen császári főparancsnoka, Rabutin ellenségként kezelte az országot, katonái fosztogatása gyakran zavarta meg az amúgy is nagy adóterheket teljesíteni köteles lakosságot. A szászoknak azonban éppúgy meggyűlt a baja a felkelőkkel is. Politikájuk is ezt a kettősséget mutatja.⁴⁶

Rákóczi 1703. november 29-én egész Erdély lakosságát megpróbálta maga mellé állítani, ám nem sokkal később, 1704 januárjában, a Szász Egyetem (Universitas Saxonum) a császárhoz való hűsége szőlította fel népét. Rákóczi ezért februárban egy külön manifesztumot intézett a szászokhoz, melynek azonban nem lett eredménye.⁴⁷

Az 1704. júliusában tartott gyulafehérvári fejedelmválasztó országgyűlésen viszont – Szeben és Brassó kivételével – a legtöbb szász szék képviselője részt vett. Bár a szebeni Gubernium június végén megtiltotta a szász szék részvételét az országgyűlésen, a kuruc uralom alá került szász városok megjelenését nem tudta megakadályozni. A nem sokkal később Szebenben tartott tiltakozó császári országgyűlésen azonban – a beszterceiek kivételével – éppúgy részt vettek a szász szék. 1705 augusztusában viszont tudunk egy olyan gyűlésről, melyen a szászok, köztük a barcaságiak is, fel akarták venni a kapcsolatot Rákóczival, s ennek ügyében Martin Klausenburger medgyesi polgármester vezetésével, megfelelő ajándékokkal felszerelve, küldöttséget indítottak a fejedelemhez. Céljuk az volt, hogy felhívják a figyelmet az őket ért károokra, és a lehetőségekhez mérten elérjék a rájuk rótt terhek csökkentését.⁴⁸ Az eddig kialakult képünket Márki Sándor is módosítja monográfiájában: kiemeli, hogy a kezdetben a megemelt császári adók fizetésére és a szebeni citadella építésére kényszerített szászok tiltakoztak a Habsburg hatalom rendelkezései ellen. Márki szerint a szászok kezdetben Rákóczit, vagy az evangélikus Thököly Imrét szerették volna felkérni a fejedelemségre.⁴⁹

Milyen jogkörrel ruházta fel a szászokat a Habsburg-, ill. a Rákóczi-kormányzat a szabadságharc alatt? Tudjuk, hogy a szászok képviseltették magukat a Habsburg-kormányzatban, ugyanakkor az adókkal kapcsolatos problémáik végleges megoldásába közbeszólt a szabadságharc. Ezenfelül továbbra is érvényben volt az őket sértő katolikus pótdiploma.

⁴⁴ Gündisch, 114. o.

⁴⁵ Ritoók János: Kettős tükör a magyar-szász együttélés múltjáról és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből. Bukarest, 1979. 23. o.

⁴⁶ Höchsmann, 5–6., 19. o.

⁴⁷ V. ö. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben (1703–1704 július). In *Századok*, 88. (1954/1.) (a továbbiakban: *Várkonyi*, 1954.) 50., 60. o. A két dokumentumról később lesz szó.

⁴⁸ Höchsmann, 18., 21., 25. o.

⁴⁹ Márki, 492–493. o.

1703 ősztől azonban a császári sereg elveszítette az ellenőrzést Erdély legnagyobb része fölött. A császári katonai igazgatás Szebenbe szorult vissza, a Gyulafehérváron székelő Gubernium árnyékhatalomná vált, s befolyása csak arra a néhány szász székre vagy megyerészre irányult, amelyet akkor a katonaság tartott ellenőrzése alatt.⁵⁰

Az 1704. júliusi gyulafehérvári fejedelemválasztó országgyűlés a feltételek közé sorolta többek között a három nemzet szabadságjogainak és a négy bevett vallás szabad gyakorlatának biztosítását. A szászok – régi jogaik értelmében – maguk választanák valamennyi tisztjüket, a fejedelemnek csak az universitas által választott szász comes megerősítésére lenne joga. Rákóczi nem fogadta el a fejedelmi hatalmat visszaszorítani akaró feltételeket, ugyanakkor erdélyi kormányzatának kiépítésekor nem feledkezett meg a szászokról. 1708-ban azonban a fejedelem elvesztette türelmét a szász városok és székek irányában, és az adók behajtására erőszakos eszközöket javasolt Károlyi Sándornak, amennyiben a lakosok ellenkezének:⁵¹ „A’ mi a Szász Városokat vagy Székeket illeti, hogyha azok Isten kegyelmébül fegyverünk boldogulása által ujjonnan birtokunk alá esnek, mivel azok hozzánk és ez közönséges ügühöz hidegebeknek tapasztaltatnak s példássabbanis hűségtelenkedtenek, azoktúl elsőbbenis exigaltassék a’ Marus Vasarhelyi Gyülesben repartialtatott quantum pénzül [...] Mely repartitionak azon Szász Városok és Székek ha nem obtemperálnak [...] égetéssel fenyegettesenek és az nem succedaván, Birájok hozattassék el; holott penigh a’ sem volna elégséges, hogy nagyob példa statualtassék, egy vagy két olyan Falu helysége fel égettessék.”⁵²

Rákóczi tehát kezdetben, amikor Erdély minden népéhez intézett kiáltványt, a szászok felé is nyitott. Emlékirataiban megállapítja, hogy azok kezdetben inkább a németekhez húztak,⁵³ később külön felhívásban szólította fel őket a csatlakozásra. Kormányzatában sem feledkezett meg róluk. Erdélyi uralmának vége felé azonban már keményen bánt velük az adók elleni tiltakozásuk miatt.

A kezdeti sikerektől a zsigói vereségig

A tanulmány itt következő részében azt vizsgáljuk, hogy mely események jutottak át Wolff szűrőjén, miről értesült, mit tartott fontosnak, és mindezekről mi volt a véleménye, illetve hogy mennyire hitelesek az általa adott információk. Terjedelmi okokból nem vállalkozhatunk sem a forrás közlésére, sem annak részletes elemzésére és bemutatására. Sokkal inkább ízelítőt szeretnénk adni a kiválasztott idézetek alapján arról, hogy hogyan élte meg a szabadságharc éveit egy szász evangélikus lelkes. Daniel Wolff első sorban az eseménytörténetet írta meg ok-okozati összefüggések nélkül, szubjektív kiszólásokkal, melyek egy-egy szász város ostromára, szülőföldjének prédálására vagy az országban pusztító járványokra és természeti csapásokra, néhol pedig személyes élményeire vonatkoznak.

⁵⁰ Trócsányi Zsolt: Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. *Levéltári Közlemények*, 26. (1955.) (a továbbiakban: *Trócsányi*, 1955.) 148–187., 150. o.; *Roth*, 128. o.

⁵¹ *Trócsányi*, 1955. 155–157., 173., 178. o.

⁵² Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Első osztály: Had- és belügy, XII. Budapest, 1935. 337. o.

⁵³ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford.: *Vas István*. A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla*. A szöveget gondozta *Kovács Ilona*. Budapest, 1978. (=Archivum Rákóczianum III/1.) 344. o.

A kurucok sikereinek első szakasza Erdélyben 1705 őszéig, a zsigóői csatavesztésig tartott.⁵⁴ Wolff a szabadságharc kitörését Rákóczi börtönből való szabadulásával és az erdélyi lakosságra rótt terhekkel hozza összefüggésbe. Ezek között kiemeli a császáriak által Szeben mellé, Murando hadmérnök ezredes vezetésével építtetni kezdett citadella körüli munkálatokat, amelyet főleg székelyekkel és szászokkal végeztek 1702-ben.⁵⁵ Annak ellenére, hogy mindezek a terhek őt magát is érinthették, a szabadságharcról igen negatívan nyilatkozik: „diese, gantz Ungarn und Siebenbürgen ins äußerste Verderben stürzende Rebellion, [...] dadurch so viel 1000 Menschen, die Ihnen so fest eingebilddete Freyheit oder Libertät, im Tode mit großer Reue bekommen, viel mehrere aber nicht allein unter dem gemeinen Mann, sondern auch unter den Magnaten, ad imam paupertatem, und fast an den Bettel-Stab dadurch gerathen.”⁵⁶

Erdélyben már korábban, az 1690-es évek második felében jelentkezett a népi kuruc mozgalom, amelynek kiindulópontja Máramaros és Kővár vidéke volt. A „tolvajoknak,” „prédóknak” nevezett kurucok 1702-től a Székelyföldön is jelen voltak. A mozgalom összefogására azonban nem volt megfelelő személy, ugyanis Rákóczi és Bercsényi nem akarta bekapcsolni Erdélyt a magyarországi eseményekbe. Azzal számoltak, hogy a hazatérő Thököly lesz a fejedelem.⁵⁷ Az erdélyi főnemesség a mozgalomban nem látott mást, mint jobbagylázadást, így kezdetől fogva elzárkózott előle. Az erdélyi kurucok ennek ellenére sorra foglalták el a fontos erődítményeket. A felkelők bázisának kibővülése szempontjából kiemelkedő szerepet játszott az 1703. november 11-én lefolyt bonchidai csata, melynek során maguk mellé állították a császáriak által ellenük rendelt székely csapatok nagy részét és amelynek eredményeként, Thorockay István átállásával, a felkelők táborába bekerült az első főnemes.⁵⁸

A bonchidai csata után a következő hadi eseményt Guthi István portyázásai jelentették.⁵⁹ Itt kapcsolódik be az erdélyi események elbeszélésébe Daniel Wolff, aki a hozzá eljutott információk alapján a szabadságharc erdélyi elindítóinak Guthi Istvánt és Kaszás Pált látta.⁶⁰ Guthiról tudjuk, hogy kuruc ezereskapitány volt, és fontos szerepet vitt Erdély és a Székelyföld elfoglalásában.⁶¹ Wolff igen rossz véleménnyel van róla: „In deme er aber mehr auf Huren, Freßen und Sauffen, als auf den Feind Acht hat”.⁶² Guthi valóban felelőtlen és fegyelmezetlen katona volt, aki többet volt ittas állapotban, mint józanul, így katonái között sem tudta megtartani a rendet.⁶³

⁵⁴ A szabadságharc erdélyi eseményeire *Várkonyi*, 1954. 15–73. o.

⁵⁵ *Roth*, 132. o.; *Magyari*: i. m. 93. o.; *Cserei*, 313. o.

⁵⁶ „Ez az egész Magyarországot és Erdélyt a legnagyobb romlásba taszító lázadás [...], amelynek során annyi ezer ember az általa oly nagyon áhított szabadságot csak halála árán kapta meg nagy bánattal, sokkal többen azonban – nemcsak a közemberek, hanem a főnemesek közül is – a legnagyobb szegénységre, majdhogynem koldusbotra jutottak.” *Wolff*, 28–29. o.

⁵⁷ *R. Várkonyi*, 1984. 214–215. o.; *Várkonyi*, 1954. 7–29. o.

⁵⁸ V. ö. *Várkonyi*, 1954. 33., 46–49. o.; *R. Várkonyi*, 1984. 217–220. o.

⁵⁹ *Várkonyi*, 1954. 51. o.

⁶⁰ *Wolff*, 29. o.

⁶¹ Rákóczi Tükör, II. 546. o.

⁶² „Figyelmét inkább fordította paráználkodásra, lakomázásra és ivászatra, mint az ellenségre” *Wolff*, 37. o.

⁶³ *Várkonyi*, 1954. 45. o.

Kaszás Pál ezereskapitány Somlyó ostromakor állt át a kurucokhoz. Cserei Mihály róla és embereiről jegyzi meg a következőket: „Ezek praédálnak azután mindenütt Erdélyben, a kővári kutya, tolvaj oláhokkal, ezek hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhot Erdélyből, s elpusztíták az egész országot.”⁶⁴

A *Hydra Transylvanicában* először a két ezereskapitány Gyulafehérvár elleni ostromáról olvashatunk.⁶⁵ Wolff csak a felkelők veszteségéről ír, Cserei viszont megemlíti, hogy később sikerül meghódoltatniuk a várost, védőjét pedig a maguk oldalára állítani.⁶⁶ Wolff az 1703. év eseményeiből kihagyja Guthi további hadműveleteit.⁶⁷

Az 1704. év kezdetén Guthi és Kaszás Tordán tartózkodott.⁶⁸ Ez egybevág azzal a hadművelettel, amelyről Wolff beszámol – igaz, még az 1703. évhez csatolva: eszerint Szentpálról Vásárhelyre, Szentgyörgyre, onnan pedig Udvarhelyre mentek.⁶⁹ Guthi következő célpontja Segesvár volt. A várost sikerült bevennie, a várat azonban a német őrség nem adta fel. Ezenfelül nemsokára megérkezett Tige ezredes, akinek serege 1704. január 28-án vereséget mért Guthi kurucaira a Holdvilág-völgyben.⁷⁰ Wolff részletesen beszámol a szász Segesvár ostromáról. Pontosan számon tartja a lerombolt vagy éppen maradt épületeket és az ellenség hadműveleteit. A Segesvárhoz közeli Szásznapasba hamar eljuthattak a hírek, s talán Wolff maga is épp jelen volt az ostromkor.⁷¹

Tige császári ezredes ellentámadásáról és a holdvilági csatáról ő is ír. Ezek szerint Guthi Hétúrból Nagyszőlősrre menekült Tige elől, onnan pedig Holdvilágra.⁷² Guthiék vereségét züllöttségükkel és készületlenségükkel magyarázza: „Da ordnete er zwar die Seinen, die aber mehr zum Schwein-Hütten, [...] als den Feind zu attackieren, gewafnet.”⁷³ Ezután pontosan, nagy részletességgel számol be Guthi menekülési útvonaláról, közbeiktatva, hogy éppen hol ivott és hol költötte el ebédjét a hadvezér. Az útvonal Wolff szerint Nagyszőlős, Magyaros, Cikmántor, Szentpál, majd Torda volt.⁷⁴ Tájékozottságának oka feltehetőleg az, hogy épp ezen a környéken született és tevékenykedett lelkészként. A szabadságharc erdélyi eseményeinek elbeszélésekor is a középpontba helyezte a Nagy- és Kis-Küküllő közötti falvakat. Wolff beszámol arról is, hogy Guthit a holdvilági vereség után Kaszás megölte.⁷⁵ Tudjuk, hogy a két kapitány között valóban el-

⁶⁴ Cserei, 335. o.

⁶⁵ Wolff, 29. o.; v. ö. Várkonyi, 1954. 51. o.

⁶⁶ Cserei, 337. o.

⁶⁷ V. ö. Várkonyi, 1954. 51., 53. o.

⁶⁸ Várkonyi, 1954. 57. o.

⁶⁹ A helynevek vizsgálata alapján a legvalószínűbb, hogy itt a Küküllők menti Kerelőszentpálról, Marosvásárhelyről, Erdőszentgyörgyről és Székelyudvarhelyről van szó. Vásárhely ostromára: Wesselényi, I. 61. o.; Várkonyi, 1954. 57. o.; Szentgyörgy ostromára: Cserei, 338-339. o.; Udvarhely ostromára: Cserei, 341. o.; Várkonyi, 1954. 57. o.

⁷⁰ Várkonyi, 1954. 58. o.; v. ö. Wesselényi, I. 61. o. Segesvár ostromáról részletesen: Höchsmann, 9-16. o.

⁷¹ Wolff, 37. o.

⁷² Uo.

⁷³ „Akkor fegyverbe parancsolta övéit, akik azonban inkább disznóórzésre voltak felfegyverezve [...], mint az ellenség megtámadására.” Wolff, 37-38. o.

⁷⁴ Wolff, 38-39. o.

⁷⁵ Wolff, 39. o.

lentét feszült. A Holdvilág-völgyben vívott ütközet során Guthi elsőként hátrált meg, amivel felszította Kaszás gyilkos szándékát.⁷⁶

Szerzőnk az 1704. év eseményeit a fentiekén kívül nem sokkal egészíti ki: említi Tige Segesvár elleni támadását, majd Udvarhelyszék elleni hadjáratát. Elfogultságát mutatja, hogy kihagyja beszámolójából a Tigéék által Enyeden és Udvarhelyszéken végzett pusztítást.⁷⁷ Utal viszont a felkelés társadalmi bázisának kibővülésére, az időközben Rákóczi pártjára állt főnemesekre, Mikes Mihályra, Thoroczkai Istvánra és Pekry Lőrincre.⁷⁸

Rákóczi az 1704. év elején megváltoztatta erdélyi politikáját: hadireguláját a fejedelemségben is szigorúan érvénybe léptette; február 9-én kiadott pátensében pedig felszólította a szászokat, hogy csatlakozzanak a felkeléshez. Nem tűnt irreális gondolatnak az akkor erős császári elnyomás alatt álló, gazdaságilag fejlett szász városok megnyerése.⁷⁹ Wolff egymás után közli az 1703. november 29-i, Erdély lakosságához szóló, és az 1704. február 9-i, a szász nemzethez intézett pátenseket.⁸⁰ Az első (*Patens Rákotzianum Primum*), a magas terhekre, porciókra, az elnyomásra és a szegénységre hivatkozva, felszólítja „Nemes Erdély Országának, Világi, Uri, Nemes, Fegyver Viselő 's viselhető, minden Felső, közép, also rendű Lakosit,” hogy „minden késedelem nélkül [...] velünk és hadainkkal egygyüt [...] az idegen Német Nemzet ellen [...] fegyverkedgyék.”⁸¹ A másodikban (*Patens Rákotzianum Secundum*) Rákóczi emlékezteti a szászokat a magyar királyok által nekik biztosított szabadságjogokra, amelyeket a német uralom visszavenni szándékozik. Felszólítja őket a csatlakozásra, cserébe terheik alóli felszabadítást és adóságaik eltörlését ígéri: „az egész Szász Natio is [...] eddig Nemzetünkkel valo szomszéd-ságos barátságára, mind pedig Nemzetünknek fölötte valo terheltesítésére 's pusztulásra nézve, Nemzetünkkel egygyüt fogjon Fegyvert [...]. Midőn pedig a Szász Nemzet ezen Nemzetünkkel valo Concurrussát és Készségét nyilván valová tészí, [...] minden Tereh alol valo könnyebülésit szemlélhesse, valamely Pártos Uraknak terhes és interezés ados-sági a Szász Nation vanak, mint azt az egész Szász Nationak kegyelmesen meg enged-jük, annihilállyuk.”⁸² Rákóczi tehát pont arra a sérelemre kínált gyógyírt, amely megoldatlan maradt a szászok ügyében: az óriási adóterhek miatti eladósodásra. Wolff megjegyzi, hogy Rákóczi hiába próbálta maga mellé állítani őket, nem ért el eredményt.⁸³

Az 1705. év leírását Thoroczkay István Segesvár elleni hadjáratával kezdi. A városhoz erősen kötődhetett a szerző, hiszen annak mindhárom – előzőleg Guthi, később Tige általi – ostromáról beszámol. Azt is elmondja, hogy Thoroczkay majdnem egész Erdélyt

⁷⁶ Várkonyi, 1954. 57-58. o.

⁷⁷ V. ö. Wesselényi, I. 68. o.

⁷⁸ Wolff, 81. o.; v. ö. Cserei, 338-339. o.; Wesselényi, I. 101. o.

⁷⁹ Várkonyi, 1954, 60-61. o.

⁸⁰ 1703. november 29. Tokaj: Rákóczi kiáltványa Erdély lakóihoz. OSZK Kézirattár, Thaly Gyűjtemény, Fol. Hung. 1389. Fasc. 31. fol. 298., másolata a szebeni Bruckenthal Levéltárban (Szeben, Benignische Sammlung Miscellanæ 45); 1704. febr. 9. Miskolc: Rákóczi pátense a szász nemzethez, másolata a szebeni Bruckenthal Levéltárban. Idézi: Várkonyi, 1954. 50., 60. o.

⁸¹ Wolff, 30-32. o.

⁸² Wolff, 34-35. o.

⁸³ Wolff, 35. o.

a kurucok kezére játszotta.⁸⁴ Valóban, az 1705. év – a novemberi zsigóói csatavesztésig – jelentette a kurucok erdélyi uralmának első csúcspontját: az év során Szeben, Fogaras és Brassó kivételével egész Erdély Rákóczi uralma alá került.⁸⁵

Az erdélyi hadvezetés átszervezése – Thoroczkay lefokozása, illetve Pekry Lőrinc előléptetése⁸⁶ – után Pekry és serege prédálásáról olvashatunk. Wolffot különösen érzékenyen érinti saját szülőföldjének a felkelők általi feldúlása. Részletesen beszámol, ki mikor, melyik faluba ment. Eszerint a Nagy-Küküllő menti Küküllőváron való éjszakai támadás után⁸⁷ Rákóczi hívei Pekry vezetésével a Segesvártól északra fekvő szász falvakban – Magyaroson, Szénaverősen, Zágoron és Domáldon – szálltak meg. Az elbeszélésből úgy tűnik, Wolff akkor Nádason tartózkodott. Ellenséges hozzáállása érthető, hiszen saját bőrén tapasztalhatta a pusztítást. Nem csak az általa kiemelt radikális kuruc hadvezetők neveinek elemzésével (Nyúzó, Fosztó, Dúló), hanem pusztításuk részletezésével is megerősíti a mű címében sugallt hozzáállást: „In welchen sie nichts gethan, als Freßen, Sauffen, Rauben, Plündern, Stehlen, ohne einiges Ansehen, weil weniger Abstraffung einiger Übel-That, haben auch, aus Unachtsamkeit, das Dorff angezündet, und etliche Hauser zu Grund verbrennet.”⁸⁸

Wolff a következőkben Forgách Ádám bejövételéről ír – noha Forgách Simont kellett volna írnia, hiszen utóbbi lett 1705-ben az erdélyi hadak főparancsnoka. Hogy miként értesítette erről Mikes Mihály a Nádason tartózkodó Pekryt, aki Forgách elől Besztercére, majd Marosvásárhelyre menekült, arról Wesselényi is beszámol naplójában, igaz, ő úgy tudja, Pekry nem menekült, hanem éppen elébe sietett Forgáchnak.⁸⁹

A Nádásra érkező Forgách február 22-én éppen Daniel Wolff házában szállt meg: „[...] Nadosch zugezogen, die 22 Febr. A 1705, und also in schöner Ordnung, Morgens Frühe, so doch gantz stille allda eingezogen, und sich in den Pfarr-Hoff einlogieret. Was ich von solchem Hohen Gast, und seinen Mitt-Consorten für Unlust und Schaden empfunden, will andern urtheilen laßen.”⁹⁰ Elbeszélése egybevág Wesselényi István naplójával, amely szerint Forgách február 25-én Nádason tartózkodott.⁹¹ Wolff itt elfogultan ír a felkelőkről: a császári hadak dülását nem említi, miként a szászok sérelmeit is elfelejti, amelyeket a Habsburg-kormányzat bevezetése okozott.

Nyúzó Medgyesre vonulása, Tige Szebenbe való visszahúzódása és Forgách Prépostfalván végzett dülása után a forrás a szász Medgyes városának ostromáról számol be

⁸⁴ Wolff, 40. o.

⁸⁵ *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. (Millenniumi Magyar Történelem, Életrajzok) Budapest, 2004³. (a továbbiakban: Köpeczi – R. Várkonyi, 2004³.)* 238. o.

⁸⁶ Thoroczkay és Pekry között kezdettől fogva ellentét volt az erdélyi főparancsnoki tisztség miatt. Thoroczkay leváltása után Rákóczi Forgách Simont nevezte ki, aki a zsigóói vereségig maradt posztján. *Wesselényi*, I. 683. o.

⁸⁷ V. ö. *Wesselényi*, I. 338. o.

⁸⁸ „Itt semmi mást nem csináltak, mint fáltak, vedeltek, raboltak, fosztogattak, loptak, semmire nem voltak tekintettel, mert egy-egy kihágásért kevés büntetés járt. Figyelmetlenségből a falut is felgyújtották, és így néhány házat porrá égettek.” *Wolff*, 41. o.

⁸⁹ *Wesselényi*, I. 328., 345. o.

⁹⁰ „[...] továbbvonult Nádásra 1705. február 22-én. Akkor tehát szép rendben, kora reggel csöndben bevont oda, és a lelkész házában szállt meg. Azt, hogy mennyi bosszúságot és kárt okozott nekem ez az előkelő vendég társaival együtt, ítélem meg más.” *Wolff*, 42. o.

⁹¹ *Wesselényi*, I. 372., 374. o.

rendkívüli részletességgel.⁹² A „Specification” szerzősége nem világos, a *Hydra Transylvanica* másik két, Brassóban található példánya ugyanis nem tartalmazza azt. Lehetséges, hogy az általunk bemutatott, legnagyobb terjedelmű kézirat későbbi tisztázat, amit a másoló egészített ki ezzel a jegyzékkel. Erre többek között az ostromleírást megelőző latin megjegyzés utal: „Liceat hic inserere, eine Specification [...]”.⁹³ Szerzője számon tartja a belőtt ágyúgolyók és más lövedékek fajtáit és mennyiségét, de az elesett védőket is. Elmondható tehát, hogy igen érzékenyen érintette az ostrom.⁹⁴

Wolff megjegyzést tesz a császári megszállás, majd Rákócziék uralma alatt álló medgyesi szászok kiszolgáltatott helyzetére.⁹⁵ Medgyes bevételét az elbeszélésben Szelendek és Szeben ostroma követi. Wolff itt is a felkelők pusztításáról számol be (jellemző rá a „szegény szászok” kifejezés, amely a forrásban többször szerepel, ha a szászokat ért károkat említi): „Die arme Sachsen aber, samt andern umliegenden Dörffern haben sie ruinirt, verbrennet, ausgejaget, das Viehe geraubet, Kirchen geplündert, und unsägl. Schaden gethan.”⁹⁶

1705. november 11-én a Zsibói-szorosban bekövetkezett a kurucoknak az a veresége, amely egyben Erdély elvesztését is jelentette. Rákóczi a számára oly fontos erdélyi fejedelmi széket nem tudta elfoglalni, az 1705. december 15-én Segesváron összegyűlt országgyűlésen pedig az ott maradt főurak semmisnek nyilvánították erdélyi fejedelemségét.⁹⁷ Rákóczi és a szászok kapcsolatában fordulópontot jelentett a zsidói vereség: ekkortól kezdve folyamatosan megfogyatkozott szász híveinek száma.⁹⁸

Wolff a zsidói csatáról adott beszámolója után röviden beszámol a jezsuiták által Rákóczi tiszteletére emelt kolozsvári diadalkapu felállításának körülményeiről is.⁹⁹ A diadalkapu emelésével a jezsuiták abbeli reményüket akarták kifejezni, hogy a fejedelem segítségével sikerülhet önállósulniuk az osztrák rendtartománytól.¹⁰⁰

⁹² Wolff, 42–48. o.; v. ö. Cserei, 536. o.

⁹³ „Szabad legyen ide illesztenem egy részletes jegyzéket [...]” Wolff, 43. o.

⁹⁴ A Forgách Simon által 1705 áprilisa és júniusa között ostromolt Medgyesről számos korabeli kútfő tudósít: Forgách Simon, Teleki Mihály, Cserei Mihály, Czegei Vass György, Wesselényi István, Szaniszló Zsigmond, Vízaknai Briccius György, Apor Péter, Louis Lemaire hadmérnök, Coulon bajor ügyvivő, Bussy de Rabutin, valamint erdélyi szász kútfők is tartalmaznak információt az ostromról (Thomas Scharsius, Andreas Hann, Samuel von Heydendorf, Simon Christophori). Forgách 1705. évi katonai tevékenységére: *Czigány István: Forgách Simon katonai és politikai tevékenysége 1705-ben*. In: Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére. 2005. szeptember 15–16–17. Szécsény–Salgótarján, 2006. 120–138. o.; a Rákóczi-szabadságharc 1704–1705 közötti száztöltői eseményeire I. Höchsmann.

⁹⁵ Wolff, 48. o.

⁹⁶ „De a szegény szászokat elűzték, városukat más környékbeli falvakkal együtt lerombolták, felégették, jószágait elrabolták, a templomokat kifosztották és mérhetetlen kárt okoztak nekik.” Wolff, 48–49. o.

⁹⁷ R. Várkonyi, 1984. 233–235. o.

⁹⁸ Márki, 494. o.

⁹⁹ Wolff, 49., 51. o.

¹⁰⁰ A diadalkapuvál több tanulmányban foglalkoztak művészettörténeti, politika- vagy egyháztörténeti szempontból: Galavics; G. Etényi Nóra: A Rákóczi-szabadságharc hírei a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. In *Tamás Edit* (szerk.): A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Sárospatak, 2003. 109–134. o.; Lukács László: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773). Szeged, 1989.; R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták. In *Szilágyi Csaba: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Piliscsaba, 2006. 163–188. o.; R. Várkonyi Ágnes: A kolozsvári Porta

A zsbói vereség után egy időre ismét császári kézre került Erdély,¹⁰¹ 1706 őszére azonban az egész tartományt visszahódították a felkelők; Rákóczi Erdély katonai főparancsnokává Pekry Lőrincet nevezte ki.¹⁰² Wolff nem sokat ír az 1706. évről. Elsősorban a kurucok pusztításairól számol be, majd áttér 1707 áprilisának fő eseményére, Rákóczi erdélyi fejedelmi beiktatására.¹⁰³ Érdemes megjegyezni, hogy míg Cserei negatív képet fest a beiktatásról, Wolff – egyéb megjegyzéseivel ellentétben – e kérdésben semleges. Elfogultsága főleg a közvetlenül a szászokat sújtó események leírásakor lép előtérbe. Ilyenkor helyenként a császári csapatok prédálásáról is beszámol, mint például az 1707 őszén ismét Erdély ellen vonuló Rabutin hadjáratának ismertetésekor. Itt először ugyan a menekülő felkelők által okozott károkat említi, később azonban a császáriak enyedi pusztításáról, a kollégium könyvtárának kifosztásáról számol be.¹⁰⁴

1707 végére a császáriak csaknem egész Erdélyt visszafoglalták.¹⁰⁵ Wolff ide két, az ország újbóli hódoltatásával kapcsolatos dokumentumot illeszt be. Az elsőt I. József adta ki július 14-én, a másodikat Rabutin szeptember 26-án.¹⁰⁶ Ezek hatására – Wolff szerint – a kurucok által kifosztott szászok a császár hűségére tértek.¹⁰⁷

Az utolsó, novemberi–decemberi ellenállási hullám a székelyektől eredt; Wolff beszámolója alapján Csík-, Gyergyó- és Háromszék nem volt hajlandó behódolni a császárnak. Vezetőjük Mikes Mihály, ellenfelük Wallenstein, Acton és Pavlik volt. Wolff megdöbbentő képet fest a császáriak kegyetlenkedéséről: „Die kayserlichen sind weiter hinein, auf Gyergyu, den Marckt Szent Miklos, samt denen übrigen Dörffern, derer neune, weil sie sich nicht ergeben, mit Feuer angezündet, viele Menschen jung und alt, so Ihnen vorkommen niedergemacht, ohne Ansehen der Personen, unsägl. Raub von Silber, Gold, und anderm, von denen Rebellen an sichere Örter geflichtete Mobilien, dar von gebracht, das Closter ausgeplündert, ja auch derer Herrn Patrum Güter nicht verschonet.”¹⁰⁸

Wolff leírása alapján az 1708. év elejére sikerült elfojtani az utolsó felkelési hullámot is: Kővárnál a kurucok hiába próbáltak újra betörni. Wolff Görgény hosszú, 1707. október 10. és 1708. március 10. között lefolyt ostromáról csak az 1708. évtől ír.¹⁰⁹ 1708 márciusától a kuruc portyák kiújulásáról olvashatunk. Wolff helyenként a napló pontosságával számol be: ki, mikor, hol és kit támadott meg. Felsorolása nagyrészt egyezik

Triumphalis 1705. In *Molnár Antal, Szilágyi Csaba, Zombori István* (szerk.): *Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.* (METEM Könyvek, 62.) Budapest, 2007., 283–293. o.

¹⁰¹ *Köpeczi – R. Várkonyi*, 2004³, 284. o.

¹⁰² *R. Várkonyi*, 1984, 245. o.

¹⁰³ *Wolff*, 52–53. o.

¹⁰⁴ *Wolff*, 54–55. o.

¹⁰⁵ *R. Várkonyi*, 1984, 258. o.

¹⁰⁶ *Wolff*, 56–62. o.

¹⁰⁷ *Wolff*, 62. o.

¹⁰⁸ „A császáriak tovább nyomultak Gyergyóra, Szentmiklós mezővárosba és a falvakba, amelyek közül kilencet felégették, mert nem adták meg magukat. Sokakat megöltek, fiatal és öreget egyaránt, válogatás nélkül, ahogy eléjük kerültek. Az elmondhatatlan mennyiségű összerabolt ezüstöt, aranyat és egyebet, a lázadók által biztos helyre szállított ingóságokat elvitték, sőt, a kolostort is kifosztották, s a barátok javait sem kímélték.” *Wolff*, 64. o.

¹⁰⁹ *Wolff*, 65–66. o. Görgény ostromára *Cserei*, 399–402. o.; Rákóczi Tükör I., 282., 295. o.

Wesselényi és Cserei értesüléseivel, amelyek kiegészülnek a saját környezetét érintő eseményekkel. Balika, a Torda környéki népi kurucság egyik vezetőjének neve¹¹⁰ többször is előfordul. A felkelés másik központi figurájaként ismét Nyúzó lép elő.

Wolff környezetéből Nádast, Szentdemetert és Marosvásárhelyt érintette a kiújult küzdelem. Az események felsorolását csak néhány szubjektív megjegyzés szakítja meg. Elbeszéli, hogyan gyilkoltak meg a rablók Kovásznán egy jezsuita atyát és hogyan gyűjtötták fel annak házat.¹¹¹ Szerzőnk talán szemtanúja volt a kurucok Nádas és Egrestő falvakban folytatott prédálásának. Szászsebes pusztulását is feljegyzí.

A *Hydra Transylvanicá*hoz csatolt dokumentumok egyike egy 1708. augusztus 9-i keltezéssel ellátott, Segesvárt kiadott pátens¹¹², amely megtiltotta, hogy a rablók élelmet követeljenek táboruk számára. Kiadója – „Formátyini” – valószínűleg megegyezik Formetin császári kapitánnyal. Azt, hogy a Wolff által rablóknak nevezett felkelőknek már korábban szokása volt akár pátensben is élelmet követelni a falvaktól, Wesselényi elbeszélése is bizonyítja. Eszerint Nyúzó februárban a „Maroson innen való faluknak” megparancsolta, hogy szállítsanak élelmet a kurucok táborába.¹¹³

1708-ban vége szakadt Rákóczi erdélyi uralmának. A felkelők hadjáratainak és újabb támadási kísérleteinek azonban korántsem érkezett el a vége. Szerzőnk számtalan kisebb-nagyobb portyát említ 1709 és 1711 között, amelyeknek egy része az északibb területeket, Beszterce, Kövár és Várad környékét érintette.¹¹⁴ A portyák másik része Szászföldet vagy Küküllő megyét, Wolff szülőföldjét sújtotta. Újabb szubjektív beszámolót olvashatunk a portyázók Szentdemeteren, Véckén, Szászkézden, Nádason, Zágoron, Kisszölösön vagy Fehéregyházán folytatott kegyetlenkedéseiről, melyek 1709 októberéig tartottak. A májusban kiújuló támadások elbeszélésekor ismét a Küküllő megyei falvak, Gogányvárallya, Bonyha, Nádas és Cikmántor kerülnek előtérbe.

Az elbeszélés az 1709. évtől a legkülönbélebb csapások felsorolásává válik, amelyben egymást váltják a portyák és a pusztító pestis. Mindezekre a legkülönbélebb baljós előjelek – természeti katasztrófák és csodaszámba menő események – figyelmeztetnek.

Az 1708-tól Erdélyből országszerte elterjedő pestis következtében a Székelyföldön százezren haltak meg. Wolff Segesvárról és a környező falvokról ír: véres lisztet örlő malom, néma harangok jeleztek a fekete halál pusztítását. A szerző Segesvár lakosságának sorsát mutatja be a legrészletesebben. 1710-ben ismét felütötte a fejét a pusztító járvány: júniusban Kolozsvárt, Tordán és Udvarhelyen, augusztusban a Küküllő megyei Zágoron, októberben Szebenben. A baljós előjelek közül érdekes a Brassóban éjszaka világító tempom, amelyről Cserei is ír.¹¹⁵ Wolff még az elrendelt böjti ima szövegét is leírja művében:

*“Herr Gott Vatter im Himmel, erbarm dich über uns!
Herr Gott Sohn der Welt Heyland, erbarm dich über uns!
Herr Gott heiliger Geist erbarme dich über uns!*

¹¹⁰ Wesselényi, II. 812. o. Wolffnál Balika helyenként Pulika névváltozatban szerepel.

¹¹¹ Wolff, 67. o.

¹¹² Wolff, 69–70. o.

¹¹³ Wesselényi, II. 440–441. o.

¹¹⁴ Wolff, 72–73., 78–87. o.; Várad ostromára: Cserei, 427. o.

¹¹⁵ V. ö. Cserei, 442–443. o.

Verschone Unser, lieber Herre Gott, und behüte uns für der ansteckende Seuche der Pestilentz, und für einen bösen, schnellen Todt, auch a.d.gl. Straffen und Plagen, Sey uns gnädig o Herre Gott! Sey uns gnädig in aller Noth. Zeige uns deine Barmhertzigkeit, wie unsere Hoffnung zu dir steht! Auf dich hoffen Wir lieber Herr, In Schanden laß uns nimmermehr! Amen.”¹¹⁶

A pestis és a kuruc támadást a legkülönbélebb ómenek jelezték: „cras, cras”-t (lat. holnap) károgoó hollók, egymást pusztító madárrajok. Özönvíz, fagy, jégeső, majd szárazság és sáskajárás nehezítették a Küküllő megyei falvak hétköznapjait, melyek az állatállományt is meggritkították. Mindezek mellett általános volt a rablók vagy a kurucok újabb és újabb betörése.

Wolff az 1711. évet csak a Rákóczi-szabadságharc végéig írja meg, mindezt néhány sorban. Elbeszélése hibás és elfogult. Megírja Nyúzó és Károlyi meghódolását, illetve Bercsényi kitartását, ugyanakkor Rákócziról tévesen azt írja, hogy megadta magát. A szatmári béke időpontját helyesen adta meg (május 1.), I. József császár halálának híre viszont csak 9-én érkezett el hozzá.¹¹⁷

A mű utolsó mondata egyértelműen császárpárti: „Worauf als bald Ihre kayserl. und königl. Majestät an den Masern, erkranket, und darauf den 9ten dieses, seelig verschieden, nachdeme Sie die Land Verderbliche Rebellions Schlange gedämpffet, und der Nach Welt, ein rühmliches Andencken hinterlaßen.”¹¹⁸ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ez az utolsó mondat, mely a címmel együtt keretbe foglalja a művet, csak a IV F 149/1. jelzetű kéziratban található meg. Ez a tény ismét arra utal, hogy valaki a már meglévő kéziratot átírta és tetszése szerint kiegészítette. További erre utaló jel, hogy a mű végén található öt dokumentum, melyek legnagyobb része a békekötéssel kapcsolatos¹¹⁹, szintén nem található meg a másik két kéziratban. A datálásban segítségünkre van a címlapon olvasható könyvtári bejegyzés (Bibliothecæ Gymnasio Coronensis), amely a brasói gimnázium új épületbe került könyvvállományának rendezésekor kerülhetett a kéziratra. Ezek szerint legkésőbb a könyvtár 1793. évi kibővítésének évében készülhetett a másolat.¹²⁰

¹¹⁶ „Atyaisten az égben, könyörülj rajtunk!/Fiúisten, Világ Megváltója, könyörülj rajtunk!/Szentlélek Isten könyörülj rajtunk!” „Kímélj meg minket édes Istenünk, és védelmezz meg minket a pestis fertőző ragályától, a gonosz és gyors haláltól és más hasonló büntetéstől és csapástól. Légy hozzánk irgalmas, ó Urunk! Légy hozzánk irgalmas minden szükségünkben! Mutasd meg könyörületedességed, mint ahogy mi is bízunk Tebenned! Benned reménykedünk édes Istenünk, soha többé ne hagyj minket szűgyenben! Amen.” Wolff, 86. o.

¹¹⁷ Köpeczi – R. Várkonyi, 2004³, 463., 465. o.

¹¹⁸ „Ezután nem sokkal ő császári és királyi felsége megbetegedett kanyaróban, majd a hónap kilencedik napján elhalálozott, miután az országot rontó lázadó kígyót megfojtotta, és az utókornak dicső emlékezetét hagyta hátra.” Wolff, 87. o.

¹¹⁹ Az 1707 és 1711 közötti dokumentummásolatok (88–142) közül az első egy I. József által kiadott diploma (1709. július 14.); a második egy tíz pontból álló békeajánlat (1708. április 29.). Ehhez kapcsolódik Formula Juramenti címmel a következő dokumentum (1711. május 6.), amely a szatmári béke esküformulájának első bekezdése. A negyedik dokumentum egy Eleonóra régenskirályné által kiadott, Erdélyre vonatkozó béke pontjait tartalmazó oklevél másolata, évszám nélkül. Ehhez kapcsolva következik a szatmári béke esküformulája, Erdélyre és a Partiumra vonatkozó, néhány soros kiegészítéssel, 1711. május 26-i dátummal. Az utolsó dokumentum, az Univeris Orbis kezdetű, az ónodi trónfosztás kapcsán Rákóczi és a magyarországi szövetszettek nevében kiadott kiáltvány a keresztény világhoz (1707. május 16.) latin fordításban.

¹²⁰ Gernot Nussbächer szíves közlése.

Összegzés

Visszatérve a dolgozat kiinduló kérdésére, megpróbáljuk összegezni Wolff szemléletét a kurucmozgalmakkal kapcsolatosan. Művének elején, 1703-ig ő is említi azokat a serelemeket, amelyek a szászok az erdélyi Habsburg uralom ellen fordították. A Rákóczi-szabadságharc erdélyi eseményeit azonban rendkívül elfogultan értékeli, általában saját szülőföldjét, a szászok sorsát, a szászlakta városokat ért károkat állítja a középpontba. Saját tapasztalatai, hírforrásai alapján jóval nagyobb arányban panaszkodik a kurucok dúlására, mint a császáriak pusztítására, ám helyenként azokról is megemlékezik. Wolff műve kezdetéhez képest a viszonylagos semlegességből kurucellenességbe fordul át és egyértelműen negatív viszonyul a felkeléshez. Szinte semmiféle távlatát nem látja az eseményeknek (csak egyetlen külpolitikai utalás van az egész műben), nagyobb összefüggések felmutatása nélkül írja le azt, amiről értesült. A nála olvasható fontosabb történetek és hadműveletek nagy része megtalálható a kor más forrásaiban is, a kisebb falvakról szóló hírei azonban újak számunkra. Arra, hogy szemlélete mennyire lehetett jellemző a szászokra, még nem tudunk kellően alátámasztott választ adni. Wolff olyan társadalmi csoport képviselője, mely a korabeli történetírásban kiemelt szerepet játszott. Hozzáállása összhangban áll Thomas Scharsius nagyselyki lelkészével és Rákóczinak a szászokról kialakult negatív véleményével. Ugyanakkor tekintetbe kell vennünk más társadalmi rétegeket is, a magyar nyelvű forrásainkban helyenként előforduló császárellenes, illetve Rákóczi-párti szászokról tett említéseket.¹²¹ Mindezt összevetve vegyes kép alakul ki, amit tovább komplikál a szászok képviselőtének kérdése a Habsburg-, illetve a Rákóczi-kormányzatban. A kérdés alaposabb megválaszolása további kutatómunkát igényel.

A *Hydra Transylvanica* több tekintetben is értékes forrás. Felhívja a figyelmet az erdélyi szászok helyzetére, kiemel olyan, őket érintő dokumentumokat, amelyek már feledésbe merültek. Megmutatja, hogy mit élt át egy szász evangélikus lelkész és közössége a Rákóczi-szabadságharc alatt.

Zsófia Szirtes

THE “TRANSYLVANIAN HYDRA” AND THE “GERMAN HERCULES”

Daniel Wolff on Rákóczi's War of Independence

Summary

The author introduces a forgotten manuscript that throws a new light on historical events in Transylvania in the late 17th century and Ferenc II Rákóczi's War of Independence.

The work titled *Hydra Transylvanica*, written in 1708 by Transylvanian Saxon Reverend Daniel Wolff (d. 1729), basically represents its author's pro-Habsburg position. The “Transylvanian Hydra” symbolises the fights that Rákóczi's War of Independence resulted in Transylvania, whereas the “*Teuscher Hercules*” (“German Hercules”) embodies the imperial troops that defeated

¹²¹ V. ö. például *Wesselényi*, I. 91., 269–270., 322., 339., 345., 373–374., 453., 506. o.; II. 137., 358. o.

the insurgents. Daniel Wolff captured the Transylvanian events of the anti-Habsburg Hungarian national insurgency from his own point of view, laying emphasis on the villages and the Saxon cities along the Küküllő River. The work that bears the marks of a chronicle and a diary does not only offer the description of campaigns, but its author also highlights the events that affected the life of Transylvanian Saxons considerably, and he does so by appending copies of documents, too. Therefore, *Hydra Transylvanica* is not merely a special selection of events that took place between 1687 and 1711, but also a subjective commentary on how the Saxons, who first opposed Habsburg rule in Transylvania, took the side of imperial power. Inspired by Daniel Wolff's work, the author provides a brief survey of the issue, primarily based on the analysis of the source.

Zsófia Szirtes

»L'HYDRE TRANSYLVANIENNE« ET LE »HERCULE ALLEMAND«

Daniel Wolff sur la guerre d'indépendance de Rákóczi

Résumé

Le but de cette étude est de présenter un manuscrit tombé dans l'oubli qui montre sous un éclairage particulier les événements de Transylvanie à la fin du 17e siècle et durant la guerre d'indépendance de Rákóczi.

L'œuvre du pasteur saxon transylvanien Daniel Wolff (décédé en 1729), intitulée *Hydra Transylvanica* (1708) reflète fondamentalement une position pro-empereur: »l'*Hydra Transylvanica*« du titre fait référence aux luttes générées en Transylvanie par la guerre d'indépendance de Rákóczi, alors que le »*Teutscher Hercules*« (»*Hercule allemand*«) signifie les troupes impériales l'emportant sur les insurgés. Daniel Wolff relate de son point de vue l'histoire des événements transylvaniens de la guerre d'indépendance de Rákóczi en mettant l'accent surtout sur les villages près de Küküllő et sur les villes saxonnes. Avec des copies de documents attachés à l'appui, l'ouvrage, qui présente les caractéristiques d'une chronique et d'un journal, ne se borne pas à la simple description des campagnes, mais il insiste également sur les événements ayant eu un impact important sur la vie des Saxons de Transylvanie. L'*Hydra Transylvanica* est non seulement une sélection particulière d'événements d'entre 1687 et 1711, mais également une présentation subjective du processus qui fit des Saxons des pro-empereurs, bien qu'ils aient pris position au début contre la domination des Habsbourg en Transylvanie. L'ouvrage de Daniel Wolff nous incite à étudier cette question de manière plus approfondie, alors que la présente étude tente de l'examiner en grandes lignes principalement sur la base de la source.

Zsófia Szirtes

DIE „SIEBENBÜRGISCHE HYDRA“ UND DER „DEUTSCHE HERCULES“

Daniel Wolff über den Rákóczi-Aufstand

Resümee

Die Studie hat zum Ziel, eine in Vergessenheit geratene Handschrift vorzustellen, die eine einzigartige Darstellung der siebenbürgischen Ereignisse am Ende des 17. Jahrhunderts und während des Rákóczi-Aufstands bietet.

Das Werk *Hydra Transylvanica* (1708), das vom siebenbürgisch-sächsischen Pfarrer Daniel Wolff (gest. 1729) geschrieben wurde, macht grundsätzlich einen kaisertreuen Eindruck: es enthält in seinem Titel die „Siebenbürgische Hydra“, die ein Symbol für die durch den Rákóczi-Aufstand

in Siebenbürgen entstandenen Kämpfe ist; der „Teutsche Hercules“ steht dagegen für die siegreichen kaiserlichen Truppen. Daniel Wolff beschreibt die Geschichte des Rákóczi-Aufstands in Siebenbürgen aus seiner eigenen Perspektive, wobei er die Dörfer an den Kokeln und die sächsischen Städte in den Vordergrund stellt. Das Werk, das sowohl Elemente der Chronik, als auch die des Tagebuchs in sich vereinigt, versucht nicht nur die schlichte Beschreibung der Feldzüge, sondern es werden auch solche, mit kopierten Dokumenten ergänzte Ereignisse hervorgehoben, die eine große Auswirkung auf das Schicksal der Siebenbürger Sachsen hatten. Die *Hydra Transylvanica* ist also nicht nur eine einzigartige Selektion der Ereignisse zwischen 1687 und 1711, sondern auch eine subjektive Darstellung des Wegs der anfangs gegen den kaiserlichen Einfluss in Siebenbürgen auftretenden Sachsen, die schließlich neben die kaiserliche Macht traten. Das Werk Daniel Wolffs motiviert uns auf eine gründlichere Untersuchung dieser Frage, deren skizzenhafter Überblick in vorliegender Studie anhand der Quelle versucht wird.*

Жофия Сиртеш

„ТРАНСИЛЬВАНСКАЯ ГИДРА“ И „НЕМЕЦКИЙ ГЕРКУЛЕС“

Даниэль Вольф об освободительной борьбе, возглавляемой князем Ракоци

Резюме

Цель настоящей научной работы – познакомить читателя с такой научной рукописью, которая в своеобразном освещении излагает события конца 17-го века и события, имевшие место в Трансильвании в ходе освободительной борьбы, возглавленной Ракоци.

Работа *Hydra Transilvanica* (1708 год), автором которой является трансильванский священник саксонец Даниэль Вольф (умер в 1729 году) первоначально инспирирует позицию сторонника кайзера: фигурирующая в названии „Трансильванская Гидра“ символизирует военные действия, вызванные в Трансильвании вооруженной борьбой за свободу под руководством Ракоци, а „Немецкий Геркулес“ („Teutscher Hercules“) олицетворяет кайзеровские войска, победившие повстанцев. Даниэль Вольф описывает историю трансильванских событий борьбы за свободу под руководством Ракоци с собственной точки зрения, выдвигая на передний план села и саксонские города главным образом по течению р. Кюкюллэ. Написанная в духе хроник и дневниковых записей работа старается не просто описать военные походы и действия, но весьма выпукло показывает и такие события, которые оказали серьезное влияние на судьбу трансильванских саксонцев, и все это подкрепляется прилагаемыми копиями оригинальных документов. Таким образом *Hydra Transilvanica* представляет собой не только своеобразную селекцию событий периода 1687 – 1711 годов, но является и субъективным показом того, каким образом трансильванские саксонцы, вначале выступавшие против господства Габсбургов в Трансильвании, в конце концов встали на сторону кайзеровской власти. Работа Даниэля Вольфа требует от нас более серьезного изучения настоящего вопроса, попытка чего, сделанная в виде схематичного обзора, и отражается в данной научной статье, основанной главным образом на подлинном источнике.

* A szerző fordítása.

MŰHELY

TORMA BÉLA GYULA

CSATA A BRENTA FOLYÓNÁL, 899

Őseink harceljárásának megismerésében kiemelkedő jelentőségű a 899–900 évi itáliai hadjárat. Első esetben fordul elő, hogy az eseményeket megőrkítő forrásokra támaszkodva aránylag pontosan nyomon követhetjük (sőt rekonstruálhatjuk) a törzsszövetség egy erős portyázó könnyűlovas íjász egységének harci körülmények közötti mozgását, harc módját, valamint harc- és menetbiztosítását. A dokumentumokban rögzített időpontok és útvonalak lehetőséget adnak a csata modellezésére, így újabb jelenségek föltárására és az események pontosítására.

A 899. évi itáliai hadjáratra Arnulf császár (keleti frank király 887–899, császár 896–899) megbízásából került sor. Oka az volt, hogy I. Berengár itáliai király (888–924; császár 915–924) 898 végétől (Spoletoi Lambert császár halála után) a császári méltóságra áhítozott. Ezt Arnulf nem engedhette meg, azonban seregeit az idő tájt lefoglalták a morvák elleni harcok. Így kénytelen volt korábbi szövetségéhez, őseinkhez fordulni, akik fizetség és zsákmány reményében felvállalták a Berengár elleni harcot.

Eleink 899–900-es itáliai portyáját, illetve 899. szeptember 24-én, a Brenta folyó mentén lezajlott csatáját több forrás följegyezte. Természetesen mindegyik tartalmát a szerzők rendelkezésére álló információk összessége, és politikai, valamint vallási meggyőződésük határozta meg. Megjegyzendő, hogy a szerzők többsége kortársnak számít, vagy időben nagyon közel állt az eseményekhez, tehát híradásuk hitelesnek tekinthető. Kiindulásként érdemes a forrásokat összefoglalni, majd összességükben elemezni.

Theotmar salzburgi érsek IX. János pápához 903–904 körül írt leveléből: „Amivel az említett szlávok [morvák] megvádoltak minket, hogy a magyarokkal a katolikus hitet megsértettük, és kutyára vagy farkasra és más istentelen és pogány dologra esküt tettünk és békét kötöttünk velük, valamint pénzt adtunk nekik, hogy Itáliába menjenek, ...

Amikor azonban megtudtuk, hogy a magyarok Itáliába törtek, Isten a tanúnk rá, hogy sokszor kívántunk ugyanezekkel a szlávokkal békét kötni, ...”¹

A Fuldai Évkönyv 900. évnél tett bejegyzése szerint: „Eközben pedig a magyaroknak nevezett avarok végigpusztították egész Itáliát, úgy, hogy igen sok püspököt megöltek. Az itáliaiak harcba bocsátkozva velük, egy napon ütközetben 20 ezren pusztultak el. Azok pedig ugyanazon az úton, melyen benyomultak, nagy területen pusztítva visszatértek Pannóniába.”²

Regino, prúmi apát följegyzése az alábbiakat örököltette meg a portya történetéből: „Az Úr megtestesülésének 901. évében [valójában 899-ben] a magyarok népe a langobárdok területére [Lombardiába] rontva öldökléssel, gyújtogatással és rablással könyörtelenül mindent elpusztít. Amikor a vidék lakosai csapatba verődve megpróbálták ellenállni erőszakosságuknak és állati dühüknek, megszámlálhatatlanul sokan estek el nyíllövéseiktől, és igen sok püspököt, valamint grófort mészároltak le. Liudward, a vercelli egyház püspöke, a néhai Károly császár [II. (Vastag) Károly római császár 881–887] legbizalmasabb embere és titkos tanácsosa, magához véve vagyonát és mérhetetlen kincseit – amiből több volt neki, mint amennyit el lehet képzelni –, amikor minden igyekezetével azon fáradozik, hogy elmeneküljön a magyarok vérszomjas vadsága elől, tájékozatlanságában beletűnik, s csakhamar megölik, vagyonát pedig, amelyet magával vitt, elrabolják”³

¹ Kristó Gyula (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995. (a továbbiakban: *Kristó*) 185–186. o.

² *Kristó*, 192. o.

³ *Kristó*, 199–200. o.

A Sváb Évkönyv rendkívül szűkszavú bejegyzését is az eseményekkel közel egy időben vetették papírra. Rövidsége ellenére két fontos, mérvadó információt tartalmaz az esemény idejére és a csata területére vonatkozóan: „899. A magyarok Itáliába törtek: a magyarok Itáliában a Brenta közelében vívták az első háborút a keresztényekkel, és a várak elesetek.”⁴

A csatáról részletesen Liudprand cremonai püspök (920 körül – 972) emlékezett meg. A püspök ifjú korában Berengár kancelláriájának volt tagja, majd az immár király (II.) Berengárnál kegyvesztett lett. Elhagyta Itáliát és 956-ban a német királyi udvarban tűnik fel a neve. Fő műve, a Visszafizetés (Antapodosis) megírását Berengárral megromlott viszonya ihlette. Ottó király alatt diplomáciai szolgálatokat teljesített. 961-ben Cremona püspöke lett. A Visszafizetésben, Horváth János fordításában, így ír:

„... a magyarok mérhetetlen és megszámlálhatatlan sereget gyűjtve Itáliába vonulnak, áthaladnak Aquileián és Veronán, ezeken a nagyon megerődített városokon, és Páviához érkeznek anélkül, hogy bárki is szembeszállt volna velük. Berengár király alig tudott eléggé csudálkozni e nevezetes és szokatlan teljesítményen – ezelőtt ugyanis még nevét sem hallotta ennek a népnek. Az itáliaiaknak ... részint írásban, részint odaküldött követeik útján meghagyta, hogy mindnyájan gyülekezzenek egy helyre, és így a magyarokénál háromszorta erősebb lett a serege.

És amikor Berengár király látta, hogy ennyi csapat fölött rendelkezik, gőgös lelkében felfuvalkodva az ellenség fölötti diadalt inkább katonai sokaságának, mint Istennek tulajdonítva, néhány emberével egy városkában tölti az időt, és mulatozásra adja magát... Amikor a magyarok megláták az óriási sokaságot, lelkükben megrettenve, nem tudták eldönteni, mit tegyenek. Megütközni rettegtek, elfutni meg egyáltalán nem tudtak. A két veszély közül inkább van kedvük a futáshoz, mint az ütközethez. Amikor a keresztények üldözőbe veszik őket, az Adda folyón (a Pó bal oldali mellékfolyója Milánótól délre) úszva kelnek át, úgy hogy a szerfölötti sietségükben igen sokan elmerültek és meghaltak. Végre a magyarok elfogadva a nem rossz tanácsot, követeik útján azt kéri a keresztényektől, hogy a zsákmányt minden szerzeményükkel visszaszolgáltatva, térhessenek haza bántatlanul. Ezt a kérést a keresztények kereken visszautasítják, és kigúnyolják – sajnos – őket, és inkább köteleket keresnek, hogy azzal a magyarokat megköttözzék, semmint fegyvereket, hogy azzal leöldössék őket.

Minthogy a pogányok a keresztények lelkületét ilyen módon nem tudták kíméltre bírni, helyesebben gondolva a régebbi tervüket, a már megkezdett futással kívánják magukat kiszabadítani, és így, futva érkeznek a veronai széles mezőkre. A keresztények elővédjei üldözőbe veszik amazok utóvédjeit, és a csatának egy előjátéka kezdődik itt, amelyben a pogányoké lett a győzelem. Amikor pedig egy erősebb sereg közeledett, a megkezdett úton tovaszárguldanak, nem feledkezve meg a futásról.

A Krisztus-imádók és a bálványimádók egyszerre érkeztek meg a Brenta folyó mellé, ugyanis a szerfölötti kifáradt lovak nem tették lehetővé a magyarok számára a futást. A két sereg tehát egyszerre érkezett oda, s csupán az említett folyó medre választotta el őket egymástól. A magyarok végre szerfeletti félelemtől kényszerítve megígérik, hogy odaadják minden felszerelésüket, foglyikat, minden fegyverüket és lovaikat, csupán egyet tartva meg belőlük, hogy azon hazamehessenek. Hogy kérésük annál megtisztelőbb legyen, hozzáteszik még ezenkívül, hogy ha mindenük átadása után, a puszta életük meghagyásával hazaengedik őket, akkor megígérik, hogy soha többé nem fognak Itáliába betörni, s erre fiaikat is kezesül adják.

De sajnos, a keresztények gőgös felfuvalkodástól elkapatva a pogányokat fenyegetésekkel halmozzák el, mintha már le lennének győzve. A magyarok tehát e követségük után reményüket veszítve egybegyűjtötték a legvitézebbeket, és ... visszanyerve lélekjelenlétüket, három felől lesbe állítanak csapatokat, ők maguk pedig a folyón átkelve, egyenesen az ellenség közepébe rotnak. A keresztények közül ugyanis a legtöbben az alkudozások miatti hosszas várakozásban kifáradva, táborszerte leszálltak a lóról, hogy felüldítsék magukat étellel. A magyarok oly hirtelenséggel döftek le ezeket, hogy egyeseknek az ételt a torkukban szűrták át, másokat megakadályoztak a futásban, elvették a lovaikat, és ezektől annál kevésbé féltek, mivel lovak nélkül látták őket. Futnak tehát a keresztények, dühöngenek a pogányok, és akik az előbb ajándékokkal sem tudták megkérlelni őket, utóbb nem ismerik a kíméletet a könyörgőkkel szemben. Végül a magyarok miután legyilkol-

⁴ Kristó, 201. o.

ták és megfutamították a keresztényeket, dühöngve végigszáguldoznak az ország egész területén. És nem akadt olyan, aki megjelenésüket bevárta volna, kivéve ha nem megerődített helyeken...⁵

Egy másik forrás szerencsénkre pontos időpontot közöl velünk, melyek konkrétabbá teszik Liudprand történetét. A nonantolai monostor (Modena mellett) alapítása című mű függelékai között egy ismeretlen szerzetes feljegyzése is megörökítette őseink itáliai kalandozását. Ebből idézek részleteket: „... Az Úr 899. esztendejében ... jöttek Itáliába a magyarok augusztus elmúltával, a harmadik indikcióban, s az október Kalendaejét megelőző nyolcadik napon (szeptember 24-én) a keresztények összecsaptak velük a Brenta folyónál vívott csatában, ahol azok a keresztények közül több ezret lemészároltak, míg másokat megfutamítottak, majd egészen Nonantoláig hatoltak, és legyilkolták a szerzeteseket, felgyújtották a monostort, sok kódexet tüzre vetettek, és az egész vidéket elnéptelentítették. ...”⁶

János velencei pap (Orseolo Péter velencei káplánja), egykorú, hiteles forrásként, Velencei Krónika című munkájában jegyezte fel az alábbiakat: „... Eközben a magyarok Itáliába érkező, ... kegyetlen népe számtalan embert fűzött rabszűjra. Berengár király egy 15 ezer fős sereget vezetett ellenük, de ezek közül csak kevesen menekültek meg. A magyarok pedig bekalandozták Trevisót, Padovát, Bresciát és a többi tartományt, elérték Paviát és Milánót, elpusztítva mindent egészen a Jób hegyig (Szt. Bernát-hágó). Sőt velencei területekre is betörték lovaikon és bőrből készült hajóikon: először Cittanouvát, ahonnan elmenekült a lakosság, ... aztán Equiliót, Finét, Chioggiát és Capo d'Arginét perzselték fel, és végigdúlták a tengerpartot is. De azokat az említett magyarokat, akik azon helyeknél, amelyeket Albiolának neveznek, kíséreltek meg a Rialtóra és Malamaccóra betörni a szent apostolok, Péter és Pál kinszenvedése napján (900. június 29.), akkor az Isten segédelmétől oltalmazott Péter doge úr hajóhadával megfutamította. Mert hát ez a megpróbáltatás Itáliában és Velencében eltartott egy esztendeig.”⁷

A források elegendő információt tartalmaznak ahhoz, hogy a csatát rekonstruálhassuk, így megismerhető a teljes portya,⁸ ezen belül az előrevonás, és az üldözés útvonalai, az összetűzések és a csata helyszínei, fontos időpontok és az események tartalmi elemei. Érdemes a lehetőséget kihasználni és a csata, valamint körülményeinek részletes elemzésében elmélyedni. Elsőként válogassuk ki a forrásokból az időpontokat és helyszíneket:

- Az Itáliába érkezés ideje 899. hozzávetőleg szeptember eleje (augusztus vége),
- csata a Brenta mentén 899. szeptember 24-én,
- Vercellit támadják 899. december 13-án,⁹
- beveszik Modenát 900. január 26-án,
- feldűlják Nonantola kolostorát 900. január 28-án és ezt követően
- Rialtóra és Malamaccóra törnek 900. június 29-én.

⁵ Csorba Csaba: Árpád népe. Budapest, 1999. 106–108. o.

⁶ Kristó, 217. o.

⁷ Kristó, 239. o.

⁸ Hadtudományi Lexikon (Főszerk.: Szabó József. Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 1995., a továbbiakban: Hadtudományi Lexikon): „Portyázás: az ellenség mélységében – ált. alegység szintű, nagy mozgékony-ságú kötelékkel végrehajtott – vállalkozás jellegű támadólagos harctevékenység. A ~ feltételezi a nyitott szárnyakat, a jelentős hézagokat, az ellenség által meg nem szállt nagyméretű körzeteket. A ~ ra kijelölt és felkészített köteléket általában nem egy meghatározott harcrendi elem megsemmisítésére, v. a terep konkrét részének birtokba vételére küldik ki. A portyázó osztag részére alkalmazási körzetet határoznak meg, s azon belül manőverezve keresi meg, várja be az ellenség ama kötelékeit, amelyeket képes megsemmisíteni, amelyek jelentős ellenállást nem képesek gyakorolni, ugyanakkor megsemmisítésük jelentősen csökkenti az ellenség harci (hadművelési) lehetőségeit. ... A portyázó osztag nagyfokú önállósággal rendelkezik. Az osztag parancsnoka gyors, önálló döntése, elhatározása alapján, a váratlanság és a meglepés hatását, erejét és adódó lehetőségeket kihasználva, a portyázó osztag gyors, határozott támadással megsemmisíti a felderített harcrendi elemet, majd a helyszínt gyorsan elhagyva, az ellenség jelentős erőivel való döntő összecsapást kerülve, újabb kötelékek felderítésével és megsemmisítésével teljesíti feladatát. A ~ a középkor könnyűlovasságának egyik meghatározó harctevékenységi fajtája volt. Fénykorát a magyar hadművészet történetében a honfoglalást megelőző évszázadokban és a kalandozások során, majd a törökök elleni harcok idején, és végül a 18. század háborúiban élte. ...”

⁹ Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Bóna) 29–32. o.

Következő lépésként vessük egybe az ismert időpontokat a megtett útvonalakkal:

- Aquileia (899. szeptember eleje vagy korábban) – Treviso – Vicenza – Verona – Brescia – Bergamo – Milano – Pavia (~470 km),
- Pavia – Milano – Verona – Brenta/Cittadella (899. szeptember 24.) (~296 km), szakaszolva: Pavia – Verona (~214 km) és Verona – Brenta/Cittadella (~82 km),
- Brenta – Pavia (~296 km) Pavia – Vercelli (899. december 13.) (~70 km),
- Vercelli – Pavia – Parma – Modena (900. január 26.) (~273 km),
- Modena – Nonantola (900. január 28.) (~12 km),
- Nonantola – Malamocco (900. június 29.) (~181 km).

Összefoglalva a források információit, megállapítható, hogy a törzsszövetségi különítmény összesen 1600–2000 kilométert portyázott végig Itália földjén. Az ismert dátumok és a hozzájuk rendelhető megtett útvonalak alapján kiszámolhatók a jellemző napi menetteljesítmények, melyek mögött törvényszerűen húzódnak meg a forrásokban leírt események (harcok Berengár seregével, a csata, a királyi sereg üldözése, zsákmányszerzés és összecsapás a helyi lakossággal, városok, kolostorok pusztítása). Eleink Itáliába érkezésének időpontját vegyük szeptember 1-nek. A megtett távolság Aquileiától Paviáig és vissza Brentáig szeptember 24-ig, a csata napjáig összesen mintegy 760–770 kilométerre becsülhető. A távolság teljesítését 24 napra véve az átlagos napi menetteljesítmény 32 km/napban számolható. Ez megfelel a nagytávolságú menetek korabeli nemzetközi tapasztalatainak (Vörös István 20–25 km/nappal számolt. Erdélyi Gyula 30–40, Makk Ferenc 30 km/napot becsült).¹⁰

Amennyiben a nonantolai monostornak az Itáliába érkezésre vonatkozó feljegyzését szeptember későbbi napjaira értelmezzük, akkor magasabb átlagos menetteljesítményeket kapunk, a kor normáinak maximumához közelítve (22 nap alatt 35 km/nap, 20 nap alatt 38 km/nap, stb.). Ha a „határátlépés” korábban, augusztus végén történt, akkor alacsonyabb átlagos menetteljesítmények számolhatók (25 nap alatt 31 km/nap, 26 nap alatt 29 km/nap stb.). A nagytávolságú menetre kapott magas menetteljesítmények Liudprand állításával indokolhatók, aki szerint az Aquileia – Pavia távolságot (470 kilométer) ellenállás nélkül tették meg őseink. A visszautat Paviától a Brentáig (~296 km) pedig már harci körülmények között hajtották végre (üldözés, folyóátkelés menethető, összecsapás a veronai mezőkön).

Szeptember 24-től december 13-ig (Vercelli megtámadásáig) a 370 kilométert 79 nap alatt teljesítették, ami 4,7 km/nap átlagos menetteljesítménnyel számolható. Erre az útvonalra végig harci körülmények a jellemzők. Paviáig mintegy 300 kilométeren a Berengár sereg maradványainak üldözése, majd a hátra lévő 70 kilométeren zsákmányszerzés folyt. Paviától Modenáig, december 13-ától január 26-ig, 44 nap alatt, hozzávetőleg 273 kilométert tettek meg. A számolható átlagos napi menetteljesítmény 6,2 km/nap volt. Ez idő alatt zsákmányszerzés folyt és összecsapásokra került sor a helyi lakossággal. Modenából Nonantola környékére csaptak át, és két nap alatt mintegy 12 kilométeren át fosztogatták a vidéket 6 km/nap átlagos haladási sebességgel. A nonantolai monostor feldúlása (900. január 28.) után, közel öt hónapig, egészen 900. június 29-ig, nem ismerjük tevékenységüket mikor is Malamocóra támadtak. Feltehetően ebben közrejátszott a tél is, ezért kerülhették Észak-Itália ridegebb vidékeit.

Első rátekintésre is látható a lényeges menetteljesítménybeli különbség a Brenta menti csata előtt és után. A csatáig öt-, hatszor magasabb napi menetteljesítmények számolhatók. Ezeket az adatokat visszaigazolja a források is. Liudprand is azt írja, hogy Itáliába érkezésük után áthaladtak Aquileia és Verona megerődített városokon és egészen Paviáig jutottak anélkül, hogy bárki is szembeszállt volna velük.

A nonantolai monostori följegyzés is először a csatát említi, majd ezt követően a zsákmányszerzést és gyűjtogatást. Ennél konkrétan fogalmaz János velencei pap. Történetében a magyarok a csatát követően kalandozzák be Trevisót, Padovát, Bresciát és a többi tartományt. Természetesen ez nem jelenheti azt, hogy a különítmény előrevonása alatt kisebb-nagyobb csoportok ne

¹⁰ *Vörös István*: A magyarok hadiménjei és igavonói az írott források és régészeti leletek alapján. In: *Veszprémi László* (szerk.): *Honfoglaló őseink*. Budapest, 1996. 132–134. o.; *Makk Ferenc*: *Kronológiai megjegyzések a magyarok 942. évi hispániai kalandozásához*. *Acta Historica*, Tomus CXXVII. 5–8. o.

tértek volna le az útvonlról az élelmiszerkészletek pótlása, vagy a könnyű zsákmányszerzés céljából. A zsákmányszerzéssel kapcsolatosan Regino konkrétan hivatkozik Vercellire (csata utáni esemény!) Liudward püspök elfogására, kifosztására és meggyilkolására. Csata utáni eseménynek tekinthető Reginónál a helyi lakosság ellenállása. A Sváb Évkönyv is a csata után említi a várak elesését.

Tehát az események alátámasztják az előzetes, nagybani számításokat. Megállapítható, hogy őseink különítménye – kihasználva megjelenésük meglepetéssel bíró erejét – céltudatosan a királyi székhely felé tört. Hogy milyen feladattal, azt csak találgatni lehet, hiszen nem ismerjük, mivel bízta meg őket Arnulf császár. Lehet, hogy politikai zsarolás volt küldetésük célja azzal, hogy Paviába zárják, és tárgyalásra kényszerítik Berengárt. Nem tudjuk. Az is szembetűnő, hogy a magyar különítmény a csatáig, tehát Berengár seregének megsemmisítéséig nem bocsátkozott említésre méltó harctevékenységekbe. Mi lehetett az oka? Meg akarták először gyengíteni az itáliai királyi erejét, hogy utána ellenállás nélkül zsákmányolhassanak? Ennek ellentmond, hogy eleink később kétszer is tárgyalásokat kezdeményeztek. Biztosak lehetünk abban, hogy ezt csak figyelem elterelés, megtévesztés, avagy időnyerés céljából tették? Netán üzenetet akartak átadni Berengár számára? További kérdésként merülhet fel, hogy tervezett volt-e eleink huzamos, majd egy évig tartó itáliai tartózkodása? Talán Arnulf megbízásából, megszállási feladattal érkeztek? Bármelyik indíték magyarázható.

Az események lefolyásából kiolvasható a királyi sereg nem várt nagy létszáma és szívós törekvése a betolakodók szétverésére. A történetből kiderül, hogy Berengár időben értesült a magyarok megjelenéséről. De ki értesíthette? Ki vitte a hírt? Szervezett volt a felderítése, vagy netán Arnulf császár udvarából indult a figyelmeztetés? Ha az eleink itáliai megjelenéséről szóló értesítés valahonnan Aquileia térségéből indult, elegendő idő állt Berengár rendelkezésére csapatai gyülekeztetésére? A feltételezett langobárd hírvivők napi menetteljesítménye a magyarok felvonulási menetteljesítményének legfeljebb kétszeresére becsülhető. Így, durván számolva, legfeljebb 12 nappal előbb érkezhetett Paviába a hírvívő, mint a portyázó törzsszövetségi különítmény. Tizenkét nap állhatott Berengár rendelkezésére, hogy szétküldje parancsát a csapatösszevonásra (mozgósításra). Ezt követően kerülhetett sor csapatok fölfegyverzésére és kiállítására, majd a gyülekezési körletbe vonulásra. Nagyon szükségesnek tűnik ez az idő, különösen annak fényében, hogy Liudprand szerint a királyi csapatai jóval a portyázók előtt beérkeztek, hiszen elébük menve még mulatozásra is futotta az idejükből (egybegyűlt hadának létszámáról megelégedéssel állapította meg a király, hogy az erőfölény az ő oldalán van). A fenti értesítési utat feltételezve, az idő rövidsége miatt, mozgósításról szó sem lehetett. Csak a vazallusok békében is fegyverben tartott fegyveres kíséreteinek összevonása képzelhető el. Ez a sereg viszont számolhatott-e tizenötezer főt? A sok ma már/még meg nem válaszolható kérdéssel – noha mind a brentai csata kialakulásának körülményeit firtatják – elkalandoztunk témánktól. A történetek ismeretében és közelítő értékelésének tükrében azonban mindezen kérdések felvethetők.

Folytassuk vizsgálódásunkat a brentai csata további tartalmi jegyeinek feltárásával. Vegyük számba, és értelmezzük a forrásokból nyert információkat a csata időpontjáig. Induljunk ki a cremonai püspök történetéből, mely sok elemében megegyezik a bizánci források megállapításával, és fontos konkrét harcászati eseményekről közöl információkat. Ilyennek számít: a különítmény *meghátválása* I. Berengár király összegyűjtött, túlerőben lévő serege elől, az Abba folyó leközdése utáni *első követjárás*, további menekülés és *összecsapás a veronai mezőkön*, majd *hátrálás a Brenta folyóig*, a csata a Brenta jobb partján, végül pedig az *üldözés* Paviáig.

A különböző források a királyi seregének háromszoros túlerejéről szólnak. Feltételezhető, hogy a sebtében összehívott királyi had valahol Pavia környékén gyülekezett. A cremonai püspök úgy ismeri a történetet, hogy a magyarok meglátták Berengár hatalmas hadát és megröppenve azonnal menekülni kezdtek. Természetesen szó sem lehet itt a teljes magyar hadról. Két oknál fogva sem. Az egyik, hogy a had soha nem kalandozott együtt. Főleg a portyák alatt, a csapatok térben elkülönülve, de értesíthető távolságban tevékenykedtek. Az alapvető alkalmazási elv, az ember és lóállomány élelmezése is megkívánta a terület felosztását a csapatok között. Másodjára figyelembe kell vennünk, hogy ellenséges területen a portyák esetén jelentős fedező (menet- és felderítő) biztosítást szerveztek, ami azt jelentette, hogy a csoportok több irányba felderítő járőröket küldtek ki az ellenséges csoportosítások felderítése céljából.¹¹

¹¹ Kristó, 247. o. (Ekkehard).

Berengár hadába nagy valószínűséggel egy felderítő járőr – a történet folytatásából adódóan – az elővéd (vagy egy portyázó csapat) által kiküldött felderítő csoport botlott bele, és semmi esetre sem az egész különítmény. A sokszoros túlerőben lévő ellenség észlelésekor így elsődleges feladatuk a kiküldő csapat, és a különítmény vezérének az értesítése lehetett. Természetes, hogy nem bonyolódhattak harcba. Ez a sietség vezethetett az Addán (Paviától 40–60 kilométerre, keletre, tehát durván egy felderítő csoport napi menetteljesítménynek megfelelő távolságban) végrehajtott átúsztatáshoz, melynek során – a menetből történő, sok veszélyt rejtő, sietős átkelés alatt – néhányan tényleg vízbe fúlhattak. Ez a megfutamodás tehát még színlelt tevékenységnek sem tekinthető.

Ezután került sor az első követjárásra, ami tulajdonképpen időnyerés céljából jöhetett szóba. A hátra levő távolságot, mintegy 170–200 kilométert a veronai mezőig, (Veronától keletre, az Adige folyó bal oldalán) – 50–60 km/nap visszavonulási/üldözési sebességet számolva – mintegy 3–4 nap alatt küzdheték le a csapatok. Itt került sor az első összecsapásra a magyar utóvéd és Berengár üldöző csapatainak elővédje között, ahogy azt a cremonai püspök említi. Eleink részéről ennek az összetűzésnek nem lehetett más célja, mint késleltetni a langobárd csapatok előnyomulását, hogy a Brenta folyó mentén gyülekező főerők kedvező helyzetet vehessenek fel a döntő ütközethez. Erre szükség is volt, mert a Brentáig hátra lévő mintegy 50–60 kilométer nem hagyott sok időt. Lényegében Verona térségében érhető tetten először a törzsszövetségi különítmény fő csoportosításának közelsége, valamint az utóvéd és a főerők közötti együttműködés, egészen a Brenta folyóig.

A veronai összecsapástól számítható eleink szándékos megfutamodása, hiszen onnan már a királyi sereg főerőit csalták maguk után, és mint a történetből később kiderül, pontosan a lesállást foglaló saját erők csapdájába. Mi történhetett a hátralévő 50–60 kilométer alatt? Az utóvéd természetesen nem bocsátkozhatott az üldözővel döntő ütközetbe. Feladatuk továbbra is Berengár előnyomulásának késleltetése volt. Ez közelharcra, a túlerőben lévő ellenséggel szemben, veszélyes vállalkozás lett volna. Feltehetően inkább erős nyílzáporokkal zavarták meg az üldöző erőket, hosszabb-rövidebb ideig megállásra (pajzsaik mögé húzódásra), illetve soraik átrendezésére kényszerítve őket.

Tekintsük át egy példán keresztül, hogy egy halogató harcot folytató utóvéd napi háromszori rajtaütése milyen hatással van az ellenség menetteljesítményére. Óránként 4–5 km/óra menetsebességet számolva, napi átlagban (a pihenőket nem számolva) 6 óra menetidőt véve, 24–30 km napi menetteljesítményt becsülhetünk. Naponként három rajtaütést, és alkalmanként átlagosan egy-egy óra menetszüneteltetést (a rajtaütések elhárítására fordított időt) számolva a tényleges napi menetidő 3 órára csökken, ugyanakkor az elengedhetetlen óvintézkedések hatására a menetsebesség is mérséklődik. A harcrendhez igazodó menetalakzat menetsebességét 2–3 km/órára becsülve a napi menetteljesítmény 6–9 kilométerben számolható. Amennyiben az előrevonás 3–4 napnál hosszabb időt vett igénybe, a csapatokat minden 3. vagy 4. nap pihenetni kellett. A pihenőnapokkal számolt átlagos menetteljesítmény szélső értékei két nap menet után 4–6 km/órában, három nap menet után 4,5–6,7 km/órában számolhatók. Ezek az értékek megfelelnek a témában végzett kutatási eredményeknek (907. évi pozsonyi csata). Ennek a harceljárásnak a nyílszükséglete nem haladhatta meg a napi egy, esetleg két tegez nyílfelhasználást. (*L. az 1. sz. melléklet!*)

Liudprand szerint az üldözők és üldözöttek egyszerre érkeztek a Brenta folyóhoz. Őseinknek annyi előnyük volt, hogy átkeltek a folyó túlsó oldalára. Ekkor került sor a második eredménytelen követjárásra.

A csata a bekerített tábor ellen végrehajtott váratlan rohammal kezdődött. A lesállásokat, vagy a tárgyalásokat megelőzően, vagy az alatt kellett eleinknek elfoglalniuk, de mindenképpen a meglepetésszerűen indított váratlan roham előtt. A támadás idejét mesterien választották meg. Berengár táborba szállt seregének éberségét elaltatták a fegyverletételi tárgyalások, a katonák pihenőre készülődtek. Nagy valószínűséggel fegyvertelenül érte őket a roham. A meglepetés erejével hathatott, hogy elmaradtak a nyílzáporok, és hogy a roham folyóátkeléssel kezdődött. El kell fogadnunk Liudprandtól ezt a megoldást, mivel ismerte őseink távolharc eljárását, melyet a 910 évi augsburgi csata történetében más körülmények között, a brentaitól eltérően örökölt meg.

A csata után megkezdődött Berengár serege maradványainak üldözése, olyan kíméletlenül és hosszú ideig, ahogy azt Bölcs Leó (bizánci császár, 886–912) a Taktika című hadtudományi művében leírta. Csak azok tudtak megmenekülni, akiknek sikerült erődfített helyekre jutniuk.

Foglaljuk röviden össze a megismert történet mozgásteljesítmény szerint szétválasztható elemeit. A magyar különítmény fedező erői – Aquileiától számítva mintegy 470 kilométeren – ellenállás nélkül jutottak el Pavia térségéig. Mozgásteljesítményük (átlagosan 30 km/nap) tartalmilag a korabeli menetekre jellemző. Visszafelé Berengár túlerejű seregének elővédje a veronai mezőig, kb. 214 km-en át üldözi (40–60 km/nap sebességgel) a felderítő csoportot (vagy elővédet). A Brenta folyóig (Veronától Cittadelláig mérve ~82 km) eleink ismétlődő rajtaütésekkel késleltették Berengár főerőinek (4–6 km/nap menetteljesítményü) előnyomulását. Mindhárom csapat mozgása különböző, azonban mindegyik a korra jellemző teljesítménnyel halad (menet ~30 km/nap, üldözés 40–60 km/nap, halogató harc 4–6 km/nap). A szélső értékeket a mozgás távolsága, a csapatok felszereltsége és a terep nehézségi foka, valamint az időjárás határozza meg. Ezeket a megközelítő mozgásteljesítmény-értékeket figyelembe véve Liudprand története hitelesnek ítéltető.

Az ismert, számszerű adatok tükrében az eseményeket 2. sz. mellékletben behatóbban, modellezéssel vizsgáltuk meg.

A modellezés révén megerősítést nyert, hogy Berengár üldöző csapatai könnyűlovasságból álltak. A menetteljesítmények tükrében a veronai összecsapás területét az Adige folyótól és Veronától keletre, mintegy 30 kilométerre lehet lokalizálni, megtörténte pedig, szeptember 12–14. közé valószínűsíthető. A magyar különítmény Itáliába érkezésének észlelése Treviso térségben augusztus 27–29. közé tehető. Összességében, Liudprand története főbb eseményeként számításokkal is ellenőrizhető, sőt az útvonalak, menetteljesítmények és időpontok pontosíthatók.

A csata sajátosságai

A Brenta menti csata hadtörténeti tanulságai rendkívül fontosak őseink hadművészetének megismerése szempontjából. A cremonai püspök leírásában követhetjük első ízben nyomon a hadra kelt sereg mozgását, menet- és harcrendjét, valamint az alkalmazott harcjelzéseket.

A menet- és harcrend tekintetében megkülönböztethetünk felderítő csoportot, menetbiztosító csapatot (elővéd/utóvéd) és a főerőket (lesvető erők). Megemlíti a történet a portyázó különítményt kísérő nagy csapat lovat (vezeték- és tartaléklovakat). A harcjelzés részleteit illetően felismerhető: a szándékos megfutamodás, a váratlan roham és a lesvetés.

A bizánci forrásokból megismert clevelandi érvényesülése Itáliában is tetten érhető. Ezek közé sorolhatjuk a portyázó csapatnak a vereségek utáni újbóli küzdelmeit, az aktív felderítést, valamint a váratlanságot, a kedvező terep és alkalom megválasztását, továbbá az ellenség kitaró üldözését.

A bizánci források állításaitól eltérően a „színeli meghátrálásként” megismert taktika nagy távolságon, mintegy 50–60 kilométer mélységben és rendkívül hosszú ideig, 10–12 napon át követhető nyomon. Eltérő motívumként jelentkeznek a követjárások, a végső ütközet közelharccal indítása, továbbá a hosszas tartózkodás ellenséges területen. Sajátosságként könyvelhető el még a döntő csatában az újak használatának hiánya, a közelharc kikényszerítése szabályát, valamint a pihenőre készülődő ellenséges tábor lerohanása. A brentai csata értékelésekor feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy Berengár hazai környezetben harcoló túlerejű hadával szemben erőfölényt csak váratlan rajtaütéssel lehetett létrehozni, amikor az táborba vonult, fegyvereitől megvált, pihenésre készülődött, tehát harcértékében jelentősen korlátozott volt.

A bizánci forrásokban megörökített a türk harcjelzés szerint a csatát őseink távolharccal kezdték (tömeges nyílzáporok zúdítása az ellenségre veszteségokozás és soraik megbontása céljából). Ezt követte a lesvetés,¹² melyet minden esetben harcrintkezésből végrehajtott meghátrálásból ve-

¹² Szádeczky-Kardos Samu: Az avar történelem forrásai. I. Szeged, 1992.: Mauricius, IV. 2., 81. o. A fordítóknál előfordul „lesben állás,” „lesállás,” „leshely,” „törbe csalás” ugyanazon harcjelzésre, a lesvetésre, vagy annak egy elemére utal. Tartalmilag fogadjuk el a Hadtudományi Lexikon meghatározását: „lesvetés: ellenséges egységek kelepeibe csalása és meglepetésszerű lerohanása. A 16–17. sz.-i török hódoltság korának egyik jellegzetes harcmódja, melyet a vonuló, portyázó ellenség ellen, sőt olykor várőrségek kicsalogatására is alkalmaztak. ... Ennek során a már jó előre felderített ellenséges csapatok elé viszonylag kis létszámú martalékokat küldtek ki. Ez látszólag nekirontott az ellenségnek, némi zavart keltett, majd mekkülést színlelve a késszenlében álló derékles (főerő) felé csalta azt. Amikor az üldöző had felbomlott sora a kijelölt pontra ért,

zettek le, azaz a színlelt meghátrálókot követő ellenség került a csapdába (augsburgi csata, 907. és besenyő-türk szövetséges hadjárat Bizánc ellen, 934., csata W.l.n.dr [Walandar?] mellett).

A brentai csatában ezek a jellemzők hiányoznak. A magyar utóvéd nagy mélységű, több napos harctevékenysége nem azonosítható a rövid idő alatt (egy napon belül) végrehajtott színlelt meghátrálás manőverével. Az utóvéd védelmi harcot folytatott, mely a távolharc és a szándékos megfutamodás szoros kombinációjának többszöri, tudatos megismétlésével került végrehajtásra. A szándékos megfutamodás, időlegesen, az ellenségtől való teljes elszakadást jelentette, tehát nem azonosítható a színlelt meghátrálással, amely inkább támadólagos tevékenységhez köthető. Itt önálló harceljárással találkozunk, mely tartalmi jegyeiben a feltartóztatás célzatú *halogató harccal*¹³ azonosítható. Manőverformáját tartalmilag a „szándékos megfutamodás” fejezi ki találóan.

A csata lefolyásával kapcsolatosan érdemes felfigyelni még egy jelenségre, mely oka lehetett a fent említett sajátosságok némelyikének. A történehből egyértelműen kiérződik, hogy Berengár serege az üldözés során mindvégig szorosan őseink nyomában volt. Ez csak akkor képzelhető el, ha a király könnyűlovassal csapatokat vetett be az üldözésre. Még az a következtetés is megkockáztatható, hogy a királyi sereg főerőit könnyűlovasság képezte, és hiányzott a keleti frank haderőben fontos szerepet betöltő gyalogság. Ez ad magyarázatot a harcok nagy térbeli kiterjedésére, a szándékos megfutamodás nagy, 50–60 km-es mélységére, és az ellenségtől időben és térben történő elszakadás céljából menesztett két követjárásra.

Liudprand története a csatával kapcsolatosan nem említi az íjhasználatot. Erről egyedül Regino tesz említést, igaz nem a brentai ütközetrel összefüggésben, hanem azt követően, a helyi ellenállás kapcsán írja, hogy a csapatba verődött ellenálló lakosság áldozatul esett a nyíllövéseknek. Mi történhetett? A kérdésre választ adó közvetlen információ ugyan nem áll rendelkezésünkre, azonban a kiértékelt események egymásutánisága megoldást sugall.

Az értékelésnél egy fontos körülményt azonban tartsunk szem előtt: az ellenséges környezet minden módon megnehezítette az utánpótlás biztosítását. Kezdjük azzal, hogy a brentai csata eltérést mutat a több napig tartó, késleltető harctevékenységtől is. Itt ugyanis a 10–12 napra számolt szándékos megfutamodás első napja összecsapással kezdődött a veronai mezőkön a magyar utóvéd és Berengár elővédje között. Ez esetben lényegesen magasabb löszerfogyással kell számolnunk a halogató harcra becslült, napi két-három tegeznyi nyílvesztőnél. Valószínűleg az történhetett, hogy eleink az üldöző csapatot főerőnek gondolták, és döntésre akarták vinni a dolgot, ami sikerült is, de időközben beérkeztek Berengár tényleges főerői. A túlerő ellen a szándékos megfutamodással egybekötött halogató harcra kellett áttérni. Az ellenség megsemmisítésére törekvő összecsapás azonban lényegesen nagyobb nyílfelhasználással járt, mint a halogató harc egy napi löszerjavadalmazása. Az ütközetben részt vevő törzsszövetségi csapat erejét 500, 1000, vagy 2000 főre becsülve a nyílvesztőfogyást (az *1. sz. melléklet* szerint) 5000, 10 000, vagy 20 000 tegezzre számolhatjuk egy harci napra. Ha a kapott értékeket összehasonlítjuk egy 5000 fős csapat egy döntő ütközetére becsülhető 50 000 tegez (kilogramm) löszerjavadalmazásával, akkor látható, hogy ebben az ütközetben a magyar seregrész a teljes löszerjavadalmazás egytizedét, kéttizedét, vagy akár négytizedét (közel felét) is ellőhette. Valójában nem ismerjük az összecsapásban részt vevő állomány létszámát, a tendencia azonban azt mutatja, hogy az ütközet és az azt követő 10–11 nap halogató harcának löszerfogyása odáig vezethetett, hogy a brentai csatára már nem rendelkeztek a döntő ütközet távolharcra történő megvívásához elegendő nyílvesztővel.

minden irányból rájuk rohantak a többnyire túlerőben lévő támadók, s a meglepetés erejét kihasználva igyekeztek legyűrni, szétverni az ellenséget.”

¹³ *Hadtudományi Lexikon*: „halogatóharc: védelmi jellegű harctevékenység, amelynek során az ellenség előnyomulását a lehető legnagyobb mértékben akadályozzák, kerülve vele a döntő csapást. A-ot folytató alegységek általában a főerők előtt, a támadó ellenség előrevonásának irányában, jól védhető csomópontokat, átkelőhelyeket, szorosokat és terepszakaszokat szállnak meg. ... A ~ot folytató alegység feladata: a megszállt góccokban a támadó előremozgásának akadályozása, késleltetése; idő biztosítása a főerőknek a védelem kiépítéséhez, esetleg az ellentámadásra való felkészüléshez; a támadó fedezőerőinek lekötése és főerőinek szétbontkoztatására kényszerítése; felderítési adatok szerzése az ellenség állományáról, harcrendjéről, várható szándékáról és tevékenységéről; ... A ~ra kijelölt alegységek terepszakaszról terepszakaszra mozogva, egymás biztosításával kerülnek ki a döntő összecsapást a túlerőben lévő támadóval ...”

Ezért kezdődhetett a brentai csata közelharccal. A veronai összecsapástól a brentai csatáig a 10–12 nap alatt számtalan támadás érthette Berengár csapatait, melyeknek korábbi, nagy üldözési sebessége (40–60 km/nap) napi 5–6 kilométerre csökkent. Ez csak a sorozatos rajtaütések és a harcból való kivonások (szándékos megfutamodások) következménye lehetett, azé a taktikáé, amit Regino is említett a magyarok harceljárásáról szólva („menekülésből visszatérnek az ütközetbe”). A szándékos megfutamodást végrehajtó csapatok is váltották egymást, tehát a nyílkészlet fogyása a had egészére kiterjedhetett. A szoros üldözés következtében a csata előtt nem állt elegendő idő rendelkezésre a készletek feltöltésére, ha maradt egyáltalán tartalék. Arra legközelebb Berengár hadának megsemmisítése után kerülhetett sor. Az íjak későbbi alkalmazásának említése a forrásokban talán a nyílvesszők újrafelhasználásával magyarázható. Más pótlási lehetőséggel – a nyílkészítés sokoldalú, munkaigényes eljárását figyelembe véve – idegen földön nem számolhattak.

Egy számvetésünket még utólagosan pontosítanunk kell. Előzetesen megbecsültük a sereg vonulásának átlagos napi meneteljesítményét a brentai csatáig. Értékét 32 km/napban számoltuk. Ebből a Pavia térségébe érkezés ideje szeptember 8–9-re becsülhető. Ez a dátum azonban nem vonatkoztatható a főerőkre, hanem inkább csak a felderítő csapatra, illetve a menetbiztosító elővédre. A főerők hozzájuk képest legkevesebb egy (de inkább több) napi menetnek megfelelő távolságra lehettek lemaradva.

Érdekes, hogy Berengárral a kapcsolatok a csata után sem szakadtak meg. Távozásuk előtt a magyarok békét kötöttek a királlyal.¹⁴ Ehhez hozzájárult Berengár rutinos politikája, aki ajándékokkal és tűszok adásával segítette elő a békekötést.¹⁵

Városok bevétele

A források alapján nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy városokat, várakat nem támadtak őseink. A Sváb Évkönyv arról ír, hogy várak is áldozatul estek portyájuknak. János velencei pap Milánó pusztulásáról emlékezik meg. Bóna István szerint eleink Modenát is bevették.¹⁶

Liudprand ugyanakkor azt említi, hogy csak azok menekültek meg a csata után, akik megerődített helyekre jutottak. A történetek a látszólagos ellentmondás ellenére elfogadhatóak. A fallal körülvett, jól védhető és védett városokat, mint Aquileia, Verona, és Pavia, valamint az erődítményeket (várakat) ugyanis nem ostromolták őseink, nem is voltak hozzá eszközeik. A védőfallal nem rendelkező városok viszont, mint Milánó és Modena, vagy kolostorok, mint Nonantola monostora, valóban áldozatul eshettek támadásaiknak.

A brentai csata harcászati tapasztalatai

Liudprand (Augsburg, 910.) és al-Maszúdi (Bizánc, 934.) konkrét csataleírásait összevetve a brentaival, élesen megkülönböztethetők az őscink hadviselésében alkalmazott harceljárások és manőverek. Értelmezzük először a bizánci forrásokban előforduló harcászati fogalmakat (távolharc, lesállítás, halogató harc, üldözés, színlelt meghátrálás, szándékos megfutamodás és bekerítés.). Rendező elvnek az ellenség megsemmisítésének módját, a harc megvívásának mikéntjét tekintve, harceljárásnak¹⁷ határozható meg a távolharc, a lesállítás, a halogató harc és az üldözés. Manőver-

¹⁴ *Bóna*, 32. o.

¹⁵ *Csorba*, 109. o.

¹⁶ *Bóna*, 32. o.

¹⁷ A Hadtudományi Lexikon meghatározása szerint: „Harctevékenység: a haderőnemi, fegyvernemi csapatok fegyveres összecsapásainak sorozata a harcmezőn (légtérben, vízi térségben), amelyet az ellenség megsemmisítése céljából folytatnak. ... A harctevékenységek közös és lényeges ismertetőjegyei harctevékenységi fajtaikat alkotnak. ... A csapatok a harc során a tevékenységek különböző és sokrétű formái és módjai v. eljárásai közül mindig azokat alkalmazzák, amelyek megfelelnek a közös célnak, biztosítják annak elérését, és így módón összhang van a cél és a harctevékenység módja között. Ennek megfelelően a harctevékenységek két nagy fajtaját különböztetjük meg. Ezek a →védelem és a →támadás.”

ről¹⁸ szólva, a kedvezőbb helyzetre irányuló mozgás jellegét tekintve irányadónak, e fogalomkörbe sorolható a színlelt meghátrálás, a szándékos megfutamodás és a bekerítés. Míg a lesvetés, az üldözés és a bekerítés korabeli tartalma fogalmilag napjaink hadtudományi rendszerében is értelmezhető, addig a távolharc, mint harcmód, illetve a szándékos meghátrálás és a színlelt megfutamodás érzékelhetően manőver jellegű tevékenységek tartalmi tisztázását szükségesnek látszik.

Induljunk ki a távolharc fogalmából. Eddigi tapasztalataink alapján őseink hadviselésében a távolharc a harc megvívásának hogyanját, módját fejezi ki. A források alapján tehát harcéljárásnak tekinthető. Tartalmát tekintve összehangolt csapások (nagy távolságról, azaz az ellenség támadó fegyvereinek hatósugarán kívülről kilőtt nyílzáporok) és gyors mozgásmanőverek kombinációja. Különbőség tehető azonban a támadó pozícióban, illetve védelmi helyzetben folytatott távolharc célja és tartalma között.

A támadó szándékkal folytatott távolharc (Augsburg, 910., Walandar, 934.) célja vesztség okozása az ellenségnek, és kedvező helyzetben a döntő ütközet kikényszerítése. A cél tartalmilag nagy intenzitású nyílzáporokkal és gyors manőverekkel valósult meg.

A többszörös túlerőben lévő ellenség elleni távolharc (Brenta, 899., Pozsony, 907.) célja a föltartóztatás volt, azaz elegendő idő biztosítása a saját főerők számára kedvező terepszakasz elfoglalására; sorozatos rajtaütésekkel (alacsony intenzitású nyílzáporokkal) és nagy távolságú manőverekkel, szándékos megfutamodásokkal valósult meg. Tartalmát tekintve védelmi jellegű, halogató harctevékenységről beszélhetünk.

A céljaiban és lényeges tartalmi elemeiben eltérő két harcéljárás jellemző manővereik vonatkozásában különböztethető meg. A támadó célú távolharc a színlelt meghátrálással, védekező jellegű halogató harc pedig a szándékos megfutamodással hozható összefüggésbe, ám ezen túl egy sor egyéb jellemző tulajdonsággal is rendelkeznek. Vegyük sorba őket!

Az augsburgi (910.) és a Bizánc elleni (934.) hadjáratban a szemben álló fél megtévesztése, azaz a színlelt meghátrálás az ellenség főerőivel közvetlen harcérinkezésben lévő csapatok visszavonásával, de a harcérinkezés folyamatos fenntartásával, rövid időn (egy napszakon) belül valósult meg. A tevékenység lényegét illetően nem beszélhetünk megfutamodásról. Ennek a manővernek a valódi tartalmát – szó szerinti értelmezésben – a tudatosan végrehajtott, színlelt meghátrálás fejezi ki. A színlelt meghátrálást végrehajtó erők szoros harcászati kapcsolatban álltak a főerőkkel. Rövid időtartamú manővereiknek a saját főerők tevékenységével összehangoltnak kellett lenniük. A támadó jellegű, nagy hevedességű távolharc és a színlelt meghátrálás időben és térben koordinált tűz- és mozgásmanőverei az ellenség rövid időn, többnyire egy napon belüli megsemmisítésére irányultak. Ez az alapvetően támadó jellegű tevékenység hatalmas nyílvesztőgéppel járt.

A brentai csata esetében más valósult meg. A szakirodalom a Paviától kezdődő visszavonulást meghátrálásként fogadta el. Mint láttuk, nem erről volt szó. Paviától a veronai mezőig a felderítő csoportot (vagy elővédet) valóban üldözte Berengár könnyűlovassága. Csak a veronai mezőkön kialakult összecsapás után beszélhetünk tudatosan végrehajtott „szándékos megfutamodásról,” mikor is eleink, el-elszakadva az ellenség főerőitől, 50–60 kilométeren át csalogatták azokat a Brenta folyóig. Ez több napos védelmi harctevékenység, mely alatt természetesen nem képzelhető el folyamatos harcérinkezés. E helyett rendszertelenül, nem várt helyen és időben váratlanul hatalmas nyílzáporokkal készítették az ellenséget szétbontakozásra (a támadás valamilyen módon történő „lereagálására”). Az összecsapásokból rövid idő után kivonták magukat, mintha elmenekülnének,

„Harcéljárás, harcmód: az egyes harctevékenységi fajtákon belül azoknak az eljárásoknak, módszereknek, tevékenységeknek a gyűjtőneve, amelyek megmutatják, hogyan megy végbe az ellenség megsemmisítése. A támadás módja pl. menetből, vagy közvetlen harcérinkezésből elfoglalt megindulási helyzetből való indítása; védelemben lehet pl.: halogató harccal, vadászharccal stb.”

¹⁸ Hadtudományi Lexikon: „Manőver: a harc és hadművelet alapvető eleme, meghatározott térben és időben végrehajtott, dinamikus elsősorban a csapatok mozgásával (helyváltoztatásával) kapcsolatos tevékenység, az ellenséghez viszonyítva az előzőnél kedvezőbb helyzet kialakítása céljából; benne a tűz és a mozgás összhangja érvényesül. ... A – célja: a csapatok új irányba (terezszakaszra, körülte) való szervezett mozgása a harcselekmények közben; az ellenséghez viszonyított előnyös helyzet, továbbá a szükséges erő- és eszközát-csoportosítás időbeni létrehozása; a saját erők kivonása az ellenség csapásai alól, a megszbott, vagy újonnan jelentkezőfeladatok eredménye végrehajtása céljából.”

mely azonban nem ítéhető ellenséges behatás következményének. Ezt a mozgást közvetlenül nem követte az ellenség törbe csalása. E taktika formai megnyilvánulását ugyan jobban kifejezi a „szándékos megfutamodás,” ám ha összességében vizsgáljuk, nem ítéhető egyértelműen manővernek, jóllehet mindvégig dinamikus mozgás jellemezte. Célja az ellenség előnyomulásának hátráltatásában fogalmazható meg, hogy a főerők a kedvező terepszakason összpontosíthassák erőiket. Az ellenség föltartóztatását végrehajtó erők önálló harcfeladatot teljesítettek, tevékenységük tehát inkább védelmi jellegű harc volt, mint manőver, lényegében halogató harc, melyet a kiküldött csapatok tudatosan alacsony intenzitású távolharcának, és a „szándékos megfutamodás” manőverének ismétlődő alkalmazásával, önállóan hajtottak végre.

Összességében a színlelt meghátrálás célját – az ellenség kelepcébe csalását – tekintve inkább a lesvetés manőverének tekinthető, jóllehet a csatának (ütközetnek) sorrendileg a nyílzáport követő fázisa. Jellemzője a harcérintkezés fenntartása, a szoros együttműködés a főerőkkel, és a rövid idejű (egy napon belüli) lefolyás.

A szándékos megfutamodás a halogató harc manővere. Jellemzője a kisebb erők részvétele, a halogató harc rövid rajtaütéseit követően az ellenségtől való időleges, de teljes elszakadás naponként többszöri ismétlődése. Nem közvetlen célja az ellenség törbecsalása, hanem inkább a saját szándék felőli megtévesztése, kifárasztása, bizonytalanságban tartása.

A színlelt meghátrálás és a szándékos megfutamodás eltérő sajátosságai mellett lényeges, azonos tulajdonságokkal is rendelkeznek. Egyik manőverfajta sem a főerők teljes állománya hajtja végre. Mindegyikben a főerőktől kiküldött, azok alárendeltségébe tartozó erők vesznek részt. Ezek a manőverek ezért a harcászati kategóriába sorolhatók. A színlelt meghátrálás és a szándékos megfutamodás lényeges közös tulajdonsága az, hogy mindkettő a főerők érdekében folytatott tudatos tevékenység. Ebből következik, hogy azokat a „megfutamodásokat,” amelyek nem voltak összehangolva a főerők tevékenységével, valós megfutamodásnak kell ítélnünk.

A brentai csata elemzése kapcsán megkülönböztettem, és tartalmilag magyaráztam a „szándékos megfutamodás” és a „színlelt meghátrálás” harcászati fogalmakat. Mindkettőt őseink alap-harceljárásából, a távolharcból vezettem le. Fontosnak tartom az ilyen és hasonló jellegű kérdések vizsgálatát a hadtudomány oldaláról, hiszen ha nem tesszük meg, akkor hadtörténeti események fontos részletei sablonná mosódhatnak össze, és esetleg téves következtetések áldozatául eshetünk.

1.

*Nyílfelhasználás megközelítése számításokkal
Hadműveleti megközelítés*

Eleink olyan kiváló tulajdonságokkal bíró íjjal (visszacsapó vagy reflexíj), rendelkeztek, melynek harcászati-technikai mutatói lényegesen felülmúlták potenciális ellenségeik íjainak képességét. Nyílzápor esetén 180–200 méterről, célzott lövéskor 50–60 méterről lehetett pusztítani a szembenálló felet. Ez tette lehetővé, hogy már ellenségeik fegyvereinek hatótávolságán kívül veszteséget okozhattak anélkül, hogy a szemben álló fél fegyverei elérték volna őket. A korabeli feljegyzésekben őseinknek az íjakkal folytatott harcát nevezték távolharcnak.

Az itt következő számításokat a távolharc két jellemző manőverének (a szándékos megfutamodásnak és színlelt meghátrálásnak) tükrében végzem el, és Mesterházy Károlynak a tegezre és íjkészítésre vonatkozó kutatási eredményeiből¹⁹ indulok ki. Mesterházy a rekonstruált tegez szerkezeti felépítése alapján az alábbi következtetésekre jutott: „a lovas íjász csak kevés nyílvesztőt vihett egyszerre magával,” a nyílvesztő készítésének nagyon időigényes volta miatt „a nyílvesztőkkel takarékoskodtak,” az ellenséges arcvonal szétbomlasztása és üldözése nagy mennyiségű nyílfelhasználást igényelt, ezért „többször is fel kellett tölteniük tegezüket, ennek következtében „megszabott számú lovasnak adott számú tartalék málhásra volt szüksége.” Mesterházy észrevételeit hadművészeti szempontból megítélve megalapozottnak tartom, ezért számításaim elvi megközelítéseinél figyelembe veszem.

Mielőtt belekezdenénk értékelő munkánkba, még egy gondolattal ki kell egészítenem Mesterházy megállapításait. Az ember fizikai teljesítőképessége véges. Így volt ez 1100 évvel ezelőtt is. A probléma az, hogy nem ismerjük őseink e képességének határát, melyet fontos lenne az íjak kezelésére kivetíteni. Megközelítő becslésekhez azért rendelkezünk kiinduló adatokkal. Tudjuk, hogy a felajzott reflexíj megfeszítéséhez 25–30 kilopond erőre volt szükség. A kérdés az, hogy az íjlövészetet gyerekkorától gyakorló harcos hány egymás után leadott „sorozatlövésre” lehetett képes? Számoljunk, és használjuk józan ítélőképességünket, valamint a hagyományörző íjások tapasztalatait. Egy tegezbe 20 nyílvesztőt számolva, a teljes kilövéséhez összesen 500–600 kilopond erőt kellett kifejteni. Két tegez nyílvesztő kilövése megduplázza az erőkifejtést, tehát 1–1,2 tonnára tehető az energiaráfordítás. Ez már iszonyú nagy szám. A kérdés, hogy hányszor képesek ezt egymás után megismételni? A lovas íjásznak azonban sorozatban több tegez kilövésére nem is volt lehetősége, hiszen harcban vetése egy tegezfeltöltéssel történt. Az első „tár” (tegez) kiürülését követően, a harcost, illetve a csapatot a harcból ki kellett vonni, és a tegezeket újra kellett „tölteni,” vagy egyszerűbb módon cserélni.

Gondolatmenetünket a brentai csata halogató harcjelzésénél tapasztaltakkal, azaz az ellenség előnyomulását késleltető csapat harcából való kivonásával, majd újbóli harcba vetésével (vagy a walandari szárnycsapatok rotációs mozgásával) összevetve észre kell vennünk, hogy nem minden, az arcvonaltól eltávolodó csapatmozgás ítélnél színlelt meghátrálásnak.

Nyílvesztőfogyás-számítások

A nyílvesztőkkel takarékoskodni kellett. Igen ám, de ez nem mehetett a harcfeleladat rovására. Az augsburgi és a walandari csaták tapasztalatai is azt mutatják, hogy a nyílvesztők fogyásának idejét mozgásmanőverek közbeiktatásával lehetett meghosszabbítani. Ez nem jelentett mást, mint a tűz és mozgás összehangolt manőverét, amit a mai harcászati elvek is ismernek.

¹⁹ *Mesterházy Károly: Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. Századok, (1994.) 328., 330. o.*

Készítsünk mintát egy tegez kiürülésének idejére, egy harcosra számolva, különböző számú nyílsorozat és a mozgásmánőverre fordított idő (1, 3, és 5 perc) függvényében. A kapott értékeket foglaljuk táblázatokba:

1. sz. táblázat

<i>Sorozatlövés (egymást követő nyíllövések száma) (db)</i>	<i>Sorozatok száma (db)</i>	<i>Sorozatok közötti manőveridő (perc)</i>	<i>Tegezkiürülés ideje (perc)</i>
egyes lövés	20	1	20
kétlövéses sorozat	10	1	10
háromlövéses sorozat	6–7	1	6–7
négylövéses sorozat	5	1	5

2. sz. táblázat

<i>Sorozatlövés (egymást követő nyíllövések száma) (db)</i>	<i>Sorozatok száma (db)</i>	<i>Sorozatok közötti manőveridő (perc)</i>	<i>Tegezkiürülés ideje (perc)</i>
egyes lövés	20	3	60
két lövés	10	3	30
három lövés	6–7	3	18–21
négy lövés	5	3	15

3. sz. táblázat

<i>Sorozatlövés (egymást követő nyíllövések száma) (db)</i>	<i>Sorozatok száma (db)</i>	<i>Sorozatok közötti manőveridő (perc)</i>	<i>Tegezkiürülés ideje (perc)</i>
egyes lövés	20	5	100 (1 ó. 40 p.)
két lövés	10	5	50
három lövés	6–7	5	30–35
négy lövés	5	5	25

Amennyiben a távolharcra rendelt nagyobb csapat kettéválva, felváltva lötte a nyílzáporokat, a tegezek kiürülési ideje duplájára növekedett (három csapat esetén háromszorosára, stb.). Természetesen a táblázatok nem tükrözik vissza a nyílzáporok és a mozgás egy-egy csatához köthető komplex manőverét, megmutatják viszont azt a széles időskálát, amelyen belül a mindenkor harcfeladatnak, az ellenség harcrendjének és a terepnek megfelelően, meg lehetett választani a mozgásmánőverrel összehangolt nyílsorozatok számát, mely egyúttal meghatározta az újratöltés (tegezcsere) idejét is.

A táblázatok középértékét véve kiolvasható, hogy 3–5 percenként leadott 2–3 nyílzápor-sorozat, szűken számolva, 30 perc alatt felemészthette a tegezekben tárolt 20 nyílvesszőt. Egy 500 fős, távolharcra kirendelt csapat (elő-, vagy utóvéd, illetve meghátrálók, vagy megfutamodók), két csoportosításban, nagyjából egy óra alatt lötte ki összes nyílvesszőjét. Tízórás harci napot számolva tízszer kellett újratölteniük (vagy tegezt cserélniük), illetve tízszer kellett csapatváltást (harcból kivonást és harcba vetést) végrehajtaniuk. Így egy harcosra, egy harci napra számolt 10 bevetése esetén, 200 nyílvessző (10 tegez) kilövése számolható. A továbbiakban az egy harcosra eső napi maximális bevetések számát tízzel számolom.

A nyílvesztőszükséglet, -fogyás és -utánpótlás elvi összefüggései

Az összehangolt tűz- és mozgásmanőverek szempontjából más elvárásoknak kellett teljesülniük a színlelt meghátrálás és a szándékos megfutamodás esetén. Különösebb magyarázkodás nélkül belátható, hogy egy csapat valamely harc feladatára a nyílvesztőszükségletet a harcosok száma (l), a harc napok száma (h), és a naponkénti bevetések (tegeztek újratöltésének/cseréjének) száma (b) határozta meg. Képlettel kifejezve $x = l \times h \times b$, ahol b a feltöltött tegez összsúlya, közelítőleg 1 kg: (egy nyílcsúcs ~40 gr, egy tegezen 20 nyílvesztő ~0,8 kg, a tegez összsúlya ~1 kg). Tehát:

$x_1 = l \times h \times b$ felhasznált (kilőtt) tegezszám, illetve az ellőtt nyílvesztők súlya (kg),

$x_2 = l \times h \times b \times n$ a felhasznált nyílvesztők száma, ahol ($n = 20$) és

$y = (l \times h \times b) : s$ a számolt nyílvesztők (tegez) szállításához szükséges teherhordó lovak száma, ahol „s” a máhás ló terhelése kg-ban, itt $s = 70$ kg.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért számításainkat szemléltessük táblázattal, melybe változóként vigyük be az „l”, a „h” és a „b” értékeket, és ezekből számoljuk ki az ellőhető nyílvesztőmennyiség súlyát (x_1), valamint az ehhez szükséges teherhordó szükségletet (y). Első táblázatunkat egy harc nap figyelembe vételével, növekvő harcosszámmal töltjük ki, mely a színlelt meghátrálás manőverének nyílvesztő-felhasználását érzékelteti:

4. sz. táblázat

Harcosok száma (l)	Harci napok száma (h)	Bevetések (újrátöltések/tegez-cserék) száma (b)	Maximálisan ellőhető nyílvesztők súlya (1 tegez ~1 kg) (x_1)	Teherhordó lovak száma (y)
100	1	10	1000	15
500	1	10	5000	72
1000	1	10	10 000	143
5000	1	10	50 000	715

A táblázat alapján, 5000 harcost számolva, napi 10 bevetés esetén az 50 000 kilogramm (50 tonna) nyílvesztő-javadalmazást 715 teherhordó ló szállította. Ez az érték közel áll az egy napra tervezett (kikényszerített), a főerők által végrehajtott döntő ütközetek intenzív harcainak (lesvetés, bekerítés) nyílvesztő-felhasználásához. A táblázat utolsó két oszlopából számolható egy jellemző érték: a harcosok és a máháslovak aránya 7:1, ami azt jelenti, hogy egy teherhordó ló hét harcos nyílkészletét szállította.

Az alábbiakban ugyanezeket a számításokat végezzük el 500 harcos esetére 3, 5, és 8 harc napra, napi egy, illetve két tegez nyíl felhasználásával. A választott kritériumok jellemzőek a halogató harc elhúzó jellegére. Figyeljük meg a szállítási kapacitás alakulását, mely a szándékos megfutamodás manővereinek lehetséges nyílvesztő-felhasználását érzékelteti:

5. sz. táblázat

Harcosok száma (l)	Harci napok száma (h)	Bevetések (újrátöltések/tegez-cserék) száma (b)	Maximálisan ellőhető nyílvesztők súlya (1 tegez ~1 kg) (x_1)	Teherhordó lovak száma (y)
500	3	1	1500	22
500	5	1	2500	36
500	8	1	4000	57
500	10	1	5000	72
500	3	2	3000	43
500	5	2	5000	72
500	8	2	8000	115
500	10	2	10 000	143

Hasonlóképpen alakulhatott a brentai csata utóvédjének nyílfelhasználása. Az intenzív és nagy erővel folytatott üldözés lelassítására, egy harci napra maximum kétegeznyi nyíl ellövését számolhatjuk. Tíz napra véve a halogató harcot, egy 500 fős utóvéd esetén 10 000 tegez nyílvessző felhasználásával számolhatunk, azaz egy 5000 fős csapat egy döntő ütközetére becsülhető 50 000 kilogramm nyílvessző-javadalmazása egytizedével. A számok érzékeltetik a harcéljárás hatékonyságát. A halogató harcot folytató csapat önálló harctevékenységet folytatott. Egy napi nyílvessző-ellátása egy-két tegezre becsülhető, mely nem igényelt külön teherhordó kapacitást, tehát nem sértült a harcéljárás jellemző szándékos megfutamodáshoz elengedhetetlen nagyfokú mozgékonyaságuk. A halogató harcra kijelölt csapat nagyjából egynapi távolságra tevékenykedett a főerőktől, és naponkénti váltással cserélődhettek. Így nem is volt szükséges, hogy kikülfőtett málhás csoport biztosítsa nyílvessző-ellátásukat, amely rontotta volna szabad mozgásukat, gyors manőverező képességüket. A harcosok naponként feltöltöttek az egység nyílvesszőkészletéből.

A maximális és optimális teherhordó kapacitás becslése

Ebben a részben a nyílvessző-javadalmazás (-ellátás), és a málhásló terhelhetősége közötti összefüggést vizsgáljuk. Számításunknál induljunk ki a 2. és 3. sz. táblázat alapján tett következtetésünkön, az egy harcos napi 10 bevetésből ($b = 10$ tegezcsere, vagy újratöltés), amit egy fő napi mozgásmanőverrel egybekötött, nyílkülvő képességének becsültünk meg. Figyelembe véve b értékét, a különböző harci napokra számolható teherhordó kapacitás (a málháslovak száma) $y = (l \times h \times b) : s$. A képletben két állandó szerepel: a $b = 10$, és az $s = 60, 70$, vagy 80 kg. Mivel nem ismerjük pontosan az akkori lovak terhelhetőségét (t), a második világháborús tapasztalatból ($60-80$ kg)²⁰ tudunk csak kiindulni. Az alábbi példákban változó értéként adjuk meg a harcosok és a harci napok számát, és figyeljük a teherhordó lovak és a lovas harcosok számának alakulását. Első példánkat 100 harcosra és 60 kilogramm teherhordásra, és 1-10 harci napra számoljuk, a másodikat ugyanilyen feltételekkel számoljuk, csak a málháslovak teherhordását vegyük 70 kg-ra, harmadik példánkban számoljunk 500 harcosal és 80 kilogrammal az $y = (l \times h \times b) : s$ képlet alapján:

<i>1. példa</i>	<i>2. példa</i>	<i>3. példa</i>
$y = (100 \times 1 \times 10) : 60 = 17$	$y = (100 \times 1 \times 10) : 70 = 14$	$y = (500 \times 1 \times 10) : 80 = 63$
$y = (100 \times 2 \times 10) : 60 = 33$	$y = (100 \times 2 \times 10) : 70 = 28$	$y = (500 \times 2 \times 10) : 80 = 125$
$y = (100 \times 3 \times 10) : 60 = 50$	$y = (100 \times 3 \times 10) : 70 = 43$	$y = (500 \times 3 \times 10) : 80 = 188$
$y = (100 \times 4 \times 10) : 60 = 67$	$y = (100 \times 4 \times 10) : 70 = 57$	$y = (500 \times 4 \times 10) : 80 = 250$
$y = (100 \times 5 \times 10) : 60 = 83$	$y = (100 \times 5 \times 10) : 70 = 71$	$y = (500 \times 5 \times 10) : 80 = 313$
$y = (100 \times 6 \times 10) : 60 = 100$	$y = (100 \times 6 \times 10) : 70 = 86$	$y = (500 \times 6 \times 10) : 80 = 375$
$y = (100 \times 7 \times 10) : 60 = 117$	$y = (100 \times 7 \times 10) : 70 = 100$	$y = (500 \times 7 \times 10) : 80 = 438$
$y = (100 \times 8 \times 10) : 60 = 133$	$y = (100 \times 8 \times 10) : 70 = 114$	$y = (500 \times 8 \times 10) : 80 = 500$
$y = (100 \times 9 \times 10) : 60 = 150$	$y = (100 \times 9 \times 10) : 70 = 129$	$y = (500 \times 9 \times 10) : 80 = 562$
$y = (100 \times 10 \times 10) : 60 = 167$	$y = (100 \times 10 \times 10) : 70 = 143$	$y = (500 \times 10 \times 10) : 80 = 625$

A számolást folytassuk tovább 5000 lovas harcos egy napi 10 bevetésére. Ebben az esetben $x_1 = 5\,000 \times 1 \times 10 = 50\,000$ tegezben, illetve 50 000 kg-ban számolható. Ennek a súlynak a szállítására 625–714 teherhordó lóra volt szükség. A példákban érdekes összefüggés olvasható ki. Minden olyan esetben, amikor a harci napok és a napi bevetések szorzata megegyezik a málháslovak terhelhetőségével ($h \times b = t$), akkor a lovas fjaszok száma megegyezik a teherhordó lovak számával: $y = l$. Az előzőekből azonban kiderült, hogy ekkora nyílfelhasználásra egyik távolharc eljárásban sem volt szükség. Ezt a magas értékpárt kifejező kapcsolatot kezeljük elvi maximális nyílvesszőszállítási képességnek. Azonban ez az érték túlzó, hiszen nehezen képzelhető el, hogy egy mozgé-

²⁰ Babucs Zoltán: A ló a második világháborúban. *História*, 2005. 1–2. sz. 62. o.

könnyűlovas íjász egységet 60–80 kilogramm teherrel megrakott, ugyanannyi teherhordó ló-
ból álló csapat kísérije, mint amennyi a harcos állomány. Egy ilyen málhás csapat jelentősen ron-
totta volna az igényelt magas menet- és manőverező képességet. Az elvileg maximális nyílvessző-
készlet-szállító képesség kihasználását őseink harceljárásával (eddig megismert csatái alapján)
nem tudjuk indokolni. Az optimális megoldást jóval az egyenlőség alatt kell keresnünk. Mivel a
hadra indulók létszáma, a harcosok nyílvessző-javadalmazása, és a teherhordó kapacitás adottnak
tekinthető, az optimális arány a harci napok csökkentésével érhető el. A kor hadseregei ezért is tö-
rekedtek a döntés kikényszerítésére, a győzelem megszerzésére egy nap döntő ütközetében.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért, a példákat felhasználva, növekvő sorrendben, az $y = 1$
egyenlőségekig számoljuk ki a málhásló – lovas harcos ($y:1$) arányokat!

1. példából:	1:6	1:3	1:2	1:1,5	1:1,2		1:1
2. példából:	1:7	1:3,6	1:2,3	1:1,7	1:1,4	1:1,2	1:1
3. példából:	1:7,9	1:4	1:2,6	1:2	1:1,6	1:1,3	1:1,2

Az arány párok azt mutatják, hogy egy teherhordó ló hány harcos nyílkészletét szállíthatta. A
kezdő arányértékek mutatják a már korábban számolt optimumot (egy harcosra, egy harci napra 10
tegez nyílvessző javadalmazás). Ez azt jelenti, hogy egy málhás lóra felfért 7–8 harcos nyílkészle-
te. Feltárható az összefüggés, hogy a harcos egység állományától függetlenül az egy napi döntő
ütközet megvívásához optimálisan szükséges nyílfelhasználást a 60 kilogramm teherhordó képes-
ségű málháslovak esetén 6:1 arányban, a 70 és 80 kilogrammosok esetén 7:1 és 8:1 harcos/mál-
hásló arányban lehet megállapítani.

A számolás logikájából kiindulva azonban ez egy napi harc döntő ütközetének nyílvesszőellát-
mánya. Ehhez hozzá kell számolni az önálló tevékenységre rendelt fedező erők (elővéd, oldalbiz-
tosítók, felderítő csoportok) szükségletét is. Számukra külön ellátmányt kell figyelembe venni.
Ugyanis a fedező (biztosító) erők (~1000 fő az 5000 fős állományból [-500 fő az elővédben, a
fennmaradó 500-ban oldalvéd, felderítő csoportok és zsákmányszerzők]) tevékenysége nem egy
döntő harci napra korlátozódott, hanem a hadművelet egészére, a menetre, helyi összecsapásokra,
esetleg halogató harcra, zsákmányszerzésre a sereg élelmezése céljából stb.

Megközelítő becsléssel számukra 10 napra, napi egy tegez nyílvessző-javadalmazással számol-
va, $x_1 = 1\ 000 \times 10 \times 1 = 10\ 000$ tegez, vagy 10 000 kilogramm nyíl szükséges. Ezt a súlymennyisé-
get 125–142 teherhordó lóra lehetett felmálházni. Tehát egy 5000 fős csapat nyílvesszőinek szállítá-
sára összesen 750–856 málhás ló számolható, mely szerint 6–7 harcos nyíljavadalmazását szállí-
líthatta egy teherhordó ló.

Az eredmény nem csik messze Mesterházy ismeretétől, miszerint a bizánciaknál 10 emberre
esett egy fegyvert és élelmet szállító málhásló, illetve felvonuláskor egy szekér. Figyelembe kell
vennünk azonban a bizánci had szervezetét, melyben a lovasságnál nehéz (páncélos) lovassággal,
továbbá páncélos gyalogsággal és íjászokkal is számolhatunk. Ezen felül műszaki eszközöket is
szállítottak a tábor körülkerítésére, esetenként ostromeszközöket is. A nehéz fegyverzet és a mű-
szaki eszközök szállítására alkalmasabbnak tűnik a szekér. Őseink hada viszont könnyűlovasság-
ból állt, táborait nem kerítette, műszaki és ostromeszközökkel nem rendelkeztek. Tehát a szekérré,
mint szállítóeszközre kevésbé volt szükségük, mint a bizánciaknak. A sereg mozgékonyágát is
gátolhatták a lassúbb, és nem minden terepen alkalmazható szekerek. Eleinknél a bizánci források
nagy csapat kísérő lóroló szólnak, melyek részben élelmezés céljából követik a sereget, és mint
számításaink mutatják, lószertánpótlás miatt is. Portyáikkal kapcsolatosan ugyan a nyugati forrá-
sok említenek szekereket a magyar táborokban, melyekkel a zsákmányt szállították. Amennyiben
egy szekér terhelhetőségét a lovakhoz viszonyítva háromszorosra vesszük, akkor a bizánci sereg-
ben tíz harcosra négy teherszállító ló számolható (2,5:1).

Az eleinknél tapasztalható jóval kedvezőbb arány, az egy harcosra számolható kisebb szállító
(teherhordó) kapacitás egyik feltétele volt nagy mozgékonyágúnak, mely a nagytávolságú menek-
tek során a bizánci és a frank csapatokénak kétszeresére tehető.

Számításainkat folytassuk az egy harcosra kiosztható tegezszámmal.

Ebben az esetben $b = x_1:(1 \times h)$, ahol ha $l = 1$, akkor $b = x_1:h$. Adjunk a h -nak különböző értéke-
ket 1-től 10-ig, és számoljuk a b -t a harcos fizikai terhelhetőségét figyelembe véve. Vegyünk b ér-

tékének 10 (optimális), és 20 tegezt, és induljunk ki a Nyílvesszőfogyás-számítások c. fejezetben becsült optimális értékből (egy harci napra, egy harcos 10 bevetéséből, azaz 200-ra számított nyílvesszőfogyásból). Az eredményeket foglaljuk táblázatba:

6. sz. táblázat
Tíz tegez esetén (10 kg, azaz 200 nyílvessző), $b = 10:h$

Nap (h)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kg/tegezsám (b)	10	5	3-4	4-5	2	1-2	1-2	1-2	1-2	1
Nyílvessző (db)	200	100	67	50	40	32	29	25	23	20

7. sz. táblázat
Húsz tegez esetén (20 kg, azaz 400 nyílvessző), $b = 20:h$

Nap (h)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kg/tegezsám (b)	20	10	6-7	5	4	3-4	2-3	2-3	2-3	2
Nyílvessző (db)	400	200	133	100	80	67	57	50	44	40

A táblázatok azt mutatják, hogy az optimális, azaz a napi 10 és 20 tegez nyílvessző-javadalmazást egy harcos milyen variációkban használhatta fel harci naponként, ha abból indulunk ki, hogy napi javadalmazását mind ellőtte. A táblázatok első oszlopa az egy napig tartó, a győzelmet kikényszerítő döntő ütközet nyílfelhasználását szimbolizálja, az utolsó oszlop pedig, a napi egy- és kétjavadalmazásnyi tegez nyílvessző ellövését szemlélteti. A táblázatok utolsó oszlopát azonosíthatjuk a 10 nap halogató harchoz szükséges napi nyílvessző-javadalmazással.

A fenti számítások elvi és megközelítő jellegűek, nem azonosíthatók a kor ismert csatáinak konkrét nyílvesszőellátásával. A könnyűlovas íjász csapatok nyílvesszőellátását azonban hadműveleti és logisztikai szempontból közelítettem meg, ismert ütközetek lefolyására alapozva. Az értékelés elsősorban a távolharc két különböző manővere, a színlelt meghátrálás és a szándékos megfutamodás nyílvessző-felhasználásának indokolható tendenciáira mutatott rá.

2.

A brentai csataleírás részletes vizsgálata modellezéssel

Kíséreljük meg a számok tükrében behatóbban megvizsgálni a részleteket. A csata közelítő rekonstrukciójához három – csak korlátozottan megbecsülhető – bizonytalanságot figyelembe kell venni:

1.) Az Itáliába érkezés időpontjának megadása („augusztus elmúltával”) nem pontos. Feltehető, hogy a történetíró (vagy a hírforrás) a magyarok katonai jelenlétének észlelését, és nem az országba érkezésük („határátlépésük”) idejét adta meg. Mivel a szakirodalom nagyobb (pár ezer fős) fegyveres csoport megjelenését tartja elfogadhatónak, s a források is ötezer főről szólnak, felbukkanásuk nem maradhatott sokáig titokban. Első megközelítésben fogadjunk el egy belátható időintervallumot augusztus 28-tól szeptember 1-ig számítva, ami megfelel négy nap menettávolságnak. A számításokat úgy végezzük el, hogy e két szélső időpont között bármikor bekövetkezhetett eleink jelenlétének fölfedése.

2.) Ugyancsak pontatlan az Itáliába érkezés helyének megadása. Az Itália földjére lépés észlelése – a négy nap menettávolságnak megfelelően – Aquileia és Treviso között (~110–120 km) bárhol megtörténhetett. A számításokat itt is a két szélső távolság közötti bármely értékre értjük.

3.) A „veronai mezők” térségének lokalizálása ugyancsak pongyola. A térkép szerint ezt a területet a Veronától keletre (Verona K 20–30 km-ig), az Adige folyó bal partjához simuló lapályos vidékhez köthetjük.

A korlátokat figyelembe vételével kezdjük számításokat a szélső értékekből kiindulva. Első lépésben az Aquileia – Pavia – Brenta (~766 km) menettávolságot vizsgáljuk a történelem tartalma szerint Aquileia – Pavia (~470 km) és Pavia – Brenta (~296 km) távolságokra szakaszolva, a törzsszövetségi különítmény menetének, illetve a szemben álló felek harcmozgásának megfelelően.

A teljes távolságra az átlagos menetteljesítményt 24, 25, 26 és 27 napra számolva 31,9, 30,6, 29,5 és 28,4 km/napban kapjuk. A kapott szélső értékekből (24 és 27 nap) kiindulva számoljuk ki a megkülönböztethető menetszakaszokra a menetteljesítményeket:

1. sz. táblázat

<i>Aquileia – Brenta/Cittadella (766 km, 24 nap)</i>			
<i>Aquileia – Pavia (menet) ~470 km</i>		<i>Pavia – Brenta/Cittadella (harci mozgások) ~296 km</i>	
<i>Becsült menetteljesítmény (km/nap)</i>	<i>A teljesítéshez szükséges napok száma</i>	<i>A fennmaradt napok száma (24-x)</i>	<i>Számolt menetteljesítmény (km/nap)</i>
20	23,5	0,5	592 nem értelmezhető
25	18,8	5,2	56,9
30	15,7	8,3	35,7
35	13,4	10,6	27,9
40	11,8	12,2	24,3

Lépjünk tovább, és vizsgáljuk ugyanezen távolságok teljesíthetőségét 27 napra:

2. sz. táblázat

<i>Aquileia – Brenta/Cittadella (27 nap)</i>			
<i>Aquileia – Pavia (menet)</i> ~470 km		<i>Pavia – Brenta/Cittadella (harc mozgások)</i> ~296 km	
<i>Becsült menetteljesítmény (km/nap)</i>	<i>A teljesítéshez szükséges napok száma</i>	<i>A fennmaradt napok száma (24-x)</i>	<i>Számolt menetteljesítmény (km/nap)</i>
20	23,5	3,5	84,6 (nem reális)
25	18,8	8,2	36,1
30	15,7	11,3	26,2
35	13,4	13,6	21,8
40	11,8	15,2	19,5

Már ebből a két táblázatból is látható, hogy minden kritériumot (két szélső távolságvértékre 4–4 menetnapot) végigszámolva, nyolc táblázatot kapnánk, melyek alapján, a veronai mezők lehetséges távolságának szélső értékeit figyelembe véve, további nyolc–nyolc, tehát összesen 24 táblázat 120 sorának adatait kellene értékelnünk. Azonban, szerencsénkre, az átlagos menetteljesítmények alapján szelektálhatunk. A táblázatokban a 40 km/nap becsült menetteljesítmény-értékek nagy távolságú menetek esetén, főleg idegen, ellenséges környezetben, túlzottak. Ezért a továbbiakban csak a tendenciák mutatójaként vesszük figyelembe. Szelektálhatunk a 4. oszlop harcmozgás-teljesítményei szerint is, ugyanis a Pavia – Brenta távolság teljesítésének súlyozott átlaga szerint (3–4 napi üldözés 50–60 km/nappal számolva, és halogató harc 10–11 napon át, 4–6 km/nap középértékeit véve) 18 km/nap körüli átlagérték adódik. Tehát egy bizonyos táblázat olyan sorát kell keresnünk, melynél a 30–35 km/nap becsült átlagos menetteljesítménnyel együtt 18 km/nap körüli, harci mozgásokat jellemző, átlagos mozgásteljesítmények találhatók. A 2. sz. táblázatban a 19,5 km/nap ugyan közelíti ezt a keresett értéket, de az irreálisan magas, 40 km/nap átlagos menetteljesítmény miatt nem vehető figyelembe.

Folytassuk számításainkat a teljes távolság másik szélső értékére (Treviso – Brenta/Cittadella 651 km-re). Ekkor, az átlagos menetteljesítményt 24, 25, 26 és 27 napra számolva, az elfogadható 27,1, 26, 25 és 24,1 km/nap eredményt kapjuk. A kapott értékeknek megfelelően számoljuk ki menetszakaszokra bontva a valószínűsíthető menetteljesítményeket a 24, 26 és 27 nap teljesítési idők függvényében:

3. sz. táblázat

<i>Treviso – Brenta/Cittadella (651 km, 24 nap)</i>			
<i>Treviso – Pavia (menet)</i> ~355 km		<i>Pavia – Brenta/Cittadella (harc mozgások)</i> ~296 km	
<i>Becsült menetteljesítmény (km/nap)</i>	<i>A teljesítéshez szükséges napok száma</i>	<i>A fennmaradt napok száma (24-x)</i>	<i>Számolt menetteljesítmény (km/nap)</i>
20	17,8	6,2	47,8
25	14,2	9,8	33,6
30	11,8	12,2	24,3
35	10,2	13,8	21,5
40	8,9	15,1	19,6

Számoljuk most ugyanezekre a távolságokra a menetteljesítményeket 26 napra:

4. sz. táblázat

<i>Treviso– Brenta/Cittadella (651 km, 26 nap)</i>			
<i>Treviso – Pavia (menet)</i> ~355 km		<i>Pavia – Brenta/Cittadella (harci mozgások)</i> ~296 km	
<i>Becsült menetteljesítmény (km/nap)</i>	<i>A teljesítéshez szükséges napok száma</i>	<i>A fennmaradt napok száma (24-x)</i>	<i>Számolt menetteljesítmény (km/nap)</i>
20	17,8	8,2	36,1
25	14,2	11,8	25
30	11,8	14,2	20,9
35	10,2	15,8	18,7
40	8,9	17,1	17,3

A 3. és 4. sz. táblázatok harmadik és negyedik sorát összehasonlítva látható, hogy már mutatkozik az elvárt értékeket közelítő tendencia. A 4. sz. táblázat negyedik sora nagyon közel áll az elfogadható eredményhez. Végezzük el a számításokat 27 napra is:

5. sz. táblázat

<i>Treviso– Brenta/Cittadella (651 km 27 nap)</i>			
<i>Treviso – Pavia (menet)</i> ~355 km		<i>Pavia – Brenta/Cittadella (harci mozgások)</i> ~296 km	
<i>Becsült menetteljesítmény (km/nap)</i>	<i>A teljesítéshez szükséges napok száma</i>	<i>A fennmaradt napok száma (24-x)</i>	<i>Számolt menetteljesítmény (km/nap)</i>
20	17,8	9,2	32,2
25	14,2	12,8	23,1
30	11,8	15,2	19,5
35	10,2	16,8	17,6
40	8,9	18,1	16,4

Az 5. sz. táblázat harmadik és negyedik sora behatárolja azt a harci mozgásteljesítmény-intervallumot, melyen belül a 18 km/nap körüli átlagérték található, és amelyhez az elfogadható 30–35 km/nap átlagos menetteljesítmény tartozik. A további számításaink kiinduló értékeit ezekből a sorokból vesszük.

A következőkben – figyelembe véve a pontatlanul megadott távolságból adódó bizonytalanságot – szakaszoljuk tovább a Pavia – Brenta/Cittadella (~296 km) távolságot a harctevékenység tartalma szerint, két tagolásban (Pavia – Verona [~214 km], Verona – Brenta [~82 km], illetve Pavia – veronai mezők [~236 km], veronai mezők – Brenta [60 km]). A számításoknál az 5. sz. táblázat 3. és 4. sorába tartozó harmadik oszlopértékekből indulunk ki. Keressük az új táblázatokban azokat a sorokat, ahol a 40–60 km/nap üldözési sebességhez 4–6 km/nap halogatóharc-mozgásteljesítmények tartoznak.

Az alábbi táblázatok kiinduló adatait az 5. sz. táblázat 3. oszlopának 3. és 4. sorába tartozó 15,2 és 16,8 nap időtartamok képezik. Kezdjük számításainkat a csupán bizonytalanul becsülhető távolság 214/82 km-es szélső értékeivel:

6. sz. táblázat

Pavia – Brenta/Cittadella (296 km) a 27 napra számolt 5. sz. táblázat 3. sorából (30 km/nap) kiindulva (teljesítés 15,2 nap)			
Pavia – Verona (üldözés) ~214 km		Verona – Brenta/Cittadella (halogató harc) ~82 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	A teljesítéshez szükséges napok száma	A fennmaradt napok száma (15,2-x)	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
30	7,1	8,1	10,1
40	5,4	9,8	8,4
50	4,3	11	7,5
60	3,6	11,6	7,1

7. sz. táblázat

Pavia – Brenta/Cittadella (296 km) a 27 napra számolt 5. sz. táblázat 4. sorából (35 km/nap) kiindulva (teljesítés 16,8 nap)			
Pavia – Verona (üldözés) ~214 km		Verona – Brenta/Cittadella (halogató harc) ~82 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	A teljesítéshez szükséges napok száma	A fennmaradt napok száma (16,8-x)	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
30	7,1	9,7	8,5
40	5,4	11,4	7,2
50	4,3	12,5	6,6
60	3,6	13,2	6,2

A 7. sz. táblázat negyedik sora már erősen közelít az elvárt értékekhez. Folytassuk számításainkat a másik szélső távolságadatokkal (236/60 km):

8. sz. táblázat

Pavia – Brenta/Cittadella (296 km) a 27 napra számolt 5. sz. táblázat 3. sorából (30 km/nap) kiindulva (teljesítés 15,2 nap)			
Pavia – Veronai mezők (üldözés) ~236 km		Veronai mezők – Brenta/Cittadella (halogató harc) ~60 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	A teljesítéshez szükséges napok száma	A fennmaradt napok száma (15,2-x)	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
30	7,8	7,4	8,1
40	5,9	9,3	6,5
50	4,7	10,5	5,7
60	3,9	11,3	5,3

9. sz. táblázat

Pavia – Brenta/Cittadella (296 km) a 27 napra számolt 5. sz. táblázat 4. sorából (35 km/nap) kiindulva (teljesítés 16,8 nap)			
Pavia – veronai mezők (üldözés) ~236 km		Veronai mezők – Brenta/Cittadella (halogató harc) ~60 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	A teljesítéshez szükséges napok száma	A fennmaradt napok száma (16,8-x)	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
30	7,8	9	6,7
40	5,9	10,9	5,5
50	4,7	12,1	5
60	3,9	12,9	4,7

A 8. és 9. sz. táblázat már elfogadható középértékeket ad (4,7 és 5,7 km/nap). Az elvárt alsó érték (4 km/nap) megközelítése céljából az összecsapás helyét a veronai mezőn tételezzük fel, 10 kilométerrel még keletebbre. Tehát a Pavia – Brenta/Cittadella távolság szakaszolása megváltozik: Pavia – veronai mezők 246 km-re, a veronai mezők – Brenta/Cittadella 50 km-re.

10. sz. táblázat

Pavia – Brenta/Cittadella (296 km) az 5. sz. táblázat 3. sora (30 km/nap) szerint: Pavia – Brenta 15,2 nap			
Pavia – veronai mezők (üldözés) ~246 km		Veronai mezők – Brenta/Cittadella (halogató harc) ~50 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	A teljesítéshez szükséges napok száma	A fennmaradt napok száma (15,2-x)	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
30	8,2	7	7,2
40	6,2	9	5,6
50	4,9	10,3	4,9
60	4,1	11,1	4,5

11. sz. táblázat

Pavia – Brenta/Cittadella (296 km) az 5. sz. táblázat 4. sora (35 km/nap) szerint: Pavia – Brenta 16,8 nap			
Pavia – veronai mezők (üldözés) ~246 km		Veronai mezők – Brenta/Cittadella (halogató harc) ~50 km	
Becsült menetteljesítmény (km/nap)	A teljesítéshez szük- séges napok száma	A fennmaradt napok száma (16,8-x)	Számolt menetteljesítmény (km/nap)
30	8,2	8,6	5,8
40	6,2	10,6	4,7
50	4,9	11,9	4,2
60	4,1	12,7	3,9

A 10. és 11. sz. táblázatok negyedik oszlopának 4,2–4,7 km/nap értékei is tökéletesen illeszkednek a halogató harcot jellemző 4–6 km/nap szélső értékekkel bíró intervallumba. Tehát a veronai mezőkön kialakult elővéd–utóvéd összecsapás helyét Verona K ~20–30 km térségébe lokalizálhatjuk.

A számításokból levonható további következtetések:

– Berengár üldöző csapatainak a Pavia – veronai mezők közötti, több napon át tartó (4–6 nap) magas menetteljesítménye igazolja a könnyűlovasság alkalmazását.

– A feltűnően magas menetteljesítmény alátámasztja Liutprand történetét, miszerint Berengár elővédjé azonnal üldözni kezdte a magyar felderítő csoportot.

– A veronai mezőkön az összecsapás lehetséges térsége – a táblázatokban számolt menetteljesítmények alapján – a Veronától és az Adige folyótól 30 kilométerre keletre eső térségre valószínűsíthető.

– A történések idejének számolásánál a biztos kiinduló dátumból, a brentai csatától (szeptember 24.) visszafelé számolva kaphatunk elfogadható becsléseket. A Verona térségében történt összecsapás ideje – a táblázatokban számolt napok alapján – a brentai csatától visszaszámolva 10–12 nappal korábbra, tehát szeptember 12–13-ra, vagy 14-re tehető, középtérteket véve szeptember 13-ra becsülhető.

– A felderítő csoport üldözésének megkezdése Pavia térségéből, a veronai összecsapást megelőzően, négy-öt nappal korábban kezdődött, tehát szeptember 13-tól visszaszámolva szeptember 8–9-re tehető (a veronai összecsapást figyelembe véve, plusz/mínusz egy nap).

– Innen visszaszámolva a különítmény Itáliában végrehajtott felderítésének idejét csak a Treviso térségében történt észlelésükből vezethetjük le. Az észlelési időt illetően a Treviso – Pavia menetszakaszra figyelembe vett 30 és 35 km/nap menetteljesítmények alapján a Paviába érkezés ideje (5. sz. táblázat) 11–12 nappal észlelésük után, tehát augusztus 27–29. közöttre valószínűsíthető.

A modellezéssel pontosítottuk a bevezetőben kifejtett előzetes értékeléseinket, bebizonyosodott az ott elvégzett megközelítő számítások megbízhatósága, ami egyúttal azt is jelenti, hogy Liutprand csataleírását hiteles elbeszélésnek minősíthetjük.

MIHÁLY PÜSPÖK FÜLE

Egy kevésbé ismert hadi esemény a kalandozások korából

Mihály, regensburgi püspök magyarok elleni harca kevés figyelmet kapott a kalandozásokról szóló újabb magyar szakirodalomban.¹ A hadi esemény pontos ideje és helye egyaránt vitatható. Érdemes azonban figyelmet fordítani rá, annál is inkább, hiszen az egyik forrás szerint a szóban forgó küzdelem magyar győzelemmel zárult. Mikor volt ez a csata? Hol vívták? Milyen forrásokból értesülünk róla? Milyen ellentmondás feszül a források között? Ennek igyekszem utánajárni a továbbiakban.

A hadi esemény egyik forrása Thietmar merseburgi püspök krónikája. Thietmar 975 és 1018 között élt, művét körülbelül 1012-ben kezdte és 1018-ig írta.² Krónikájában több magyar vonatkozású eseményt is említ. A magyar szakirodalom ezek közül elsősorban azokat tartja becsben, amelyekről kortársként számol be a merseburgi püspök. Ilyen Vajk megkoronázása, a magyar király kegyessége és szüleinek jelleme. Kevesebb figyelmet kapnak azok a fejezetek, melyek a kalandozásokról szólnak. Thietmar akkor még nem élt, így csak olvasmányaira, illetve mások elbeszéléseire támaszkodhatott.³ A fent említett küzdelemről is bizonyára hallomás alapján értesült, hiszen más forrás ebben a formában nem számol be a csatáról. Thietmar, miután megemlíti két regensburgi püspök, Isengrim, majd Gunther halálát, a következőképpen meséli el az eseményeket:

¹ Inkább a régebbi irodalom emlékezik meg róla, így *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. Második kiadás. I. Pest, 1860. (a továbbiakban: *Horváth*); *Szabó Károly*: A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pesten, 1869-ben (a továbbiakban: *Szabó*); *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. (a továbbiakban: *Pauler*) 174–175. o. Az általuk ismert forrásokat, és álláspontjukat alább tárgyalom. Acsády nem tesz említést az ütközetről, annyit jegyez meg, hogy a Lech-mezei csata nem vetett véget a „külkalandozásoknak,” a határon továbbra is folytak az apró csatározások. *Acsády Ignác*: A magyar birodalom története. I. Budapest, 1903. Nem említi *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928. (Máriabesnyő/Gödöllő, 2003.). Nincs benne *Doberdói Breit József*: A magyar nemzet hadtörténelme c. művében sem. (a továbbiakban: *Breit* [II. rész. Budapest, 1929.]) Nem szerepel *Kristó Gyula*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig c. művében (Budapest, 1980.), nem említi *Bóna István* sem A magyarok és Európa a 9–10. században c. művében (Budapest, 2000), pedig Bóna összegyűjti a kalandozások magyar szempontból győztes ütközeteit (899: Brenta; 907: Pozsony; 908: Eisenach; 910: Lechfeld, Frankföld; 919: Püchen; 923: Brescia) 60. o. *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: A kilencedik és a tizedik század története c. könyve sem említi Mihály csatáját (Budapest, 2001.), nem szerepel a Magyarország hadtörténete két kötetben c. kiadványban sem (Budapest 1984.) Alább a nem kifejezetten hadtörténeti magyar szakirodalmat, és a külföldi irodalmat is tárgyalni fogom.

² *R. Holtzmann*: Einleitung. XVI., XXVII., XXVIII. o., in *R. Holtzmann*: Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Berlin, 1935. (a továbbiakban: *Holtzmann*) (München, 1996.) <http://www.mgh-bibliothek.de/thietmar/edition/vorrede.html> 2007.06.20. 09:51 [kiadás: <http://www.mgh-bibliothek.de/thietmar/edition/text.html> 2007.06.02.20.56.] (a továbbiakban: *Thietmar*). Az általam használt kiadás: *Thietmar von Merseburg*: Chronik. Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich. Darmstadt, 1974. (a továbbiakban: *Trillmich*).

³ *Thietmar*, I. 15. Itt Widukind alapján arról ír, hogyan menekült I. Henrik a magyarok elől Püchen várába. A szöveg avarokat említ. *Widukind von Corvey*: Res gestae Saxonicae. Die Sachsengeschichte. Übersetzt und Herausgegeben von *Ekkehart Rotter* und *Bernad Schneidmüller*. Stuttgart, 1992² (a továbbiakban *Widukind*) I. 38.; *Thietmar*, II. 2. Ottó királlyá koronázása után újra támadnak a magyarok (a szövegben avarok). *Widukind*, II. 5.; *Thietmar*: II. 7. Ottó ellen lázadó fia Liudolf – a szövegben Dudo – bérel fel a magyarokat (a szövegben Avars pharetratos, avar fíjászokat). 954-ben történt. *Widukind*, III. 30.; *Thietmar*, II. 9–10.: augsburgi csata (itt is avarok). *Widukind*, III. 44.; *Thietmar*, II. 27. Mihály csatája (Ungris); *Thietmar*, II. 34. magyarok (Ungarii) pusztították Tübingiát és Szászországot, de legyőzték őket. 937/38-ban történt. Az összehasonlításokhoz Trillmich Thietmar-kiadásán túl I. *Franz Josef Schröder*: Völker und Herrscher des östlichen Europa im Weltbild Widukinds von Corvei und Thietmars von Merseburg. Münster, (disszertáció, kézirat) 1974. (a továbbiakban: *Schröder*) 17. o., 146. o., 41. j.

A király Gunther halálát követően Mihályt tette meg Regensburg püspökévé.⁴ Az ő püspöksége idején történt, hogy a magyarok ismét (iterum) nyugtalanítani kezdték a keleti területeket (orientales). Mihály, más bajor előkelőkkel együtt, a keleti területek segítségére sietett. A csatában az ellenség hamar legyőzte a németeket. A püspöknek levágták a fülét, és mivel egyéb sebeket is kapott, holtnak tette magát, úgy rejtőzött el az elesettek között. Mellette egy ellenséges [sebesült] feküdt, aki, mikor észrevette, hogy a püspök életben van, lándzsát ragadott, és megpróbálta megölni. A püspöknek azonban sikerült legyőznie a magyart, majd fáradtságos út után hazaérkezett. Otthon örömmel fogadták, csonksága pedig nem szegyenére vált, hanem inkább *dicőségére*.⁵

Thietmar nem árulja el, mikor vívták pontosan ezt a csatát. A krónika időrendjét tekintve tudnunk kell, hogy a merseburgi püspök a szász királyok (a Liudolfinger dinasztia tagjai) alapján tagolta könyvekre a krónikáját. Az első könyv I. Henrikről szól, a második I. Ottóról, a harmadik II. Ottóról, a negyedik III. Ottóról. Az utolsó négy könyvet II. Henrik korának szánta. Mihály csatáját a krónika második könyvében tárgyalja, tehát az I. Ottóról szóló részben. Erről a hadi eseményről azonban csak jóval az augsburgi csata elbeszélése után ír.⁶ Fel is merült a szakirodalomban, hogy Mihály csatájára az augsburgi ütközet után került volna sor, hiszen határ menti csatározások minden bizonnyal 955 után is voltak bajorok és magyarok között.⁷ Tudnunk kell azonban, hogy a szász történetíró nem követi feltétlenül az időrendet. Krónikájában be is vallja, hogy nem tud minden dolgot időrendbe szedni, ezért egyes történeteket utólag mesél el; vándorhoz hasonlítja magát, aki időnként mellékutakra tér.⁸ Mihály püspök történetét akkor írja le, amikor a regensburgi püspökökről mesél, így a regensburgi püspök csatáját érdemes inkább a 955 előtti időben keresni.

⁴ I. Ottó Gunther halála után, 941-ben tette püspökké Mihályt. *Trillmich*, 63. o., 117.j.; 64. o., 120. j.

⁵ *Thietmar*, II. 27. Hic audito obitu tanti patris, Michaelum huic succedere fecit. Qui cum commissa sibi optime diu regeret, commoventibus iterum orientales Ungris, cum caeteris Bawariorum principibus his ad succurrendum venit. Sed exorto mox inter eos duello, pro dolor! nostri victi ab hostibus atque prostrati sunt. Episcopus autem, abscaisa suimet auricula et caeteris sauciatus membris, cum interfectis quasi mortuus latuit. Iuxta quem inimicus homo iacens et hunc vivere solum ab insidiantium laqueis tunc securus cernens hastam sumpsit et necare eundem constus est. Tunc iste confortatus in Domino post longum mutui agonis luctamen victor hostem prostravit et inter multas itineris asperitates incolomis notos pervenit ad fines. Inde gaudium gregi suo exoritur et omni Christum cognoscenti. Excipitur ab omnibus miles bonus in clero et servatur optimus pastor in populo, et fuit eiusdem mutilatio non ad dedecus, sed ad honorem magis.

A Leviták könyve szerint az, akinek testi hibája van, nem ajánlhatja fel az áldozatot. Leviták 21. C. Ford: *Gál Ferenc*. In: Biblia. Szent István Társulat, Budapest, 1975.; Josephus Flavius szerint Hyrkanus főpapnak és királynak ellenfele, Antigonus levágatta a fülét, hogy ne tölthesse be a főpapi méltóságát. *Josephus Flavius*: A zsidók története. Ford. Révay József. [Budapest.] [2004.] XIV. könyv, 13.10. (236. o.) XV. könyv, 2.2. (258. o.)

⁶ Az augsburgi csata: *Thietmar*, II. 9–10. Figyelemre méltó, hogy Mihály püspök csatájánál Thietmar Ungris (abl.) névvel illeti a magyarokat. Korábban, az augsburgi csata leírásánál és a más kalandozó hadjáratok említésénél, avaroknak nevezte őket. Az avar név használatában valószínűleg Widukindot követi. Widukind ugyanis azonosnak nyilvánítja a hunokat, az avarokat és a magyarokat, ám a kalandozó magyarokra gyakran az avar szót használja. Thietmar a regensburgi püspök csatáját úgy vezeti be, hogy a magyarok ismét (iterum) nyugtalanították a keleti területeket. Korábban az Ungri szót nem használta, így az „ismét” szó nem vonatkozhat másokra, mint a korábban avar néven emlegetett kalandozó magyarokra. Ezek szerint Thietmar is azonosnak tekintette az avarokat a magyarokkal. A II. 34-ben szintén ungarii-nak nevezi a kalandozókat Thietmar.

F. J. Schröder szerint az a jelenség, hogy Thietmarnál az avarok megnevezést felváltja az ungarii, annak a jele, hogy a magyarok a pogányságból áttérnek a keresztény hitre. *Schröder*, 17. o. Meg kell jegyeznünk, hogy Thietmar két ízben (a II. 27-ben és a II. 34-ben) a kalandozókat is ungarusoknak nevezi. Mindkét vállalkozást az augsburgi csata elbeszélése után említi.

⁷ *Horváth* az augsburgi csata után határ menti összecsapásokat feltételez, és 95. o. 1. jegyzetben *Thietmar* krónikájának II. 17. fejezetére hivatkozik, mint augsburgi csata utáni, magyar szempontból győztes csatára. *Horváth*, 95. o. nem adja meg a kiadást, könyve 113. oldalán, ahol Vajk koronázásáról ír, a 3. jegyzet alapján Johann M. Lappenberg kiadását használta: MGH Scriptores, Folio, III. Ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1839. 723–871. o. Itt a II. 17. fejezetben szerepel Mihály csatája. Thietmar kiadásaihoz l. *Holtzmann*, XXXIX.; *Vancsa*: Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. Gotha, 1905. (a továbbiakban: *Vancsa*) egy helyen szintén 955 utánra teszi Mihály csatáját, l. a 22. jegyzetet. A 955 utáni magyar–bajor harcokra l. pl. *Jochen Giesler*: Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen. Teil 2: Historische Interpretation. Rahden/Westf. 1997. (a továbbiakban: *Giesler*) 79–80., 462–463. o.

⁸ *Thietmar*, IV. 55. Csapongására jó példa a II. 34-ben említett kalandozó hadjárat.

A csata Mihály püspöksége idején zajlott, 941–972 között.⁹ Thietmar elbeszélése szerint a keleti területeken vívták – Bajorország, Ausztria vidékén – és magyar győzelemmel zárult. A 940-es, 950-es években jobbra vereségek érték a magyarokat a bajorokkal szemben. 943-ban Berthold bajor herceg a Traun folyó mellett, Wels közelében legyőzte kalandozó eleinket.¹⁰ 948-ra is tehető egy bajor győzelem, sőt 950 körül Bethold herceg utóda, Henrik, a magyar szállásterületekre is benyomult.¹¹ Az évkönyvek azonban megemlítenek egy magyar diadalt is ebből az időszakból. A Freisingi Évkönyv szerint 950-ben *a bajorok közül sokakat megölték a magyarok Luo-nál, és a karantánokat megölték a magyarok.*¹² A Regensburgi Évkönyv szerint 950-ben *a bajorokat megölték Lova-nál.*¹³ Az Altaichi Évkönyv szerint 949-ben *csata volt a magyarokkal Loa-nál.*¹⁴ A Necrologium S. Emmerami szerint *augusztus 9-én megölték a bajorokat Wels-nél, Luo-nál és Lech-nél.*¹⁵

Hogy hol volt ez a helység, arról megoszlanak a vélemények. Volt, aki a sopron-megyei Lövöt (Schützen) tartotta a csata színhelyének.¹⁶ Riezler szerint Laufennél volt az ütközet, a bajor-osztrák határon.¹⁷ Holtzmann, Thietmar krónikájának kiadója azt az álláspontot fogadja el, hogy a csata 949. augusztus 9-én volt Lova-nál, mely a Traun melletti Laufennel azonosítható.¹⁸ Trillmichnél, Thietmar krónikájának újabb német fordítójánál is ez olvasható.¹⁹ Giesler szerint a Nordgauban levő Luhe lehetett a hadi esemény színhelye.²⁰ Pauler a mai Felső-Ausztriában keresi a csata helyszínét. Szerinte a Wels környéki Lehen és Lucken falunevék azonosíthatók a Luo és Lech névalakokkal.²¹

⁹ Holtzmann, 72. o., 2. j.; Trillmich, 64. o., 120. j.; Annales Notae S. Emmerami Ratisponenses. Ed.: Philippus Jaffé. Monumenta Germaniae Historica (MGH) SS 17., Hannoverae, 1861. Ed.: Georgivs Heinricvs Pertz. 583. o.; www.dmgh.de. Belépés: 2008.01.04.17.25.: 972. Michael episcopus obiit. Wolfgangus succesit.

¹⁰ A forrásokat l. pl. Giesler, 61. o.; Szabó, 221–222. o.; Szabó 944-re teszi az eseményt.

¹¹ Giesler, 61. o. Elsődleges forrása Widukind.

¹² Annales S. Stephani Frisingenses. MGH Scriptorum (in Folio) (SS) Scriptorum, Tomus 13. Hannoverae, 1881. 51. www.dmgh.de. Belépés: 2008.01.08.11.47.: 950. Multi Baioriorum occisi sunt ab Ungariis ad Luo, et Carantani ab ungaris occisi sunt.

¹³ Annales Notae S. Emmerami Ratisponenses, 583. o.: 950 Interfectio Bawarorum ad Lova.

¹⁴ Annales Altahenses maiores. MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum (SSrG) 4. Hannoverae, 1890/1891. Editio altera recognovit Edmundus L. B. ab Oefele. 8. www.dmgh.de. Belépés: 2008.01.04.17.32.: 949. Praelium cum Ungaris in Lóa.

¹⁵ Necrologium Monasterii S. Emmerami Ratisbonensis. MGH Antiquitates. Necrologia Germaniae Tomus III. Dioceses Brixinensis Frisingensis Ratisbonensis. Ed.: F. L. Bavmann. Berolini, 1905. 321. o. www.dmgh.de. Belépés: 2008.01.04.17.31.: V. id. Aug. Occisio Bawariorum apud Wels et Lō et Lech. Ezt a forrást a fenti évkönyvidézetekkel együtt idézi Pauler, 174. o., 116. j.; Breit idézi a három évkönyvet, a necrologiumot azonban nem; a Mihály harcáról való forrásokat sem említi. Breit, 77. o.; Huber Alfonz: Ausztria története. I. Budapest 1899. (a továbbiakban: Huber) 128. o., 5. jegyzetében a bajor vereséget az Annales Ratisbonensis és Thietmar adata alapján a 948-at követő évre teszi (tehát 949-re); Magyarország történeti kronológiája. (I. k. A kezdetektől 1526-ig. Budapest 1981. Főszerk. Benda Kálmán) a 75. o-n megemlékezik egy 949. aug. 9-i csatáról, melynek során a „Bajorországban kalandozó magyarok legyőzik az ellenük küldött bajor sereget.”

¹⁶ Pauler, 174. o., 116. jegyzetben Andreas von Meiller munkáját idézi: Denkschriften der k. k. Akademie Der Wissenschaften. Hist. Phil. Classe XVIII. 79. I. n. 1.; R. Köpke – Ernst Dümmler: Kaiser Otto der Große. Leipzig 1876. (a továbbiakban: Köpke – Dümmler) 182. o. lehetségesnek tartja. Fenti szerzőket idézi Pauler, 174. o., 116. j.

¹⁷ Siegmund Riezler, Geschichte Bayerns, I. Gotha 1878. 339. o., Idézi Pauler, 174. o., 116. j.; Huber, 128. o., 5. jegyzetében Riezler véleményével szemben nem tartja valószínűnek, hogy a magyarok „ily távol nyugaton kivívott győzelmet” nem használtak volna fel további előnyomulásra.”

¹⁸ Holtzmann, 72–73. o., 4. j. Akiere hivatkozik: Köpke – Dümmler; Böhmer, Johann Friedrich: Die Regesten des Kaiserreichs unter den Herrschern aus dem sächsischen Hause, neu bearbeitet v. E. v. Otenthal. I. Liefg. 1893. 179a; R. Lüttich: Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert. Berlin, 1910. (a továbbiakban: Lüttich) 110f.; Bresslau, Harry: Die ältere Salzburger Annalistik. 1923. (Abhandlungen der Preussischen Akademie Der Wissenschaften., Philos. -hist. Klasse. 1923 Nr. 2.) 21.

¹⁹ Trillmich, 64. o., 121. j.

²⁰ Giesler, 61. o.

²¹ Pauler, 174. o., 116. j. Mihály püspök kalandját Pauler az augsburgi csatába teszi. L. alább.

Az évkönyvadatok alapján a szakirodalomban az a vélemény alakult ki, hogy Mihály püspök Thietmar által leírt csatája az évkönyvekben megőrzött magyar győzelemmel azonosítható.²²

A püspök magyarokkal vívott harcát egy másik forrás is elbeszéli. Ez a mű Regensburg nagy szentje, Szent Emmeram csodáiról szól, szerzője pedig Arnold regensburgi szerzetes. Arnold 1000 körül született előkelő bajor családból, és 1050 előtt halt meg, viszonylag fiatalon. A regensburgi Szent Emmeram monostor szerzetese, 1030/31-től jószágigazgatója (praepositus rerum) volt. Arnold ismert egy korábbi művet Szent Emmeramról, Arbeo freisingi tudós írását, ám nem tartotta megfelelőnek. Amikor azonban ki akarta javítani, a regensburgi szerzetesek tiltakoztak ellene, s az apát Szászországba száműzte őt. Arnold a szászországi Magdeburgban rávette a tudós Meginfridet, hogy dolgozza át az Emmeramról szóló életrajzot. Meginfrid 1024 előtt kezdett neki az írásnak. Arnold később visszatért Regensburgba, majd apátja utasítására Magyarországra is elutazott az esztergomi érsekhez. 1030-ban kapta kézhez az Arbeo-szöveg Meginfrid által készített átdolgozását, amihez folytatást írt, ez a *Liber I. de miraculis beati Emmerami*, (Szent Emmeram csodáiról). 1036-ban befejezett művében megemlékezik Tuto és Mihály regensburgi püspökökről, óv a földi javak utáni vágytól, különösen az egyház vagyonának megkínázásától. 1037-ben elkészítette a *Liber II. de memoria beati Emmerami et eius cultorum*-ot, (Szent Emmeram emlékezetéről és tiszteletéről írt könyvét). Mindkét munkájában olvashatunk magyar vonatkozású részeket.²³

A Mihály püspök csatájáról szóló részt az első könyv vége felé találjuk. Arnold leírja, hogy amikor a püspök közeledni érezte a halálát, magához hívatta a vitézeit és szolgálait, és beszélni kezdett hozzájuk. Arnold szerint haldokló püspök elbeszélte, hogy a Lech folyónál a szász Ottó császár alatt részt vett egy csatában, melyben a *mieink* (értsd: a németek) és a *pogányok* (értsd: a magyarok) között kemény küzdelem támadt, és *Krisztus kegyelméből a keresztények legyőzték a pogányokat*. A magyarok levágták a püspök fülét, kardcsapásokkal és lándzsadöfésekkel a földre terítették. Pártfogója (Szent Emmerám) azonban megmentette őt reménytelen helyzetéből.²⁴ Hogy pontosan hogyan menekült meg, a szöveg nem részletezi. Ezután következik a püspök végrendelete.

²² Lüttich 949-re teszi a püspök csatáját. A nekrológiumot és Regensburgi Arnold alább ismertetendő művét nem említi. Hivatkozik *Vancsára*, aki egy helyen 950-re („p. 184 Anm.”), más helyütt a 955 utáni évekre („p. 193 A 1”) teszi ezeket a harcokat. (A rövidítések *Lüttich*nél olvashatók, 111. o., 32. j.) *Lüttich*, 110–111. o., 31., 32. j. szerint nem lehet megadni csata pontos helyét, de Vancsára hivatkozva azt írja, hogy bajor területen, Traungauban kell azt keresni.; *G. Fasoli* *Le incursioni Ungare in Europa nel secolo X*. Firenze, 1945. (a továbbiakban: *Fasoli*) 183. o.; *Giesler*: 61. o.; *Holtzmann*, 72–73. o., 4. j.; *Trillmich*, 64. o., 121. j.

Maximilian Georg Kellner: *Die Ungarneinfälle im Bild der Qellen bis 1150 von der „Gens detestanda” zur „Gens ad fidem Christi conversa.”* München, 1997. (a továbbiakban: *Kellner*) 46. o., 237. j., 146. o., 276. j. idézi Thietmar sorait a csatáról és Mihály püspök kalandjáról, de más forrást nem említi. Az ütközet Kellner szerint is 949-ben történt a Traun melletti Laufennél.

²³ *Karl Langosch*: *Arnold v. St. Emmeram*. In: *Die Deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. I. Herausgegeben von Wolfgang Stammer. Berlin, Leipzig, 1933. 133–138. o.; Regensburgi Arnold (Arnolf) könyvei Szent Emmeramról. Ford., bev., jegyz.: *Thoroczkay Gábor*. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: *Kristó Gyula*. Szeged, 1999. 170. o.; I. még *Galla Ferenc*: *Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára*. I. Szerk.: *Serédi Jusztinián*. Budapest 1938. (a továbbiakban: *Galla*) 316. o.; *Veszprémy László*: *Anastasius esztergomi érsek műveltségéről*. In *Magyar Könyvszemle*, 101. (1985.) (a továbbiakban: *Veszprémy*) 137–141. o.; a Regensburgi (de Cham et Vochburg) Arnold tanúsága Günterről c. fejezet utószava, in: *A remeteélet iskolájában. Válogatott források és tanulmányok*. Szerk.: *Baán Izsák OSB, Xeravits Géza*. Bakonybél/Budapest, 2005. 43–44. o.; *B. Bischoff*: *Literarisches und künstlerisches Leben in St. Emmeram (Regensburg) während des frühen und hohen Mittelalters*. In *Uö.*: *Mittelalterliche Studien. Ausgewählte Aufsätze zur Schriftkunde und Literaturgeschichte*. Band II. Stuttgart, 1967. 77–115. o.

²⁴ *Arnoldus De S. Emmeramo Lib. I. 17. 554. o.* Contigit me aliquando secus Licum flumen sub Ottone Saxonigena imperatore primo gravi interfuisse prelio. Ubi cum inter nostros atque paganos accerrime fuisset pugnatum, et Christo propitio a christianis esset triumphatum, Ungri meam abscedentes auriculum, gladiis ac spiculis inter ceteros me straverant ac adaequaverant glebis. Ibi insperato raptus, ad salutem sensi beneficiis adesse patronum clementem, quem nunc timeo ob temeritatem peccati mei irascentem. Eia quaeso, fideliter agite quae iniungo.

Galla, 316. o. Regensburgi Arnold alapján megemlíti a „német püspök” megmenekülését a „lech-mezei” csatából, az ide vonatkozó más forrásokkal azonban nem veti össze Arnold szövegét. Hasonlóképp jár el

Megemlítendő, hogy a XVI. század elején alkotó bajor humanista tudós, Aventinus (Johannes Turmair, 1466–1534) Arnoldhoz hasonlóan az augsburgi csatába helyezte a püspök kalandját.²⁵ Kérdés, hogy Aventinus milyen forrás alapján dolgozott. Ismert-e vajon Arnold szövegén kívül más, vonatkozó forrásokat? Aventinusnál nincs szó a fül sebesüléséről, ahogyan azt Thietmárnál és Arnoldnál olvastuk, nála a püspök a kezén sebesül meg. Így valószínű, hogy a tudós humanista nem Arnold szövegét használta. Aventinusnál is szó esik azonban arról, hogy Szent Emmeram segítette meg a püspököt, így valószínű, hogy Aventinus forrása a regensburgi Szent Emmeram-monostorhoz köthető.

A szakirodalomban a fentiek alapján találkozhatunk olyan nézetekkel, melyek szerint Mihály püspök kalandja az augsburgi csatában esett meg.²⁶

Vessük most össze két közel-kortárs forrásunkat, Merseburgi Thietmar és Regensburgi Arnold szövegét. Thietmar olyan csatáról ír, mely a *keleti részeken* zajlott, bajor előkelők vettek benne részt, és a csatát a *magyarok* nyerték meg. Arnoldnál a Lech folyó melletti, tehát az augsburgi csatáról van szó, melyben a *keresztényeké* (a németeké) lett a győzelem. Thietmar és Arnold elbeszélésében azonban egyaránt szerepel Mihály, regensburgi püspök, akinek a magyarok levágták a fülét a csatában. Vajon melyik változat a hiteles, Thietmaré, vagy Arnoldé?

A fentiekből kiderült, hogy Arnold Regensburgban volt szerzetes, tehát Mihály püspök városában, így sok mindent tudhatott a néhai püspökről. Arnold azonban 1000 körül született és az 1030-as években írta műveit, tehát jóval a püspök halála (972) után. Az eltelt idő elegendő lehetett ahhoz, hogy a részletek összemosódjanak az utódok tudatában.

Thietmar merseburgi, tehát szászországi püspök volt. Krónikájából azonban kiderül, hogy járt Regensburgban. Elbeszéli, hogy amikor püspöki kinevezését megkapta, családi birtokán, Rotmerslebenben tartózkodott, ahonnan előbb Magdeburgba, majd onnan Augsburgba utazott, hogy átvegye II. Henrik királytól a püspöki botot. Augsburgból Neuburgba ment, ahol Tagino magdeburgi érsek püspökké szentelte. Neuburgból a Dunán Regensburgba hajózott.²⁷ A krónika másik helyén Thietmar azt is elárulja, hogy Mersburg első püspöke, Boso, Bajorországból származott, és a

Veszprémy, 141. o.; Galla alapján említi a „német püspök” esetét *Nyulassy Ágnes: A szentkultusz kezdetei Magyarországon különös tekintettel Szent Jakab kultúrára c. frásában*. In: Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján. Szerk. Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Szegfű László. Szeged, 1998. 98. o.

Fasoli, 183. o. az Althaichi, Freisingi, és Regensburgi Évkönyvek idézett adatai mellett utal a regensburgi püspök Thietmárnál olvasható történetére, de a Necrologiumot és Arnold művét nem említi. Ezt a két művet *Giesler*, 61. o. és *Lüttich*, 110–111. o. sem említi.

²⁵ *Aventinus*, V. könyv, 1. fejezet, 27. o. Idézi *Szabó*, 288. o. 3. j.; Michael episcopus Reginoburgensis in manu vulnus accepit, aegre evasit, ope (ut aiunt) divi Haimmerani. Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annorum MCCCCI. I–III. Collegit *Albinus Franciscus Gombos*. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: *Catalogus Fontium*) Aventinus, Tomus (T.) I. Nr. 757., 354. o.; Gombos a *Catalogus Fontium*ban Aventinus következő kiadását idézi: „Annales Boiorum – 1460. Libri VII. Editio: Cisnerus, Aventini Ann. p. 1–669.” Kritikai kiadás: Johannes Turmairs genannt Aventinus *Sämmtliche Werke*. I–VI. München, 1880–1908. Idézi *Veszprémy László*: Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről. In *Történelmi Szemle*, XLIX. (2007/1.) I. o., 1. j.

²⁶ *Szabó*, 288–289. o. az augsburgi csata kapcsán ír Mihály püspök esetéről Regensburgi Arnold alapján, de lábjegyzetben megemlíti a Thietmárnál szereplő változatot is; *Pauler*, 174–175. o. a 949 körüli események kapcsán ír Mihály esetéről, lábjegyzetben. Ő is úgy véli, hogy Mihály kalandja az augsburgi csatában esett meg. *Luitpold Brunner*: Die Einfälle der Ungarn in Deutschland bis zur Schlacht auf dem Lechfeld am 10. August des Jahres 955. Augsburg 1855. XLIII–XLIV. www.google.com/books?id=FQgQAAAAAYAAJ&pg=PP5&dq=brunner+ungarn+1855&hl=hu. Belépés: 2008.01.07.12.08. szerint a Thietmar által elbeszél csatát a Lech mezei csatára szokás vonatkoztatni, maga azonban ezzel nem ért egyet a Thietmar által leírtak alapján. Közli Thietmar vonatkozó szövegének fordítását, de magyarázatokat nem fűz hozzá. Arnold szövegét sem idézi.

Gombos Thietmar és Arnold szövegét egyaránt közli a *Catalogus Fontium*ban (Thietmarus, T. III. Nr. 4769., 2202–2203. o.; Arnolfus [Arnoldus], T. I. Nr. 689., 309. o.), de úgy látszik, nem veit észre köztük elmentmondást, mert a forrásul szolgáló kiadások alapján a Thietmárnál olvasható csatát 949-re teszi, az Arnoldnál levőt pedig 955-re.

²⁷ *Thietmar*, VI. 39–40.

Szent Emmeram monostorban nevelkedett. Azt is tudja, hogy a monostor Regensburgtól délre fektet. ²⁸ A merseburgi püspökséget 968-ban alapította I. Ottó, Boso tehát még Mihály püspök életében került Merseburgba. Mihály kalandjának története így akár Boso, akár környezetének egy tagja révén is eljuthatott a szászországi városba. Thietmarnak voltak kapcsolatai Bajorországgal, így hiteles adatokat szerezhetett a bajor vonatkozású eseményekkel kapcsolatban. ²⁹ A merseburgi krónikás 1012 és 1018 között írt, tehát szintén évtizedekkel Mihály püspök halála után, de mindenképpen közelebb az eseményekhez, mint Regensburgi Arnold. Arra is érdemes felfigyelni, hogy Thietmar és Arnold elbeszélése közül Thietmaré a részletesebb. Ő megemlékezik a püspök és a magyar párviadalaról is, és szól a hazatéréséről is. Ezek a mozzanatok amellest szólnak, hogy a két változat közül inkább a Thietmaré fogadható el inkább: az a csata, melyben Mihály püspök füle odalett, magyar győzelemmel végződött ütközet lehetett a *keleti területen*, tehát Bajorország és a mai Ausztria határvidékén. ³⁰ Egyike lehetett azon utolsó csatáknak, amelyekben a magyarok még le tudták győzni a bajorokat. ³¹

Ha Regensburgi Arnold állítását tévesnek tekintjük, mivel lehet tévedését magyarázni? Fentebb idéztem a Necrologium S. Emmerami mondatát, mely szerint a bajorok *Wels*-nél, *Luo*-nál és *Lech*-nél szenvedtek vereséget. Ebben a csatában történhetett meg Mihállyal a szóban forgó kaland. Elképzelhető, hogy ennek a Lechnek az emléke összekeveredett a 955-ben vívott Lech-mezei csatával. Mihály 941-től 972-ig volt püspök, könnyen lehet, hogy az augsburgi csatában is részt vett. A csata többi forrása ezt nem ugyan említi, de elképzelhető. Widukind leírja, hogy Ottó nyolc „légiója” közül hármat a bajorok adtak. ³² Nyilván az egyháziak is képviseltették magukat, így jelen lehetett a csatában a regensburgi püspök is. Elképzelhető, hogy a keleti területeken lezajlott, német szempontból vesztes, és az Augsburg közelében vívott, német szempontból győztes csata emléke összekeveredett a történetíró tudatában, és a püspök fülének levágásáról szóló történetet a keleti területen vívott csatából áthelyezte az augsburgi ütközetbe.

A magyarok nyugati kalandozásainak forrásaira jellemző, hogy az eseményekkel közel egy időben született feljegyzések többnyire évkönyvek. Ezek szükségszerűen tesznek említést az eseményekről, és azok idejéről. A bővebb, részletekre is kitérő elbeszélések abból az időből származnak, amikor a magyarok már nem kalandoztak nyugat felé. ³³ Úgy tűnik, Mihály püspök csatájával kapcsolatban is ez a helyzet. Azok a források, melyek az esemény idejét és helyét megadják, évkönyvszerű feljegyzések. Thietmar és Regensburgi Arnold, akik bővebben, anekdotaszzerűen beszélik el a küzdelmet, már az ezredforduló után írtak: Thietmar az 1010-es, Arnold az 1030-as években. Az esemény kései felidézése könnyen eredményezhetett pontatlanságokat.

²⁸ Thietmar, II. 36.

²⁹ Regensburgot többször is említi művében, amikor elbeszéli I. Ottónak és rokonainak harcát.

³⁰ Érdemes megjegyezni, hogy Thietmar az augsburgi csatáról is beszámol, ám Mihály püspököt ott nem említi meg. Az augsburgi csata általam ismert egyéb forrásai sem tesznek említést a regensburgi püspökről. A csata két alapvető elbeszélő forrása Widukind műve, és Udalrik, augsburgi püspök Gerhard által írt életrajza [Gerhardi Vita Sancti Oudalrici episcopi. Ed.: G. Waitz. MGH SS. IV. 377–428. o.] Magyarul: Augsburgi Gerhard: Szent Udalrik élete. Ford.: Horváth János. In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Összeállította Györffy György. Budapest, 2002. (a továbbiakban: Szent Udalrik élete). Thietmar a nagy német győzelem leírásánál olyan mozzanatot is elárul, amelyről Widukind és Gerhard hallgat. *Thietmarnál* olvasható (II. 10.), hogy I. Ottó, mielőtt a magyarokra támadna, fogadalmat tesz a nap szentjének, Szent Lőrincnek, hogy ha győz, Merseburgban püspökséget alapít a tiszteletére; 968-ban meg is alakult a püspökség.

³¹ Az augsburgi csata utáni (Géza fejedelem korabeli) bajor–magyar harcokkal kapcsolatban a régebbi szakirodalmak említenek egy olyan nézetet, miszerint Melket egy Gizo nevű úr birtokolta, őtöle vette volna el 976-ban Liutpold osztrák ögróf. Az esetről egy XII. századi melki forrás számol be. Gizót a régebbi irodalmak Gézával azonosítják. Karl Oettinger az eredeti irat alapján állítja, hogy ott Sizo szerepel. Sizo Siegeharddal, a salzburgi érsek testvérével lehet azonos. Liutpold őt verhetné ki Melkből, nem pedig Gézát. Ez a nézet újabban a magyar szakemberek számára sem ismeretlen. (Karl Oettinger: Das Werden Wiens. Wien, 1951. 166. o., idézi Giesler, 462–463. o.)

³² Widukind, III. 44.

³³ Kellner, 16–26. o.; 26–27. o. Liudprand és Widukind, a X. század második felében írt, Thietmar és Arnold a XI. sz. elején.

Érdemes felfigyelni a csata néhány tanulságára. A vizsgált történetben egy püspök is hadakozik a magyarokkal. Egyházi rendelkezések többször hangsúlyozták, hogy egyházi ember ne viseljen fegyvert. Mégis újra és újra sor került rá, hogy egyházi méltóságok, püspökök, apátok is hadba vultak. A IX–X. században, amikor vikingek, szaracénok és magyarok fenyegették a keresztény Európát, gyakori jelenség volt, hogy egyháziak is szembeszálltak a barbár támadókkal.³⁴

Felfigyelhetünk arra is, hogy Thietmar, amikor a csatát elbeszéli, *miénknek* nevezi a magyarok ellenfeleit, akik ebben az esetben bajorok. A szász krónikás nem minden esetben fest előnyös képet a bajorokról, amikor azonban a magyarokkal kerülnek szembe, velük is közösséget vállal.³⁵

Mihály püspök csatája azt is példázza, milyen helyzetbe kerülhetett az, aki sebesülten leesett a lováról egy ütközetben. Még a püspök is ott maradt a csatamezőn a halottak között, nem akadt, aki kimentette volna. Megmenekülése csodaszáma mehetett.³⁶

A fenti tanulságokon túl láthattuk, hogy a szakirodalomban háromféle nézet fordul elő Mihály csatájának idejét illetően. Az egyik szerint az ütközetet 955 után vívták a bajorok és a magyarok. A másik nézet szerint Mihály kalandja az augsburgi csatába helyezendő; ezt támogatja Regensburgi Arnold és az Aventinus-hagyomány. A harmadik álláspont szerint a regensburgi püspök csatája azzal a magyar győzelemmel azonosítható, amit az évkönyvek 949/950 tájára tesznek. Amennyiben ez az álláspont helytálló, Mihály regensburgi püspök vesztes csatája a kalandozó magyarok egyik utolsó nyugati győzelmének tekinthető.

³⁴ *Friedrich Prinz*: Klerus und Krieg im Frühen Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft. Stuttgart, 1971. (a továbbiakban: *Prinz*) 143. o., 95. j. megemlíti Mihály kalandját is Thietmar szövege alapján. Más forrásokat azonban nem említ ezzel a csatával kapcsolatban, és az esemény idejének és helyének kérdésével sem foglalkozik.) 907-ben, a pozsonyi csatában több püspök és apát esett el a magyarok elleni harcban, köztük Theotmar salzburgi érsek. Erről a csatáról l.: *Veszprém*: i. m. 1–17. o.; Egyház és hadakozás viszonyáról l. még *Borosy András*: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyházmagok, szerzetes lovagok. *Hadtörténelmi Közlemények*, XXXIV. (1987.) 2. szám, 199–234. o.

Thietmar megemlékszik Mihály harcos voltáról, de a krónikában más püspökök más összefüggésben tűnek fel nála hadakozással kapcsolatban. *Thietmar*, IV. 29. leírja, hogy Ramward, Minden püspöke keresztel a kezében lovagolt a német sereg előtt a hevellerek elleni harcban, és buzdította a többieket. Ott volt tehát a csatában, de arról nincs szó, hogy fegyvert viselt volna. Maga Thietmar, amikor II. Henrik hadba vonult a lengyelek ellen, megjelent a hadjárat kezdetén, de korán ott is hagyta a sereget. 1010-ben a megbetegedett királlyal tért haza, 1015-ben és 1017-ben a királynéval tért vissza a gyülekezőhelyről a sereg indulása előtt. *Helmut Lippelt*: Thietmar von Merseburg. Reichsbischof und Chronist. Köln–Wien, 1973. 116. o. Thietmar szól Arnorról, Würzburg püspökéről, aki 892-ben vértanúhalált halt a szlávok között. Korábbi források másképp adják elő az esetet. (Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon continuatione Treverensi, MGH Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum. Recensuit *Fridericus Kurze*. Hannoverae 1890. 892. év, 140. o. www.dmgh.de Belépés: 2008.06.19.15.21.; Ex Miraculis S. Wigberthi c. 11., *Edente G. Waitz*. In MGH Sriptores, in Folio IV. 225. o. Ed. *Georgius Heinricus Pertz*. Hannoverae, 1841. Unveränderter Nachdruck, Stuttgart, 1981. ill. www.dmgh.de Belépés 2008.06.20.09.47. Itt egy vitéz azután menekül meg egy csatából, miután Szent Wigberthez könyörgött. A szöveg értelmezéséhez köszönet Szabó Pálnak.) Ezekből a forrásokból tudható, hogy Arn 892-ben hadba vonult a szlávok ellen, és harcban esett el. Thiemar vagy tudatosan szépített, vagy fölhasználta egy már meglévő, legendászerű hagyományt. *Prinz*, 140–141. o. szerint a IX. században, a X. század elején az évkönyvek és hagiografikus művek többnyire rosszállás nélkül említik a püspökök, apátok harcait, a X. század második felétől azonban igyekeztek szépíteni az egyházi vezetők harcias voltán, bár püspökök, apátok ebben az időben is vettek részt harcokban. (*Prinz*, 171. o.) Jó példa erre Udalrik, augsburgi püspök életrajza, aki a magyarok ellen védte Augsburgot 955-ben. Életrajza szerint püspöki díszben, páncél és sisak nélkül ment az ütközetbe. *Prinz*, 172. o.; Szent Udalrik élete, 12. cap. 241. o.

Hogy a németországi egyház milyen jelentős szerepet játszott a hadügyben, arra jó bizonyíték az az összefrás, amit Indiculus loricatorumnak neveznek. II. Ottó parancsát tartalmazza 981-ből. Az uralkodó utasítja vazallusait, hogy ki hány páncélos lovas (loricatus) küldjön utána Itáliába. Több mint 2100 páncélos lovasról van benne szó, ennek majdnem háromnegyedét a püspökségek és apátságok adják. *Theo Kölzer*: Indiculus loricatorum. In: *Lexikon des Mittelalters* V. 403–404. Zürich, München, 1990.; *Kosztka László*: Németország. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: *Kristó Gyula – Makk Ferenc*. Szeged, 2000. 87. o.

³⁵ *Thietmar*, V. 19. fősvény, telhetetlen embereknek ábrázolja a bajorokat. Leírja egy kínos vereségüket (III. 7.), Mihály csatájánál (II. 27.), valamint II. Ottónak 982-ben, a szaracénok ellen a Stiloí hegyfoknál vívott ütközetében (III. 20.) azonban velük is közösséget vállal.

³⁶ *Kelmer*, 46., 146. o.

LEHET-E HELYE RABLÓKNAK A NEMZETI MITOLÓGIÁBAN?

Megjegyzések az egykori huszár-vita margójára

„Huszár nélkül a háború
Mi is lenne, mi is volna?!...
Mennykő, mely nem mennydörögne,
Tenger, mely nem háborogna.”
(Thaly Kálmán)

Az utóbbi időszakban Veszprémy László több írásában is foglalkozott az 1930-as évek huszár-vitájának kérdéseivel,¹ s gondolatmenetének summázatában a következő módon reflektált az egykori „neuralgikus” pontokra: „a török előrenyomulás éppen a gyorsan mozgó, a zsákmány és a rablás reményében önfeláldozó és minden feladatra bevethető harci csapatokat értékelte fel, s tette a déli térségben megismert »huszárokat« katonai szempontból követendő, meghonosítandó példává. Nem helyes különös hangsúlyt helyezni az etnikumra, hiszen magyar földön majd ugyanaz a folyamat zajlik le, mint tőlünk délre. A török előrenyomulás nagyszámú birtokost földönfutóvá tesz, akiknek nem marad más választása, mint a hivatásszerűen üzött katonáskodás.”²

A kortárs tudós tehát még 2000-ben és 2005-ben is szükségét látta, hogy kitérjen ezekre a tényezőkre, mivel a szélesebb olvasóközönség számára szinte a mai napig feloldhatatlan dilemma, amit a balkáni huszárság „rablóvá” minősítése és a magyar katonai hagyományokra való büszkeség közötti áthidalhatatlannak tűnő szakadék eredményezett egykor. Ezt a teljesen ahistorikus problémát már a Takáts Sándor által 1928-ra összegyűjtött adatok megszüntethették volna, amennyiben a vitát nem befolyásolták volna olyan tudományosságon kívüli szempontok, mint például a katonáskodásra kötelezett magyar nemességből verbuválódott fegyelmezett „reguláris” csapatok, és a rabló, kegyetlenkedő – hangsúlyozottan szerb – huszárok etnikai megkülönböztetésének igénye Tóth bírálói esetében,³ valamint Tóth némileg „szenzációhajhász” írásmódja.⁴

¹ A vita áttekintéséről: *B. Szabó János*: Historiográfiai áttekintés a középkori magyar könnyűlovasság fegyverzetének és taktikájának történeti megítéléséről. Kézirat. Megjelenés alatt.

² *Veszprémy László*: „Latrunculi, cursatores, hussarones” Megjegyzések Kézai latinságához. In *Piti Ferenc* (szerk.): „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, 2000. 680. o.; *Veszprémy László*: Csatamének, paripák és hátaslovak. A középkori hadilovakról. In *Hausner Gábor* (szerk.): Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, 2005. 816. o.

³ *Takáts Sándor*: A huszár, a száguldó és a jargaló. In: Emlékezzünk eleinkről. Budapest, é. n. [1928.]. 92–93., 208. o.; Az egyéb szempontokról *Darkó Jenő*: A magyar huszárság eredete. *Haditörténelmi Közlemények*, 38. (1937.) (a továbbiakban: *Darkó*) 165–172. o.; Zsuffa Sándor nem is titkolta különösebben, hogy milyen szempontok vezették Tóth bírálataira: „Delbrück, a híres hadtörténet tudós saját hazájában azért lett nagy, mert a germánság öntudatának és önbizalmának fokozására nagy gondot fordított; mert nem internacionalista, hanem szovinista germán tudós volt. Sajnos mindezt dr. Tóthról elmondani nem lehet. Sőt, ha rosszmájú lennék és ha a nálam fiatalabb dr. Tóth érdemeinek nem volnék őszinte elismerője, ezt is mondhatnám: ime a magyar Ézsau, aki a szerbeknek egy tál lencséért eladta azt a kincset, amelyből olyan lelkielő sugárzik ki, amely a magyarság apraja nagyját és annak minden ízét évszázadokon átjárta, lelkesíteni és buzdítani tudta. Ezért cikkét, mely egy régi és már a külföld köztudatában is gyökeret vert vélemény kiirtására van hivatva, szükségesnek nem tartom. Sőt, azt még akkor is hét lakat alá kellene zárni, ha az a történelmi tényeknek is tökéletesen meg-

Jóllehet a középkori hadtörténet kutatói számára rég nyilvánvaló tényekről van szó, a huszár-vita kapcsán három kérdésre mégis érdemes röviden visszatekinteni:

Mi volt a szerepe a rablásnak, zsákmányolásnak a középkori háborúkban?

Meg lehetett-e olyan módon különböztetni a rablókat a katonáktól a középkorban, ahogyan azt a XIX–XX. századi normák diktálták?

Mindennek fényében lehet-e sommásan rablónak minősíteni a korai forrásokban felbukkanó huszárságot?

Az első kérdés esetében egyértelmű, hogy a XVII. századi állandó hadseregek előtti korok esetében anakronisztikus a „regularitás” kifejezést olyan értelemmel felruházni, mint amit az a XIX–XX. században hordozott. Még ha a XVI. században a hadügyi törvényekre – a regulára – felesküdt csapatokat reguláris egységeknek tekintjük is, mint amilyenek a XVII. században a központi hatalom professzionális, állandó hadseregei voltak, a középkori hadseregek esetében e fogalom használata mindenképpen értelmetlennek tűnik.⁵

A középkori Magyarországon például a hatalmaskodásokat elkövető fegyveresek a háborús időszakokban nyilvánvaló módon a honvédelmi potenciál részét képezték.⁶

felelné és ha azt megdönteni sem lehetne.” (Zsuffa Sándor: Magyar volt-e az európai huszár őse? Budapest, é. n. [1937.] 15–16. o.); A harmincas években még sokkal eleveőbb, sokszor kifejezetten naív hazafias érzésekből táplálkozó, máig ható ellenérzések jó példája a második világháborús veterán huszártiszt, Nagy Kálmán véleménye, aki szerint „Az a feltevés, hogy a huszár szó a magyar nyelvbe a török elől menekülő szerb lovasok lovasrablót jelentő gusar szavából ered téves, mert teljesen elképzelhetetlen, hogy Mátyás király legelőkelőbb elit magyar lovaskatonáit a szerb rablók nevének határozta volna meg, valamint kizárt dolog, hogy nemesi családok a lovasrablók nevét vették volna fel. Ez csak a XIX. század szlávosító, nyelvünket lebecsülő irányzat agyszüleménye.” (<http://jam.nyirbone.hu/rendez/husztortenet/NagyKalmanHuszarsagTortenete.html>, 2006. szeptember 16.) Az idős hadtörténész még a X. századi „kalandozó” magyarokról sem tudta elképzelni, hogy rablásra adták volna fejüket, mert a második világháborúban „magyar származású katonáim legnagyobb része ugyancsak bátor, kötelességtudó, társait támogató, vezetőit megbecsülő, áldozatkész, segítőkész, barátságos, jószívű, messzemenően emberséges, nem gyűlölködő ember volt, és ami a legfontosabb: kiváló, vitéz katona.” (Nagy Kálmán: A honfoglalás hadtörténete. Budapest, 1998. 35. o.)

⁴ „Az elnevezés további hajszolása ellenben olyan kevésbé előkelő fogalmi környezetbe vezet, hogy még azokat is megdöbbeníti, kik előre sejtik, sőt tudják, hogy egy könnyű lovasfajtát keresve s egyben a középkor korábbi esztendei felé haladva, bajosan fognak valami arisztokratikus miliőbe érkezni.” (Tóth Zoltán: A huszárság eredetéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 35. (1934.) 136. o.)

⁵ Kelenik József: A magyar csapatnem. In: A magyar huszár. Szerk. Zachar József. Budapest, [2000.] 32. o.; Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.; Czigány István: Regularitás vagy gerillaháború. Gondolatok a magyar hadügyi fejlődés kérdéséhez. In *Peterscsák Tivadar – Pető Ernő* (szerk.): A végvárak és végváriak sorsa (1699–1723) *Studia Agriensia* 11. Eger, 1991. 25–26. o.; Czigány István: A végvári katonaság és a regularitás. In *Peterscsák Tivadar* (szerk.): Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században. *Studia Agriensia* 17. Eger, 1997. 43. o.; Ságvári György: Kuruc regularizálás (1704–1706) In *Czigány István* (szerk.): Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. *História*, 2002. 189–228. o.

Az sem segít, ha pusztán a törvények által előírt formában felálló katonaságot tekintjük „regularisnak” az önkéntesek csapataival szemben, mert így például a XVI. századi akindzsik is a „regularis” kategóriába kerülnének. (L. Szakály Ferenc – Fodor Pál: A kenyérmezei csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. [1998.] 312. o.)

⁶ A hatalmaskodásokról Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest, 1997. 94., 226., 244. o.; Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Budapest, 1988. 116–117. o.; E. Kovács Péter: Összetörték, elrabolták. Egy szlávóniai mezőváros anyagi kultúrája az 1520. évi hatalmaskodás tükrében. *Történelmi Szemle*, 39. (1997.) 429–430. o.; A kérdés igen rugalmas, kora-középkori megközelítésére Georges Duby Wessex királyának 752. évi törvényét hozta példaként, ami szerint ha egy csapat hét főnél ki-

A zsoldoshadcseregek terjedése, s ebből következően a megsokasodó, gazdátlan zsoldosok megjelenése egész Európában még inkább rontott a helyzeten. Mint az köztudott, Mátyás híres, és egyes vélemények szerint különösen fegyelmezett zsoldoserege a Felső-Magyarországot megszállva tartó és végigrabló, gazdátlan cseh és lengyel zsoldosokból szerveződött, akiket a király többek között – névleg szolgálatából elbocsátva – III. Frigyes uralmának destabilizációjára is megkísérelt felhasználni. 1472-ben így névleg egyszerű rablókként dúlták Ausztriát, és később, magyarországi kiűzetésük után is rablókként próbáltak szerencsét. De legalább ilyen ellentmondásos volt a későbbi magyarországi hajdúk helyzete is, akik hol katonaként, hol pedig a vármegyei hatóságok által üldözött rablókként éltek világukat, s amennyiben támadásaikat a hódoltság területén követték el, igencsak nehezen lehet a „rabló” és „katona” közötti, elmosódott határokat megrajzolni.⁷

A második kérdésre egyértelműen az a válasz, hogy a rablás és pusztítás – Nyugat-Európában épp úgy mint Bizáncban – szervesen hozzátartozott a hadi tevékenységekhez, mivel egyfelől nem tettek különbséget az ellenséges területen élő „civil” lakosság és „hadviselő fél” között, másrészt pedig a győzelmet – az ókori hadművészet hagyományait követve – nem kockázatos, döntő csatákban, hanem az ellenség kifárasztásával, anyagi forrásainak kimerítésével próbálták meg elérni, aminek „szerves” része volt az ellenség területeinek módszeres pusztítása. A középkorban is híres ókori hadtudományi író, Publius Flavius Vegetius Renatus szerint is: „Előnyösebb ínséggel, rajtaütésekkel vagy megfélemlítéssel győzni le az ellenséget, mint nyílt csatában, amelyben a szerencse néha többet számít, mint a vitézség”.⁸

Ez volt a Mátyás seregében harcoló délszláv huszárok feladatköre is, ami egészen világosan kirajzolódik abból, ahogyan Bonfini megörökítette 1477. évi ausztriai tevékenységüket: „a könnyűfegyverzetű rákok engedélyt kapván hamar lovaikkal máris beszáguldozzák az innenső Ausztriát; a lehetőséggel túlságos rosszindulattal élnek, mindent felforgatnak, felégetik a tanyákat, korra, nemre való tekintet nélkül dühöngenek, gyilkolják, aki elébük akad, jobb szeretik a vért, mint foglyot; azt hiszik mennél nagyobb pusztítással tombolnak, annál nagyobb a hasznuk; tűzzel-vassal rombolnak mindent, a templomokat kifosztják, mennyeit, földit embertelenül tönkretesznek. Emiatt a helybeliek akkora félelem szállja meg mindenfelé, hogy a környező községek önként felajánlják a megadást. Mivel a tábor Peterdorfnál állt, ki tagadhatta volna, hogy Bécszet ostromolják?

sebb, tagjai egyszerűen tolvajoknak minősülnek, ha többen, rablóbandához tartoznak, de ha már 35 főnél is többen vannak, akkor katonai vállalkozásról van szó. (*Duby, Georges: Guerriers and paysans. Paris, 1973. 61. o.*)

⁷ *Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldoserege. (A fekete sereg.) Budapest, 1925. 54–65., 204–206. o.; Nagy László: Hajdúvitézek (1591–1699). Budapest, 1983. 13–33., 137–157. o.*

⁸ *Hahn István (szerk.): A hadművészet ókori klasszikusai. Budapest, 1963. 836. o.; A „depopulációs stratégiának” is nevezett módszer nyugat-európai alkalmazásáról Rázsó Gyula: A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdéséhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam 7. (1960.) 138., 157–159., 166. o.; *Allmand, Christopher: War and the Non-Combatant in the Middle Ages. In Keen, Maurice: Medieval Warfare. A History. Oxford, 1999. 253–272. o.; Gillingham, John: A rózsák háborúja. Budapest, 1985. 38–39. o.; Veszprémy László: Hadügy a koraközépkori Nyugat-Európában. *Társadalom és honvédelem*, 4. évf. 2000. 106–117. o.; Még a XVI–XVII. százdban is többször felmerült, hogy ilyen módon gyöngítsék a magyarországi oszmán hatalmat. (*Pálffy Géza: Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI–XVII. században. A Habsburg Birodalom magyarországi hadszínterének néhány főbb sajátosságáról. In Kovács Gyöngyi (szerk.): „Quasi liber et pictura.” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Studies in Honour of András Kubinyi on His Seventieth Birthday. Budapest, 2004. 387–403. o.)***

A huszárok öldökléseikkel olyan veszélyessé tették a környéket, hogy a városból senki sem merészkedett ki; sőt a külvárosok is annyira rettegetek, hogy állandó őrzőjáratokat tartottak fenn. Mivel mindenkit roppant félelem szállt meg, egyetlen napon tizennégy Bécs környékén fekvő, a várost koszorúként körülvevő község adta meg magát önként a királynak ... Ez a behódolás pedig olyannyira akadályozta a bécsiek éllemezését, hogy úgy látszott, mihamar végső ínségre jutnak ...”⁹

Az ilyen természetű feladatok elvégzésére nyilvánvaló módon – nem csak Magyarországon – a gyorsan mozgó, könnyűfegyverzetű csapatok voltak a leginkább alkalmasak: a százéves háborúban ilyenek voltak például az angolok oldalán az írországi és skóciai határvidékekről származó lovasok, a hobelarok, vagy a XV–XVI. századi itáliai háborúkban a már említett velencei sztradióták.¹⁰

A másodlagos haszon, az ellenségnek okozott károk mellett, a hadviselő feleknek nagyon is valós anyagi érdekük fűződött e taktikához, mivel a könnyűlovas katonaréteg egyik legfontosabb jövedelemforrását a zsákmány jelentette. Így a huszárok harci tevékenysége és zsákmányszerzés szétbogozhatatlanul összetartozott. A XVI. század eleji végvári harcok horvát hősről szóló „Cantio Petri Berizlo” a vezér jó tulajdonságai között említette azt is, hogy „Ahol vinak ü huszári, ott vígan osztoznak, ü szolgálai az marháért csak meg sem bántatnak.”¹¹

Amikor az 1514. évi parasztháborúban a despoták szerémségi szerb katonaságát a felkelt parasztok ellen vetették be, az büntetésből Bács- és Bodrog vármegyét pusztította, s nagy nyereséggel, számtalan „dúlott marhával” tért haza, sőt „mind a rácok, mind az magyaroknak, kik szolgáló népek valának, ilyen kívánságok vala: hogy az urak Nagyszegedet adnák nekik kobzásra szolgálatjukért, ük azon megillegedinek.”¹² A Mohács utáni időszak beháborújában a Ferdinánd-párti huszárkapitány, Bakics Pál is felelegette, hogy a felfogadható huszárok zöme a János-párti Török Bálint szolgálatába szegődött, mert az szabad zsákmányolást – azaz rablást – engedélyezett nekik.¹³

Ferdinánd király udvari huszárait is igen nagy megelégedéssel töltötte el a gazdag németországi vidékeken folyó 1547. évi hadjárat, mert „csudálkozásra való nagy sok préda nyereség [volt], úgyannyira, hogy majd senki nem volt az magyar vitézek közül, ki nemcsak bőségesen megtöltözvén, de még meggazdagulván is haza nem ment légyen.”¹⁴

⁹ Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. (Ford.: Kulcsár Péter.) Budapest, 1995. 816–817. o. Természetesen ha az ellenség járt el ugyanilyen módon, az teljesen más megítélés alá esett: Rácz Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam 20. (1973.) 440. o., 216. j.

¹⁰ Lydon, James F.: The Hobelar: An Irish Contribution to Medieval Warfare. *The Irish Sword*, 2. évf. 1954/6. 12–16. o.; Mallet, M. E. – Hale, J. R.: The Military Organization of a Renaissance State: Venice ca. 1400 to 1617. London, 1984. 376–377. o. Épp ezért tűnik értelmetlen anakronizmusnak az a – több szerzőnél is viszsztatérő – megállapítás, hogy „a huszár nem rabló, mint Szarvas állította, hanem rendes, könnyű portyázó lovaskatona jelentésű” (Príkel Marián, Réthei: Huszár. *Magyar Nyelvőr*, 28. [1899.] 343. o), mert a korabeli szokások szerint az ilyen lovaskatona dolga épp a rablás és pusztítás volt.

¹¹ Gerézi Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Irodalomtörténeti könyvtár, 7. Budapest, 1962. 63. o.

¹² Szalay László: Verancsics Antal összes munkái. 2. k. Pest, 1857. 7–12. o. Aligha véletlen, hogy a zsákmány nyilvános elárverezését jelentő „kótyavetye” szavunk szerb eredetű. Elterjedése valószínűleg szoros kapcsolatban állt a huszárság térnyerésével. (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II. k. Budapest, 1976. 594–595. o.)

¹³ Takáts Sándor: A hadi kótyavetye a török világban. In *Uő.*: Rajzok a török világból. III. k. Budapest, 1917. (a továbbiakban: *Takáts*, 1917.) 137., 144. o.; Bessenyei József (szerk.): Enyingi Török Bálint. Budapest, 1991. 124. o.

¹⁴ Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Sajtó alá rendezte Benits Péter. *V/2. k.* Budapest, 2003. 119. o. A gazdag külföldi területeken szerezhető zsákmánytól még a XVII. század végén felállított reguláris huszárezredek katonái sem estek el: *Takáts*, 1917. 137., 152. o.

Az ellenséges területek kifosztásából származó zsákmány azonban nem csak a közkatonák vagyonát gyarapította. Közismert, hogy a Korán szerint a hitetlenektől szerzett zsákmány ötöde a muszlim közösség, azaz a kalifa tulajdonát képezte, de az már jóval kevésbé közismert, hogy a bizánci jogrendszer is ismerte az állami hadizsákmány intézményét, bár az, a muszlim szokáshoz képest, csupán a teljes zsákmány hatoda volt. Tehát a Balkánon a bizánci „khószárioszok,” vagy a muszlim jogrendet követő akindzsik korántsem csak a saját szakállukra, hanem a birodalmi kincstár érdekében is tevékenykedtek.¹⁵

Sajnos arról, hogy Magyarországon milyen szokások szabták meg a hadizsákmány felosztását, nem rendelkezünk ilyen megbízható adatokkal. A Képes Krónika szerint 1071-ben Nándorfehérvár elfoglalása után a Salamon és a hercegek épp a zsákmány felosztása miatt kerültek szembe egymással; „egy magyar sem volt, aki ott meg ne gazdagodott volna,” noha a király a zsákmány és a foglyok egynegyedét kívánta megtartani magának és vitézeinek, egy másik negyedét a hercegeknek és kíséretüknek adott, s maradékot pedig két kedvelt főemberének juttatta.¹⁶ A XV. században azonban ismereteink szerint már nem volt szokásban, hogy a király ilyen módon részesedjék katonái szerzeményeiből.

Már I. Károly Róbert egy 1319-es oklevele is csak arról számol be, hogy Debreceni Dózsa vajda „zászlókat, foglyokat, fegyvereket és lovakat küldött hozzánk tisztelettel a győzelem jeleként, azaz uralmunk elismeréseként,” s egy itáliai követ tudósítása szerint Mátyás korában is ez a szokás uralkodott.¹⁷ A főurak által fizetett magánkatonaság zsákmányának harmada viszont az urakat illette, ami nyilván ősi szokás lehetett: a sokféle középkori magyar hagyományt megőrző Erdélyi Fejedelemségben még a XVII. században is így jártak el a fejedelem zsoldján harcoló vitézek.¹⁸

A XV. században bizonyos feltételekkel a cseh zsoldosok zsákmányából is részesültek megbízók – így valószínűleg Mátyás király is –, s ehhez hasonlóképpen a Habsburg uralkodók sem maradtak ki később saját portyázóik hasznából. Barkóczy István 1664-ben felállított ezredének alapítólevele szerint a nyílt harcban szerzett zsákmányt a katonák feloszthatták maguk között, de a török vagy rác falvakban szerzett préda fele a királyt illette.¹⁹

¹⁵ Korán. *Simon Róbert* fordítása. Budapest, 1987. (Prométheusz könyvek, 17.) 127. o., 8.41.; *Dain, A.*: Le Partage du Butin de Guerre d'Après les Traités Juridiques et Militaires. In: Actes du VIe Congrès international d'études byzantines. Paris, 1948. I. k. Paris, 1950. 347–354. o. Adott esetben a császár személyes jelenléte módosíthatja a zsákmányrés nagyságát, 1017-ben a bulgáriai Longosz erődjének elfoglalása után egyharmad a császáré, egyharmad a seregé, egyharmad pedig a rusz segédsapatoké lett. (*Bréhier, Louis*: A bizánci birodalom intézményei. Budapest, 2003. 389. o.); *Fodor Pál*: Adatok a magyarországi török rabkereskedelemlről. In *Uő.*: A szultán és az aranyalma. Budapest, 2001. 299–304. o. Csak a száz főnél kisebb csapatok által végrehajtott vállalkozások számítottak „adómentes” vállalkozásnak (uo. 300. o.).

¹⁶ Képes Krónika. *Bellus Ibolva* fordítása. Budapest, 1986. 139. o.

¹⁷ A XIII. század első felében már külön kiemelt érdemnek számított, hogy Dénes fia Dénes lovászmester az elfoglalt Luck városából származó zsákmányt átadta a királynak. (*Borosy András*: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam, 32. 1985. 525. o.); *Kristó Gyula* (szerk.): Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 1. Szeged, 2000. 228. o.; Justiniano Calvitelli jelentése a milánói hercegnek., 1476 szeptember 8. In *Nagy Iván – Nyáry Albert*: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából, 1458–1490. Budapest, 1877. 325–326. o. A szokás továbbélt az Erdélyi Fejedelemségben is, I. Bethlen Gábor levelét Thurzó Imrénének, 1621. február 13. (*Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879. 251. o.

¹⁸ Ezt a gyakorlatot a XVI. században a Habsburg kormányzat szerette volna a maga javára kiterjeszteni, de törekvése nem járt sikerrel. (*Pálffy Géza*: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. *Fons*, 4. 1997. 26–27. o.; az erdélyi gyakorlatról: uo. 80. j.)

¹⁹ *Tresp, Uwe*: Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert. Paderborn, 2004. (Krieg in der Geschichte 19.) 293–300. o.; *Takács*, 1917. 153. o.

Ezek a szokások tán új fényt vethetnek a korai huszárok „rabló” mivoltára is. A XVI. század második felében a Habsburg kormányzat számára a határvédelem kérdéseit taglaló előterjesztés szerint a békebontások egyik oka épp az, hogy „a legtöbb tehetősebb magyar nemes és úr a szolgálát és lovasait csak azért tartja, hogy azokat az ellenség területére küldje rabolni...”²⁰ Bizonyos jelek arra utalnak, hogy nem volt ez korábban sem másként. Mátyás uralma elején a pápai követ úgy vélekedett „az ország bárói és nemesei általában harciasak ... dúlnak, s ha éppen nincs ellenség, akinek a földjén zsákmányt ejt-hetnének, akkor egyik a másiktól rabol, úgy hogy állandóan valami villongásban vannak elfoglalva.”²¹

A XV. század második felében és a XVI. század elején a délvidéken a délszláv vagy vlah könnyűlovasság, a „huszárok” egy része, tulajdonképpen a Magyarországon birtokot nyert szerb előkelők, a Brankovicsok, Belmosevicsek, Jaksicsok magánkatonaságának számított, s a királyi várak őrségének azon része, amely adómentesség, vagy némi – rendes zsoldnak igazából nem nevezhető – juttatás fejében vette ki a részét a határvidék védelméből, szintén hasonló státusszal bírhatott. Ezeket a fegyvereseket a források – amint arra Kubinyi András felhívta a figyelmet – felváltva nevezik huszároknak és vojnikoknak, ami elég egyértelművé teszi kapcsolódásukat a balkáni katonai hagyományokhoz.²²

A huszárok legismertebb XV. századi említései – amennyiben a csonkaságukban nyelvtörténeti példamondatokká degradálódott szövegek kontextusát is figyelembe vesszük – meg is felelhetnek ennek a képnek. Ha a Thallóczy Frank kevei főispán 1432-es oklevelében szereplő „Huzerones et alios nonnullos malefactores” jelentése vitatható is; a Brankovics György szerb despota fegyverszüneti tervezetében felbukkanó „Predones aut Hwzarij Hungari” már egyértelműen olyan török portyázók ellentétpárját jelentik, akik békeidőben is rablótámadásokat intéztek a szomszédos országok területére, ami azonban – ahogyan az a török–magyar határ XVI–XVII. századi állapotaira is igaz volt – még nem jelentette a hivatalos fegyverszünet felrúgását a szomszédos hatalmak között.²³ Még a huszárok „ösei,” a szerb gusárok rabló volta miatt oly sokat idézett Dusán István-féle törvénykönyvből is kiderül, hogy a „gusar” elnevezés nem csupán az ország területén belül tevékenykedő „köztörvényes bűnözőket” takarta, hanem adott esetben külföldről érkező támadókat is, hiszen 143. tc. szerint a határ menti területek parancsnokai épp úgy a saját vagyonukkal feleltek az idegen földről érkező „gusarok” kártételeiért, mint egy ellenséges hadsereg pusztításaiért. Az pedig, hogy a 145. tc. kiemeli: amelyik falu-

²⁰ *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és a Magyar Királyságban a XVI. század második felében. In *Petercsák Tivadar* (szerk.): *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*. Eger, 1997. 32. o.

²¹ Kovachich Márton: *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. II. k. Buda, 1798. 15. o.; magyar fordítása: *Elekes Lajos*: *Hunyadi hadserege*. Budapest, 1951. 7. o.

²² *Tóth*, 1934. 187–189. o.; *Kubinyi András*: A szávaszentdemeter-nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 25. (1978.) 197–198. o.

²³ *Thallóczy Lajos – Áldásy Antal*: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526. *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria*. XXXIII. Budapest, 1907. 92–93. o.; *Darkó*, 159. o.; v. ö. *Tóth Zoltán*: A huszárság eredethagyományára 1937-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*. 39. (1938.) 74–75. o.; *Teleki József*: A Hunyadiak kora Magyarországon. X. k. Pest, 1853. 243–244. o.; *Prikkel*, 343. o.; *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi beillesztése a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. Budapest, 2004. 120. o.

ban „gusarokat” találunk, azt fosszák ki, földesurát pedig fogják el, arra utal, hogy ezeket a „rablókat” ma talán nem is tudnánk olyan könnyen megkülönböztetni a szerb urak más, „törvényes” fegyvereseitől.²⁴

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne érthetnénk egyet Takáts Sándorral, aki a későbbi időszakról úgy vélte, „a XVI. és XVII. század katonáit és harcmódját nem a mai szemmel kell nézünk. A katona és a rabló között akkor vajmi csekély különbség volt.”²⁵ Akár gazdátlan zsoldosként, akár a XVI. századi akindzsikhez hasonló módon, adómentesség vagy egyéb kedvezmények fejében harcoló parasztkatonaként írjuk le a XIV–XV. századi huszárok társadalmi státuszát, a zsákmányszerzésnek mindenképpen kitüntetett szerepe volt harci tevékenységükben.²⁶ Hogy bírva gyakra riasztó erőszakkal társult, ma már talán megdöbbenő, de nem tagadható.²⁷ A katonanép bűneit a kortársak sem szépítették, így az utókor sem feledkezhet meg róluk. Nem véletlenül írta a schmalkaldeni háborúból Várday Pál esztergomi érseknek a királyi huszárok parancsnoka, Nyári Ferenc: „Főtisztelendőség csak azon gondolkodjék, mint oldhatja majd föl bűneik alól embereinket, mert bizony eleget vétkeztek.”²⁸

²⁴ Burr, Malcolm (Transl.): The Code of the Stephan Dusan. *The Slavonic and East European Review*, 28. (1971.) 525–526. o. Hasonlóan kérdéses státusza lehetett azoknak a kissé „titokzatos” beslíknek, akik az 1514:46. tc. szerint a földesurak birtokain tanyáztak. Elég egyértelmű párhuzam, hogy a késő-bizánci időkben épp a császári hadsereg tagjai veszélyeztették leginkább rablásaikkal és egyéb kártételeikkel a vidék nyugalalmát (Bartusis, Marc C.: Brigandage in the Late Byzantine Empire. *Byzantion*, 51. [1981]. 386–409. o.), s akad olyan forrás is, ami egyértelműen egy szerb nagyúr hadiszolgálatban álló fegyveresek között említi a huszárokat (uo. 402–403. o.).

²⁵ Takáts, 1917. 136. o.; Pápai Páriz Ferenc XVIII. századi latin szótára szerint a latin „Iatro” szó két magyar jelentése: tolvaj és seregbe való vitéz. (Pápai Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino–Hungaricum et Hungarico–Latino–Germanicum*. Budapest, 1995. (Hasonmás kiadás.) 333. o. Káldy Miklós veszprémi vitéz 1552-es kihívó leveléből is kiderül, hogy nádorfehérvári vitéz korában ők is jártak „rablani” az egykori szerb területekre. (Szakály Ferenc: Nádorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulmányai. *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam, 25. [1978.] 486. o.); v. ö. A magyarországi középkori latinság szótára. A szerkesztőbizottság elnöke: Harmatta János. Vol. IV. F–H. Budapest, 1993. 303. o.

²⁶ Mátyás király 1486. évi dekrétuma alapján úgy vélem, a XV. század második felében a király zsoldos huszárait abból a saját földjén, saját falvaiban élő délszláv népességből toborozták, ami emellett otthon, a déli határ védelmében tevékenykedett – ahogyan később a letelepített hajdúk is vállaltak zsoldosszolgálatot a XVII. században. (Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Collectionem manuscritam F. Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Budapest, 1989. 285. o.; Hazai György: A Topkapu Szeráj Múzeum leváltárának magyar vonatkozású iratai. *Levéltári Közlemények*. 26. (1955.) 289–291. o.)

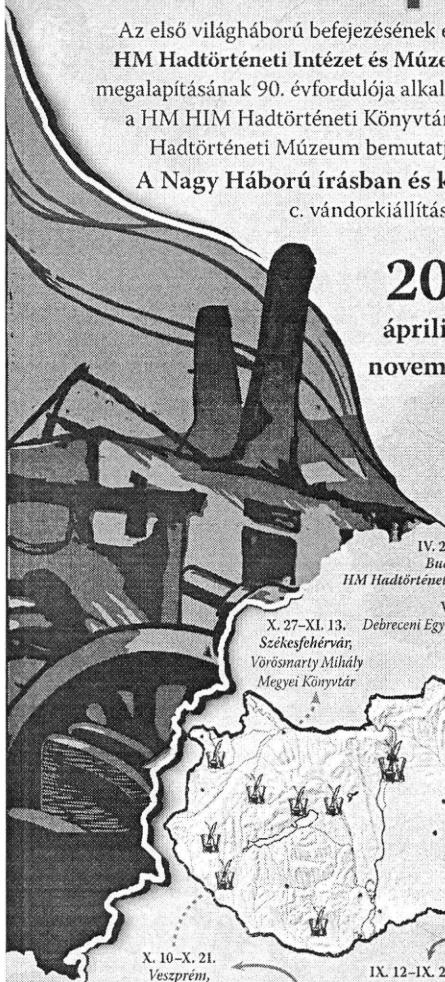
²⁷ Ballagi Aladár, a Habsburgok által az 1620-as években a Magyar Királyság területén toborzott, s a harmincéves háború nyugati hadszínterein „horvát” néven elhíresült könnyűlovasság XIX. századi kutatója is így írt vizsgálódásai tárgyáról: „Egyébként is úgy áll a dolog, hogy e csapattest amennyi dicsőséget gyűjtött vitézségével, épp annyi gyalázatot halmozott magára zsvány kegyetlenségével. Hősies és ribanc had, melyet, hogy jó részben magunkénak ismertem föl, ránk nézve nem szégyen. de nem is nagy tisztesség.” (Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai, 1623–1626. Budapest, 1882. V. o.)

²⁸ Károlyi Árpád: Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. *Századok*, 11. (1877.) 854. o.

A Nagy Háború írásban és képen

Az első világháború befejezésének és a
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
megalapításának 90. évfordulója alkalmából
a HM HIM Hadtörténeti Könyvtár és a
Hadtörténeti Múzeum bemutatja a
A Nagy Háború írásban és képen
c. vándorkiállítást

2008.
április 24-től
november 13-ig

Támogatóink:
Hadimúzeum Alapítvány, HM Kommunikációs és Többrétegű Főosztály

SZEMLE

JOHN FRANCE – KELLY DEVRIES (SZERK.)

WARFARE IN THE DARK AGES

The International Library of Essays on Military History
Sorozatszerkesztő: Jeremy Black

(Ashgate, Aldershot, 2008. 485 o.)

A kitűnő hadtörténeti sorozatnak immár második középkori kötetével tudjuk megismertetni a magyar olvasóközönséget, s a korábbihoz az egyik szerkesztő személye is (*John France* [szerk.]: *Medieval Warfare 1000–1300*. Aldershot, Ashgate, 2006. 644 o., v. ö. *Had-történelmi Közlemények*, 119. 2006. 1103–1104. o.) kapcsolja jelen tanulmánygyűjteményt. A közel harminc kötetes sorozatban ezt megelőzően már találkozhattunk az ókori makedón, görög és római hadtörténelem, a késő-középkori és kora-újkorai európai hadviselés, a világháborúk, vagy éppen a keleti konfliktus és a vietnami háború kérdéseivel. A szerkesztők egy adott témakörre, időszakra vonatkozó legfrissebb és legjelentősebb tanulmányokat próbálják összeválogatni, mintegy kézikönyvét, olvasókönyvét kínálva a kérdéskörnek. A reprint-jellegből fakad, hogy az eredeti, sokszor bántó sajtóhibák is megmaradtak, amit a kötet végén, hibajegyzékben lehetett volna korrigálni, pl. Deér Józsefből Jan Deer, Váradyból Varody, Rabanus Maurusból Rabaunus, Ausburg 955-ből 954, Verbruggenből Verbruggan lett, stb.

Jelen kötet a Római Birodalom bukásától egészen a magyar kalandozásokig válogat reprint formában a hadtörténeti irodalom legjavából, az 1958 és 1996 közötti időszakból 22 tanulmányt emelve ki, ami ismét nagyon merész és kockázatos vállalkozás. (Az ismertetésben a szerző neve után megadjuk a tanulmány első megjelenési helyét.) A kötet eleje törvényszerűen még a késő-antik hadügy problémaköréhez nyúlik vissza, s a kutatók által annyiféleképpen megválaszolt kérdésre koncentrálnak: mi okozta a Római Birodalom bukását, mi volt abban a népvándorlásnak, a birodalom határaihoz közel került, majd a betelepített törzseknek, népeknek a szerepe. Általános az egyetértés abban, hogy a bukás sokkal inkább gazdasági és kulturális értelemben értendő, mint katonailag. Leginkább Konstantinápolyban látták úgy, hogy a hatalmi központ keletre kerülését a „barbár” fegyverek győzelme eredményezte (*Walter Goffart: Rome, Constantinople and the Barbarians. American Historical Review*, 86. 1981.). Éppen ezeknek az új törzseknek, etnikumoknak a Birodalomhoz való alkalmazkodását, saját öntudatuk megtartásának lehetőségét vizsgálja *Thomas Anderson, Jr.* (*Roman Military Colonies in Gaul. Salian Ethnogenesis and Forgotten Meaning of Pactus Legis Salicae 59. 5. Early Medieval Europe*, 4. 1995.), s a száli frankok esetében egy sikeres galliai, a jogi élet területére is kiterjedő integrációról beszél.

A Római Birodalom kereteinek fellazításában, az első igazi európai népvándorlás beindításában a hunok szerepe megkérdőjelezhetetlen. Míg izgalmas és magyar kutatók által is sokféleképpen megválaszolt kérdés, hogy a Kárpát-medence valóban a keleti steppék utolsó csücskének tekinthető-e, mely ideális lehetőséget kínálhatott a lovas nomádoknak hátországuk berendezéséhez, vagy éppen ellenkezőleg, olyan körülményeket szorításába kerültek-e, amelyek magukban hordozták katonai-gazdasági és társadalmi átalakulásukat, s ebből következően végső katonai vereségüket. *Rudi Paul Lindner* (*Nomadism, Horses and the Huns. Past and Present*, 92. 1981.) úgy látja, hogy a hunok katonai felsobbrendülése a rómaiakhoz képest csupán mítosz, hiszen egyetlen komoly ütközetben sem sikerült győzelmet aratniuk, s a gyalogság tényérése seregükben éppen a nomádokra jellemző gyorsaságtól fosztotta meg őket. (A gyalogság fontosságára számos tanulmány is felhívja a figyelmet, s talán éppen ez áll

Bowlus később még említésre kerülő könyvében a kalandozó magyarok gyalogságának feltételezése mögött. Maga Lindner egyébként tanulmányában, a Kárpát-medencét, kapacitását jócskán alábecsülve, 150 000 ló eltartásra tartja alkalmasnak.) Hagyományos interpretációban a következő tanulmány is hasonló, bár némileg enyhébben megfogalmazott következtetésekre jut a hunok birodalomba való beszívárgását periodizálva. Hangsúlyozza a Római Birodalmat védő szerepüket, hatásukat a Birodalom határán toporgó germán törzsekre (*Peter Heather: The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe. English Historical Review*, 110. 1995.).

Speros Vryonis, Jr. (The Evolution of Slavic Society and the Slavic Invasions in Greece: The First Major Slavic Attack on Thessaloniki, AD 597. *Hesperia*, 50. 1981.) a betörő szlávok sorsát vizsgálja a Balkánon Thessaloniki 597. évi avar–szláv ostroma kapcsán, a Szent Demeter csodái című hagiografikus forrás alapján. Felhívja a figyelmet a leírás forrásértékű részleteire, amelyek a korabeli „barbár?” ostromtechnikára vonatkoznak, az ostromgépek különböző típusainak nagy tömegére, amelyekkel a Dunán való átkelést követően ismerkedtek meg, és a város alatt építettek meg – mindhiába, mert a város túlélte az ostromot.

A szerkesztők külön tematikus egységet szántak a hadviselési technikák tárgyalásának. Az előbbi időszakhoz kapcsolódik *E. A. Thompson* írása (Early Germanic Warfare. *Past and Present*, 14. 1958.), mely a germánok kapcsán hangsúlyozza, hogy bár nem voltak technikai, számbeli fölényben a rómaiakkal szemben, a professzionális katonatársadalmuk nyújtotta morálnak és a vezetési technikáknak köszönhetően, mégis felül tudtak kerekedni. *J. M. Wallace-Hadrill* (War and Peace in the Earlier Middle Ages. *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th Ser. 25. 1975.) a háború és béke dialektikáját vizsgálja a rómaiak és a barbárok – legtöbbször maguk is ariánus keresztények – esetében: hogyan vélekedtek a háború igazságos voltáról, miként befolyásolta mindezt a keresztény vallás és morál elterjedése. A hadiesemények esettanulmányainak sorát a 378-as híres Adrianopoliszi ütközet bemutatása és újraértékelése nyitja meg (*Thomas S. Burns: The Battle of Adrianople: A Reconsideration. Historia*, 22. 1973.). A szerző úgy látja, hogy nem lehet gót lovasság és ró-

mai gyalogság harcáról beszélni, mivel akkorra már mindkét seregben a gyalogosok domináltak.

A tanulmányok másik csoportja a háború ideológiai és vallási alapjait vizsgálja, azt a folyamatot, ami a korai keresztény pacifizmustól a háborúk és fegyveres összeütközések tudatos vállalásig vezetett. *Christopher Holdsworth* (An Airier Society: The Saints at War. *Transactions of the Royal Historical Society*, 6th Ser. 6. 1996.) úgy látja, hogy a köznapi társadalmi közegben a vallás és a háború összeegyeztetése problémamentes volt, amit a harcok szentek (Demeter, Tódor stb.) hihetetlen népszerűsége is jól mutat. Az „igazságos háború,” amelynek alapjait Szent Agoston fektette le máig hatóan, az egyházi íróknak és teológusoknak jelentett problémát (*R. A. Markus: Saint Augustine's Views on the Just War. Studies in Church History*, 20. 1983.). Az esettanulmányok között páratlanul izgalmas *Michael E. Jones* írása (The Historicity of the Alleluja Victory. *Albion*, 18. 1986), mely a Szent Germanus-életírás egy vitatott helyét értelmezi, nevezetesen hogy az írott forrás létrejötténél mintegy 50 évvel korábban miként győzték le a britek a szent vezetésével egy „vértelen” ütközetben a pikteket és százsokat. Végül is nem tartja elképzelhetetlennek, hogy a britek a csata elején tényleg „Alleluja” csatkiáltást hallattak, amiből később kisarjadhatott a szent beavatkozásnak legendája.

A Meroving- és Karling-kori hadtörténet klasszikusa, *Bernard S. Bachrach*, fontos tanulmányával szerepel a kötetben (Charles Martel, Mounted Shock Combat, the Stirrup, and Feudalism. *Studies in Medieval and Renaissance History*, 7. 1970.). Írásában leszámol azzal a korábbi nézettel (Brunner-tézis), hogy 732 előtt a frankok gyalogosok voltak, s Martel Károly személyéhez volna köthető a középkori nehézfégyveres lovag megszületése, amit a hűbéri birtokok kialakítása tett lehetővé. Lynn White ehhez kapcsolta a kengyel forradalmát, s szintén úgy gondolta, hogy a középkor nehézlovas „lovagja” a muszlim harcmodorra adott nyugati válasz. Bachrach szépen összegyűjtötte a forrásokat, amelyek mindezt árnyalják, sőt a IX. század végéig igazolják, hogy a lovasság mellett a gyalogosok nem kevésbé megbecsült részét alkották a seregeknek. A lovasság jelentősége szempontjából igazán a X. század fontos, amikor már valóban „milites et pedites” terminusokkal ír-

ják le a seregeket, de a nehézlovakok sokkhatást kiváltó rohamáig még a XI–XII. századig várni kell. Nyilvánvaló, hogy a lovak említése nem bizonyítja a lovascsaták tényét: a lovaknak elsősorban a taktikai mozgást, teherszállítást segítő szerepe volt. Mindezt szépen kiegészíti *Simon Coupland* tanulmánya a Karoling-kor fegyverzetéről (Carolingian Arms and Armor in the Ninth Century. *Viator*, 21. 1990.), különösen a kardkészítés technikájáról és annak Karoling-kori innovációjáról. A Karoling-kor kutatásának másik nagy alakja, *Timothy Reuter* (Plunder and Tribute in the Carolingian Empire. *Transactions of the Royal Historical Society*, 35. 1985.) a Karoling sereg gazdasági alapjait és motivációját igyekezett megvilágítani. Azt vélelmezte, hogy a szinte állandóan hadba vonuló kontingensek csak úgy tudták fenntartani magukat, hogy folyamatosan részesedtek a zsákmány, a királyi ajándékok és hivatal-adományok összességéből. Sőt, úgy látja, hogy ezt a technikát még az Ottó-korban is folytatták, amikor a keleti, pogány területekre szerveztek zsákmányszerző hadjáratokat. A korábbiakkal némiképpen vitázva *John France* a nehézfegyveres lovaság kezdeteit a X. század elejére vezeti vissza (The Military History of the Carolingian Period. *Revue Belge d'Histoire Militaire*, 26. 1985.), s a gyalogság jelentőségéről vallott korábbi nézetek érvényességét elismerve utal a 933-as merseburgi csatának a német lovasság történetében játszott nagy szerepére.

A magyar hadtörténeti vonatkozásairól is jól ismert, és számos kritikával illetett amerikai szerző, *Charles R. Bowlus*, (v. ö. The Battle of Lechfeld and Its Aftermath, August 955. The End of the Age of Migrations in the Latin West. Aldershot, 2006.; ismertetése: *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. 2006. 1089–93. o.) az Ostmark specialistájaként kutatja a térséget, többek között a Morva Birodalom elhelyezkedését (Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1996. 3. sz., 131–137. o.). Jelen írását (Warfare and Society in the Carolingian Ostmark. *Austrian History Yearbook*, 14. 1978.) sem érezzük teljesen meggyőzőnek (a 907-es csatáról írott sorai is kissé elnagyoltak); a korszakról és térségről az ausztriai középkori kutatás, így Herwig Wolfram iskolája, némileg eltérő képet rajzol. A korszakról alkotott ismereteinket különösen szépen gazdagítja egy régészeti módszerek bevonásával elért eredményekről

számot adó írás (Pont-de-l'Arche or Pitres? A Location and Archaeomagnetic Dating for Charles the Bald's Fortifications on the Seine. *Antiquity*, 64. 1990.), melyben *Brian Dearden*nek és *Anthony Clark*nak sikerült azonosítani egy megerősített szajnai átkelőhelyet, amelyet Kopasz Károly utasítására emeltek a vikingek ellen 863-ban. Nem kevésbé informatívak az angol-szász hadtörténelemtől szóló írások, amelyek újdonsága, hogy igyekeznek kilépni korábbi szakmai belterjességükből, s az európai tendenciákhoz kapcsolódni. *Richard Abels* azt vizsgálta (Bookland and Fyrd Service in Late Saxon England. *Battle*, 7. 1985.), hogy a „fyrd” szolgálat, a királyi hadjáratokon való részvétel fejében milyen földbirtokot kaptak a résztvevők, leszámolva azzal a hagyományos nézettel, hogy minden szabadnak részt kellett vállalnia a hadjáratokban. *N. P. Brooks* (England in the Ninth Century: The Crucible of Defeat. *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th Ser. 29. 1979.) ahhoz – a magyar kalandozásoktól sem idegen – felvetéshez szól hozzá, hogy mennyiben voltak pusztítóak a viking betörések. A szerző arra hajlik, hogy azokat komoly seregek által végrehajtott nagy mértékű pusztításnak minősítse, hiszen más-különbén a viking erők megoszlása, téli táboraik őrzése nehezen lett volna megoldható. Témáját tekintve némileg az előző tanulmányhoz kapcsolódik *Karl Leyser* már változtatott tanulmányainak utánnomásában is megjelent klasszikus írása az augsburgi csatáról (The Battle of Lech, 955. A Study in Tenth-Century Warfare. *History*, 50. 1965.). A tanulmány – amely hasznosítja *Bogyai Tamás*, *Vajay Szabolcs* és számos régebbi magyar régész véleményét – első megjelenése óta napjainkig az egyik legkiegyensúlyozottabb értékelés a csatáról, különösen létszámbecslései tekintetében.

A bizánci hadügy kétségkívül az egész kötetben háttérben marad, két rendkívül érdekes tanulmány mégis felhívja rá a figyelmet. *Alex Roland* érvelése szerint a Bizáncot ért, főleg muszlim támadók sikeres elhárításának titka a görögötűz „csodafegyverének” hadrendbe állítása volt, s állást foglal technikai alkalmazását illetően is (a gyűlékony keveréket alkalmazás előtt hevítették és magas nyomás alá helyezték), de számolni kell azzal is, hogy a megnevezést később mindenféle tüzes fegyverre alkalmazták (Secrecy, Technology, and War: Greek Fire and the Defense of Byzantium,

678–1204. *Technology and Culture*, 33. 1992.). A „titok” talán 1453-ban veszett el; mások úgy látják, hogy „kiment a divatból,” s egyszerűen elfelejtődött. Az írás mindvégig a titkosságra helyezi a hangsúlyt, a szerző úgy látja, hogy a „görögtűz” voltaképpen találmányok láncolata volt, egymaga senki sem ismerte, eleve a Bizáncot védő flotta számára tartották fenn, s a belső ellenségtől éppúgy óvták, mint a külsőtől, s eredeti formájában talán már 1204-re is elfelejtődött. Végül az utolsó tanulmány (*J. F. Haldon – H. Kennedy: The Arab–Byzantine Frontier in the Eighth and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands. Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, 19. 1980.) a sikeres bizánci–arab határvédelmi rendszer „titkaiba” avatja be az olvasót, és emlékeztet arra, hogy a hatékony bi-

zánci hadügy nélkül – részben a kölcsönhatások következtében, részben a bizánci védelmi szervezetnek köszönhetően – Európa sem tudott volna fejlődni.

A „sötét középkor” – a címben szereplő „Dark Ages” – nyilvánvalóan hadtörténeti szempontból sem „sötét,” tele van újítással, a sikeres középkori társadalmakhoz vezető út ígéretes kezdeteivel, és mindebben a hadművészet és hadszervezés is sokat vállalt magára. Jelen válogatás, a korábbiakhoz hasonlóan, páratlan lehetőséget kínál könyvtáraknak és olvasóknak egyaránt, hogy a korábban esetleg elmulasztott olvasmány-adósságaikat törlesszék, s polcukra helyezték a téma mára olykor vitatható, de mindenképpen klasszikus tanulmányait.

Veszprémy László

ALHEYDIS PLASSMANN

ORIGO GENTIS

Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen

(Akademie Verlag, Berlin, 2006. 458 o.)

A Szerző munkája még 2004-ben született meg a Bonni Egyetemen, s témájánál fogva a magyar historiográfia számára is figyelemre méltó. A magyar középkori történetírás, s a honfoglalás kori vonatkozások miatt a hazai hadtörténetírás számára is számos vonatkozásban meghatározó a népek eredetének meghatározására, elméleti kidolgozására tett kísérletek áttekintése, és az összehasonlítás szempontrendszerének kidolgozása. A nehézség éppen a különbözőségekből és a meglepő azonosságok sokszor nehezen szétválasztható elegyből adódik, amit a közvetlen kölcsönzéseken túl az orális hagyományok, egyéni invenciók nehezen meghatározható rétege is színesít. A mű értékét feltétlenül növeli az európai nyelvek nem kis részére kiterjedő szakirodalom naprakész egybegyűjtése és bedolgozása, még ha elkerülhetetlen hiányosságok maradtak is (sem középkori sem modern magyar szerzőre nem hivatkozik).

A kötet tagolása a megszokott gyakorlat szerint az „origo gentis” témakör kutatástörté-

nete bemutatásával, s az áttekintésbe bevont szerzők kiválasztásának megindoklásával indul. A következőkben földrajzi tagolásban, rövid történeti, irodalomtörténeti kitekintéssel ismerkedhetünk meg a britanniai szerzőkkel és műveikkel (*Gildas: De excidio et conquestu Britanniae; Bede: Historia ecclesiastica, Historia Brittonum*), a frankokkal (*Tours-i Gergely: Libri historiarum decem; Fredegar: Chronica, Liber Historiae Francorum*), a langobardokkal (*Paulus Diaconus: Historia Langobardorum*), a frank kultúrkörrel (*Dudo de St-Quentin: Historia Normannorum; Corvey Widukind: Res gestae Saxonicae*). A magyar kutatás számára legizgalmasabb fejezetek a cseh és lengyel történetírás két kiemelkedő szerzőjével foglalkoznak: *Gallus Anonymus* gesztájával (*Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*) és *Prágai Kozma* cseh történetével (*Chronica Boemorum*). Ez utóbbiak aktualitását éppen az adja, hogy nem is olyan régen jelent meg Gallus Anonymus magyar fordítása, illetve Bagi Dániel monográfiája a

szerző magyar vonatkozásairól, valamint a Közép-Európai Egyetemen kiadták Gallus angol–latin kötetét, s előkészítés alatt áll Kozma angol–latin kötete is.

A szerző az egyes művek esetében közel azonos szempontok szerint igyekezett az írói stratégiát kideríteni: a vándorlást, vagy éppen az autochton, őshonos eredetet képviselik-e; a nemzeti identitás milyen elemekből tevődik össze (megítélése, hordozói, névadás, a környező népektől való elkülönülés); a legitimitás mennyiben ered más, környező, vagy éppen történeti–mitikus hatalmaktól, az uralkodók, illetve dinasztiák szerepe e folyamatban; a királyság előkelőinek és főembereinek szerepe; a biblikus etnogenezis történetei újraelbeszélésének jelentősége; mennyiben tekinthetők sikeresnek a művek, illetve mennyiben tekinthetők önálló műfajnak.

Dudo művének magyar vonatkozásaira a kutatás már korábban felfigyelt (*Veszprémy László: The Birth of Hungarian Identity in the Historiography of the Middle Ages. In: Conquête, acculturation, identité: des Normands aux Hongrois. Les traces de la conquête. Ed. Piroska Nagy. Rouen, PUR, 2001. 93–109. o.*), még ha azok nyilvánvalóan toposzokra és irodalmi párhuzamokra korlátozódnak is. Érdekesek megfigyelései Hastings és Rollo szerepét illetően, amennyiben előző magára vállalja az ősi bűnt, s véreskezűségével elfogadhatóbbá teszi az utód Rollót, akit már az üdv-történet keretébe illeszkedő látomások vezetnek el új hazájába; a birtokba vett terület azonoságerősítő szerepe; a nép katonai erényekben és ravaszságban való bővelkedése.

Esetükben a legitimitás egyértelműen a frankoktól származik (hittérítés, szerződés, házasság formájában). Az epizóduszerű ábrázolásban, ami Widukinddal közös, annak jelét látja, hogy laikus hallgatóság számára is élvezhetővé igyekezett tenni munkáját.

Widukindnál a szászok földfoglalásának leírása és a magyar honfoglalás közötti hasonlóság jól ismert, a turingiaiktól ravaszggal való földszerzését pedig az ősi bűnök kategóriájába („primordiales Verbrechen”) sorolja, s a trükkös és csalárd szerződéseszegekre számos érdekes párhuzamot sorol fel. A frankoktól való elkülönülés jegyében pedig a normannoktól, illetve Nagy Sándor seregéből származtatja a törzsét.

A magyarokra a környező népektől való megkülönböztetés alfejezetén belül tér ki, és

utal a kalandozó magyarokkal szembeni szász sikerek leírására Widukind szövegében.

Jó érzékkel, nagy terjedelemben tárgyalja Gallus Anonymusnak a Piastok eredetére vonatkozó fejtegetéseit, s a legitimitás biztosítása keretében joggal helyezi a középpontba Boleszló állítólagos gnieznói koronázását.

Ebben a vonatkozásban, mint a magyar–lengyel kapcsolatok kérdésben is, jól segítettek volna *Bagi Dániel* idegen nyelven is hozzáférhető tanulmányai, különösen a gallusi koronázás-leírás lehetséges interpretációiról. (Heidentum und Christentum in den Urgeschichtsdarstellungen der ersten historischen Synthesen Ostmitteleuropas im Mittelalter – Eine historische Region und zwei Modelle. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 54. 2005:2. 159–173. o.; *Uő: Die Darstellung der Zusammenkunft von Otto III. und Boleslaw dem Tapferen in Gnesen im Jahre 1000 beim Gallus Anonymus. In: Ferenc Glatz [Hg.]: Die ungarische Staatsbildung und Ostmitteleuropa. Budapest, 2002. 177–190. o.*) Nem kevésbé segítette volna a Szerzőt az eligazodásban *Bak János* írása (Legitimization of Rulership in Three Narratives from Twelfth-Century Central Europe. *Majestas*, 12. 2004. 43–58. o.). Érdekes, hogy a haza földje (*terra*) mind Gallusnál, mind Kozmánál fontosabb, nagyobb hangsúlyt kap, mint a nép (*gens*), a dinasztia eredete érdeklí őket, nem a népe, melynek jellemző tulajdonságait fel sem sorolják, inkább a szomszédokkal, azok rossz tulajdonságaival szemben határozzák meg magukat. E két szerzőnél kapja az autochton legitimizálás a legnagyobb nyomatékot, a külső tényezőkkel szemben a „mi” érzés hangsúlyozása.

Összefoglalásként úgy látja, hogy a nem őshonos, bevándorolt szerzők éppúgy azonosulni tudtak az írásuk tárgyául választott nép történetével, mint a helyben születettek. A vándorlás, bevándorlás és a helyben találtak legyőzése jó alkalmat kínál a legitimitás megalapozására, de erre nem minden esetben volt szükség. Ehhez kapcsolódott nemegyszer egy ősi tett, egy hódítás, vagy éppen valamiféle büntetés, család, amivel egy korábbi hatalomnak véget vetettek. A nép inkább a koraközépkori szerzőknél kapott nagyobb szerepet, s a hangsúly egyre inkább az ország földje és a dinasztia irányába toldott el. A bemutatott történeti szintézisek általában csak időleges hatást gyakoroltak; a hosszabb távon is sikere-

sek, mint a cseh Kozma, vagy az angolszászoknál Gildas és Beda, kivételesnek számítottak.

A Szerző témaválasztása, talán fiatal kora miatt, nem volt a legszerencsésebb: egy ilyen összegző monográfiát inkább egy életpálya vége felé tudnánk elképzelni. Ugyanakkor, példamutató objektivitással és távolságtartással, egy minél elfogulatlanabb elemzés köz-

readására törekedett, ami újabb, nagyobb ívű elméletek kidolgozása nélkül (vagy éppen azért) is sikeres volt. A kötet ennek ellenére hasznos és jól hasznosítható a további kutatásokhoz, s általa a mellőzött magyar „origo gentis” európai historiográfiai helyét is biztosabban tudjuk kijelölni.

Veszprémy László

ANDRZEJ POPPE

CHRISTIAN RUSSIA IN THE MAKING

Variorum Collected Studies Series, No. 867.

(Ashgate Publications, Cornwall, 2007. XIV+362 o.)

A lengyel Andrzej Poppe a keleti szláv terület középkor-történeti kutatásainak doyenje, aki mindig önálló véleményt fogalmazott meg a Kijevi Rusz történetének problémáiról, és mentes maradt a „marxista trendtől” is. Poppe a hagyományos értelemben szlavista, aki a filológiától kezdve a művelődéstörténeti kérdésekig mindenben otthonosan mozog, de legfőbb kutatási területe az egyháztörténet. E témakörben pályája kezdete óta folyamatosan publikált, nem csak lengyelül, hanem angol és német nyelven is. Az 1970-es és 1980-as években Münchenben kiadott *Russia Medieevalis* sorozatot John Fennell-lel és Ludolf Müllerrel együtt jegyezte, és maga is publikált benne. Nem véletlen tehát, hogy munkái helyet kaptak az angol-amerikai kiadásban megjelenő *Variorum Collected Studies Series*-ben. Első kötete 1982-ben jelent meg *The Rise of Christian Russia* címmel, így a most szóban forgó kötet, a 2007-ben napvilágot látott *Christian Russia in the Making*, már a második a sorban. Ebben az elmúlt huszonöt év legfontosabb tanulmányai foglalnak helyet. A sorozat sajátos formája, hogy minden tanulmányt meghagy az eredeti megjelenés formájában és oldalszámaival, a *Variorum* a tanulmányok sorrendjének megfelelő római számokkal írja felül az eredetit.

A *Christian Russia in the Making* című kötet tizenkét tanulmányt tartalmaz. Közülük három itt jelent meg angol nyelven először: A Rurik-dinasztia vagy Kelet-Európa formálódásának hétszáz éve című (I.); a Leontiosról, Patmos apátjáról szóló, aki egy ideig a Rusz

metropolitai székének várományosa volt (VI.); a kereszténységet felvevő Nagy Vlagyimir szentségéről írott pedig a tisztelet kialakulásának folyamatát mutatja be (VIII.). További négy tanulmányban korábbi kutatásaihoz nyúlt vissza a szerző. Ezt úgy tette, hogy a régi tanulmányok végéhez kiegészítő megjegyzéseket fűzött. E négy tanulmány: Olga fejedelemasszony, Vlagyimir nagyanyja megkeresztelkedéséről (II.); a nagyfejedelmi cím viseléséről (IX.); a novgorodi Szent Szófia székesegyház bronzkapujáról (XI.); és az ún. kherszoni régiségekről (XII.). További három tanulmányban is korábbi kutatásaira épített Poppe, de ezeknél nem csak megjegyzéseket fűzött a régebbi írásokhoz, hanem az előzőkhez képest elmélyültebb kutatást is végzett, ami által lényegében új tanulmányok keletkeztek. Az egyik arról szól, hogyan értelmezték Rusz megkeresztelkedését a XI. században (III.); a másik, hogy hogyan jelent meg a megkeresztelkedés ténye a Rusz írásbeliségében (IV.); a harmadik pedig, hogy hogyan alakult át a Rusz egyházszervezete a kezdetektől 1300-ig (V.). Két további tanulmány az elmúlt időszakban nagy vitákat kiváltó kérdésekhez nyúl: az első szentek, Borisz és Gleb meggyilkolásának eseményeihez (VII.); és az Igor ének datálásához, amelyet a nagyfejedelmi cím használatán keresztül próbált meghatározni (X.).

A I. számú tanulmányban a Rurik-dinasztia történetét kíséri végig a szerző a névadó mitikusős alakjától a XVI. század végéig, közben röviden kitér olyan szerteágazó prob-

lémákra, mint a 'Rus' / 'Rhos' név eredete, az uralkodói titulusok (nagyfejedelem, cár) használata, illetve a Rusz uralkodóinak a térség más népeivel való kapcsolata. Poppe konklúziója nem meglepő: a XVII. század elején uralomra jutó Romanovok számára nagyon fontos volt a Rurikokkal való kapcsolat, még ha a rokonság nem is mondható közelinek. Az utolsó Rurik uralkodó, Fjodor anyja származott a Romanov családból. A bizánci egyházszervezettel való kapcsolat került terítékre a Leontiosról, a későbbi jeruzsálemi pátriárkáról írott tanulmányban (VI.). Leontios (cca. 1113–1185) életútját elemezve arra világított rá Poppe, hogy a feltehetőleg szláv nyelvi környezetből származó főpapot Mánuel császár (1143–1180) 1163-ban a kijevi metropolita székébe akarta ültetni. Erre a világi érdekekkel átszőtt bizánci–kijevi egyházi viszony és Bizánc belső konfliktusai miatt nem kerülhetett sor. A kereszténységet felvevő Nagy Vlagyimir alakjáról, illetve kultuszának elterjedéséről szóló tanulmányt (VIII.) John Meyerdorff emlékének szentelte a szerző. Okfejtésében – részletes forráselemzésre építve – bemutatta, hogy az első kijevi fejedelem kultusza csak a tatárjárás után alakult ki, novgorodi környezetben, aminek idejét az 1282–1305 közötti periódusra datálta.

Ismert, és sokat kutatott téma a kereszténységet felvevő Vlagyimir nagyanyja, Olga szerepe a kereszténység X. századi Ruszbeli jelenlétében. Olga kereszténysége A. Poppe számára is hosszan tartó kutatási témát jelent. Amit saját korábbi kutatásaihoz hozzászámolt, néhány tanulmány álláspontjának bírálata. Poppe számára Olga személyében az legfontosabb, hogy Vlagyimir Olga udvarában ismerkedhetett meg a kereszténységgel. A IX. fejezetben tárgyalt téma (a nagyfejedelemi cím eredetéről írott tanulmány) a kötet legrégebbi írása, 1984-ben közölte először a szerző, és e kötet számára két ponton egészítette ki. Az egyik kiegészítés M. Dimnik 2004. évi tanulmánya (*The Title Grand Prince in Kievan Rus' = Medieval Studies*, 66. [2004.] 253–312. o.) nyomán íródott, lényegében Dimnik cikkének „recenziója”. Poppe alapvetően Dimnik forrásértelmezését vitatja, és fenntartja saját korábbi álláspontját, amely a nagyfejedelemi cím XII. század végétől való megjelenését fogalmazta meg. A XI. számú tanulmány Novgorod bronzkapujával foglalkozik, amelyet 1982-ben restauráltak, ennek nyomán keletkezett az

eredeti tanulmány. A mostani kiegészítés azt a feltevést erősíti meg, hogy nem csak szimbolikájában, hanem anyagában is a magdeburgi műhelyt kell látnunk mögötte. Feltevése igazolásához Poppe a fémanalízis eredményeit használta fel. A XII. tanulmány a Kreml Múzeumának arról a tárgyegyütteséről szól, amelyet „Kherszoni régiségeknek” neveznek. E tárgyak a XI–XVIII. századból származnak, ikonok, keresztek és egyéb kegytárgyak tartoznak közéjük. Az elnevezés Vlagyimir fejedelem megkeresztelkedésének helyszínével hozta őket kapcsolatba, de – állítja a szerző – a „kherszoni” jelző lényegében a „görög” szónimájaként került a közudatba. Poppe a kijevi hagyományt véli mögötte, amely a „moszkvai hagyomány” ellentétéként fogalmazódott meg. Poppe korábbi álláspontja nem változott, ehhez a tanulmányhoz csak bibliográfiai kiegészítést csatolt.

A III. és IV. tanulmány témája szorosan összefügg. Mindkettő Vlagyimir megkeresztelkedése helyszínének kérdését feszegeti. A III. azt állítja középpontba, hogyan értelmezték Vlagyimir megkeresztelkedését a XI. századi Ruszban: azaz milyen különbségek tapasztalhatók ki az ún. Nesztor-krónika és a XI. század közepén keletkezett írás között, amely Ilarion metropolita nevéhez fűződik. A IV. tanulmányban a kijevi és a kherszoni megkeresztelkedés történetét próbálja rekonstruálni Poppe, végkövetkeztetésként a kherszoni helyszínt valószínűsíti, bár egyértelműen nem foglal állást mellette. A kötet legterjedelmesebb írása a Kijevi Rusz egyházszervezetéről szól. Ebben a kérdésben Poppe már többször is publikált, a metropoliták és püspökök általa összeállított listáját mérvadó orosz kutatók (pl. Ja. N. Scsapov) is elfogadták, és beépítették további kutatásaikba. Ez az írás sok korábbi kérdésre is visszatér, pl. Olga megkeresztelkedésére, I. Ottó császárral való kapcsolatára, Vlagyimir bizánci házasságára Anna hercegnővel, stb. Jelen írás időkeretei szélesebbek, mivel, a kijevi korszakon túl, a részfejedelemségek idejének egyháztörténeti eseményeivel is foglalkozik. Kitérítetett helyet kap a halicsi egyházmegye, amelynek esetében a címben jelzett 1300-as időkeretet is túllépi, és 1322-vel zárja mondanivalóját. Összességében az állapítható meg, hogy hogy a kérdés új áttekintése Ukrajna története szempontjából történt, ezt fejezi ki a címben felbukkanó írásmód – 'Kyivan Rus' –, Halics

kitüntetett szerepe, illetve a tanulmány utolsó kérdésköre, a nagyorosz/kisorosz fogalmak keletkezéstörténete.

A VII. tanulmány az első keleti szláv szentek, Borisz és Gleb történetéhez nyúl vissza, amely kérdés az első lábjegyzet tanúsága szerint negyven éve foglalkoztatja a szerzőt, aki több tanulmányt szentelt a kérdésnek. A címadás is kifejezi Poppe mondanivalóját: „Vesztesek a földön, nyertesek a mennyben. Az orgyilkosság áldozatául esett Borisz és Gleb történetének szerepe a XI. századi Rusz történetében.” A végső kérdés, ami nem hagyja nyugodni a szerzőt: mi is történt valójában 1015-ben? A szentté avatás történetét leíró források ugyanis ködösítenek. A skandináv sagákból tudható, hogy a gyilkosságban a végső győztesnek (a későbbi Bölcs Jaroszlavnak) is szerepe lehetett. A legenda Boriszt és Glebet Vlagyimir fiainak mondja, akik a fejedelem bolgár feleségétől születtek. Poppe nem kevesebbet állít, mint hogy a „bolgár” jelző nem a feleség származására utal, hanem Annának, a bizánci császárléánynak a ragadványneve volt. Így a két meggyilkolt fejedelem a császári rokonságba tartozott, és Vlagyimir akarata szerint az ő kezükbe kellett volna, hogy kerüljön a Rusz kormányzása. Poppe szerint Borisz és Gleb tervezett társuralkodása bizánci stílusú, oka pedig Gleb kiskorúsága lehetett. Anna további gyermekének tartja a novgorodi bojár, Ostromir feleségét (Theophana). Poppe vélemé-

nyét a XV. századi Tveri Évkönyv adata megerősíteni látszik.

A tanulmány kétségtelenül fontos megállapítások sora, melyek a Rusz XI. századi történetének újragondolására készítetnek. A rövid, X. számú írásban Poppe ismét saját álláspontját fejt ki a nagyfejedelmi cím Ruszbeli megjelenéséről, csak ezúttal eddig nem citált forráson keresztül. Álláspontja szerint a XII. század végénél előbb nem jelenik meg a nagyfejedelmi cím, így az Igor-énekben való felbukkanása adalékul szolgálhat a datáláshoz. Poppe tétele szerint az Igor-éneket vagy kortárs írta, aki tisztában volt a viszonyokkal, vagy egy XIII. századi (esetleg későbbi) szerző. Véleményünk szerint az Igor-ének datálásához e szempont kevésnek tűnik, a nagyfejedelem szóhasználat szempontjából pedig, úgy gondoljuk, a XII. század végéhez csak a cím szuzdali megjelenése köthető.

Poppe tanulmányainak újra közreadásával fontos feladatot vállalt a kiadó és a *Variorum* sorozat szerkesztője. Elsősorban azért, mert könnyebb a szerző álláspontjának változását nyomon követni, ha művei összegyűjtve kerülnek az olvasó elé. Nagyon hasznos az a historiográfiai adalék, amely az olvasót is arra készíti, amire a kutatót, hogy újra és újra szembesüljön a lezártak hitt kérdésekkel, és újragondolja a problémákat. Akkor is, ha végleges megoldást ezúttal sem lehet kínálni.

Font Márta

B. SZABÓ JÁNOS

A TATÁRJÁRÁS

A mongol hódítás és Magyarország

(*Corvina Tudástár, Corvina Kiadó, Budapest, 2007. 192 o.*)

A hadtörténészek fiatalabb nemzedékéhez tartozó szerző kötetével – akinek ugyanebben a sorozatban a Mohácsi csatáról megjelent könyve szép szakmai sikert ért el, és francia nyelven Párizsban is megjelent –, legalábbis részben, rendeződött a magyar hadtörténetírás egyik régi adóssága; igaz, egy klasszikus, jegyzetelt, tudományos monográfia változatlanul a „később megírandók” listáján marad.

Jelen munkának azonban nagy előnye, hogy röviden, tömören, ugyanakkor széles tekintéssel vezeti be az olvasót a kor politikai, hadtörténeti problémái közé, s világos okfejtéssel ki is vezeti onnan.

A kötet először a mongol birodalom felemelkedésével és megszilárdulásával foglalkozik, különösen a kínai hódításoknak szentelt nagy figyelmet, és korabeli források, híradások

alapján értékelő összefoglalását nyújtja a mongolok hadművészetének, majd a XIII. századi Magyarországot mutatja be az olvasónak. A tatárjárással szorosabb értelemben a 3. és 4. fejezet foglalkozik, attól kezdve, hogy 1235-ben, a mongóliai Karakorumban tartott kurultájon döntöttek a nyugati hadjáratról. Végül kitekintéssel zárja: miként alakult a mongol hódítások sorsa Kelet-Európában, s miként tudta Magyarország visszaverni a második tatárjárást 1285-ben.

Magyarországról szólva a szerző helyesen hangsúlyozza a Magyar Királyság és uralkodója tekintélyét a korabeli Európában. A magyar királyok közül nem véletlenül III. Béla az, aki elsőként jelenik meg nyugati szépirodalmi forrásokban, s jó hírét II. András hosszú uralma csak tovább öregbítette. A dinasztikus házasságok, II. András keresztes hadjárata mind az ország páratlan korabeli erőforrásait és lehetőségeit, mind annak korlátait megmutatták. Mai tudásunk szerint hiteles képet rajzol B. Szabó János a magyar seregről, amikor arról ír, hogy a megyei csapatok zöme továbbra is könnyűfegyverzetű íjászokból állt, s csak a királyi zászlóaljban lehettek nagyobb számban nyugati típusú nehézlovások. A hatalmas ország mobilizálási lehetőségei is kiemelkedők voltak, kevés uralkodó volt képes a korban tízezresnél nagyobb sereget csatába vezetni. A magyar királynak a XII. század közepétől ez többször is sikerült, nem utolsósorban éppen 1241-ben. Ezt a királyi birtokpolitika megreformálása, majd a polgárháború persze kedvezőtlenül érintette, s éppen Rogeriustól tudjuk, hogy a társadalmi béke még 1241-re sem állt helyre az országban.

A magyar hadjárat közvetlen előzményét valóban a kunokkal való mongol leszámolás, illetve az orosz fejelemések, s mindenekelőtt Kijev elfoglalása jelezte. Hasznosak megjegyzései a mongol vezérek névalakjaitól a bizonytalanságokról és félreértésekről, hiszen a mongol előkelők méltóságnevei sokszor keverednek a romlott formában előforduló egyéb névalakokkal. Eszerint bizonyosan Orda, Batu bátyja vezette a lengyelországi hadjáratot, s győzte le április 9-én a vele szemben álló sziléziai csapatokat. A Szent Kinga-legenda kapcsán később is többször hallunk Szemeremes Boleszló országrészében a tatárok által okozott károkról, s a herceg meneküléséről Magyarországra. A legnicai (wahlstatti) csatáról egyébként szinte alig tudunk valamit, így igen

meglepő, hogy a legújabb „középkori nagy csaták” kötet egyik csatájával éppen ezt választották (Budapest, 2007.). Abban a Szerzőnek igaza van, hogy a több tízezer lengyel sereg a legendák világába tartozik. Izgalmas, amint a kései Dlugoss, humanista fantáziával készült leírásában, a korabeli mongol taktika és haditechnika alkalmazását próbálja valószínűsíteni (mérges gázzal töltött tömlők, stb.).

A mongolok magyar hadjáratának okai között valóban talán egyenrangú okként szerepel a Kötöny kán vezette kunok befogadása (talán az övé az a keleti díszsisak, amelyet a pesti Duna part közelében találtak – legalábbis Kovács S. Tibor érvelése szerint, v. ö. a szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve), illetve a nagy birodalmak terjeszkedési logikája, amibe a kun-affér nélkül is beletartozott Közép- és Kelet-Európa.

Helyes a szerző meglátása, hogy a korabeli Magyarország, élén IV. Bélával, előrelátóan és gondosan készült az összecsapásra, s a kor egyik legerősebb magyar seregével vonult fel a jól megválasztott Muhi síkra. (Ne feledjük, az ország katonai potenciálja sosem azonos az egy útközetre, hadjáratra felvonult sereggel, s a különbségért nem a király a felelős!) A határvédelem szerintünk is hatásos lehetett egy hagyományos ellenféllel szemben, de a vereckei útközetben kiderült, hogy a magyarok lebecsülték a támadókat, s Kelet-Európa általuk is tudott elfoglalása után sem ismerték fel, hogy az akkori világ legütőképesebb hadseregével kerültek szembe.

A tatár lovasok olyan mozgékonyssággal rendelkeztek, ami az azonos méretű nyugati, lassan és utánpótlással együtt mozgó seregeinél teljesen ismeretlen volt. Az igénytelen lovaikat stratégiai szállító szerepre is felhasználva Batu öccse, Sejbán, Vereckétől három nap alatt Pestig jutott. A gyors mozgásból következik, hogy aligha lehettek egy „töményen”, ami sebezhetővé tette volna őket, s mozgásukat aránytalanul lelassította volna. Helyesen utal B. Szabó arra, hogy a „kun” kérdés egyik lényeges aspektusa a mongolok segédnépeket használó hadszervezési gyakorlatából fakadhatott, aminek értelmében bizony a korábban legyőzött kunok is ott lehettek az előhadakban, s már az első tatár betöréskor kerülhettek közülük magyar fogságba. Márpedig ha így volt, logikus volt a következtetés a magyarokhoz pártolt kunok megbízhatatlanságát illetően.

Egyébként a kunok befogadásának egy nagyon lényeges szempontját is megemlíti a szerző: ha hatalmas létszámúak lettek volna, a magyar udvari körök nyilván vonakodtak volna befogadni őket az országba. (A maximális becslés szerint vélelmezett 15 000 fegyverforgató kun a Muhinál felvonult magyar sereg méretét közelítette volna meg!) E kritikus katonai-pszichológiai helyzetben kétséges, hogy volt-e valós lehetőség a kunoknak a magyar haderőbe integrálására, mert hiszen a cél 1241-re éppen ez lett volna. Talán valóban Pálóczi Horváthnak van igaza, amikor úgy gondolja, hogy a kunok második beköltözésükkor már nagyobb létszámban érkeztek, mint először, s az elpusztított országban akkor már valóban megőrülhettek nagy számuknak.

A Muhinál szemben álló erők létszámáról csak találgathatunk. A keleti források megerősítik, hogy a magyar sereget a tatárok erősnek (a magukénál nagyobbak?) találták, s a magyarok is elégedettek lehettek magukkal, hiszen különben nem viselkedtek volna annyira elbizakodottan. Egyáltalán nem lehet azt állítani, mint a szerző is hangsúlyozza, hogy a magyaroknak fogalmuk sem lett volna a steppei népek hadviseléséről, s meglepetésként érte volna őket a mongolok hadművészete. (Újabban több tanulmány is bizonyítja, hogy a nyugati hadviselésben is folyamatosan használták az ütközetekben a színlelt megfutamodás taktikáját; az korántsem csak a keletiek sajátja volt.) A szekérvár alkalmazásáról is kiderítette a kutatás, hogy egy korszerű taktikai elemnek tekinthető, aminek a vereség előidézésben semmi szerepe sem volt. Sőt, éppen a Kalka menti csata, valamint további steppei példák igazolták, hogy a pajzsokkal megerősített szekérvár sikeres ellenállási lehetőséget kínált alkalmazóinak. Amiben a tatárok jobbnak bizonyultak, az a stratégiai és taktikai szinten egyaránt megmutatkozó professzionáliszmusok volt, amivel ezer kilométeres térségeket tudtak áttekinteni, s abban csapatmozgásokat koordinálni, az ütközetekben pedig a fegyelmezett, begyakorolt mozgásokat kitűnően vezítették a pszichológiai és pirotechnikai elemekkel. Úgy tűnik, remek helyzetfelismerő képességük révén a mongolok jobban ismerték a Muhi sík kínálta terepviszonyokat, az átkelési és átkarolási lehetőségeket, s jobban is kihasználták azokat, mint a helyi viszonyokat elméletileg jól ismerő magyarok. A magyarok kemény ellenállására utalhat, hogy

Batu az átkelés megindulása és Szübütej késedelmes átkelése után a visszavonulást fontolgatta. Visszaulva az első fejezetben már említett, magas szintű mongol haditechnikai ismeretekre, a követő gépek „tábori tüzérsergként” való használata valóban újszerű lehetett a korban, s éppen a szekérvár kitartó védelmét tehette kilátástalanná. Közben az Erdélybe betörő Kadan március 31-én legyőzte az erdélyi vajda seregét (aki nyilván tekintélyes számú katonát tartott magánál, s nem vonult Muhihoz), majd Radnát vették be (még ha nehezen hihető is, hogy a szász ispán 600 katonával a tatárokhoz csatlakozott volna).

Ezen a ponton a szerző jó érzékkel ismert fel egy eddig kevésbé méltott nyugati forrást, ami nagy valószínűséggel eredetileg a friesachiakhoz jutott el (Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Hg. E. Wagner. Wien, 1976.), amiben az erdélyi szászok tájékoztathatták a nyugatiakat. A híradás jellegzetessége, hogy nem Rogeriuson alapul, s olyan helységeknek, időpontok és veszteségadatok vannak benne, amelyek csakis helyi, erdélyi eredetűek lehetnek. Az irat valamikor a muhi csata utáni időkben kelt, hiszen tudja az ütközet napját, s említi két érsek és három püspök halálát. Megemlíti Radna, Beszterce, Kümelburg (Küküllővár/Kockelburg, mások szerint Kővár), Nagyszeben, Kolozsvár, Várad, Tamáshida, Gyulaféhérvár, Szalacs nevét. A híradás csakis magyarországi levélen alapulhat.

A mongol taktika sokat vitatott kérdése a kegyetlenségük, ami az általuk gyakorolt formában nyugaton ismeretlen volt. Ez valójában azon a steppei taktikán alapulhat, ami a félelemkeltést a hadviselés egyenrangú elemének tekintette, s a hatalmas térségekben mozgó seregek számára valóban elkerülhetetlen eleme volt a nyomásgyakorlásnak. Mindez nyugaton, a lényegesen sűrűbben meglepedett és várakkal, városokkal sokkal jobban megerősített, ráadásul privilégiumokon alapuló öntudattal rendelkező közösségek, „universitasok” által lakott területen nem vált be, s a Dunától nyugatra olyan mérvű ellenállásba ütköztek, ami egész magyarországi stratégiájuk át gondolására készíthette a támadókat. A szerző egyébként már korábban is számtalan példát említ a sikeres, vagy éppen sikertelen, de a tatárok számára baljóslatú ellenállás megszervezésére.

Nem mulasztja el B. Szabó János hangsúlyozni, hogy az ország magára maradt, hiszen a

császár és a pápa ellentéte, majd 1241 augusztusában IX. Gergely pápa halála a tervezett és meghirdetett keresztes hadjárat ügyét mindörökre a holtpontra juttatta. (Kérdés, hogy Béla a velenceiektől követőket vagy számszeríjásokat kért-e; magunk inkább az utóbbiakra gondolnánk, akár még szövegromlás feltételezése árán is. Aragóniai Simon esetében szinte bizonyos, hogy számszeríjásokról van szó).

A történet nem kevésbé rejtélyes eleme a tatárok kivonulása. A kutatók szinte csak abban értenek egyet, hogy Ögödej nagykán 1241 decemberében meghalt, amiről a remek postahálózatnak köszönhetően a következő év tavaszán Magyarországon is tudomást szerezhettek. Mindez mozgásba hozhatta a Dzsingiszidákat, még ha tudjuk is, hogy Batu maga 1243-ig a Balkánon tartózkodott, és nem vett részt 1246-ban a nagykanváltató kurultájon. Az okok között alapvetően a magyar ellenállást lebecsülő szemlélet eredményezte a kiváltó okokat illető bizonytalanságot, még ha az a valóság több-kevesebb elemét tartalmazza is (túlterjeszkedés, veszteségek, legeltetési körülmények, hódítási mechanizmus stb.).

Külön is utal B. Szabó Thomas Allsen elemletére, mely szerint a nyugati hadjáratok egyszerűen a mongolok „kun-hadjáraitainak” sorába illeszkedtek, s végeredményében nem volt egyéb céljuk, mint hogy nyugaton is elismertessék a steppe korábbi, kunok uralta rész feletti uralmukat.

A kötetet rendkívül hasznos összefoglaló zárja a mongol birodalom későbbi sorsáról, a későbbi Aranyhorda kialakulásának folyamatáról, majd a Kubiláj hatalomra kerülését követő gyilkos belharcokról.

Ismét vitatott kérdés, hogy Magyarország miként került ki a tatárjárás válságából? A szerző csatlakozik az utóbbi évtizedekben szinte egyhangúnak mondható kutatói véleményhez, azaz hogy az ország pusztulása korántsem volt olyan mértékű, mint azt a kortársak, s nyomukban a modern kutatók is gondolták. A magyar király aktív házassági politikájával, s egy korábban alig látott katonai aktivitással igyekezett a maga javára fordítani a Kelet-Európában megingott politikai helyzetet. Az ország teljesen meglepő módon vállalta a többfrontos harc kockázatát az osztrákok és a velenceiek ellen, majd a Balkánon kezdett terjeszkedni. Ennek csúcspontja kétségkívül a Babenberg-örökségért 1246 után indított akciók sorozata volt, ami az országot közel hozta a határ menti osztrák tartományok megszerzéséhez. Az ország újjászervezése, a várvédelmi rendszer kiépítése (bár jó részük nem keleten épült) jól vizsgázott az újabb tatárjáráskor, amikor Nogaj és katonái 1285 elején, télen, betörték, s egészen Pestig hatoltak. Ez az akció azonban céljaiban és előkészítettségében, veszélyességében alapvetően különbözött az 1241–42-es tatár veszedelemtől.

A kötetet nyugodtan használhatjuk, sőt javasoljuk is használatát a Nagy Balázs szerkesztette Tatárjárás kötettel együtt (Osiris, Budapest, 2003. – az abban olvasható forrásokra egyébként a szerző folyamatosan utal) a közép-, és felsőoktatásban, de saját szórakoztatásunkra is, mivel az angolszász szakkönyvtípus sikeres hazai adaptációjának tekinthető, és számos felvetését a kutatóknak is érdemes továbbgondolniuk.

Veszprémy László

LE GÉNÉRAL RAYMOND BOISSAU

LADISLAS BERCHEŃY MAGNAT DE HONGRIE, MARÉCHAL DE FRANCE

Publications de l'Institut Hongrois de Paris – Études III

(Paris–Budapest–Szeged, 2006. 235 o.)

Zachar József nagyszerű életrajza után francia nyelven is hozzáférhetővé vált Bercsényi László, az egyetlen magyar származású francia marsall életének regényes története. A mű a Párizsi Magyar Intézet tudományos

könyvsorozata legújabb köteteként jelent meg és Raymond Boissau tábornok hosszú, többéves kutatómunkáját dicséri. A szerző neve jól ismert franciaországi huszárság iránt érdeklődők előtt, hiszen Boissau tábornok nem-

csak a Bercsényi László nevét viselő, tarbes-i székhelyű, I. huszárezred egykori parancsnokaként, hanem a párizsi Hadtörténeti Múzeum korábbi főigazgatójaként is szoros kapcsolatba került Bercsényi László francia örökségével. Az elmúlt évek során számos publikációval gazdagította franciaországi huszárezredek korai történetére vonatkozó tudományos kutatást, amelyeket a tarbes-i *Vivat Hussar!* című folyóirat lapjain olvashattunk. A jelen kötet a tábornok legjelentősebb tudományos monográfiája, amely egyfajta szintézisét képezi korábbi kutatásainak, és ugyanakkor tisztelgés is az általa vezetett ezred névadója előtt.

A mű szerkezete szorosan kapcsolódik Zachar József már említett könyvéhez, de egyúttal számos téren kiegészíti, és új adatokkal látja el a korábbi, Bercsényi Lászlóra vonatkozó tudományos munkákat. A szerző gazdag levéltári forrásanyagra támaszkodó, minden eddiginél gazdagabb dokumentációt gyűjtött össze e könyvéhez, amelyet nagyon pontosan jegyzetelve bocsát az olvasó rendelkezésére. E hatalmas forrásanyagban a legfigyelemreméltóbb a francia központi hadilevéltár (Service Historique de l'Armée de Terre, jelenleg Service Historique de la Défense) fondjainak bámulatos mélységű ismerete, amelynek nyomait szinte a könyv valamennyi oldalán megtalálhatjuk. Ezen kívül a francia országos levéltár (Archives Nationales) és a francia külügyminisztérium levéltára (Archives du Ministère des Affaires Étrangères) központi gyűjteményeinek gondos kutatása révén, számos új forrás felvonultatásával, eddig ismeretlen oldaláról világitja meg Bercsényi László életét. A szerző alapos ismeretekkel rendelkezik a különféle megyei és városi levéltárak és könyvtárak (különösen a meaux-i városi könyvtár Bercsényi kéziratai) vonatkozó forrásairól is, és jó érzékkel használja a francia helytörténeti kutatások eredményeit. Mindehhez társul a könyvészeti források használata, és mindez együtt jól dokumentált, tudományosan is megalapozott történeti művet eredményez.

A könyv klasszikus felépítésű és értelemszerűen a székesi Bercsényi család eredetével foglalkozó fejezettel kezdődik. Ezt követően, a magyar forrásokat és Zachar József magyar nyelvű művének alapos ismeretét is feltételező részben, a főhős fiatalága és magyarországi tevékenysége kerül bemutatásra. Bercsényi László franciaországi megtelepedését és az új nyelvi közegebe való beilleszkedését a

szerző a családnév magyar és francia helyesírásának alternatív használatával is igyekszik jelezni. Boissau tábornok számos új ponton világítja meg a fiatal huszárpáncsnok katonai és diplomáciai tevékenységét. Minden eddiginél pontosabb információkat kaphatunk francia feleségének származására és franciaországi birtokvásárlásaira vonatkozólag. A tábornok eloszlatja azt – a korábbi történeti művekben makacsul továbbélő – mítoszt is, amely Bercsényi Lászlót a Habsburgoktól elfordult emigráns hazafi romantikus figurájává változtatta. Ennek határozottan ellentmondanak 1727-es kegyelmi kérvényei, amelyekkel magyarországi birtokai visszaszerzésére törekedett.

A szerző stílusában sem tagadja meg katonatiszti múltját, amelynek hatása különösen a hadműveletek részletezése során figyelhető meg. Gyakran használ olyan kifejezéseket, rövidítéseket, amelyek sokkal inkább korunk, mint a felvilágosodás százada katonáinak nyelvhasználatát tükrözik. A hadműveletek részletes és pontos krónikája a modern „kisháború” az indokínai és algériai háborúkban testközelből is megismert parancsnok kézjegyeit hordja magán. Az olvasó talán jobban tájékozódhatott volna e részben, ha néhány térképet is talál a leírások mellett. A katonai eseményekkel párhuzamosan megelevenednek a korabeli francia hadsereg belső feszültségei is, amelyek kihatottak Bercsényi László karrierjének alakulására is. Ezek alapján válhatott Bercsényi László – Argenson gróf és Belle-Isle marsall támogatásával – az Osztrák Örökösödési Háború idején az önálló fegyvernemmé váló francia huszárság főfelügyelőjévé.

A háborús forrásokból kibontakozik előttünk az egyre törekenyebb egészségű ember és a családja jövőjét gondosan tervező apa képe, de eddig kevésbé ismert hadi jelentések nyomán élénk táru a hadtudós Bercsényi László képe is. Megismerhetjük továbbá annak, a Turpin de Crissé gróf és Bercsényi között zajló, a kisháborús taktikára vonatkozó vitának részleteit, amely vita érdekes választ ad arra a kérdésre, hogy miért nem születtek Bercsényi László tollából erre vonatkozó elméleti munkák.

Boissau tábornok kutatásai alapján bepillantást nyerhetünk a Lusancyban ma is álló Berchény-kastélyban folyó egykori hétköznapi életbe, megismerhetjük a marsall baráti körével, amely főleg a Lotharingiában uralkodó lengyel király, Leszczyński Szaniszló kör-

nyezetéből állt. A Bercsényi László családjára vonatkozó helytörténeti kutatás alapján még pontosabb képet kapunk a vele rokoni kapcsolatra lépett francia családok társadalmi helyzetéről és későbbi jelentőségéről. Újabb tévhit oszlik szét az úgynevezett párizsi „Berchény palota” (58, rue de Verneuil) történetével kapcsolatban. Egy XX. század elején állított emléktábla tanúsága szerint az ingatlan Bercsényi László tulajdona volt. A válóságban az épület még nem állt a marsall életében, fia, François-Antoine viszont valóban bérelt egy másik, közelben álló házat a forradalom előtti években. Újabb adatokat kaphatunk a Berchény-ezred emigrációja és ellenforradalmi tevékenysége korszakáról is, és az egység magyar eredetű hagyományait is felvillantja az olvasónak az egykori ezredparancsnok.

A kötet végén részletes kronológia és bibliográfia található, az ikonográfiai melléklet pedig valódi csemege lehet a Bercsényi család francia ágának kutatói számára, hiszen számos olyan magángyűjteményben (pl. a de Pange család családi képtárában) található mű kerül itt a szélesebb publikum elé, amelyekről ko-

rábban nem volt tudomásunk. A portrék révén könnyebb elképzelni a történelmi személyeket, a Boissau tábornok által festett Bercsényi László arckép alapján pedig szinte megelevenedik a hajdani magyar főúr és francia katonatiszt képe.

A kötet kétségkívül a Párizsi Magyar Intézet tudományos sorozatának egyik legérdekesebb darabja, amely egyben az egyre erősödő magyar–francia tudományos együttműködés újabb maradandó bizonyítéka. Természetesen a kritikus olvasó számos megjegyzéssel bírálhatja a kötet nyelvi hiányosságait. Sajnos a magyar hely- és tulajdonnevek helyesírása gyakran pontatlan vagy következtelen, és a modern szövegszerkesztők „kisdördöge” is rajta-rajtafelejtette a kézjegyet a könyv lapjain. Alapos lektorálás után bizonyára ezeket is sikerült volna kiküszöbölni. Mindenesetre a mű későbbi kiadásai lehetőséget nyújtanak majd a javításokra. Végezetül remélhetjük, hogy e kötet első lesz azon panteonban, amely a francia földön tevékenykedett, magyar származású katonáknak állít emléket.

Tóth Ferenc

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

LOVAGVILÁG MAGYARORSZÁGON

Lovagok, keresztések, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

(Argumentum, Budapest, 2008. 296 o.)

A sorozat immár nem először él a lehetőséggel, hogy egy-egy szerző tanulmányaiból adjon közre válogatást. Kubinyi András után a következő hadtörténeti tanulmánykötettel Veszprémy László, a középkori hadtörténelem kutatója, a Hadtudományi Könyvtár korábbi, s a Hadtörténeti Intézet jelenlegi igazgatója jelentkezett. A tanulmányok jórészt az utóbbi 15 évben íródtak és jelentek meg, a legkorábbi 1989-ből datálódik. A kiválasztott tizen-négy tanulmány a magyar középkor 1000 (907) és 1459 közötti időszakából a lovagi kultúra és lovagi hadviselés művelődéstörténeti, fegyvertörténeti szempontjait vizsgálja. Az alapul vett és felhasznált tanulmányok, szócikkek

száma azonban ennél jóval több, a húszat is meghaladhatja, mivel több esetben tartalmi összevonásokra került sor (mint a pozsonyi csatáról, a keresztés háborúkról szólók, vagy éppen a Zsigmond-kori haditechnikai kéziratokat és fejlődést bemutatók esetében), ami ugyan technikailag megnehezíti a hivatkozásokat, ám a kötet olvasói számára kétségkívül roppant kényelmes.

A tanulmányok tematikája igen szerteága-zó, jól tükrözi a szerző széles érdeklődését. Az egyes írások alapvetően arra keresik a választ, hogy milyen szerepet játszottak a korabeli magyarországi hadviselő társadalomban a lovagi szertartások, mítoszok, s mennyire ér-

hetők tetten azok a rendelkezésünkre álló forrásokból. A tanulmányok így érintik a hazai lovagrendek, a lovas pecséthasználat, a korai hadi zászlóhasználat kérdéseit. Úttörő tanulmány olvasható a középkori hadilovakról, ami a téma első magyar nyelvű összefoglalása. A kötet a forráshasználat problémáját egy elméleti összegzésen túl a Rasso-legenda, a humanista Aventinus magyar szempontból nagyfotosságú krónikája, és az 1459-es körmendi ütközet problémáján keresztül mutatja be. A Kálmán- és II. András-kori magyar részvételt, valamint a Szent László fiktív kereszties vezérségét bemutató írások a kereszties hadjáratok korára irányítják a figyelmet. A kötet technikai jellegű írásait (lovagi fegyverzet, öklelő technika, számszeríjak) indokoltan zárja a Zsigmond-kori hadmérnöki irodalom – Magyarországon éppen a szerző által ismertté tett műveinek – bemutatása, ami ismét azt igazolja, hogy az Anjou-kortól a Magyar Királyság szellemi tájékozódásában, az uralkodói udvar reprezentációjában, lépést tartott Európa vezető területeivel.

Fontosnak érezzük hangsúlyozni, hogy a tanulmányok jó része közvetve, de néhányuk közvetlenül is, érinti a középkori források értelmezési problémáit. E kérdéskör körüljárása rendkívül fontos, hiszen a középkori források soha nem voltak kifejezetten hadtörténeti jellegűek, azokat csak megfelelő forráskritikai szűrőn értékelve és elemelve lehet a katonai események rekonstruálására alkalmas szövegekként hasznosítani. Minderre meggyőzően hívta fel a figyelmet a *Hadtörténelmi Közlemények* nagy érdeklődést keltett, és sok hozzászólást kiváltott közelmúltbeli vitája, s remélhetően hozzá is járult kutatás-módszertani tudatosság és látókör szélesítéséhez. Az ehhez a fejezethez kapcsolódó tanulmányok témaválasztásukkal a 2007-es pozsonyi csata évfordulóhoz és a 2008-as Mátyás-évfordulóhoz is szerencsésen kapcsolódnak.

A tanulmányok jelentős része a „Lovagok és keresztiesek” fejezetben olvasható. A Szent Rassórol, s általában a kalandozók mondabeli hagyományáról írott tanulmány, elsősorban a kitűnő medievista, Kristó Gyula kiegészítő és hiánypótló megjegyzéseinek köszönhetően (s akinek észrevételei a jelen közléskor már felhasználásra kerültek), már megjelenése idején is nagy érdeklődést keltett. Szent Rasso a legendák világából a kalandozó magyarok felett többször győzedelmeskedő bajor hadvezér-

ként lép elének, aki élete végén monostort alapít. Rasso személyét a kései, magyarázó történeti feljegyzések kapcsolják össze a magyarok elleni harccal, majd végül a 940-es évek egyik jelentős bajorországi hadieseményével (a 948. évi, magyarok feletti bajor győzelemmel). Az elemzés érdekességét kétségkívül az adja, hogy a mondához kapcsolódó tárgyi emlékek töredékei fennmaradtak, illetve középkori és újkori ábrázolásai felhasználhatók a mondaváltozatok értékelésekor és datálásakor.

A fejezet súlypontját a „Magyarország és a kereszties hadjáratok” című tanulmány adja. Itt olvasható egy eredetileg a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent írás az első kereszties hadjárat Magyarországgal kapcsolatos eseményeiről a korabeli történetíró, Aachen Albert krónikája alapján, melyből megtudhatjuk, hogy az országra támadó népi kereszties seregek sokkal nagyobb katonai erőt képviseltek, sokkal szervezettebbek voltak, mint azt korábban feltételezték. A „Szent László a kereszties hadak élén” című írás sem maradt visszhang nélkül, s jelen formájában a Szovák Kornél által felvetett értékes szempontokat is tartalmazza.

A középkori magyar elbeszélő forrásokban a Szent László-történet vitatott pontja a magyar királynak az első kereszties hadjáratra való felkérése, amit mind a XIV. századi krónikaszerkesztés, mind a szent király legendája megőrkített. A szerző szerint a történet korai lejegyzésének ante quemje a magyar kereszties hadjárat megtörténte, 1217, hiszen az érvelés egy része azután értelmetlenné válna. II. András király esetében a bizánci császári igény és a remény szertefoszlása is többé-kevésbé a hadjáratból való visszatéréshez köthető, azaz 1218-hoz. A fejezet egyszerre örökölte meg a beteljesületlen kereszties hadjárat és a beteljesületlen császárrá választás motívumát, amelyek III. Béla korára nyúlhatnak vissza, de II. András kora érezhette szükségét, hogy – Szent László alakjával együtt – a maga korára alkalmazza azokat. A részt logikusan zárja II. András kereszties hadjáratának újszerű összefoglalása.

Meglepő módon a mai történészek egy része sokkal pozitívabban ítéli meg a király teljesítményét, mint a kortársak. Magyar katonai egységeknek, földrajzilag és létszámukat tekintve, ez volt a legnagyobb szabású vállalkozása a középkorban, amit – kisebb veszteségektől eltekintve – kitűnően oldottak meg.

E részt rövidebb lélegzetű írások követik a magyarországi lovas pecsétéről, a páncél és páncélosok említéseiről a krónikákban és oklevelekben, majd a számszerjő használatának kezdeteiről Magyarországon. A cikkből kiderül, hogy a XIII. században a „ballista” szó előfordulásainak túlnyomó többsége a számszerjőre vonatkozhat, még ha az esetek egy részében ez nem is bizonyítható minden kétséget kizáró módon (hiszen lehetne szó követő gépről is). A XII. század végére az európai krónikákban, szépirodalmi alkotásokban a számszerjősök elegendőse éppoly természetes, mint a görögütűzé, s más, a keresztes háborúk során és következtében ismertté vált fegyveré.

A középkori zászlóhasználat kezdeteiről a szerző ismét a krónikás és okleveles anyag alapján értekezik. Megállapítható, hogy a XIII. századra, bizonyíthatóan annak második felére, már kialakult az ellenféltől zsákmányolt zászlókkal kapcsolatos udvari szertartás: a zászló megküldése a királyhoz és közszemlére tétele. Hasonlóképpen ehhez az időszakhoz köthető a királyi zászló hadjárat előtti ünnepléses felemelése, aminek kezdeteit azonban nehéz rekonstruálni. A tanulmány központi részét alkotják az 1167. évi, a zászlóskocsira vonatkozó értelmezések és fejtegetések. Hasonló a forrásbázisa a csatamének, paripák középkori hazai használatáról írott írásoknak. Az elemzések eredményeként kiderül, hogy a tulajdonképpeni hadiló, a „*dextrarius*” csak kis számban, a kiválasztottaknak állt rendelkezésre, a háborúkból leginkább a szerényebb, de még kiváló tulajdonságokkal rendelkező, egyszerűbb hatáslovak vették ki a részüket. A legjobb lovakra vonatkozó terminológia hazai szegénysége, a tulajdonképpeni hadilovak csekély számú említése is arra látszik utalni, hogy a magyar seregben, a középkorban, mindvégig a kisebb termetű, igénytelenebb hatáslovakat részesítették előnyben.

„A Szent György Lovagrend megalapítása Károly Róbert udvarában” című írás Boulton nemzetközi összehasonlító kutatásai, majd monográfiája eredményeként született meg. A nemzetközi kutatásban elfogadottá vált, hogy a világi lovagrendek között Károly Róbert alapítását illeti meg az elsőség. A lovagrend szabályzata jó néhány cikkelyének mintáját sikerült megtalálni több itáliai városi, egyházi és világi társulat szabályzatában, melyek ismerete feltétlenül szükséges a rend létrejöttének tisztázásához. A szerző által javasolt datá-

lasi megfontolások azóta is vita, illetve bizonytalanság tárgyát képezik a kutatásban.

A magyarországi katonai kultúrtörténetben a hadmérnökök, haditechnikával is foglalkozó mester- és művészemberek már Villard de Honnecourt óta megkülönböztetett helyet foglalnak el, hívta fel A magyar történészek közül elsőként Makkai László, majd utána a Zsigmond király tiszteletére rendezett jubileumi kiállítás (1987) és tanulmánykötet hívta fel a figyelmet kiemelkedő jelentőségű itáliai hadmérnök, Taccola magyar kapcsolataira. Az ő haditechnikai munkásságával foglalkozik az „Egy korareneszánsz haditechnikai kézirat és szerzője, Mariano di Jacopo detto il Taccola: De rebus militaribus” című tanulmány. Az itáliai kora-reneszánsz képviselői, s hangsúlyosan közöttük a hadmérnökök, Zsigmond uralkodása alatt jelentek meg Közép-Európában. A hadmérnökök tervei és gyakorlati ismeretei nagy hatással voltak a magyarországi technikai fejlődésre. A tanulmány összefoglalja mindazt, amit Taccoláról és kéziratáról tudunk, különösen a sokat vitatott, a legutóbbi, 2006-os budapesti Zsigmond-kiállításon is bemutatott Párizsi kéziratról. Jelen formájában egy 1470 körüli, észak-itáliai másolatról van szó, amelynek eredetije Zsigmond király idejéből származhat (amin a szakma még vitázik), de maga a kézirat Mátyás-korabeli. Ugyanez érvényes a kötetben található Balkán-térképre, ami valószínűleg összefügghet Zsigmond nikápolyi hadjáratával. (Mások azonban az 1444-es keresztes hadjáratról, vagy II. Mohamed szultán személyével hozzák kapcsolatba). A kéziratnak vagy térképnek Erdélyen való közvetlen kapcsolatba hozása minden alapot nélkülöz, miként, sajnos, Taccola magyarországi tartózkodására sincsen semmi bizonyíték. Ennek ellenére a magyarországi hadiépítészeti és tüzérség XV. századi fejlődésére az itáliai hadmérnökök és kézírataik kedvező hatással voltak.

E gondolatmenetet folytatja a „Haditechnikai újítások és kéziratok Zsigmond környezetében” című tanulmány. A szerző szembenéz azzal, hogy a Zsigmond király művészetpártolására vonatkozó modern vélemények rendkívül kedvezőtlenek: a könyvek és kéziratok az uralkodó szemében nem voltak a hozzá méltó reprezentáció részei. Az egyetlen kivételt a haditechnikai kéziratok csoportja képezte, ami egyértelműen az uralkodó ezirányú érdeklődéséről tanúskodik. Ezen nem is

csodálkozhatunk, hiszen a Nagy Sándor bűvöletében élő királyt ókori elődjének példája is a technikai újítások megbecsülésére ösztönözhetette.

A török fenyegetés is rádöbbenhetette kora technikai–haditechnikai eredményei meghonosításának fontosságára Zsigmondot, aki „*Herrscherpflicht*”-nek tekinthette a haditechnikai fejlődés figyelemmel kísérését. Tény, hogy Zsigmond király uralkodása Magyarországon nem csak a déli végvári védelem alapjait vetette meg, hanem, az európai fejlődéssel lépést tartva, a tűzérés is akkor vált a magyarországi haderő szerves részévé. Az ország az észak-itáliai és német tűzmesterek és

fegyverkereskedők felvevőpiacaként részesült a technikai fejlődés eredményeiből.

Remélhető, hogy a kötettel a középkori magyar hadtörténelem olyan kézikönyvvel gyarapszik, amelyet éppoly haszonnal tudnak forgatni a felsőfokú tanulmányokat folytató diákok, mint oktatóik és a kutatók. Mivel a köztölt tanulmányok jó része a *Hadtörténelmi Közleményekben* jelent meg, elégedetten állapíthatjuk meg, hogy a folyóirat rendkívüli szerepet játszott az elmúlt évtizedekben a középkori magyar hadtörténelem szervezeti és szakmai kereteinek a fenntartásában, a folyamatosság biztosításában.

Hausner Gábor

TÓTH PÉTER (SZERK.)

SZENT DEMETER, MAGYARORSZÁG ELFELEDETT VÉDŐSZENTJE

(Balassi Kiadó, Budapest, 2007. 296 o.)

A kötet úttörő módon vállalkozik az egyik legismertebb bizánci harcos szent magyarországi ismeretének és tiszteletének történeti bemutatására. A kötet felépítése a következő: Szent Demeter magyarországi legendája (40–94. o.); A sirmiumi hagyomány eredete (94–108. o.); Szt. Demeter hazai tiszteletének középkori és újkori emlékei (109–136. o.). A zenetörténeti részt Czagány Zsuzsa, az MTA Zenetudományi Intézetének munkatársa írta: A középkori magyarországi Demeter-kultusz zenei emlékei (137–157. o.); a művészettörténeti fejezetet Terdik Szilveszter készítette: Szent Demeter a művészetben (158–203. o.), amit Bárh Dániel egészített ki a szent néprajzi vonatkozásaival: Szent Demeter és a magyarországi népi kultúra (206–214. o.). A kötethez gondosan összeállított, újdonságokat tartalmazó szöveggyűjtemény csatlakozik, ami tartalmazza a szent magyarországi latin nyelvű legendáját és annak magyar fordítását Tóth Péter gondozásában (217–243. o.), az Érdykódex-beli legendát (Madas Edit kiadása alapján, 244–247. o.), Demeter és a magyar király szláv legendáját magyar fordításban (Kríza Ágnes gondozásában), a szent középkori latin zsolozsmáját és szekvenciáját, illetve annak magyar fordítását (Czagány Zsuzsa és Tóth

Péter gondozásában). A kötetet példamutató módon névmutató, bibliográfia, kéziratok jegyzéke zárja.

A kötet címe a mára valóban elfeledett „*Legende sanctorum patronorum Regni Hungarie*” című, 1486 körüli gyűjteményre utal, amelyben valóban ott találjuk Szent Demetert a magyar nemzeti patrónusok között, akiknek ünnepei eredetileg értelemszerűen nem kerültek be az itáliai eredetű „*Legenda aurea*”-ba (a középkori szentek „kézikönyvébe”). Persze, a reformáció közelgő elérézése miatt legtöbbjük nem „regnált” túl soká (köztük ott van pl. az Urunk színeváltozása ünnep, amit a pápa az 1456-os nándorfehérvári győzelemmel kapcsolott össze), vagy Szent Zsigmond, akinek hazai tiszteletéről nemrég született alapvető tanulmány, éppen Tóth Péter tollából (*Századok*, 139. 2005.). Nem meglepő, hogy Szent Demeter középkori magyarországi legendája a római liturgikus reformmal a XVII. században kihullt a magyar katolikusok emlékezetéből, miként az sem, hogy a legendát legtovább a zágrábi egyházmegyében olvasták.

A szent mártírságának története röviden összefoglalható: a mai görögországi Szalonikiben, Diocletianus és Maximianus alatt, a keresztényüldöző császárok kedves gladiátort, Lieuszt legyőzte a keresztény Nesztor, aki-

nek Demeter közvetítette a hit támogatását és erejét. A császár bosszúja nem maradt el, és lesújtott a már egyébként is fogva tartott Demeterre. Az említett császár vélhetően Maximianus Galerius lehetett, 293-tól a társcsászárok egyike, aki a 300 körüli években hosszasan időzött Szalonikiben.

A történeti Demeter személye mindig is izgatta a kutatást, hiszen számos meglepő és váratlan fordulat figyelhető meg tiszteletében. Már az is érdekes, hogy az említett Nesztor sokkal hangsúlyosabb szerepet kapott a legendában, mint Demeter. Rádásul a korai martyrologiumokban ismeretes egy április 9-én tisztelt, Demeter nevű sirmiumi diaconus. Már a hagiográfiai kutatások nagy alakja, a belga jezsuita, Hyppolite Delehaye feltételezte, s ma is az az általános álláspont, hogy a két Demeter azonos lehet. Az átvitelre jó alkalmat szolgáltattak a hunok támadásai, akik 442-ben elfoglalták Sirmiumot, s az ereklyét legkésőbb akkor menekítették át Szalonikibe. Alföldi András szerint 434 körül egy Leontiosz nevű konstantinápolyi városi prefektus került Illyricum provincia élére (ilyen névvel ugyan később is előfordulnak helytartók), bár úgy tűnik, hogy akkor a provincia központja már Szalonikiben volt. A hagyomány és a kultusz folytonossága Demeter tiszteletét mindenestre Szalonikihez kapcsolta, s maga a legenda is korán Szaloniki-központúra formálódhatott át. Ebben semmi meglepő sincs, pannóniai vértanúk egész sorát menekítették a népvándorlás idején délebbre, akár egészen Rómáig. Sirmium (Srmska Mitrovica) története valóban viszontagságos volt, s a középkori Szent Demeter (Száva-szentdemeter) monostorának megalapítását a késő antik romokom a XI. század közepére valószínűsítik.

Demeter tipikus városi védőszent, Szalonikié, csodái is mind oda kapcsolódnak. Harcos szent eredetét is a város védelmében tapasztalt csodálatos beavatkozásai alapozták meg, így az avarok 568-as ostroma idején nehézfegyverzetben küzdött a várfalon, majd, jóval később, 1207-ben, a bolgár Kaloján ellen harcolt, s az egyébként akkor valóban halálát lelt bolgár cár megölését neki tulajdonították. Helyi tisztelete Christopher Walter (Aldershot, 2003.) szerint a X–XI. századtól vált általánossá, amikortól sírhelyéből kenet (miron) kezdett folyni. Innen ered megkülönböztető neve, a Miroblütosz („miron-t árasztó”) is. Za-

rándokok tömegei keresték fel sírját, hogy magukkal vihessék a gyógyító kenetet (magyar zarándokokról nem tudunk). Már 1040-ben, a bolgárok ellen vonuló katonák is bekenették magukat a müronnal, de Demeter a bolgárok között, s rövidesen az egész ortodox világban legalább annyira népszerű lett, mint a bizánci területeken. Tisztelete nyugaton sem maradhatott ismeretlen, hiszen az első kereszties hadjárat idején a keresztieseknek fehér lovon jelent meg. Nem véletlen, hogy Szent László váradi csodájával is kapcsolatba hozták alakját. Újabbban Klaniczay Gábor utalt Mánuel és bizánci császári udvar Demeter-tiszteletére, Magyar Zoltán a bihari Demeterpatrociniumok hatásával kapcsolatban említette. Demeter nyugati tiszteletéről Terdik Szilveszter munkájában kapunk összefoglaló képet, amely bemutatja itáliai és a keresztiesekhez kapcsolódó emlékeit, a bizánci eredetű magyarországi emlékeket, az itáliai eredetű luxusmunkákat, s a középkori hazai templomok falképeit. Összeállításában rendkívül érdekes a Szent Margit szentté avatási jegyzőkönyvből vett részlet, ami arra utal, hogy a királyi udvar és Száva-szentdemeter között élő volt a kapcsolat.

Demeter, s a bizánci szentek nyugati tisztelete ennek ellenére némileg homályban marad, még ha meg is tudjuk, hogy legendájának első változata (passio prima) latin nyelven is ismert volt (Anastasius Bibliothecarius fordította le Kopasz Károlynak, 876–882), valamint egy 1000 körüli harmadik változata (passio tertia) is született. Számunkra a második változat (a passio altera) a legfontosabb, aminek alapján a magyarországi legendaváltozat készülhetett. Sajnálatos, hogy e passióknak nincsen kritikai kiadása, így a hazai változat filológiai elhelyezése egyelőre provizórikus, bár a tartalmi jegyek egyértelműen a „passio altera” mellett látszanak szólni. A „passio altera” szerint Demeter magas rangú állami tisztviselő volt, Graecia provincia helytartója és konzulja. Leontiosz Demeter ereklyéinek tulajdonított gyógyulása után magával vitte pannóniai székhelyére, Sirmiumba Demeter köntösét és konzuli szalagját, s ott templomot épített a tiszteletére. A magyarországi változat sajátossága az, hogy Demetert pannóniai születésű szentnek tette meg (Sirmium városában született, apja Adrianus, anyja Thagno, s jó nevelést kapván onnan ment Szalonikibe); a szöveg így bizonyos elsőséget biztosít Sirmi-

umnak a kultusz tényleges központjával, Szalonikivel szemben. Erre utalt vissza a XVII–XVIII. századi magyar történeti hagyomány: Szelephényi György (1685) és Hevenesi Gábor (1692) úgy vélte, hogy Demetert csak azért tisztelték hazai szentként, mert ereklyéi Sirmiumba kerültek, s figyelmüket elkerülte, hogy csak a hazai legenda tette meg pannóniai születésű szentnek. A magyarországi legendaváltozat a liturgikus lectionáiban egészen a XIII. század második feléig nyomon követhető (esztergomi breviarium). A XIV. század második feléből a zágrábi lectionarium a forrásunk, amit az 1430-as évekből Laskai Demeter legendáriuma követ, további, a „Legenda aurea” kiegészítésre másolt változatokkal. Ezt kiegészítve a szolozsma-kutatás Magyarországon már a XII. századra is kiterjedtebb tiszteletét valószínűsíti. A források időbeli sokfélesége és területi szórtsága feltétlenül arra utal, hogy valamilyen mértékben a középkori Magyarországon ismerték, bár a szolozsmákban semmi nem utal pannóniai kapcsolatára, sőt görögök sarjaként emlegetik, s Szalonikihez kapcsolódó csodáit említik, azaz a magyarországi legendaváltozat keletkezési ideje elé helyezik. Várható egyébként további források felbukkanása is, Lauf Judit legutóbb az OSzK kódextörvényei között azonosított egy egyedi, notált Demeter-zsolozsmát.

A kötet legfontosabb újdonsága a magyarországi legendafordítás valószínűsítése és közreadása. A magyarországi változat a „Passio altera” népiesebb, szóbeli hagyományokkal bővített változatát követhette, s valamikor 1200 körül keletkezhetett. További megfontolások alapján a fordítás megszületése háromnyelvű (görög, latin, szláv) környezetbe helyezhető. Ezt egyfelől további stíluskritikai megfigyelések és a hazai legendákból és elbeszélő forrásokból vett példák – pl. P mester műve – teszik hihetővé, másfelől politikátörténeti megfontolások, amelyeket a legalaposabban Moravcsik Gyula és Kapitányfy István dolgozott ki, éppen P. mester külpolitikai nézeteit illetően. Számunkra is teljesen egyértelmű, hogy P. mester nézeteit a III. Béla korabeli történeti környezet, a magyar–bizánci rivalizálás, majd Sirmium vidékének visszaszerzése határozták meg, akármennyivel később vetette is papírra művét a magyar krónikás.

A szent magyarországi tiszteletét illetően a korai századokban nehéz helyzetben vagyunk. Egyfelől a kultusz központja a XI. szá-

zad 70-es éveitől ismét magyar kézen lévő szávaszentdemeteri monostor lett, amely az országban hatalmas, a pannonalmi monostorét megközelítő birtokokkal rendelkezett, s királyi egyházként működött. Ioannes Kinna mos bizánci történetírónak az 1180-as években írt krónikája rendkívül fontos forrásunk. Ebben 1071-re datálva említi, hogy Salamon és Géza elhozta Nisből a másik híres katona-szent, Prokopiosz kéz-ereklyéjét, s azt Sirmiumban, a Szent Demeter egyházban helyezték el. Tipikus az 1180-as évek magyar–bizánci rivalizálására, hogy az ereklyét Mánuel győztes hadjárata során visszaszerzi, azaz rendkívüli jelentőséget tulajdonít annak, hogy a szentek kit segítenek. (Hasonló esemény történt III. Béla esetében, aki a rilai Szent Iván ereklyéit szerezte meg, de az esztergomi papság nem fogadta be azokat). Tekintettel arra, hogy a szerémi ortodox püspökség székhelye, legalábbis a XII. században, Bácsra került, a monostor kegyura pedig a pécsi püspökség lett, nyilván Demeter tisztelete is azzal együtt mozgott. A XII. század vonatkozásában pedig fontosak a III. Béla birtokösszeíró oklevelében említett, a monostornak adott adományok, amik leginkább királyi adományok voltak, valamint Keled ispánhoz és a halicsi fejedelmekhez köthetők.

Nem kevésbé fontos a magyar királyi kegyuraság alatt álló bizánci Szt. Julián egyház Szávaszentdemeter alá rendelése valamikor a XII. század elején. A III. Béla-féle adománylevelet követően pedig a pécsi püspök és a kalocsa érsek jogvitája irányíthatta a figyelmet Szávaszentdemeterre, ami a szerémi püspökségnek a kalocsai érsek alá rendelésével végződött. Amikor később, 1344-ben a néptelen monostorba bencéseket telepítettek, a szent tisztelete országos lehetett.

A Demeter keresztnév használata is eligazító lehet a szent tiszteletét illetően. Hasznos megnézni Fehértói Katalin Árpád-kori személynévtárát, de még hasznosabb egy pillantást vetni a magyarországi előkelők névadási szokásaira. Kiderül, hogy szórványosan a XIII. század elejétől tűnik fel egy-egy Demeter nevű asztalnokmester, országbíró, pozsonyi ispán, alkancellár, hogy aztán a XIV. században (Engel Pál archontológiája tanúsága szerint) mintegy fölindulásszerűen valóban népszerűvé és elterjedté váljon a királyság középemesi és felső köreiből és a főpapok körében is.

A könyvben nagy súlyt kapnak a korai liturgikus kódexek, hiszen azok mind a bizánci ünnepnél tüntetik fel Demeter ünnepét, október 26-án. Így találjuk a nyitrai Szelephényi-evangelistariumban, illetve a Pray-kódexben is.

Itt jegyezzük meg, hogy a nyitrai kódex kutatása az utóbbi években megelégnél, bemutatják a reprezentatív „Zsigmond, Rex et imperator” című kiállításon is. Egyfelől (*Jaroslav Nemeš*: Nitriansky kódex a jeho posolstvo. Aachen, Óbuda, Nitra. Ružomberok, 2006.) felvetik, hogy Magyarországra kerülése után már nem is másolták át. Nemeš itáliai görög liturgikus tradícióra visszavezethető aacheni kéziratot pillant meg benne, érvrendszerében többek között helyet kap az is, hogy Szent Demeterhez hasonlóan Szent Ambrusnak és Szent Pantaleonnak is két-két ünnepe volt (Ambrusnak keleten július 27., nyugaton július 28.; Pantaleonnak keleten december 7., nyugaton április 4.).

A szlovákiai kutatás másik ágában *Vincent Múcska* általában a kézirat bizánci kapcsolatait hangsúlyozza, s kiemeli, hogy Demeter kivételével a többi keleti szent nyugaton is ismert, s éppen ezért érvel a magyar eredet, vagyis átmásolás mellett, noha nála, a korábbi Garamszentbenedekkel szemben, inkább Esztergom lép előtérbe (Byzantina et Slavica

Cracoviensia III. Craców, 2001.). Az új kritikai kiadás készítője, *Adrián Kácerik* szintén egy magyarországi görög hagyományokkal is rendelkező bencés monostort javasol, 1064/70 elé téve a másolást (Roma, 1998). Ezek alapján Demeter korai magyarországi tiszteletét nem építeném erre a kézíratra, még ha korai hazai használata vitán felüli is.

Szent Demeter tiszteletét egyébként, utólag, megerősíti a Pray-kódex, de a Csíziókban, a Kalendáriumokban és a Nagyobb sacramentariumban egyaránt október 26-án emlékeznek meg Demeterről, s egyúttal a nyitrai kódex keleti szentjeinek jelentős részéről is. Érdemes lenne nem csak Demeter, hanem a keleti szentek csoportjának összehasonlító vizsgálatát is elvégezni a nyugat-európai és magyarországi kódexekben.

Ismertetésünkben elsősorban a középkori történeti vonatkozásokra koncentráltunk, és csak utalni tudunk a társzerzők tartalmas, újat mondó elemzéseire. A könyv a sokszempontú, térben és időben messze kitekintő megközelítéseknek, illetve a sokszínű, történeti, liturgiátörténeti, zenetörténeti, művészettörténeti és néprajzi vonatkozások párhuzamosan futó, időként szerencsésen összetalálkozó érvrendszereinek köszönhetően, rendkívül izgalmas olvasmány.

Veszprémy László

MARINO VIGANÒ

ARCHITETTI E INGEGNERI MILITARI ALL'ESTERO DAL XV AL XVIII SECOLO

(Livorno–Roma, 1999. Vol. I., 237 o.)

A XV. század végétől jól érzékelhető az a folyamat, amikor az addig alkalmazott ostromtechnika, a magas kővárakkal és az azok ellen felsorakoztatott ostromgépekkel, egy csapásra elvesztette a jelentőségét. A löfegyverek elterjedése gyökeresen átalakította a hadászati viszonyokat, mind a csatatéren, mind a védelem kérdésében. A széttagolt Itáliában azonban gyorsan tért hódított egy új építészeti módszer, aminek eredményeképp a korábbi kővárakból megszületett az új hadviselés támasztotta követelményeknek is ellenálló rendszer, az erőd. Ha arra keressük a választ, hogy

miért éppen ott kezdődött ez a változás, akkor meg kell állapítanunk, hogy az itáliai városállamok sorozatos összetűzései és háborúi során felgyülemlett tapasztalatokból ott realizálódott először ennek a gondolata, másodsorban Itália patinás egyetemlein képzett, a későbbiekben Európaszerte ismert várépítő mesterek, biztosították ehhez a szellemi háttérrel.

Marino Viganò, az Università Cattolica di Milano professzora szerkesztésében olyan tanulmánykötet első részét tarthatjuk kezünkben, amelyben országokra lebontva vizsgálhatjuk az itáliai építészek és hadimérnökök

legfontosabb erősítési munkáit és életét a spanyol és Habsburg érdekeltségű területeken. A könyv érdekessége, hogy országoként a témában legjáratosabb történészek, mint Silvio Leydi, Juan Manuel Zapatero, Edmund Prohr és Quentin Hughes publikálják legfrissebb kutatásaikat olasz, spanyol, német és angol nyelven. Ez a mű abból a szempontból tekinthető kuriózumnak, hogy ez az első próbálkozás arra nézve, hogy az Európaszerte dolgozó itáliai származású hadimérnökök munkásságát és mindennapi életét összefoglalja és az olvasóközönség elé tárja.

Az első fejezetben, a téma sokszínűségéből adódóan, a szerkesztő keretet próbál adni a műnek, vázolja az itáliai várépítésekkel foglalkozó legfontosabb olasz és külföldi munkákat. Külön érdekessége, hogy bár magyar témával közvetlenül egyetlen tanulmány sem foglalkozik, mégis hivatkozást találunk Gerő László, Balogh Jolán, Marosi Endre és Szántó Imre több munkájára is. Emellett természetesen megtaláljuk a legfrissebb spanyol, német és olasz nyelven íródott publikációkra történő hivatkozásokat. A kötetben alapvetően itáliai származású, de spanyol, német, németalföldi, afrikai és gyarmati területeken dolgozó építésszek, hadimérnökök, térképészek munkáival és nem utolsósorban életútjukkal találkozunk, ami kissé megnehezíti, hogy egységes képet alkothassunk a könyvről.

Quentin Hughes Italian Engineers working for the Knights of Malta (Az itáliai építésszek a máltai lovagok szolgálatában) című tanulmányában rámutat arra, hogy Rhodosz erősítésén szinte kizárólag itáliai várépítésszek ismertek, mint a Fabrizio del Carretto nagymester (1513–1521) megbízásából dolgozó szicíliai Matteo Gioeni és a velencei Scarpagnino, majd Philippe Villiers de l'Isle Adams nagymester (1521–1534) kérésére a firenzei Gerolamo Bartolucci, a bergamói Gabriele Tadino da Martinero és a vicenzai iskolából Basilio. 1522-ben amikor a lovagrend Máltára vonult vissza, a firenzei származású Piccinót bízták meg, hogy, terveket dolgozzon ki a Sant'Angelo erőd, Notabile (Mdina) és a tripoli állomás megerősítésére, azonban minden valószínűség szerint ő csak elkezdte az erősítés kiépítését. 1535-ben, majd 1541-ben ismét a Rhodoszon dolgozó Tadino egyik tanítványát, a szintén bergamói Antonio Ferramolint bízták meg a munkálatok folytatásával. Az ő nevéhez köthető Ragusa partjainak

az erősítése; később a szicíliai alkirály szolgálatába állt és mindvégig ott is maradt, így a lovagrend csak rövid ideig „kaphatta kölcsön”. Ennek ellenére is az ő érdemének tekinthető, hogy a Sant'Angelo várat igazi erőddé alakította, aminek eredménye az 1565-ös török támadás visszaverésében világosan megmutatkozott.

Antonio Bravo Nieto Entre la tradición medieval y el Cinquecento (A középkori tradíciók kezdete és a Cinquecento) című tanulmányában az észak-afrikai Melillát vizsgálja. A város 1497-ben került a Spanyol Birodalomhoz, Oran és Mazalquivir mellett az egyik olyan erőd, ami a XVI. század során mindvégig spanyol kézen maradt. Mivel Melilla közvetlenül érintkezett az iszlám területekkel, itáliai mestereket hívtak a megerősítésére, mint 1525-ben Barletta priorját, a Rhodoszról már ismert Gabriele Tadino da Martinengót és 1534-ben a ravennai származású Benedettót (Benedetto később még két észak-afrikai város, Bona (1535) és Bugia (1536) erősítését irányította). A szintén Rhodoszon dolgozó Antonio Ferramolino 1536–1539 között a mazalquiviri építkezéseknél volt jelen. Giovanni Battista Calvi és Giacomo Palero Fratin (vagy ahogy a spanyolok nevezték: „El Fratin”) mellett Battista Antonelli tervezte a mazalquiviri erődöt.

Az utóbbi életét *Juan Manuel Zapatero* El ingeniero militar Bautista Antonelli en las „Yndias Occidentales” 1581–1616. (Bautista [Battista] Antonelli, katonai építész és „Nyugat India”) című írása részletezi. Battista Antonelli (1545–1616) szinte egész életében a spanyol király szolgálatában állt, résztvevője volt számos kalandos utazásnak a koronagyarmatokra, mely területeken számos erőd megtervezése fűzhető a nevéhez. Első útja 1581–1584 között a Magallán-szoroshoz vezetett, mivel II. Fülöp őt bízta meg a szoros megerősítésével és új erőd építésével Angosturán. A flotta december 9-én futott ki Cadizból Alvaro Flores Valdés parancsnoksága alatt. A helyzetet azonban jól jelzi Antonelli 1583. május 24-én, testvérének írt levele, amiben arra utasítja, hogy kérjen visszatérési engedélyt, mert sem felszerelése, sem segédje nincs, hogy befejezhesse a munkálatokat. John Hawkins és Francis Drake és a többi angol kalóz tevékenysége miatt II Fülöp kiadta „A gyarmatok megvédésének tervét” (Plan de defensa de los Dominios. In: *Marino Viganò*,

Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo, Livorno–Roma, 1999. Vol. 1. 123. o.), így 1586-ban, Juan de Tejada és Antonelli vezetésével, expedíció indult a Karib-szigetek partjaihoz. Nyolc év alatt a legfontosabb munkáikként San Juan, Santo Domingo, Havanna, Portobello és Panama erődítéseinek megtervezése említhető. Amikor Antonelli 1615-ben, hetven évesen visszavonult, 45 év szolgálati időt tudhatott a háta mögött.

Silvio Leydi Prime note su Giovan Giorgio Settala, cosmografo, cartografo e ingegnere milanese (Giovan Giorgio Settalaról, a kozmográfusról, térképészről és milánói építészről szóló első feljegyzés) című munkájában öszszetett életutat mutat be. Giovan Giorgio Settala 1520-ban született Milánóban és 1570-ben hunyt el Spanyolországban, miután 26 évet szolgált ott. Jártas volt a kozmológiában, a térképészetben, de elsősorban hadimérnök-ként tartották számon. Firenze, Lucca, Pisa és Modena erődítésein is dolgozott, utóbbi helyen Giovan Giorgio néven, az egyik leghíresebb hadimérnök, a később Magyarországon is dolgozó Giovan Maria Olgiati tanítványaként. 1541. augusztus 23-án V. Károly „cosmografo imperiale” (birodalmi kozmográfus) címmel tüntette ki Giovan Giorgio Settalát, aki életét ezután leginkább a térképészetnek szentelte.

Charles van den Heuvel Bertoromeo Campi Successor to Francesco Pacciotti in the Netherlands (Francesco Pacciotti utódja Bertoromeo Campi Hollandiában) című munkája egy építészeti metódusváltást mutat be. 1568. februárjában az antwerpeni erőd megtervezője, Francesco Pacciotto elhagyta a várost, mert szinte semmi jövedelmet nem kapott, felesége és gyermeke pedig majdnem éhenhalt. Alba herceget lenyűgözte Pacciotto turini erődterve és amikor a madridi Titkos Királyi Tanácsot sikerült meggyőznie, hogy Spanyolország egyik legforrongóbb városát meg kell erősíteni, határozottan Pacciottit szemelte ki erre a célra. A helyzet azonban kissé bonyolultabbá vált, mert II. Fülöp féltestvére, Pármai Margit németalföldi építészeket bízott meg, hogy Amsterdam, Groningen, Maastricht, Utrecht és nem utolsósorban Antwerpen városait is tegyék jobban védhetővé, ami a Pacciottival való szakításhoz vezetett. Annak ellenére, hogy Alba, a békülés jeleként, az esedékes összeget maga vitte el Pacciottinak, az sohasem tért vissza a Németalföldre.

Az itáliai építész távozását követő időkben azonban egyre többen kezdtek – többé-kevésbé jogosan – kritizálni munkáit, ugyanis, általában már a helyszín kiválasztása előtt kész tervekkel rendelkezett és a bevált erődítési mintákat alkalmazta. Amikor Bartoromeo Campit nevezték ki új építésznek, radikális változtatásokkal látott neki az építkezéseknek, az útegek régebbi helyükre való visszahelyezésével kijavította a védművek hibáit és új mellvédekkel növelte azok védelmi erejét. A tanulmányban a két építész összehasonlításakor kialakuló különbséget talán Groningen esetében figyelhetjük meg a legjobban, amikor is Campi három különböző terve közül az ötszög alapú citadellatervet fogadták el, mert az tért el legjobban Pacciotto terveitől. A kialakult helyzetet Achille Tarducci, Magyarországon szolgáló hadimérnök 1600 körül írt véleménye tükrözi a legjobban: „Erődöket két módon lehet tervezni, egyedül a művészettel, vagy a művészet és a helyszín figyelembe vételével ... Azok az erődök, amelyek a művészetet a helyszínnel kombinálják, mindig jobbak és hatékonyabbak lesznek, mint ahol csak a művészetre figyeltek.” (*C. Promis: Gli ingegneri militari della Marca d'Ancona*, [Torino, 1865.] Bologna, Forni, 1970. 65. o.)

Edmund Prohr Die Festung die Düsseldorf und die italienische Festungsbaumeister (A düsseldorfi erőd és az itáliai várépítések) című tanulmánya Jülich, Kleve és Berg hercegség központja, Düsseldorf erődítését foglalja össze. A város története a bolognai Pasqualini családdal köthető össze. Alessandro, a „hercegség egész területének építőmestere” és fiai, Massimiliano, valamint Giovanni 1549–1580 között egy sor fontos védelmi tervet dolgoztak ki és építettek fel, köztük talán a legjelentősebb a jülichi erőd volt. A család harmadik generációjához tartozó ifjabb Giovanni Pasqualini nevéhez Düsseldorf (1596–1605), és a Wessel (1587–1607) erődítési munkálatai fűzhetők; 1588–1595 között Lübeck és Mülheim számára is készített tervet, de megvalósításuk már nem egyedül az ő feladata lett.

A német államok másik kiemelkedő katonai építésze a toszkánai Marradiban született Rocco Guerrini (1525–1596) volt, azon kevés protestáns itáliai mérnökök egyike, akiknek az ellenreformáció szolgálatába kellett lépniük. Guerrini 1561-ben állt szolgálatba Franciaországban, ahol Metz védműveinek építke-

zésén vett részt, de mint tervező és hadimérnök leginkább a német területeken szerzett magának hírnevet. *Thomas Biller* Architektur und Politik des 16. Jahrhunderts in Sachen und Brandenburg (Építészet és politika a XVI. században Szászországban és Brandenburgban) című tanulmányában legjelentősebb munkáiként említi Szászországban Drežda (1569), Lipcse (1573), Königstein (1575), illetve Brandenburgban Spandau (1578), Küstřin (1579) és Peitz (1580) erődítéseit.

Brigitte Hauptner – Rudolf Hauptner Zur Tätigkeit italiaenische Festungsbaumeister im Rahmen der Reichsverteidigung in und um Wien (Itáliai várépítőmesterek tevékenysége a birodalmi védekezésben Bécsben és környékén) című tanulmánya a Bécsben foglalkoztató mesterek életét vázolja. Az itáliai hadimérnökök az 1530-as évek elejétől vettek részt komolyabban a Habsburg Birodalom területei védelmének kiépítésében. A luganói

Domenico dell'Allio tervei alapján készültek Bécs bástyái, illetve Graz (1544), Klagenfurt (1544), Marburg (1554) és Radkersburg erődítési tervei. A pisai Sigismondo da Preda, Francesco Tebaldi, Francesco da Pozzo, de mindenekelőtt Pietro Ferrabosco magyar területen is jelentős munkákat végeztek.

A fenti életrajzi ismertetőkből kiderült, hogy ezek az építészek nagyon változatos utat jártak be, minden országban más-más problémákkal kellett megküzdeniük. Mindenképpen megjegyezendő azonban, hogy amíg a XV. és a XVI. század az „*uomo universale*”-k százada volt, amikor a vár- és városépítész még nem vált szét, és amikor egy hadimérnök még mindenhez értett, addig a XVII. századra elindult egyfajta specializáció, aminek eredményeként szétaprózódott a korábban egységes „szakma,” és számos új mérnöki szakirány keletkezett.

Labancz Csaba

KRÓNKA

IGAZ LEVENTE – SÁNDOR ANITA

„SCHICKSALSJAHR 907 – DIE SCHLACHT BEI PRESSBURG UND DAS FRÜHMITTELALTERLICHE NIEDERÖSTERREICH”

Beszámoló a 907. évi pozsonyi csatát bemutató osztrák kiállításról

A 907. évhez történelmünk két fontos eseménye fűződik: Anonymus szerint ekkor hunyt el Árpád fejedelem, és ugyanezen esztendő nyarán vívta a magyarság egyik legjelentősebb győztes csatáját, Pozsony mellett. Ennek a számunkra sikeres harci eseménynek a központba helyezését rendezték az ausztriai Hainburgban „A sorsfordító 907. esztendő – A pozsonyi csata és Alsó-Ausztria az érett középkor korai szakaszában” („Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich”) címmel kiállítást a tavalyi év során.

A Közép-Európa történelmének csakhogyan sorsdöntő csatáját körüljáró tárlat a városi Kulturfabrik Duna-parti épületében kapott helyet, és 2007 júliusától egészen október végéig volt látogatható.

A fő szervező Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltár (Niederösterreichisches Landesarchiv) mellett a kiállítás megvalósításában tevékeny részt vállalt a Carnuntum Régészeti Park (Archäologischer Park Carnuntum Betriebsgesellschaft), a Bécsi Egyetem Östörténeti és Korai Történeti Intézete (Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien), a Szövetségi Emlékmű- és Lelőhelygondozó Hivatal (Bundesdenkmalamt – Abteilung für Bodendenkmale), Alsó-Ausztria Östörténeti Múzeuma (Museum für Urgeschichte des Landes Niederösterreich in Aspern/Zaya), valamint az Osztrák Tudományos Akadémia Középkortörténeti Kutatóintézete is (Institut für Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften).

A szervezők a kiállításról részletes katalógust is megjelentettek, amely a tárlaton látottak leírásán túl számos tanulmányt is tartalmaz, a közreműködő szakemberek tollából. (Katalog zur Ausstellung des Niederösterreichischen Landesarchivs. Szerk.: *Roman Zehetmayer*. St Pölten, 2007.)

Az osztrák, szlovák, cseh és magyar történészek, régészek és restaurátorok munkája nyomán életre kelt az egykori keleti frank örökség, illetve a 907 után bő fél évszázadra magyar, végül ismét a germán (bajor–német) fennhatóság alá került terület vegyes népessége, gazdasága, vallási-és mindennapi élete is. A közérthető megjelenítést a kiállítóterem falain a vezérfonalat adó ismertető szöveg, illetve a tablószerűen bemutatott alaprajzok, metszeti ábrák és színes térképek (rövid német–angol magyarázó szöveggel) és a hozzáértő módon összeválogatott régészeti leletek, valamint korabeli dokumentumok kiállított eredeti példányai segítették. Az ismertető szöveg mindvégig a frank/bajor–avar–szláv, majd a bajor–magyar kapcsolatokra helyezte a hangsúlyt, alapvetően semleges fogalmazással, a mai, szomszédos államok eltérő nézeteit feleslegesen nem erőltetve, mintegy a történelmi megbékélés jegyében. A hainburgi tárlat összeállításában osztrák részről *dr. Roman Zehetmayer* (Niederösterreichischen Landesarchivs) hazánkából pedig *dr. Veszprémy László* alezredes, hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Szerkesztőség igazgatója, valamint *Herold Hajnalka* (Universität Wien, Institut für Ur- und Frühgeschichte) működött közre. A kiállítás 15 egységre tagoltan, 803-tól, tehát a Nagy Károly frank uralkodó (768–814) avar hadjáratai után megszervezett „Ostmark” kezdeti időszakától, a 907. évi pozsonyi magyar győzelem eseményein keresztül, egészen a – csak nálunk értelmetlenül túldimenzionált – 955-ös augsburgi vereségünk évéig, illetve az alsó-ausztriai magyar dominancia végéig adott körképet a mai osztrák tartomány IX–X. századi történelméről.

A tárlat első egysége térképeken szemléltette a bemutatott időszak előzményeit, a frank állam területi változásait, 843-tól egészen 880-ig. A térképeket követő Karoling-

családfa Nagy Károlytól a pozsonyi vesztés Gyermek Lajosig (900–911) időben is láttatta a keleti-frank uralkodókat, akik közül a (számunkra is) legfontosabbakat részletesebben, korabeli dokumentumok alapján mutatták be.

A második rész „Politikai helyzet és területi tagolódás a Karoling Alsó-Ausztriában” címmel a keleti frank határtartomány tisztségviselőiről szól: a „keleti végek” (Ostlandes) előljárói közül bővebben a még az avarok elleni háborúban, 799-ben elesett bajor (I.) Gerold prefektusról, a tisztségét 832/833–854 között viselt Ratpotról, Karlmannról (854–871), valamint a 907-ben tartományát veszített Aribo (Arbo) markgráfról (örgrófról), aki csak szerencséjének köszönhette, hogy nem vesztett oda a pozsonyi csatában (†909).

A következő két (3. és 4.) egység Alsó-Ausztria egykori, részben őslakos, részben betelepítés útján kialakult, korabeli lakosságának, azaz a térség keleti frank vezetés alatti bajor–szláv, illetve avar maradványnépességének mindennapi életét tárta a látogatók elé (mezőgazdaság, tenyésztett és vadászott állatok régészeti leletei), néhány ötletes megoldás, például egy félig földbe ásott gerendaház és egy szövöszék rekonstrukcióján keresztül.

„Jogrend és gazdálkodás a Karoling Alsó-Ausztriában” alcímmel az 5. rész a korszak néhány fontos jogi dokumentumát tekintette át. A szervezők jellemző részleteket mutattak be a Lex Baiwariorum-ból, Karintiai Arnulf 888-ban Heimo számára kiadott kiváltságleveléből, valamint a 902/903–907 között érvényes, a fentebb említett Aribo örgróf alatt kibocsátott, úgynevezett raffenstetteni vámrendelkezésből, amely 907-ig szabályozta Alsó-Ausztria bajor, szláv és zsidó kereskedőinek tevékenységét. Ugyanezen tárlatrész vitrinjeiben a térségre jellemző fazekastermék-leletekből is megtekinthetünk egy válogatást.

A 6–7. tárlatrész két kiváltságolt társadalmi csoport, az egyháziak, ezen keresztül pedig a korabeli Alsó-Ausztria keresztény vallási életének vonatkozásaiba, valamint a nemeség életének mozzanataiba engedett bepillantást. Az előbbibe többek között templomok alaprajzaival, az utóbbiba dokumentumok, továbbá régészeti leletek bemutatásával (Gars-Thunau leleteinek, valamint a Museum für Urgeschichte des Landes Niederösterreich in Asparn/Zaya kiállítási tárgyainak vendégszerpelgetésével. Ez utóbbiak közül, a nemeség jellemző személyes tárgyait szemléltető,

kardmarkolat-gombot, övcsatot, zsebkést, tűzcsiholó-acélt, illetve fenőkövet állítottak ki.)

A 8. tárlatrész kiállítási anyagában Alsó-Ausztria Dunától északra eső, egykor „a morva fejedelemségek (Mährischen Reichs) részeként létező” területeinek emlékei voltak láthatóak. A szláv népességgel kapcsolatos források mellett a cseh és szlovák kollégák gazdag régészeti együttést is összeállítottak a vidék legfontosabb lelőhelyeiről. Itt különösen a bemutatott ékszerleleteket emelhetjük ki. Magában a kiállítás anyagában, szerencsére, nem leltük nyomát a „Nagymorva Birodalom” fikciójának, ám Ján Steinhübel, katalógustanulmányában, északi szomszédainktól megszokott módon, 896–921 között azért már felbukkan a szlovák állam neve. (*PhDr. Ján Steinhübel PhD* [Pozsonyi Tudományos Akadémia]: „A magyar uralom Szlovákia fölött. Szlávok, magyarok, bajorok és szászok a 896–921 közötti években” [Die Herrschaft der Ungarn über die Slowakei. Slawen, Ungarn, Baiern und Sachsen in den Jahren 896–921.] Az ún. „fényes sárga kerámia” (poliertem gelben Keramik) Morva-menti, illetve zalaí-somogyi (továbbá Gars-Thunau-i, Mikulčice-i és Pozsony-környéki) elterjedésének térképen szemléltetett ábrázolásából nem tudunk semmiféle egyéb következtetést levonni, mint azt, hogy az említett területek lakossága kedvelte és használta ezt a típusú kerámiát és kereskedett is vele.

Ugyanitt szemléletesnek találtuk *Luděk Galuška* (Moravské Zemské Múzeum, Archeologický ústav, Brno) rekonstrukciós rajzait a szláv Veligrad korabeli erődítményrendszeréről és látképéről, és a település (újabb kori nevén Staré Město – Uherské Hradiště) egykori keresztény központjának makettjében sem leltünk kivételt.

A kiállítás szervezői a 9. egységtől a győztes magyar fél bemutatására helyezték a hangsúlyt. Ilyenképpen ügyeltek az időbeli arányokra is, hiszen a tárlat által átfogott, körülbelül 150 esztendő időszak mintegy fele–harmada a magyar uralom alatt álló, a Magyar Nagyfejedelemségnek adózó Alsó-Ausztriát jelenti. A pozsonyi győzelem után az Enns folyóig kiterjesztett magyar határ, illetve gyeptű megszüntette a terület bajor–német uralmát, s ez az állapot az Augsburg melletti vereségig mindenképpen, de nem kizárt, hogy egészen Géza fejedelem uralkodásáig, változatlanul fennmaradt.

A „Magyarország története 907-ig” címet viselő tárlatrész bevezetőjében a magyarok legkorábbi, nyugaton dokumentált felbukkanásán (862) túl, azt is fontosnak találták leírni a szervezők, hogy Árpád népe egyértelműen a korábban a térségben a hunok és az avarok képviselte steppei kultúrkör folytatójaként jelenik meg a forrásokban. Itt számos fontos, kortárs nyugati szerző népközpontú vonatkozó, persze jellemzően negatív képet nyújtó idézeteit leltük fel. (Hinkmar rheimsi érsek: Annales Bertiniani (862); Annales Alamannici; Liutprand cremonai püspök: Antapodosis; Regino prúmi apát: Chronicon [889]; a pozsonyi csatában életét vesztett Theotmar salzburgi érsek beszámolója IX. János pápának, stb.)

A tárlat itt tért rá a címadó fő esemény, a pozsonyi csata részletes elemzésére, a szembenálló felek által használt fegyverekre és taktikára (10. téma), a csata lefolyására és közvetlen kihatásaira (11.), valamint a csata jelenlétére a magyar történetírásban (12.). A magyarok harcászatiának bemutatásakor a kemény fegyelem, valamint az összetett reflexív szerepének hangsúlyozásán túl a közelharc fegyvereinek „háttérben maradásáról,” illetve az írásosan „dokumentált, ám a régészet számára ismeretlen” védekező fegyverzetéről (sisak, páncélzat, pajzs) olvashattunk. A keleti frank/bajor lovas harcosok „néhányike teljes páncélzatban küzdött,” a többség jellemző fegyverzete pedig a gyűrűspáncél, a lándzsa, a pajzs, illetve a kétélű, egyenes kard kombinációja volt, az avaroktól korábban átvett sarkantyú ugyancsak ennek a rétegnek volt az attribútuma. Az alapvetően korrektnek mondható szöveg mellett kissé szegényesnek, s a tárlat tulajdonképpen egyetlen gyenge pontjának értékeltük a csata „hangulatát,” lélektani hatását visszaadni hivatott sátorban kiállított rekonstruált tárgyakat, a nyugati katonák viselte gambesont (a különböző korabeli páncéltípusok alatt hordott párnázott ruhát), a bajor tárcsapajzsot, s az ezekkel kevésbé érthető módon „közös kompozíciót” alkotó Kassai-féle üvegszálás reflexíját. Arra figyeltek a szervezők, hogy a kiállított íjpéldány csontlemezzel merevített legyen, ám a szövegben említett egyéb fegyverek rekonstrukciónak kiállításától, amelyek csakugyan előbbé teheték volna ezt a tárlatrészt, eltekintettek. Laikus látogató e néhány tárgy alapján aligha kaphatott tényszerű ismereteket a szemben álló felek fegyverzetéről, még akkor sem, ha a

szervezők külön-külön sok mindent megpróbáltak bemutatni, így a kiállítás más vitrinjeiben gyűrűspáncél-darabokat, kardokat, lándzsahegyeket, stb. is. A magyar lovasíjászok fölényének láttatására egy frank lovas 830 körüli (digitálisan bemutatott) ábrázolását, illetve egy 2005 őszi, Kaposmérőn rendezett lovasíjász-verseny néhány „végtelenített” felvételét találták alkalmasnak a szervezők. A jelenkori magyar lovasíjászatot megteremtő Kassai Lajos és tanítványai valóban komoly sportteljesítményekre képesek lóháton, ám azok aligha vehetők össze a teljes fegyverzetben mozgó korabeli (magyar és bajor) lovas harcosok képességeivel. Az amúgy látványos képsorok Hainburgban sem pótolták a hiányt.)

A csata közvetlen kihatásait tárgyaló rész valamennyi, az eseményekről egykor és később írt forrást bemutatta, ide értve Aventinus (Johannes Thurmair) bajor humanista, XVI. század eleji, általában vitatott, de az összecsapásra vonatkozólag mindenképpen jelentős forrásértékű művét is. (Aventinus: Annalium Boiorum, libri septem, Ingolstadt, 1554.) Figyelemre méltóan teljes volt a *Veszprémi László* válogatta, a pozsonyi győzelemre vonatkozó magyar szakirodalmi ismertető is, a XVII. századi legelső művel kezdődően. Itt az idézeteket, továbbá a művek osztrák könyvtárakban fellelhető példányait is megtekinthetjük. (Nadányi János: Florus Hungaricus, sive Rerum Hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum compendium [Amstelodami, 1663.]; Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico-geographica 1. [Bécs, 1735.]; Pray György: Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX ad annum Christi CMXCVII deducti, ac maximam partem ex orientis, occidentisque rerum scriptoribus congesti [Vindobonae, 1761.]; Wenzel Gusztáv és Geiger Nepomuk János: Magyar és Erdélyország története rajzolatokban [Bécs, 1842–1844.]; Szabó Károly: Magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig [Pest, 1869.]; Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig [Budapest, 1900.]; A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezeréves emlékére szerkesztette Pauler Gyula, Szilágyi Sándor [Budapest, 1900.]; Pilch Jenő (szerk.): A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. 1. k. [Budapest, 1944.]; Vajay Szabolcs: Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die

europäische Geschichte, 862–933 [Mainz, 1968.]; Hermann Róbert (szerk.): Fegyver és vitéz... A magyar hadtörténelem nagy csatái [Budapest, 2003.].

A 13. egység a magyar uralom alatti Alsó-Ausztriával foglalkozott. Mint a bevezető szövegben olvashattuk, „A magyarok a Bécserdőből nyugatra nem építettek ki adminisztrációs rendszert, beérték az adószedéssel és a fosztogatással. Ilyen módon a korábbi hierarchikus viszonyrendszer ott nem szűnt meg teljesen, a magyarok nem voltak érdekeltek ebben. Mindezt megerősíti az a tény, hogy a magyar uralom végével a korábbi egyházi birtokokosok képesek voltak visszaállítani hatalmukat [a pozsonyi csata után elhagyott] birtokaikon. [...] A régészeti feltárások a sík terület mindennapi életének semmiféle, a szuverenitás megváltozásának hatására bekövetkezett változásáról nem tudnak számot adni...”. A korábbi erődített helyeket a magyarok nyilván lerombolták, ám az ismertető szerint „talán maradhattak behódolt bajor előkelők is a magyarok kezébe került területen.”

Az utolsó előtti, 14. tárlati egység a két legfontosabb alsó-ausztriai magyar régészeti leletet mutatta be, mint a kiállítás témájához szervesen kapcsolódó anyagot. A királyhidai (Bruck an der Leitha) sírmező leletei mellett a 2000-ben, Gnadendorfban megtalált, részleges lovastemetkezéssel, „rendhagyó módon” elhantolt előkelő, fiatal magyar harcos is helyet kapott. Utóbbit nem csak a sírból származó csontmaradványok (koponya, lókoponya- és combcsont [utóbbi itt, mint áldozati étel]), és tárgyak (díszes szablya, pálcás zabla, vaskés, ruhára varrt pénzek, fenékö, hajkarika, övcsat és nyeregheveder csatja) segítségével ismertették meg a látogatóval, hanem a katalógus egy tanulmányával is, *Dr. Ernst Lauer-mann*, az asperni Alsó-Ausztria Östörténeti Múzeum (a lelet végső kiállítási helye) munkatársa tollából. („Egy korai magyar lovas az alsó-ausztriai Gnadendorf-ból” [Ein frühungarischer Reiter aus Gnadendorf, Niederösterreich. Katalógus, 93–98. o.] – A X. századi magyar szállásterület nyugati peremén eltemetett, talán rendszeren még fel sem övezett 14 év körüli harcost és sírmellékleteit 2006 folyamán Magyarországon a Nemzeti Múzeumban, illetve a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban is kiállították.)

A legutolsó, 15. téma, „A magyar uralom vége Alsó-Ausztriában” volt. A bevezető szö-

veg osztrák szemszögből, sajátosan tömör formában foglalta össze a X. század további eseményeit. A pozsonyi csatában elesett Liutpold utódának, Arnulfnak, „hamar, már 909, 910 és 913 folyamán sikerült a magyarok ellen bizonyos katonai sikereket felmutatnia. Ennek következtében mintegy királyként terjeszthette ki bajorországi hatalmát.” Bátyja, Berthold, újabb, Wels melletti győzelme (943) után, Bajorországot I. Ottó öccse, Henrik herceg kapta meg. Az említett győzelmek – legalábbis Aventinus szerint – megtörténtek, ám jelentőségük a (tárlaton nem említett) első, győztes augsburgi csata (910) eredményének árnyékában gyakorlatilag elhanyagolható. A következőként az Ottó fia, Liudolf vezette, egészen 955 tavaszáig tartó lázadás volt. A magyarok 954/955-ös beavatkozása az augsburgi vereséggel zárult, amelynek helyi szempontból fontos következménye az volt, hogy „fokozatosan megindulhatott egy új hatalmi struktúra kiépülése.” Tényleg fokozatosan, hiszen majd 20 év telt el, mire – 955. után – hivatalosan is béke kötöttet az augsburgi győztes utóda, II. Ottó és a Taksonyt követő Géza fejedelem között (Quedlinburg, 973.). Biztosan akkor ürítettük ki a gyeptű nyugati sávját, a Bécserdőig pedig valószínűleg csak az ún. „melki határháború” (984–985) után, a Cívakodó Henrikől elszenvedett vereség után szorultunk vissza, a források szerint 991-ben. 971-ben Alsó-Ausztria először kapott örgróft, aki 976-tól már a Babenberg-dinasztiából került ki. A folyamatot a régészet is alátámasztotta: az uralomváltással „toronnyal–fallal erődített, kevés ember által is védhető kastélyok emelkedtek, melyek főleg a XI–XII. századtól hagytak nyomot a terület látképén.” Ez azonban már egy másik korszak. Tudjuk, hogy a frank állam keleti határgrófságaként induló „Ostmark” csak 1156-ban, a Babenberg-házi II. „Jasomirgott” Henrik idején (1141–1177) emelkedett hercegségi rangra, de akkor is szigorúan a Német-Római Birodalom integráns részeként.

Az utolsó tárlatrész végén ismét a magyar hadjáratok különböző forrásaiból szemezgethettünk. Itt már egyértelműen a vereséggel végződő magyar katonai akciókra (közűk a riadei és augsburgi csatákra) került a hangsúly. Zárásként, és a magyar uralom éveitől mintegy búcsúzásként pedig az említett „új hatalmi berendezkedés” régészeti emlékei közül láthattunk néhányat.

A katalógus tanulmányai közül hármat tartottunk érdemesnek összefoglalni:

Maximilian Diesenberger „Bajorország, a keleti frank állam és Magyarország a pozsonyi csata idején, 862–907” (Baier, das Ostfränkische Reich und die Ungarn bis zur Schlacht von Pressburg 862–907.; 31–43. o.) címmel közölt írása, bár osztrák látásmóddal íródott, s így érthetően semmi újat nem tud mondani a témáról, mégis jó összefoglalónak tekinthető a „magyar kérdésről.” A jól tagolt, összesen 13, alcímmel ellátott, kisebb fejezetre osztott tanulmány először a kiállításon is alkalmazott „tér-idő szemléletnek” megfelelően, a szóban forgó terület hatalmi viszonyait taglalja a magyarok érkezése előtt. A minket megelőzően itt élt steppei népek (hunok és avarok) kapcsán megye bele rokonságunk és származásunk kérdésébe. Hozza a mai hivatalos magyar álláspontot, továbbá érinti a politikai alakulat témáját; a nomád–félnomád berendezkedés problémáját is felveti. A 4. fejezetben konkrétan is megfogalmazza a kérdést: honnan is jöttek a magyarok? Lehetőségként a kazárok kötelékéből történő kiszakadás, illetve több etnikum keveredése hangzik el, olyan, számunkra ismerős nevekkel, mint Nyék, Megyer, továbbá „Székler,” „Chalizen” és „Drei der Kabaren.” A „nyugati áldozatok” szemszögéből veti fel, hogy vajon harblógyilkosoknak, avagy képzett, hivatásos harcosoknak tekintendők-e őseink? A kérdésre a korabeli, forrásokkal alátámasztott elképzeléseket is összefoglalja; Góg és Magóg ivadéka mellett, kísérlőként, az ismert, pejoratív rémképek némelyike, mint például a kegyetlen, vérvívó magyar is előkerül. (Ezen nincs is mit csodálkozni, azon viszont annál inkább, hogy az egyfelől csakugyan a háború mindenkor pusztító velejárait előidéz, ugyanakkor másfelől egy katonai nagyhatalom páratlan harci erényeit felmutató európai magyar katonai jelenlét taglalása nálunk miért merült ki a közelmúltig az „elhallgató”, illetve negatív értékelésben.) A 907. esztendő eseményeit, a közvetlen előzményekkel kiegészítve, összesen négy alcím alatt tárgyalja. A három, 907-es évszámmal ellátott fejezet a következőképpen alakul:

1. A bajor seregek gyülekezése.
2. A csata forrásproblémái; itt Aventinus a főszereplő, továbbá a korabeli évkönyvek és nekrológiumok néhány szűkszavú bejegyzése.
3. A tulajdonképpeni csata.

Ebben a fejezetben a támadó és védekező seregek felvonulásáról ír, a reflexíjra alapozó steppei harcmodorról sem megfélekedezve. (Mindezt számos forrásra hivatkozva teszi, mint VI. [Bölcs] Leó bizánci császár [886–912] Taktikája, Flodoard, Liutprand, továbbá az arab kútfők műveinek magyarokra vonatkozó részletei). A tanulmány záró fejezetének végén az Annales Alamannici-t idézi, amely a pozsonyi csata illusztris áldozata, Liutpold „herceg” elhalálzásáról számol be.

Erik Szameit „Megjegyzések a IX–X. századi keleti-frank hadviselésről” (Gedanken zum ostfränkischen Kriegswesen des 9. und 10. Jahrhunderts.,) cím alatt (67–76. o.) a IX–X. századi keleti frank–bajor hadviselést tekintti át. A tanulmány első részében a késő Karoling-kor határvédelméről ír, későantik- és népvándorlás-kori hagyományok, valamint a későrómai típusú határvédő rendszer továbbélését említve, amely nem a közvetlen határvédelemre koncentrált, hanem a külső támadókat a tartomány belsejébe engedve, az ott állomásoztatott főerőkkel igyekezett megsemmisítő csapást mérni rájuk. 788 után a keleti frank haderő nehézpáncélos gyalogosokra, (láncpáncélos) lovasokra, továbbá „képzett gyalogos,” illetve kisegítő egységekre tagozódott. Megállapításából, mely szerint „a hadsereg fegyelme Nagy Károly halálával alábbhagyott, és az operatív lovasegységek, a viking és a szaracén veszély növekedésével közel azonos időben örlődtek fel a belháborúkban,” mi a magyar fölény egy magyarázatát véljük kiolvasni. Említ továbbá gyalogos szláv egységekkel történő hadseregfeltöltést is a keleti végeken, ami azonban Pannónia, majd a Felvidék magyar uralom alá kerülésével értelemszerűen megszűnt. A pozsonyi csata idejére a nyugat-dunántúli és felvidéki szláv lakosság elfogadta a magyar uralmat. A második rész a X. századi frank–bajor fegyverzetet mutatja be. A pozsonyi csatában a magyarok ellen csatázó harcosokra a sankt galleni Psalterium Aureum ábrázolásait hozza, melynek lapjain hosszú lándzsával, pajzsral felfegyverzett sisakos–páncélos lovasokat láthatunk, kengyellel, páncélozatlan lovakon. (Összehasonlításként utalunk a Bölcse Leonál a magyar előkelők hátsalóit védő vas-, vagy nemezpáncélra.) A tanulmány részletesen és a kiállítás említett hiányosságát pótolva mutatja be nyugati ellenfeleink jellemző fegyvereit, a támadó fegyverek között a legfontosabb lán-

dzsát (szárnyas-, illetve nehéz döfözlándzsák), a 90–100 cm hosszú, egyenes, kétélű, normann típusú kardot, továbbá a „Karoling-avar hagyatékként” aposztrofált harci bárdot és bal-tát. Közöl információt a bajor–frank íjhasználatról is. (A távolra ható fegyverek e példányait használó nyugati katonák harcmódora közismerten nem említhető egy lapon eleink összetett reflexíjakra építő, kifinomult taktikájával. A merevszarvú, összetett steppei reflexíjak magyar változata azonban korántsem a „csodafegyver” ereje révén volt fölényben a nyugati íjakkal összevetve, hanem használóik végletekig fegyelmezett, kifinomult harci műveltsége okán. [Szöllösy Gábor: Mennyivel voltak jobb íjaink a magyaroknak, mint a korabeli Európa más népeinek? In: Keletkutatás, 1995/ősz 37–51. o.]) A védő fegyverzetnél, a nálunk is bizonyosan meglévő páncéling mellett, a kerek pajzs érdemel említést, amely a pajzsdudor révén a közelharc során is jó szolgálatot tehetett – amennyiben mód nyílt rá. A páncélat terén aláhúzza, hogy a frank–bajor haderő esetében is csak a vezérek viseltek teljes (esetenként nemesfémekkel díszített) páncélatot, az alacsonyabb rangú katonák előszeretettel használták a lényegesen olcsóbb bőr-, illetve varrott vértet. A nyugati taktika leírásánál a gyalogság centrumba helyezését és a lovasság e mögötti, illetve a szárnyakon történő elhelyezését emeljük ki. A sokkoló hatású nehézlovas rohamra, illetve a szabályos, pajzsfalal védekező felállásra Pozsony mellett nem nyílt lehetősége ellenfeleinknek – a megsemmisítő hatású nomád taktika, nehéz harcban ugyan, de sikeresen morzsolta fel a nyugati haderőt.

Veszprémi László „Egy recepciótörténet változásai. A pozsonyi csata magyar szemmel” (Eine wechselvolle Rezeptiongeschichte. Die Pressburger Schlacht aus Sicht der Ungarn) című tanulmánya (99–102. o.) a már a középkor folyamán „elfelejtett” pozsonyi csata hazai recepciótörténetét dolgozza fel, a kezdetektől napjainkig. (Bővebben l.: Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről. Csata Pozsonynál c. tanulmányában. In *Veszprémi László: Lovagvilág Magyarországon*. Budapest, 2008. 20–42. o.) Ismert, hogy a középkori magyar krónikairódalomban a pozsonyi diadalról nem emlékeznek meg. Mivel sem Anonymus, sem Kézai, sem a népi hagyomány, csak Regino tesz róla csak említést, röviden, Aventinus *Annalium Boiorum*

libri septem című munkája különös fontosságú, hiszen ennek a műnek a megismerése előtt az is kétséges volt, hogy a csata megtörtént-e egyáltalán. A bajor humanista az, aki már csakugyan szavahihető módon, és a mai magyar álláspont szerint is elfogadható módon tudósít 907-ről, (valamint a 791. évi, avarok elleni frank hadjáratról is, amely feltűnő hasonlóságokat mutat a Pozsonynál dugába dőlt későbbi vállalkozással). Az ő megbízhatósága is kétséges volt azonban, olyannyira, hogy a XIX. századi forráskritika új módszereinek köszönhetően korábbi tekintélye jelentősen visszaesett. Többek között Ernst Dümmler állt hozzá roppant kritikusan, magyar oldalról pedig Pauler Gyula minősítette „fecsegős humanista mesének” művét. Mivel Aventinus is kombinálta az általa ismert, azóta részben elveszett forrásokat, felmerült, hogy csakugyan döntő győzelem született-e, vagy a pozsonyi csata csak egyike volt a szokásosan ismétlődő, kisebb-nagyobb csetepatéknak a keleti frankok és magyarok között? Az 1921-ben előkerült Salzburgi Évkönyv ugyan megerősítette, hogy a csata hol és mikor zajlott, ám a háború utáni hazai kutatásban gyakorlatilag nem foglalkoztak a bajor humanistával. Ma már a magyar hadtörténeteszek feltétlenül elfogadják Aventinus beszámolóját, sőt a régóta hiányzó elemzések (Négyesi Lajos és Torma Béla) jelenleg a magyar hadtörténelem külön fejezeteként értékelik 907-et.

A kiállítási katalógusban az alábbi tanulmányok is helyet kaptak még: *Roman Zehetmayer* bevezető írása „Adalékok Alsó-Ausztria történetéhez a IX.-tól a X. század első feléig” (Zur Geschichte des niederösterreichischen Raums im 9. und in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts, 17–29. o.); *Bernhard Zeller* (Institut für Mittelalterforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften): „Bajorország, a keleti-frank állam és a magyarok a pozsonyi csatavesztéstől a Lechmezei győzelemig, 907–955” (Baier, das Ostränkische Reich und die Ungarn zwischen der Niederlage bei Pressburg und dem Sieg auf dem Lechfeld bei Augsburg 907–955, 31–43. o.); *Herold Hajnalka*: „Alsó-Ausztria települései az érett középkor korai szakaszában” (Die Besiedlung Niederösterreichs im Frühmittelalter, 77–91. o.)

Végezetül engedtessek meg részünkről egy szubjektív gondolatot. A múltja iránt érdeklődő magyar ember 2007 folyamán több, tör-

ténelmi eseménnyel kapcsolatos megemlékezésen, kulturális rendezvényen vehetett részt. Így például Árpád-házi Szent Imre herceg ezredik, Batthyány Lajos gróf kétszázadik születési évfordulójára is emlékezhetünk. 907 kettős aktualitása (a pozsonyi csata és Árpád halála) kapcsán azonban, hivatalos formában, nem volt alkalmunk erre. (A kevés, a pozsonyi csata emlékezetével kapcsolatos, tudományos igényű, hivatalos rendezvényre a Soproni Múzeumban a kiállítás kapcsán, Veszprémi László által tartott előadás volt a példa 2007. szeptember 20-án. Ugyancsak ő foglalta össze a pozsonyi csata hadtörténeti tanulságait az „Árpád emlékezete” címmel Budapesten, 2007. november 13-án megrendezett konferencián.)

Nem könnyű érzelemmentesen, kizárólag szakmai szempontokra koncentrálni, a saját országunk számára sorsdöntő jelentőségű eseményről szólni, de egy másik állam által megrendezett múzeumi kiállításról objektív véleményt, kritikát alkotni. A tárlatot magyar szempontok alapján végignézve is elismerésünknek adhattunk hangot. Ugyanakkor rezignálaton kell megállapítanunk, hogy amit idehaza semmilyen nagyobb és hivatalos fórumon, megemlékezésen, rendezvényen nem láthattunk, azt az egykori „vesztesek”, az osztrák szomszédok, egy számos erényt felmutató, nemzetközi team-munkával létrehozott kiállítás útján teljesítették, illetve pótolták – azon magyar látogatók számára is, akik valamilyen úton értesültek róla. Magyarországi hírverése ugyanis nem volt a rendezvénynek, és azóta sem írtak róla szakmai fórumon.

A legújabb magyar hadtörténetírás kezdi végre értékén megbecsülni a pozsonyi csatát. (A különböző, hadtörténeti, hadelméleti és filológiai jellegű elemzések közül Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000. 33–35. o.; Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában*. Szeged, 2003. 25. o.; Négyesi Lajos: *A pozsonyi csata*. [907. július 4.] In: Hermann Róbert [szerk.]: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái*. Budapest, 2003. 11–25. o.; Torma Béla: *Gondolatok a 907. évi pozsonyi csatát megörökítő források hitelességéről*. *Felderítő Szemle*, 5. 2006/3. 138–159. o., valamint Veszprémi László fentebb idézett, *Lo-vagvilág Magyarországon...* c. könyve. Meg-

jegyzendő, hogy a két, 907-hez kötődő esemény, a pozsonyi csata és Árpád halála közötti ok-okozati összefüggés feltételezése forrásadatok híján van, ráadásul életszerűtlen is; Szabados György: *Árpád fejedelem – történet és emlékezet*. *Magyar Tudomány*, 11. 2007. 1428–1438. o.)

Az örvendetesen gyarapodó számú tanulmányok, értekezések mellett bizonyos civil kezdeményezések is történtek, elsősorban a tavalyi kerek évforduló kapcsán, ám ezek hivatalos fórum, így visszhang nélkül maradtak. (A sárospataki Árpád Vezér Gimnázium és Kollégium, a Bodrogközi Régi Magyar Kultúra Közhasznú Alapítvány és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Pedagógiai Intézet szakmai támogatásával és együttműködésével Árpád fejedelem halálának 1100. évfordulójára „Magyarnak lenni: büszke gyönyörűség!” címmel rendezett országos és Kárpát-medencei középiskolai történelmi-műveltségi vetélkedő semmilyen állami támogatásban nem részesült. Ugyanígy hivatalos visszhang nélkül maradt az Ópusztaszeren 2007. június 21-én „Árpád-évi íjásznappal – 1100 íjászzal” címmel megrendezett, közel 800 íjászt (!) felvonultató ünnepi megemlékezés is. Pedig éppen az ilyen rendezvények azok, amelyek jelentős történelmi eseményeket ismét a köztudatba emelhetnek.) Kertelés nélkül kimondható, hogy a hivatalos körök által az 1100. évforduló évében is mellőzött pozsonyi csata továbbra sincs kellőképpen benne a köztudatban.

Azt meg sem merjük kérdezni, hogy 2007-ben a Nemzeti Múzeum miért épp a tatárjárásról készített terjedelmes és máskülönben sok szempontból figyelemre méltó kiállítást, illetve, hogy szándékos-e a győztes pozsonyi csata helyett (?) egy vesztes háború, nemzeti tragédia különösebb aktualitás nélküli felidézése. Az is jelzésértékű volt, hogy Hainburgban csak a német nyelvű katalógust tudtuk beszerezni, a magyar nyelvű változat ugyanis nem készült el időre – csekély vigasz, hogy a szlovák fordítás sem.

Itt volna az ideje, hogy nemzeti történelmünk e kiemelkedő eseménye hazánk szakmai fórumai mellett a nyilvánosságunk szánt rendezvényeken és a hivatalos megemlékezéseken is jelentőségének megfelelő súllyal képviseltessek.

RÉGIÓK, TERÜLETI SZERVEZETEK ÉS KATONAI HATALOM

A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság XXXIII. konferenciája
Fokváros, 2007. augusztus 13–17.

A Nemzetközi Hadtörténeti Bizottság 2007. évi, sorrendben a harmincharmadik konferenciáját ezúttal Fokvárosban, a Dél-Afrikai Köztársaság (egyik) fővárosában tartották. Az idei téma a „Régiók, területi szervezetek és katonai hatalom” volt. A 2007. augusztus 13-tól 17-ig tartó konferencia tizenegy szekcióban ülésezett.

Az első ülészak tematikája a „Regionalizmus, területi összecsapások és szövetségek” volt, mellyel három előadás foglalkozott. Az előadók, mintegy a konferencia bevezetőjeként, általánosságban vizsgálták a témát.

A dél-afrikai *Tsepe Motumi* a civil-katonai kapcsolatokról és fenntartásuk fontosságáról beszélt, történelmi nézőpontokat ugyanúgy figyelembe véve, mint az aktuális helyzetet. *Ioannis Loucas* „Területi konfliktusok és koalíciók a huszonegyedik században” címmel a Shanghaji Együttműködési Szervezet működését, történetét és nemzetközi kapcsolatait vizsgálta. Az előadás kritikus nézőpontból mutatta be a szervezet tevékenységét és céljait, különös tekintettel olyan hadtörténeti vonatkozásokra, mint amilyen például a „Béke-misszió 2005” nevű, hatalmas, kínai–orosz katonai gyakorlat volt, kínai részről nyolcezer, orosz részről ezernyolcszáz emberrel. Ez azért érdekes, mert a Szervezet alapokmánya nem tartalmaz katonai együttműködésre való utalást, és a szóvivők is tagadják, hogy ilyesmire készülnének. Az előadás konklúziója szerint a „Béke-misszió 2005” egyértelmű utalás volt arra, hogy Moszkva és Peking a Szervezetet egyértelműen a NATO ellenpólusának szánja. A záró előadást a brit *Bruce Collins* tartotta, a bizalomról és szövetségekről.

A második ülészak témája a dél-afrikai felszabadulási küzdelmek nemzetközi vetülete volt. *Vlagyimir Subin* orosz küldött az oroszok 1990 előtti dél-afrikai beavatkozásának lehetőségeit vizsgálta, a német *Reiner Pommerin* a két Németország Dél-Afrikával kapcsolatos külpolitikáját taglalta. A harmadik előadó, a dél-afrikai *Ian Liebenberg*, az 1975–1989-es angolai háború kérdéseit elemezte.

A harmadik ülészak a nemzeti, illetve a „többnemzeti” békefenntartás kérdéskörével foglalkozott. Elsőként *Erwin A. Schmidl* tartott előadást a nemzetközi békefenntartó kontingensekkel kapcsolatos osztrák tapasztalatokról. A török küldött, *Ömer Turan*, az Atatürk-korszak Törökországának hozzájárulását vizsgálta a regionális békéhez, különös tekintettel Mustafa Kemal személyére és tetteire. Az előadás részletezte a Török Köztársaság megalakulását, benne Atatürk szerepét, valamint a harcokat és a békére való törekvéseket. Ömer Turan kitért az első világháború utáni török–balkáni viszonyokra és az ország diplomáciai kapcsolataira. Végighaladt a Balkán Konferenciákon és Törökország törekvésein, hogy a Balkán Paktum létrejöhessen. Az előadás fonálát egészen a második világháború kezdetéig vezette, mely teljesen szétzilálta a paktumot. Beszédét Törökország kelet felé való közeledésének ecsetelésével folytatta, melynek során bemutatta az ország törekvéseit az Iránnal, Irakkal és Afganisztánnal kötött Sadabat Paktum létrejöttéig. Beszámolóját végül Atatürk békés külpolitikájának összefoglalásával zárta. Az ülészak *J. Avenel* francia résztvevő huszadik század végi békefenntartási műveletekről tartott előadásával ért véget.

A konferencia második napján a sorrendben negyedik ülészakot ketté osztották. Az első részülészakon a regionális szövetségekről és konfliktusokról volt szó *Efpraxia Paschalidou* görög résztvevő a huszadik század eleji délkelet-európai regionális szövetségekről beszélt. Az első világháború előtti balkáni helyzetet vizsgáló előadó hazája szempontjából tekintette át a helyzetet és a görög politikai vezető, Venizelos egyensúlypolitikáját értékelte a balkáni térségben. Előadását a balkáni szövetségszervezetek kialakulásával és az első balkáni háború kezdetével zárta.

Pierre Barral francia küldött szintén Görögországról beszélt, ám az ókori Hellásról. Témája a peloponnésszosi háború végi regionális katonai szövetségek rendszere volt. A részülészakot két román történész zárta, akik

„A nagy szövetségesek árnyékában – a kisan-
tant és a balkán paktum” címmel tartották
meg előadásukat.

A második részülésszakon angol nyelven
megjelent könyveket mutattak be az angolai
konfliktusról, illetve a hadtörténelem dél-af-
rikai oktatásáról szóló két előadás. Az egyik
általában szolt a hadtörténelem Afrikában fol-
lyó tanításáról, a másik körülírta, hogy mit is
takar az afrikai hadtörténelem. Az előadás kü-
lönbséget tett a gyarmatosítás előtti és utáni
Afrika között, és megállapította, hogy az Af-
rika-kutatás népszerűsége az 1960-as évek óta
folyamatosan nő. Ezek után néhány általáno-
sabb, majd egy-egy konkrétabb témára össz-
pontosító könyv bemutatása után azzal zárult
az előadás, hogy a tankönyvek száma nőtt,
minőségük az utóbbi időkben javult és a had-
történelmet tanulni kívánó diákok előtt egyre
több lehetőség nyílik.

Innentől kezdve az ülésszakokat, a negye-
dikhez hasonlóan, kettéosztották, és csak az
egyik részülésszakot tolmácsolták, a másik
angol nyelven zajlott. A „Hidegháború: kis
nemzetek és nagyhatalmak” címre hallgató
5/A részülésszak az egyik izraeli küldött elő-
adásával kezdődött, aki a hatnapos háború kap-
csán az izraeli–amerikai és szovjet arab kap-
csolatokat vizsgálta. A kanadai előadó a
NORAD (Észak-Amerikai Légvédelmi Pa-
rancsnokság) kezdeteiről és a kanadai elkép-
zelésekről tartott előadást. A harmadik elő-
adást a finn küldött tartotta a Balti-tenger
térségének hidegháború alatti katonai–straté-
giai helyzetéről, saját országa nézőpontjából.
Befejezőképpen *Tadeusz Panecki* lengyel tör-
ténész számolt be hazájának az egykori Var-
sói Szerződésben betöltött szerepéről.

Az 5/B részülésszakon a hidegháború utá-
ni biztonságpolitika kérdése volt a téma, afri-
kai szemszögből. Az előadásokat az amerikai
küldöttség tagjai kezdték; *Alberque* és *Hara-
han* a Afrikában megmaradt hidegháborús kis-
fegyver-arsenálról beszéltek, és annak fel-
használásáról az afrikai kontinens Szahara
alatti részén, 1989–2006 között. Őket követve
honfitársuk, *David Rawson* „Békéért veteked-
ve” címmel tartotta meg előadását a ruandai
békefolyamatról és az ott tevékenykedő béke-
fenntartókról az 1994-es népirtás előtt. A
részülésszakot egy mozambiki előadó zárta,
aki a SADC-ban (Dél-Afrikai Fejlődési Kö-
zösség) való biztonsági együttműködés törté-
nelmi fejlődéséről érkezett.

A következő ülésszak témája a regionális
békefenntartás volt. A holland előadó Nyugat-
Európa és azon belül is Hollandia helyzetét
vizsgálta a hidegháborúban, illetve a holland
katonai hozzájárulást a NATO-hoz. *Peter Mul-
ready*, az ír küldött, hazájának a béke fenntar-
tása és a béke megerősítése terén szerzett ta-
pasztalatairól beszélt. A szengáli felszólaló a
nyugat-afrikai hadi együttműködés kérdését
vizsgálta, előadásának a „Történelmi néző-
pont egy egyedi folyamatról, az afrikai regio-
nális biztonságpolitika szempontjából” elne-
vezést adta.

A konferencia a „Háborúk és proxy hábo-
rúk Ázsiában és a Közel-Keleten” című üléss-
szakkal folytatódott. *Mattitahu Mayzel* izraeli
küldött a hidegháború kontextusában tekintett
át három közel-keleti háborút. Az ülés máso-
dik előadása a japán hírszerzésről és a szov-
jet–japán határkonfliktusokról szolt az 1930-
as években. *Kotani Ken* japán történész elő-
adásában a Kurili-szigetek helyzetét, valamint
a japán felderítési módszereket is részletezte.

Az utolsó előadó *Christos Iacovou* ciprusi
küldött volt. „A Közel-Kelet a huszadikból a
huszonegyedik századba: A katonai hatalom
kérdése” címet viselő előadása más szem-
szögből szemlélte a kérdést, mint azt meg-
szokhattuk. Már előadása elején leszögezte,
hogy bár a jövő kiszámíthatatlan, több min-
denről tudjuk, milyen irányban fejlődik/fej-
lődhet tovább. Elsőként a népességnövekedést
említette, mint olyan tényezőt, ami a közel-
keleti muszlim országokban megkerülhetet-
len. Véleménye szerint Irak kivételével a leg-
több arab állam népességrobbanást fog meg-
élni a huszonegyedik század első felében és
ezek a demográfiai gondokkal küszködő ál-
lamok fogják a legnagyobb kihívást jelenteni
az amerikai jelenlét számára a térségben. Más-
odik nagyhatású tényezőként a technológiai
fejlődést nevezte meg, mely segített az egész
régió átforgalmazásában, és a mai napig nagy
szerepet játszik a Közel-Kelet életében. A la-
kosság egyre nagyobb számban tud olvasni és
érdeklődik az események iránt. Az internet
terjedése és a médiának a térséggel kapcsola-
tos tudásszomja az állami döntéseket és a jogi
folyamatokat egyre inkább átláthatóvá teszi az
átlagember számára is. A politikai tudatosság
és felelősség kérdése a harmadik legfontosabb
tényező. Az előadó szerint a „északi” nagyh-
atalmak (ahogy a nyugatiakat és a volt Szov-
jetuniót összefoglaló néven nevezte) már nem

tehetik meg azt, amit eddig, hogy katonáikat értelmetlenül a halálba küldjék keleten. A ciprusi történész azt a következtetést vonta le századunkra vonatkozólag, hogy a nagyhatalmak ugyan bombázhatnak az égből, de nem uralhatják többé a földet, és a megszállás nem járható út. Szót ejtett arról is, hogy bár jelenleg még az Egyesült Államok a világ egyik vezető nagyhatalma, ám egy többpólusú világ létrejöttét Amerika sem tudja megakadályozni, és ha Kínával, e feltörekvő nemzettel közösen nem döntenek fegyverarzenájuk csökkentése mellett, belátható időn belül Izraelen kívül más közel-keleti országoknak is lesz nukleáris fegyverük. Előadását azzal zárta, hogy meglátása szerint a muszlim országok a robbanászerű demográfiai növekedés és tömegpusztító fegyverek esetleges birtoklása esetén is békések maradnának, hiszen továbbra is gyengébbek lennének a nagyhatalmakhoz képest, és csupán arra lennének képesek, hogy megvédjék magukat a betolakodókkal szemben, de arra nem, hogy ráerőltessék az akaratukat másra.

A szerdai napon a küldöttek egy Stellenbosch-i kiránduláson és borkóstoláson vettek részt, valamint a Dél-Afrikai Köztársaság egyik haditengerészeti bázisát szemlélhették meg Simon's Townban. Buszokkal a Jóreménység-fokához is eljutottak a résztvevők. Ezen a napon előadások nem voltak.

A konferencia csütörtökön folytatódott a hetedik ülészakkal (7/A), mely a német anyanyelvűeké volt: két német és egy osztrák meghívott tartott előadást a „Regionális biztonságpolitika Európában” témában. *Hans-Joachim Harder*, az első német történész, a NATO hidegháború alatti, összevont csapatállomásoztatásáról tartott előadást, míg honfitársa, *Michael Epkenhans*, hazája tengerészgyalogosainak alkalmazásáról beszélt a Földközi-tenger térségében. Az előadás a térség békéjének fenntartására bevetett német katonák helyzetét vizsgálta az 1913-as, 1936-os és 1991-es évek vonatkozásában. A befejező előadást az osztrák *Claudia Reichl-Ham* tartotta a balkáni térségről és Közép-Európáról.

A „Biztonságpolitika: a hidegháború, és ami mögötte van” című 7/B részülészakkon a frissen csatlakozott Szlovén Hadtörténeti Bizottság két előadója, *Vladimir Prebilič* és *Damijan Guštin* mutatkozott be, ők Jugoszlávia 1950–1960 közti biztonságpolitikáját dolgozták föl. Az előadások sorát az első gaboni

küldött folytatta; ő a Dél-Afrikai Véderő és Franciaország 1960–1990 közti kapcsolatáról beszélt a hallgatóságának. *Esat Arslan*, a második török előadó munkájával zárult az ülészak, ő a Török Köztársaság és a Török Fegyveres Erők hozzájárulását elemezte a regionális és világbékéhez a második világháborútól napjainkig.

A konferencia ezután a „Regionális biztonságpolitikai kérdések” című (8/A) részülészakkal folytatódott, melyben *Enrico Magnani* olasz történész az ENSZ „Referendum Nyugat-Szaharáért Missziójának” (MINURSO) 1991 és 2006 közti tevékenységét elemezte, honfitársa, *Massimo de Leonardis* pedig „Stratégiai parancsok és demokratikus értékek a NATO politikájában a hidegháború alatt” címmel értekezett. Az angolai küldött a nyugat-afrikai helyzettel és hazáját ért, hidegháború alatti katonai intervenciókkal foglalkozott előadásában. A részülészakot a brazil küldött zárta a „Kölcsönös Segítség Amerikai-közi Szerződéséről (Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance)” tartott előadásával.

„A regionális biztonság erősítése Afrikában” volt a 8/B részülészak témája. Egy kenyai történész volt az első előadó, aki a terrorizmus elleni harcról és a helyi légtér globalizációjáról, az öt követő nigériai hozzászóló pedig a nyugat-afrikai védelmi berendezkedés megszervezéséről értekezett. A dél-afrikai *Abel Esterhuysen* az Egyesült Államok tervezett Afrika Parancsnokságáról (AFRICOM) tartott előadást. Az Egyesült Államok 2008. szeptember 30-án felállítandó parancsnoksága azt az ürt kívánja betölteni, amit eddig az ország radarjain Afrika jelentett. Az előadó részletezte a kezdeti amerikai érdektelenség okait a fekete kontinenssel kapcsolatban (gazdasági előnyök és ismeretek hiánya; a félelem, hogy valami olyanba ütköznek, ami más, fontosabb terveiket veszélyeztetheti), majd fölvezolta, miért jön végül mégis létre az AFRICOM. Az első és legfontosabb mozgatóerő az Egyesült Államokban, ami arra ösztönözte, hogy beavatkozzon Afrika ügyeibe, a nemzetközi és a hazai nyomás volt. A közvélemény úgy gondolta, hogy a kontinens magára hagyása nem egyezik az amerikai eszménnyel, de a kínai befolyás növekedése sem volt olyan tényező, amit egyszerűen a szőnyeg alá lehetett volna söpörni. Kína térhódítása gyökeresen különbözik a feltett amerikai szándékoktól, azaz a demokrácia terjesztésétől és a békefolyama-

tok elősegítésétől, ennek ellenére több afrikai ország mégis szívélyesebben fogadja az ázsiai nagyhatalom közeledését. Az előadó az AFRICOM létrejöttének legfontosabb okaként az Egyesült Államok afrikai olaj iránti érdeklődését emelte ki, mivel az iraki háború és következményei miatt az ország számára egyre bonyolultabbá válik a közel-keleti beszerzés. Afrikai nézőpontból azonban több aggály is felmerült, többek közt az, hogy miért szükséges a nagyhatalomnak beavatkoznia, hiszen a kontinensnek saját magának kell megoldania a gondjait; az Afrikai Unió éppen jött létre. Az AFRICOM a tervek szerint kevésbé a katonai, inkább egészségügyi és társadalmi problémákkal fog foglalkozni, ám az előadó szerint éppen a hadügyi kérdések lennének a legfontosabbak. Az Afrikában megfigyelhető tapasztalatlanosság e téren rendkívül sok gondot okozott a kontinensnek, többek közt a kormányok biztonságpolitikájával kapcsolatban. Az is aggodalomra ad okot, hogy az amerikai katonai jelenlét fegyveres konfliktusba sodorhatja azokat az országokat, ahol az AFRICOM-főhadiszállások lesznek. Előadását azzal zárta Abel Esterhuysen, hogy bár az Egyesült Államoknak nincsen gazdasági érdekeltsége a térségben, és a legtöbb afrikai ország ellenszenvvel fogja nézni a nyugati terjeszkedést, az AFRICOM gesztus, ami jelzi, hogy a fekete kontinens „nincs elfeledve.”

Az ülészak befjező előadója a szintén dél-afrikai *James Archibald* volt, aki a műholdak kommunikációban való felhasználásáról tartott előadást. Kitért a jelenlegi gondokra, illetve a lehetséges megoldásokra, valamint a szervezetek jövőben történő felhasználására. Az előadó kiemelten kezelte a téma szempontjából Afrika déli részét.

A következő részülészak, a 9/A, az átlamközi biztonságpolitikával és a katonai intervenció lehetőségével foglalkozott. A tunéziai előadó az 1956 és 1963 közti tunéziai katonai helyzetről és a regionális szolidaritásról beszélt. Az őt követő svéd küldött hazája nézőpontjából vizsgálta az 1960–1964 közti kongói helyzetet. Előadása „Regionális és nemzetközi koalíció akcióban” címmel a svéd külügy reagálásait foglalta össze a belga gyarmattal kapcsolatban. A belga záróelőadás az 1964-ben a Kongóban történt belga beavatkozásokat vizsgálta, a függetlenség utáni belga-kongói együttműködés fényében.

A kilencedik ülészak második – 9/B – részülészaka a regionális biztonságban fellépő külföldi tényezőket tárgyalta. *Dan Asher* izraeli küldött a Yom Kippur háborúban, Egyiptomban tevékenykedett szovjet katonai tanácsadókról tartott előadást. A spanyol küldött előadásának elmaradása miatt a rövidre sikerült blokkot egy újabb dél-afrikai felszólaló zárta; ő a Mozambik és Dél-Afrika közti 1975–1989-ös konfliktust elemezte a hidegháború keretein belül.

Az utolsó két ülészakot nem osztották fel, a 10. a második világháború alatti regionalizmust vizsgálta. A holland előadó, *Erwin van Loo* témája az angol Királyi Légierőben szolgált külföldi kontingenseket tekintette át, különös tekintettel a lengyelekre és csehekre. *Jérôme Dorvidal* francia küldött a Canberra Paktumról és ezzel kapcsolatban az Ausztrália és Új-Zéland környéki vizek fennhatóságának kérdéséről beszélt, az Egyesült Államok Hadtörténelmi Bizottságának elnöke, *Willard Frank* pedig az 1937-es Nyon-megegyezésről szolt a Földközi-tenger biztonságával és a második világháború kezdetével kapcsolatban.

A konferencia utolsó napján a 11. ülészak tulajdonképpen való kitekintés volt a jövőbe: a védelmi kilátásokat vizsgálta. *Rafael Cervera* spanyol küldött az Új Világ rendszerének biztonságpolitikáját tekintette át Európa vonatkozásában. *André Wessels*, az utolsó dél-afrikai felszólaló hazájának jövőjével foglalkozott és egy esetleges gyors reagálású hadtest föllállításában látta a védelmét megoldottnak. Felvetette a Dél-Afrikai Nemzeti Védelmi Erő jelentőségét, valamint latolgatta, hogy mennyire lehet fontos a szerepe vészhelyzet esetén.

A konferenciát a kínai küldött előadása zárta, aki előzőleg anyanyelvén megköszönte a szervezőknek, hogy jelen lehet, majd angolul tudó segédjére bízta, hogy összefoglalja a tanulmányát. Kína szerepe a világbéke megőrzésében és a regionális biztonságban című előadása hangsúlyozta az ázsiai nagyhatalom szerepének fontosságát, és kifejtette abbéli reményét, hogy egyszer a jövőben a világ békészerető népei szorosabban együttműködhetnek. A konferenciát *Sully Mollo* tábormok, a Dél-Afrikai Hadtörténelmi Bizottság elnöke szavai zárták, aki pár perces néma meditációra kérte a résztvevőket, és kifejezte reményét egy békésebb világ eljövételében.

TARTALOM

TANULMÁNYOK	
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	Zsigmond Galambócnál 1428-ban..... 283
PAPP SÁNDOR	Ștefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom .. 303
CZIGÁNY ISTVÁN	Egy „univerzális ember” Tündérországbán. Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben 326
KÖZLEMÉNYEK	
BAGI ZOLTÁN PÉTER	A császári hadseregben szolgáló nyugati zsoldos lovas- ság szervezete és változásai a tizenöt éves háború időszakában 355
SZIRTES ZSÓFIA	Az „Erdélyi Hydra” és a „Német Hercules.” Daniel Wolff a Rákóczi-szabadságharcról 403
MŰHELY	
TORMA BÉLA GYULA	Csata a Brenta folyónál, 899 425
HALMÁGYI MIKLÓS	Mihály püspök füle. Egy kevésbé ismert hadi esemény a kalandozások korából 448
B. SZABÓ JÁNOS	Lehet-e helye rablóknak a nemzeti mitológiában? Megjegyzések az egykori huszár-vita margójára..... 455
SZEMLE	
JOHN FRANCE – – KELLY DEVRIES (ED.)	Warfare in the Dark Ages (<i>Veszprémy László</i>)..... 463
ALHEYDIS PLASSMANN	Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen (<i>Veszprémy László</i>) 466
ANDRZEJ POPPE	Christian Russia in the Making (<i>Font Márta</i>) 468
B. SZABÓ JÁNOS	A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország (<i>Veszprémy László</i>) 470
LE GÉNÉRAL RAYMOND BOISSAU	Ladislas Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France (<i>Tóth Ferenc</i>)..... 473
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok (<i>Hausner Gábor</i>)..... 475
TÓTH PÉTER (SZERK.)	Szent Demeter, Magyarország elfeledett védőszentje (<i>Veszprémy László</i>) 478
MARINO VIGANÒ	Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo (<i>Labancz Csaba</i>)..... 481
KRÓNIKA	
IGAZ LEVENTE – – SÁNDOR ANITA	„Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich.” Hainburg, 2007 július–október 485
UHEL PÉTER	Régiók, területi szervezetek és katonai hatalom. A Nem- zetközi Hadtörténelmi Bizottság XXXIII. konferenciája, Fokváros, 2007. augusztus 13–17..... 492

CONTENTS

	STUDIES	
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	King Sigismund at Galambóc in 1428.....	283
SÁNDOR PAPP	Ştefan cel Mare, King Matthias and the Ottoman Empire	303
ISTVÁN CZIGÁNY	A “Universal Man” in Fairyland. The Activity of Count Simon Forgách as Commander-in-Chief in Transylvania ..	326
	PUBLICATIONS	
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Western Mercenary Cavalry Troops in the Imperial Army during the Fifteen Years’ War – Their Structure and Its Changes	355
ZSÓFIA SZIRTES	The “Transylvanian Hydra” and the “German Hercules.” Daniel Wolff on Rákóczi’s War of Independence.....	403
	WORKSHOP	
BÉLA GYULA TORMA	Battle at the Brenta River, 899	425
MIKLÓS HALMÁGYI	The Ear of Bishop Michael. A Less-Known Military Event from the Era of the Magyar Raids	448
JÁNOS B. SZABÓ	Is There a Place for Outlaws in National Mythology? Notes in the Margin of the Former “Hussar Dispute”	455
	REVIEW	
JOHN FRANCE – – KELLY DEVRIES (ED.)	Warfare in the Dark Ages (<i>László Veszprémy</i>).....	463
ALHEYDIS PLASSMANN	Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen (<i>László Veszprémy</i>)	466
ANDRZEJ POPPE	Christian Russia in the Making (<i>Mária Font</i>)	468
JÁNOS B. SZABÓ	The Tatar Invasion. The Mongol Conquest and Hungary (<i>László Veszprémy</i>)	470
LE GÉNÉRAL RAYMOND BOISSAU	Ladislav Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France (<i>Ferenc Tóth</i>).....	473
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	The Age of Chivalry in Hungary. Knights, Crusaders, Military Engineers in Mediaeval Hungary. Selected Studies (<i>Gábor Hausner</i>)	475
PÉTER TÓTH (ED.)	Saint Demeter, the Forgotten Patron Saint of Hungary (<i>László Veszprémy</i>)	478
MARINO VIGANÒ	Architetti e ingegneri militari all’estero dal XV al XVIII secolo (<i>Csaba Labancz</i>)	481
	CHRONICLE	
LEVENTE IGAZ – – ANITA SÁNDOR	„Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich.” Hainburg, July to October 2007	485
PÉTER UHEL	Regions, Regional Organisations and Military Power. 33rd International Congress of Military History. Cape Town, 13–17 August 2007.	492

TABLE DES MATIERES

	ÉTUDES	
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Sigismund à Galambóc en 1428	283
SÁNDOR PAPP	Ștefan cel Mare, le roi Mathias et l'Empire ottoman.....	303
ISTVÁN CZIGÁNY	Un »homme universel« dans le pays des Fées. L'action en Transylvanie du commandant en chef comte Simon Forgách....	326
	PUBLICATIONS	
ZOLTÁN PÉTER BAGI	L'organisation et l'évolution de la cavalerie mercenaire occidentale au service de l'armée impériale durant la guerre de quinze ans.....	355
ZSÓFIA SZIRTES	»L'Hydre transylvanienne« et le »Hercule allemand.« Daniel Wolff sur la guerre d'indépendance de Rákóczi	403
	MŰHELY	
BÉLA GYULA TORMA	Bataille à la rivière Brenta, 899.....	425
MIKLÓS HALMÁGYI	L'oreille de l'évêque Michel. Un événement militaire peu connu de l'époque des incursions	448
JÁNOS B. SZABÓ	Les maraudeurs peuvent-ils avoir leur place dans la mythologie nationale? Observations en marge du débat d'antan sur les hussards.....	455
	SZEMLE	
JOHN FRANCE – – KELLY DEVRIES (ED.)	Warfare in the Dark Ages (<i>László Veszprémy</i>).....	463
ALHEYDIS PLASSMANN	Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen (<i>László Veszprémy</i>)	466
ANDRZEJ POPPE	Christian Russia in the Making (<i>Márta Font</i>)	468
JÁNOS B. SZABÓ	L'invasion des Mongols. La conquête mongole et la Hongrie (<i>László Veszprémy</i>).....	470
LE GÉNÉRAL RAYMOND BOISSAU	Ladislás Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France (<i>Ferenc Tóth</i>).....	473
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Le monde de la chevalerie en Hongrie. Chevaliers, croisés et officiers du génie militaire dans la Hongrie médiévale. Études choisies (<i>Gábor Hausner</i>).....	475
PÉTER TÓTH (ED.)	Saint Déméter, patron oublié de la Hongrie (<i>László Veszprémy</i>)	478
MARINO VIGANÒ	Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo (<i>Csaba Labancz</i>)	481
	CHRONIQUE	
LEVENTE IGAZ– – ANITA SÁNDOR	„Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich.“ Hainburg, juillet-octobre 2007	485
PÉTER UHEL	Régions, organisations territoriales et pouvoir militaire. XXXIII ^e Conférence Internationale d'Histoire Militaire Le Cap, 13–17 août 2007.....	492

INHALT

STUDIE	
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Sigismund bei Galambóc im Jahre 1428 283
SÁNDOR PAPP	Ștefan cel Mare, König Matthias und das Osmanenreich... 303
ISTVÁN CZIGÁNY	Ein „universeller Mensch“ im Feenland. Die Tätigkeit von Simon Graf Forgách als Oberbefehlshaber in Siebenbürgen ... 326
MITTEILUNGEN	
ZOLTÁN PÉTER BAGI	Die Organisation und die Veränderungen der im kaiserlichen Heer dienenden westlichen Söldnerkavallerie zur Zeit des Fünfzehnjährigen Krieges..... 355
ZSÓFIA SZIRTES	Die „Siebenbürgische Hydra“ und der „Deutsche Hercules.“ Daniel Wolff über den Rákóczi-Aufstand 403
WERKSTATT	
BÉLA GYULA TORMA	Schlacht am Fluss Brenta, 899 425
MIKLÓS HALMÁGYI	Das Ohr Bischof Michaels. Ein kaum bekanntes Kriegseignis aus der Zeit der Streifzüge 448
JÁNOS B. SZABÓ	Hat ein Räuber einen Platz in der nationalen Mythologie? Anmerkungen zur einstigen Husaren-Diskussion 455
RUNDSCHAU	
JOHN FRANCE – – KELLY DEVRIES (ED.)	Warfare in the Dark Ages (<i>László Veszprémy</i>)..... 463
ALHEYDIS PLASSMANN	Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen (<i>László Veszprémy</i>) 466
ANDRZEJ POPPE	Christian Russia in the Making (<i>Márta Font</i>) 468
JÁNOS B. SZABÓ	Der Mongolensturm. Die Eroberungen durch die Mongolen und Ungarn (<i>László Veszprémy</i>) 470
LE GÉNÉRAL RAYMOND BOISSAU	Ladislas Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France (<i>Ferenc Tóth</i>)..... 473
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Ritterwelt in Ungarn. Ritter, Kreuzritter, Genieoffiziere im mittelalterlichen Ungarn. Ausgewählte Studien (<i>Gábor Hausner</i>)..... 475
PÉTER TÓTH (HRSG.)	Demetrius der Heilige, Ungarns vergessener Schutzpatron (<i>László Veszprémy</i>) 478
MARINO VIGANÒ	Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo (<i>Csaba Labancz</i>) 481
CHRONIK	
LEVENTE IGAZ – – ANITA SÁNDOR	„Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich.“ Hainburg, Juli–Oktober 2007 485
PÉTER UHEL	Regionen, Gebietsorganisationen und Militärmacht. XXXIII. Internationale Konferenz für Militärgeschichte. Kapstadt, 13–17. August 2007 492

СОДЕРЖАНИЕ

	СТАТЬИ	
ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	Король Жигмонд у Галамбоца в 1428 году	283
ШАНДОР ПАПП	Стефан сел Марс, король Матгаш и Османская Империя....	303
ИШТВАН ЦИГАНЬ	Один „универсальный человек” в Волшебном царстве. Деятельность в функции главнокомандующего графа Шимона Форгач в Трансильвании	326
	СООБЩЕНИЯ	
ЗОЛТАН ПЕТЕР БАГИ	Штатно-организационная структура западной наемной кавалерии, служившей в кайзеровской армии и ее преобразования в период пятнадцатилетней войны	355
ЖОФИЯ СИРТЕШ	„Трансильванская Гидра” и „Немецкий Геркулес.” Даниэль Вольф об освободительной борьбе, возглавляемой Ракоци.....	403
	МАСТЕРСКАЯ	
БЕЛА ДЬЮЛА ТОРМА	Битва у реки Брента, 899 год	425
МИКЛОШ ХАЛМАДЬИ	Ухо епископа Михая. Одно малоизвестное военное событие из эпохи набегов	448
ЯНОШ Б. САБО	Могут ли грабители занимать место в национальной мифологии? Примечания на поля дискуссии о бывших гусарах.....	455
	ОБЗОР	
JOHN FRANCE – – KELLY DEVRIES (ED.)	Warfare in the Dark Ages (<i>Ласло Веспреми</i>).....	463
ALHEYDIS PLASSMANN	Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen (<i>Ласло Веспреми</i>).....	466
ANDRZEJ POPPE	Christian Russia in the Making (<i>Марта Фонт</i>).....	468
В. SZABÓ JÁNOS	Татарское нашествие. Нашествие монголов на Европу и Венгрия (<i>Ласло Веспреми</i>)	470
LE GÉNÉRAL RAYMOND BOISSAU	Ladislas Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France (<i>Ференц Тот</i>).....	473
ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	Мир рыцарей в Венгрии. Рыцари, крестоносцы, военные инженеры в средневековой Венгрии. Избранные научные статьи (<i>Габор Хауснер</i>).....	475
ПЕТЕР ТОТ (РЕД.)	Святой Деметер, позабытый святой покровитель Венгрии (<i>Ласло Веспреми</i>)	478
MARINO VIGANÒ	Architetti e ingegneri militari all'estero dal XV al XVIII secolo (<i>Чаба Лабанц</i>).....	481
	ХРОНИКА	
ЛЕВЕНТЕ ИГАЗ – – АНИТА ШАНДОР	„Schicksalsjahr 907 – Die Schlacht bei Pressburg und das Frühmittelalterliche Niederösterreich.” Хайнбург, июль–октябрь 2007 года	485
ПЕТЕР УХЕЛ	Регионы, территориальные организации и военная власть. XXXIII. Международная Военно-историческая конференция. Кейптаун. 13–17 августа 1907 года..	492

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry
Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner
Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás
Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu,
Róbert Hermann (President), József Holló,
Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József
Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza
Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György
Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János
Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für
Militärgeschichte des Ministeriums für
Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postan-
schrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:
2400,- HUF/Jahr, 600,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai
Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари
Ответственный редактор: Габор Хаушнер
Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Габор Агоштон, Тибор Балла, Габор Бона, Ат-
тила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чи-
кань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт
Херманн (председатель), Йожеф Холло, Мик-
лош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Луго-
ши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палф-
фи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегенш, Шандор Сакай, Дьердь Се-
кей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош И.
Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей
Военной Истории
Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонемента́ная плата по подписке:
На 1 год 2400, на 1 квартал 600 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„Zsigmondot a hadtörténeti szakirodalom nem nagyon szokta dicsérni a galambóci ostrom miatt, pedig a király igen előrelátóan és gondosan járt el. Pontosán tudta, hogy egy hadvezér megjelenéséhez, a katonai »szerephez« milyen külsőségek, így haditechnikai újítások tartoznak, s azokkal mind rendelkezett is. Paradox jelenség, hogy egy, az ütközeteit ennyire gondosan előkészítő király szinte összes hadjáratában eredménytelennek bizonyult. Több tekintetben is tanult az 1396-os vereségből, ami elsősorban a dunai hadi-flotta felállításában, illetve a folyami és szárazföldi tüzérség csatadöntőnek szánt alkalmazásában nyilvánult meg, s éppen néhány hónappal az ostrom előtt adta ki az első magyarországi katonai szabályzatot. Az ostrom oroszlánrészét a Dunán fölénybe kerülő magyar hajók vállalták magukra, a rajtuk elhelyezett tüzérséggel. Ebben ismét Zsigmond haditechnikai újítások iránti érdeklődését vehetjük észre. Lehet, hogy az eseményekben az 1418-ban, flandriai mesterek által épített, 22 hajóból álló dunai flotta kapott szerepet, aminek a mozgósítására a későbbiekben is többször, így 1435-ben is sor került.”

(Veszprémy László: Zsigmond Galambócnál 1428-ban)

„Forgách erdélyi főparancsnokká történő kinevezésének terve természetesen nem aratott osztatlan sikert a kölcsönös ármánykodással teli tábornoki karban. A fejedelmi elhatározást minden bizonnyal Bercsényi Miklós vette leginkább zokon, aki maga is aspirált »az erdéli« generálisságra, sőt szeptember elején újfent ajánlkozott is a posztra...”

Forgách és Bercsényi korántsem felhőtlen viszonya ismert volt a kortársak előtt. A főgenerális nem egyszer csípős megjegyzésekkel fűszerezve nyilvánított véleményt unokatestvéréről. Az egyik ilyen eset Forgách átpártolásakor, 1704 április havának első napján történt Bercsényi nagyszombati táborában, amikor a császári-királyi hadsereg tábornoki öltözékében megjelenő rokonát meglátva felkiáltott: »itt a bolond, ni, április elsején.« Sértő szavait később ugyan azzal mentegette, hogy azok csak Forgách császári uniformisára vonatkoztak, de fullánkos nyelvét később sem tudta fékezni...

A főgenerális – olykor nem minden alapot nélkülöző – kritikáiból persze kijutott a kuruc tábornoki kar többi tagjának is. A historikusok által már sokszor idézett levelében szarkasztikus humorral jellemezte magát és tábornoktársait. Esterházy Antalt például »rekedőnek, « Károlyi Sándort »bosszankodónak,« Pekry Lőrincet »sopánkodónak,« Forgách Simont »rettegőnek« nevezte, saját személyéről pedig úgy vélekedett: »magam sem vagyok egy ebbel is jobb a Diákné vásznánál.« Természetesen Bercsényi sem tartozott a kuruc főtisztikar közkedvelt figurái közé, amire maga is okot adott lobbanékony természetével és fullánkos nyelvével. Ő is számos kritika érte, ám ez szinte fel sem tűnt, hiszen a főtisztek és tábornokok egymás elleni intrikái, összezőrdülései mindennaposak voltak a kuruc hadseregben.”

(Czigány István: Egy „universális ember” Tündérországbán. Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben)

